

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

ISSN 978-966-493-821-8
ISSN 2226-4388
DOI: 10.31651/2226-4388-2023-35

МОВОЗНАВЧИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

— ВИПУСК 35 —

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2006 році

ЧЕРКАСИ
2023

**Засновник, редакція – Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованих засобів масової інформації
КВ № 12092-963Р від 14.12.2006.

*Наказом МОН України № 420 від 15.04.2021 збірник наукових праць
«Мовознавчий вісник» Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
включений до Переліку наукових фахових видань України
(категорія «Б»).*

У збірнику наукових праць з'ясовано актуальні проблеми лексикології, граматики, етнолінгвістики, діалектології, дискурсології, лінгвоекспертології, лінгвостилістики, когнітивної лінгвістики, перекладознавства, комунікативної лінгвістики.

Для викладачів, аспірантів і науково обдарованої молоді.

Випуск 35 збірника наукових праць «Мовознавчий вісник» рекомендований до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 6 від 21 грудня 2023 року).

Журнал індексований Google Scholar, Index Copernicus (ICV 2022: 77.52).

Головний редактор: Л. В. Шитик, доктор філологічних наук, професор.

Заступник головного редактора: Г. І. Мартинова, доктор філологічних наук, професор.

Відповідальний секретар: Т. В. Щербина, кандидат філологічних наук, доцент.

Склад редакційної колегії:

М. І. Калько, доктор філологічних наук, професор; О. О. Селіванова, доктор філологічних наук, професор; П. Ю. Гриценко, доктор філологічних наук, професор; А. Золтан, доктор філологічних наук, професор (Угорщина); О. Тімко-Дітко, доктор філологічних наук, професор (Хорватія); Б. Осовський, доктор наук (Польща); Х. Бак, доктор філологічних наук, професор (Туреччина); М. Вашичек, доктор філософії (Чеська Республіка); М. Янков'як, доктор гуманітарних наук (Чеська Республіка); В. Лебович, доктор філософії (Угорщина); Р. Бальсис, доктор гуманітарних наук, професор (Литва); А. Ф. Бергсасі, доктор філософії, доцент; В. М. Мойсієнко, доктор філологічних наук, професор; О. Ю. Зелінська, доктор філологічних наук, професор; В. В. Калько, доктор філологічних наук, професор; М. І. Личук, доктор філологічних наук, професор; І. А. Мельник, доктор філологічних наук, професор; М. О. Вінтонів, доктор філологічних наук, професор; І. В. Гороф'янюк, кандидат філологічних наук, доцент; В. В. Денисюк, кандидат філологічних наук, доцент; С. Є. Ігнат'єва, кандидат філологічних наук, доцент; Л. В. Корновенко, кандидат філологічних наук, доцент; А. А. Таран, кандидат філологічних наук, доцент.

За дотримання права інтелектуальної власності, достовірність матеріалів та обґрунтування висновків відповідають автори.

Адреса редакційної колегії:

18000, м. Черкаси, бульвар Шевченка, 81,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
кафедра українського мовознавства і прикладної лінгвістики. Тел. (0472) 355396
web-сайт: <http://ling-ejournal.cdu.edu.ua>
e-mail: movoznavchiy_visnyk_chnu@ukr.net

Founder, editorial board – Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

Certificate of state registration of printed mass media KB № 12092-963P dated 14.12.2006.

By the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 420 from 15.04.2021 the collection of scientific works “Linguistic Bulletin” of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy is included in the List of Scientific Professional Journals of Ukraine (category “B”).

The collection of scientific works clarifies the current issues of the lexicology, grammar, ethnolinguistics, dialectology, discourseology, linguistic expertise, linguistic stylistics, cognitive linguistics, translation studies, communicative linguistics.

For teachers, graduate students and scientifically gifted youth.

The 35th issue of the collection of scientific works “Linguistic Bulletin” is recommended for publication and distribution via the Internet by the Academic Council of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Protocol № 6 of December 21, 2023).

The journal is indexed by Google Scholar, Index Copernicus (ICV 2022: 77.52).

Editor-in-Chief: *L. V. Shytyk*, Doctor of Philological Sciences, Professor.

Deputy Executive Editor: *H. I. Martynova*, Doctor of Philological Sciences, Professor.

Executive Secretary: *T. V. Shcherbyna*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor.

The composition of the editorial board:

M. I. Kalko, Doctor of Philological Sciences, Professor; *O. O. Selivanova*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *P. Yu. Hrytsenko*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *A. Zoltan*, Doctor of Philological Sciences, Professor (Hungary); *O. Timko-Ditko*, Doctor of Philological Sciences, Professor (Croatia); *B. Osowski*, Doctor of Science (Poland); *H. Bak*, Doctor of Philological Sciences, Professor (Turkey); *M. Vasicek*, Doctor of Philosophy (Czech Republic); *M. Jankowiak*, Doctor of Humanities (Czech Republic); *V. Lebovics*, Doctor of Philosophy (Hungary); *R. Balsys*, Doctor of Humanities, Professor (Lithuanian); *A. F. Beregszaszi*, Doctor of Philosophy, Associate Professor; *V. M. Moisiienko*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *O. Yu. Zelins'ka*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *V. V. Kalko*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *M. I. Lychuk*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *I. A. Melnyk*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *M. O. Vintoniv*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *I. V. Gorofyanyuk*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor; *V. V. Denysiuk*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor; *S. E. Ihnatieva*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor; *L. V. Kornovenko*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor; *A. A. Taran*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor.

The authors are responsible for the observance of intellectual property rights, authenticity of materials and substantiation of conclusions.

Editorial Board Address:

18000, Cherkasy, Shevchenko Boulevard, 81,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics. Ph. (0472) 355396
Website: <http://ling-ejournal.cdu.edu.ua>
e-mail: movoznavchyi_visnyk_chnu@ukr.net

© Author's texts, 2023

ЗМІСТ

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ГРАМАТИКА

Кислюк Л. П., Мельник С. Є. ВІЙНА В МОВІ ТА МОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНЦІВ	6
Космеда Т. А. НЕГАТИВНО МАРКОВАНІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ З РОСІЙСЬКОЇ МОВИ В ПЕРІОД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	18
Богатько В. В. ПРИЄДНУВАЛЬНІ РЕЧЕННЯ ЯК ЗАСІБ ОРОЗМОВЛЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ВИКЛАДУ (на матеріалі сучасної української прози для дітей)	28
Таран А. А. ОЦІННІСТЬ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ В РЕАЛІЯХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	37

ЕТНОЛІНГВІСТИКА. ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

Мартінова Г. І. ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ЕТНОСОЦІУМІ ТА ЙОГО МОВІ ЯК НАСЛІДОК РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	45
Щербина Т. В. КАТЕГОРІЯ ОЦІНКИ В ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТАХ ПРО ВІЙНУ	53
Surma M. FUNKCJA ŚREDNIKA W DEFINICJACH W WYBRANYCH PUBLIKACJACH WSPÓŁCZESNEJ LEKSYKOLOGII GWAROWEJ	62

ДИСКУРСОЛОГІЯ. ЛІНГВОЕКСПЕРТОЛОГІЯ. ЛІНГВОСТИЛІСТИКА

Бондаренко А. І. СМІХОВИЙ ДИСКУРС ВОЄННОГО ПЕРІОДУ В УКРАЇНІ	72
Калько В. В., Калько М. І. ЛІНГВОЕКСПЕРТИЗА ВОЄННОЇ ПОРИ: СЕМАНТИКО-ТЕКСТУАЛЬНІ МАРКЕРИ ПІДКАРНИХ ОЗНАК КРИМІНАЛЬНИХ ЗЛОЧИНІВ, ПОРОДЖЕНИХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЮ ВІЙНОЮ	80
Шитик Л. В., Юлдашева Л. П. ПРЕЦЕДЕНТНІ ФЕНОМЕНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ПРО ВІЙНУ	95
Літвінова І. М. ПОЕЗІЯ ВІЙНИ ЯК ЗАСІБ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ (на матеріалі текстів періоду російського повномасштабного вторгнення)	109

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО. КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Христіанінова Р. О. РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ «РОСІЯ» В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ СЬОГОДЕННЯ	116
Петренко Л. О., Петренко В. М. ЛІНГВАЛІЗАЦІЯ ВІЙНИ В ЗБІРЦІ Д. ЛАЗУТКІНА «ЗАКЛАДКА»	125
Кикоть В. М. МАКРООБРАЗНА СХЕМА ВІРША І ПЕРЕКЛАД: СУБСЕМАНТИЧНІ ОБРАЗИ	132
Коновалова О. В. ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНОЇ СПЕЦИФІКИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ АНГЛОМОВНОЇ ІНТЕРНЕТ-ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ СТАТТІ НА ВОЄННО-ПОЛІТИЧНУ ТЕМАТИКУ	145
Резнікова К. В. КОМУНІКАТИВНІ ДЕВІАЦІЇ, СПРИЧИНЕНІ ВІЙНОЮ В УКРАЇНІ	152

CONTENT

LEXICOLOGY. GRAMMAR

Kysliuk Larysa, Melnyk Svitlana	
THE WAR IN THE LANGUAGE AND IN THE LANGUAGE	
ACTIVITIES OF THE UKRAINIANS.....	6
Kosmeda Tetyana	
NEGATIVELY MARKED LEXICO-SEMANTIC BORROWINGS	
FROM THE RUSSIAN LANGUAGE DURING THE PERIOD	
OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR	18
Bohatko Valentyna	
CONNECTING SENTENCES AS A MEANS OF VERBALIZING AN ARTISTIC PRESENTATION	
(on the material of modern Ukrainian prose for children)	28
Taran Alla	
ASSESSMENT OF SECONDARY NOMINATION IN THE REALITIES	
OF RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....	37

ETHNOLINGUISTICS. DIALECTOLOGY

Martynova Hanna	
TRANSFORMATIONS IN THE UKRAINIAN ETHNIC SOCIETY AND LANGUAGE	
AS CONSEQUENCE OF RUSSIAN-UKRAINIAN WAR	45
Shcherbina Tetyana	
EVALUATION CATEGORY IN DIALECT TEXTS ABOUT WAR	53
Surma Michalina	
FUNCTION OF THE SEMICOLON IN DEFINITIONS IN SELECTED PUBLICATIONS	
OF CONTEMPORARY DIALECT LEXICOGRAPHY	62

DISCOURSEOLOGY. LINGUISTICS EXPERTOLOGY. LINGUISTIC STYLISTICS

Bondarenko Alla	
HUMOUROUS DISCOURSE OF THE WARTIME PERIOD IN UKRAINE	72
Kalko Valentyna, Kalko Mykola	
LINGUISTIC EXPERTISE WARTIME: SEMANTIC-TEXTUAL MARKERS	
OF JUSTICIABLE AS SIGNS OF CRIMINAL CRIMES	
CAUSED BY THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....	80
Shytyk Liudmyla, Yuldasheva Liudmyla	
PRECEDENT PHENOMENA IN MODERN UKRAINIAN POETRY ABOUT WAR.....	95
Litvinova Inna	
WAR POETRY AS A MEANS OF SELF-IDENTIFICATION OF UKRAINIANS	
(based on the material of the texts of the period of the full-scale russian invasion).....	109

COGNITIVE LINGUISTICS. TRANSLATION SCIENCES. COMMUNICATIVE LINGUISTICS

Khrystianinova Raisa	
REPRESENTATION OF THE CONCEPT “RUSSIA”	
IN THE UKRAINIANS’ LANGUAGE	
PICTURE OF THE WORLD NOWADAYS	116
Petrenko Liudmyla, Petrenko Valentyna	
LINGUALIZATION OF WAR IN D. LAZUTKIN’S COLLECTION “BOOKMARK”.....	125
Kykot Valeriy	
POEM MACROIMAGE SCHEME AND TRANSLATION:	
SUBSEMANTIC IMAGES.....	132
Konovalova Olha	
PRESERVING LEXICAL AND STYLISTIC SPECIFICITY	
IN THE UKRAINIAN TRANSLATION OF THE ENGLISH ONLINE	
JOURNALISTIC ARTICLE ON MILITARY AND POLITICAL TOPICS	145
Reznikova Catherine	
COMMUNICATIVE DEVIATIONS CAUSED BY THE WAR IN UKRAINE	152

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ГРАМАТИКА

УДК 811.161.2.81'373.47

DOI: 10.31651/2226-4388-2023-35-6-17

ВІЙНА В МОВІ ТА МОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНЦІВ

**Л. П. Кислюк, доктор філологічних наук,
старший дослідник відділу лексикології, лексикографії
та структурно-математичної лінгвістики,
Інститут української мови Національної академії наук України
(Київ, Україна)**

e-mail: larysa.kysliuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3766-3305>

**С. Є. Мельник, кандидат філологічних наук,
старший лектор кафедри слов'янських та східноєвропейських мов і культур,
Університет Індіани (Блумінгтон, США)**

e-mail: smelnyk@indiana.edu

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8375-1720>

У статті проаналізовано вплив російсько-української війни на мовну діяльність української спільноти й на систему української мови.

Дослідження мовної діяльності українців показало активне проживання спільнотою травми війни та засвідчило, що одним із дієвих засобів подолання травм війни і потужною зброєю українців в інформаційній війні є глибинні національні символи й архетипи, колективна мовотворчість і гумор.

Виявлено, що вплив війни на українську мову відбувається через активні процеси переорганізації лексики й активізацію загальних тенденцій розвитку лінгвістичної системи, передусім тенденцій націоналізації та інтернаціоналізації.

Підсумовано, що нові явища в лексиці й фразеології, зміни семантики та функціонування лексичних одиниць потребують лексикографування їх для засвідчення синхронного зрізу сучасної української мови.

Ключові слова: російсько-українська війна, мовна діяльність, система мови, тенденція націоналізації, тенденція інтернаціоналізації.

Актуальність дослідження. Виклики й події, значущі для суспільства, для певної лінгвістичної спільноти, залишають свій слід у мові. Що вирішальніші події для суспільства, то глибшим і вагомішим буде їхній вплив і на мовну діяльність спільноти, і на систему мови. Таким був вплив Помаранчевої революції та Революції гідності, що «розбудили» народну мовотворчість і залишили по собі хвилю неологізмів (зокрема неосемантизмів) та okazіоналізмів у лексиці.

Глибинний вплив війни, яка триває з 2014 року, і її повномасштабної фази з 2022 року на мовну діяльність українців і на систему української мови лінгвісти вже осмислюють, фіксуючи й аналізуючи різноманітний усний і письмовий матеріал практично в реальному часі появи нових лексичних одиниць. Багато дослідників в усних виступах підкреслюють відчуття відповідальності засвідчити, зберегти вияви мовотворчості під час війни, щоб не втратити їх як зріз сьогодення, як історичне свідчення колективної солідарності в часи великих випробувань українського народу. Важливими є спроби осмислення, аналізу зібраного матеріалу, які можливі завдяки використанню попереднього досвіду опису змін у лексиці й словотворенні сучасної української мови, аналізу тенденцій розвитку лексикону, способів і засобів його оновлення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вплив війни на мову та соціолінгвістичні процеси знайшов вияв у багатьох публікаціях, журналістських репортажах, академічних статтях, а також у виступах на наукових конференціях. Актуальність цих досліджень зумовлена насамперед необхідністю зібрати, описати й проаналізувати новотвори, неосемантизми та фразеологічні неологізми, що виникли як наслідок збройної агресії, зокрема у 2022–2023 роках. Новизна цієї теми спонукає дослідників до копіткої текстувальної роботи, аналізу дискурсивних практик та осмислення новітніх соціолінгвістичних процесів, а отже, ще не знайшла широкого всеохопного висвітлення в академічному доробку. Напрацювання мовознавців у цьому напрямку знайшли свій вияв у виступах на численних академічних форумах, зокрема на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Мова і війна» 17–18 травня 2023 р. в Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького, на Міжнародній конференції «Український етномовний континуум в умовах війни Росії проти України» Інституту української мови НАН України 10–11 жовтня 2023 р., на науково-практичній конференції «Мова – кордон. Мова – зброя» 8 листопада 2023 р. в Національному музеї літератури України тощо. Ця тема приваблює й іноземних науковців, зокрема на конференції «Мова, культура та армія» 29 вересня – 1 жовтня 2023 р. у Військовій академії у Вест-Пойнті окрема секція була присвячена впливу війни на мовну діяльність. Важливими залишаються науково-публіцистичні тексти, наприклад, серія публікацій Л. Т. Масенко про збройну агресію Росії проти України в рубриці «Точка зору» на «Радіо Свобода». Мовні інновації російсько-української війни досліджували С. П. Гриценко (1), Г. М. Сюта (6), К. Д. Глуховцева, Т. А. Космеда, Т. А. Коць та інші.

Матеріали й методи дослідження. Це дослідження ґрунтується на концепції опису інноваційних процесів, яка охоплює загальні тенденції розвитку мов, що є синонімом до поняття синхронної динаміки, запропонованої німецьким лінгвістом Карлом Гутшмідтом (2). Окрім того, тенденції розвитку сучасних слов'янських мов у порівняльному аспекті в славистиці описано в колективній монографії членів Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славистів «Номінація / Словотворення» за редакцією Інгеборг Онхайзер, де з'ясовано спільні напрями розвитку для всіх слов'янських мов (6). Українські мовознавці використали це поняття в межах системи однієї мови й описали різноспрямовані процеси її розвитку в різних функціональних стилях у колективних та індивідуальних монографіях (5; 4; 3). У названих працях застосовано системно-структурний аналіз форми, семантики й функціонування нової лексики, цю методику дослідження використано й у пропонованій статті.

Джерельною базою дослідження обрано тексти 2022–2023 років публіцистичного, художнього й розмовного стилів. Використано тексти електронних українських медій і новинних телеграм-каналів, художні прозові й поетичні тексти за 2022 рік і початок 2023 року, тексти постів і коментарів соцмережі «Фейсбук» та чатів груп у мережі «Телеграм».

Мета дослідження – відтворення поняттєвого й семантичного простору російсько-української війни (упорядкування нових мовних одиниць, термінів, символів, за допомогою яких ця війна може осмислюватися українським суспільством) та вивчення впливу російсько-української війни на мовну діяльність української спільноти й на систему української мови. Стаття ґрунтується на дослідженні, підтриманому позаштатною стипендіальною програмою для українських учених від Університету Індіани (США), попередні результати якого оприлюднені на віртуальному семінарі учасників Програми Університету Індіани 21 лютого 2023 року та на Українознавчій конференції імені Тараса Шевченка Університету Індіани разом зі Світлою Мельник, партнером проекту від Університету Індіани.

Результати дослідження та їх обговорення.

1. Дослідження мовної діяльності української спільноти, реалізованої в текстах за останні півтора року на матеріалі медій та соцмереж виявило: 1) проблему вербалізації травми українців унаслідок впливу війни; 2) звернення до національної ідентичності крізь

призму культури, історії та архетипних образів як спосіб вербалізації травми та її подолання; 3) активізацію гумору й сміхової культури як зброї та захисту в час загрози життю й існуванню українців. Кожне з цих явищ у мовній діяльності українців під час війни заслуговує на окреме глибоке вивчення як стихійна самоорганізація і життєва стійкість спільноти в часи найтяжчих випробувань. Коротко окреслимо текстову реалізацію названих явищ.

1.1. Вербалізація травм війни українців. Спроби подолання травми війни носіїв мови через осмислення й проговорення або вербалізацію травми виявляються в активізації відповідних дієслів (*вербалізувати, проговорити, описати, вимовити, пояснити*), що з відповідними контекстами дають розуміння важливості ословлення колективного травматичного досвіду, яким є війна. Напр.: *Ми травмовані цією страшною війною. Єдиний спосіб вийти зі стану травми – це зробити з травми досвід. Далі – вербалізувати, проговорити особливості цієї травми і потім випустити її на периферію, тобто подивитися на цю травму з розумінням того, навіщо тобі потрібна історія цієї рани свідомості як досвід* (Ігор Козловський. Травма як досвід. 14.09.2022, 3б); *Ми стаємо занадто гострими, нетерпимими, критичними, агресивними. Це як кожна травмована людина, як і травмоване суспільство – вони не можуть поводитися так, ніби у них немає рани, коли ця рана є. Щоб по-справжньому глибоко описати події аж такого масштабу, ми мусимо віддалитися від них. А ніхто з нас ще не віддалився... Ми зараз в самому епіцентрі подій...* (Інтерв'ю з Софією Андрухович, 24.01.2023, V).

Окремі цитати з есею Сергія Жадана «Хай це буде текст не про війну» містять слова й словосполучення *говорити, проговорення, вголос вимовляти, пояснити себе, проговорити свою правду*, що також подають осмислення травми війни. Водночас у тексті викладено мовознавчі проблеми: як змінюється мова під час війни і якою вона буде по війні; які сенси потрібно буде нею ословлювати по війні: *вголос вимовляти імена загиблих, пояснити себе, проговорити свою правду, навести лад у своїй пам'яті*, напр.:

Війна, безперечно, змінює мову...

Як говорити про війну?

Багато речей, явищ та понять потребують сьогодні якщо не пояснення, то щонайменше нагадування, нового проговорення, нового прийняття.

Якою буде наша мова по війні? Що нам потрібно буде одне одному пояснити? Передусім нам потрібно буде вголос вимовляти імена загиблих. Вони мають бути названі.

Доки у нас є наша мова, доти у нас є бодай примарні шанси пояснити себе, проговорити свою правду, навести лад у своїй пам'яті (ЖС, с. 105–114).

Дієвим способом вербалізації колективної травми та спробою її подолання стало звернення до національної ідентичності крізь призму культури, історії та архетипних образів під час повномасштабної війни.

1.2. Символіка сучасної війни як одного з найважчих періодів в історії України багата й різноманітна. Українці створюють символи боротьби від фігурки керамічного півника, яка дивом уціліла в зруйнованому будинку в Бородянці, до банки помідорів, якою намагалися збити іранський дрон у Києві. Символ завжди викликає певні емоційно-ціннісні асоціації. Таким постійним ціннісним символом для людей у різних країнах світу є дім. Фотографії зруйнованих домівок у Бородянці та в Дніпрі вражають своєю крихкістю, яку так зворушливо передала поетка Катерина Калитко: *Схоже на ляльковий будиночок,/ ми такими бавились. Крихтіні мебелки і сервізи,/ фіранки з клаптика сукні,/ плитка з цукеркової фольги,/ пластилінові кульки яблук...* (ФБ). Відчуття українських біженців, які втратили домівки і які не почуваються захищеними у своїх віцілих оселях, передав письменник Остап Сливинський: *Дім – те, що має нас охороняти, – виявляється таким незахищеним у часи війни. Дім – це місце, де ми маємо почуватися в безпеці, і в цьому сенсі війна всіх нас робить бездомними* (СО, 15.01.2023). Поняття ДОМУ і його лексичне наповнення в контексті війни

потребує окремого вивчення й осмислення з урахуванням напрацювань учених-славистів, таких як Є. Бартмінський, С. Бартмінська-Небжеговська, Т. Цив'ян та ін.

Символом, який перетворився у мем, стала гора Щекавиця в Києві над Подолом. Вона має історичне значення, адже відома з часів заснування Києва й названа на честь Щека, одного з братів-засновників Києва. У «Повісті минулих літ» згадано, що тут похований князь Олег: *І понесли його, і поховали в Києві на горі, яка називається Щекавиця. Є могила його там і до сьогодні, відома вона як могила Олегова* (П, с. 29). Щекавицею гору називають від часу заснування Києва й дотепер. У вересні 2022 року, після погроз Путіна завдати ядерного удару по Києву, серед користувачів соцмереж столиці з'явилася хвиля мемів «оргія на Щекавиці в момент ядерного удару» як вияв чорного гумору, сарказму. Такі жарти й дотепи об'єднали киян у групу в мережі «Телеграм», потім поширилися в інших мережах і вийшли на загальнонаціональний рівень. Навіть слово «оргія» почали тлумачити як «організовану подію» з кулінарними майстер-класами від Євгена Клопотенка, лекціями тощо. Слово Щекавиця опинилося в гуглотрендах. Наприклад, одним із популярних куплетів у чатах став переспів відомої пісні, яку приписують Марусі Чурай:

*Ой не ходи, Грицю, та й на Щекавицю,
Там на Щекавиці нема на що дивиться.
На оргію не прийдуть дівки-чарівниці.
А прийде три ботани, і то аби напиться.*

Українці з інших міст і містечок підхопили естафету й також почали об'єднуватися навколо своїх визначних місць, наприклад, в Івано-Франківську пропонували збиратися на Вовчинецьких горах, у Мукачеві – на Ловачці, у Рівному – на пагорбі Слави тощо (ВВС, 29.09.2022). Суть таких жартів висловили журналісти: *«Ми – консолідовані, як ніколи. Путін думав, що, залякавши нас, він посіє хаос серед українців. Ні! Й ця історія зі Щекавицею – один нехай з примітивних, але яскравих прикладів. Ми вмиць об'єдналися, сміючись з погроз агресора»,* підсумувавши: *«Ми не припинимо жартувати, доки існуватимемо. Наш гумор – наша зброя!»* (УНІАН, 28.09.2022). Насправді гумор як зброя проти ракет – це захисний механізм у ситуації, коли нічого не можна вдіяти, вважають психологи. Це підтверджує цитата з «Contra spem spero» Лесі Українки – класика української літератури: *«Я буду крізь сльози сміятись,/ Серед лиха співати пісні,/ Без надії таки сподіватись, / Буду жити! Геть, думи сумні!»* (ЛУ, I, с. 56). Можна стверджувати, що це така риса національного характеру, психічний і мовний складник української ідентичності. Журналісти «Української правди» вважали, що *«ідея киян влаштувати оргію на Щекавиці похитнула віру окупантів у силу їхньої зброї та ефективність їхнього шантажу»*, цитуючи одного з російських пропагандистів: *«На жаль, вони (українці – Л. К.) перестають боятися. Дивні люди»* (УП, 16.10.2022).

1.3. Гумор стає зброєю і захистом українців у час загрози життю й існуванню нації та держави. Сміхова культура українців має давні традиції, з часів Київської Русі; згадаймо скоморохів, зображених на фресках Софії Київської, вертеп, бурлескную літературу, культуру мандрівних дяків, інтерлюдії на зразок «Пиворізи», «Енеїду» І. Котляревського, яка теж живилася народним гумором, чи, скажімо, картину Іллі Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану», яку під час війни військовослужбовці ЗСУ відтворили на новий лад, використавши як тролінг і додавши сучасних персонажів. Восени 2022 року, попри загрозу можливого холодомору, у чатах соцмереж додалося гумору; українці жартували з пошукових запитів у гуглі «як збити»: *«як збити дрон у домашніх умовах», «як збити ракету в домашніх умовах», «як збити шахеда в домашніх умовах»* – і порівнювали це зі станом наприкінці лютого: *«Звернення до українців 24 лютого: не панікуйте, не поширюйте фейки, не створюйте затори на дорогах, не заважайте військовим! Звернення до українців 17 жовтня: не збивайте самостійно іранські дрони!»*

Відімкнення світла стало джерелом жартівливого тлумачення слів, зрозумілого людям, які залишилися у великих містах у висотних будинках на тривалий час без електрики, тобто без усіх благ цивілізації, навіть не в змозі приготувати їжу чи зігріти чаю, напр.: *гнів* – у сусіда є світло вже другий день; *зздріість* – у сусіда теж немає світла, але є генератор; *гординя* – твій батько електрик, і ти єдиний з чату ОСББ (Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку – Л. К.) знаєш, коли ввімкнуть (світло); *ненажерливість* – з'явилося світло, набрав повний чайник на 1,5 літри, щоб залити одну склянку чаю; *жадібність* – чекаєш, поки інші з ОСББ скинуться на генератор; *занепад духу* – чекаєш, коли буде працювати ліфт, щоб не йти на 5-й поверх.

2. Просектування активних процесів у мовній діяльності суспільства на систему мови виявляє в ній певні зміни та тенденції. Це переорганізація лексики внаслідок її доцентрово-відцентрового руху; динамічні процеси в синхронії в межах взаємозалежних, але різноспрямованих тенденцій розвитку мови; спроби лексикографування одиниць, пов'язаних із війною. У центрі уваги українського суспільства вимушено опинилися лексеми, які є ознакою впливу війни на мову сьогодення, зокрема: *блокпост, обстріл, повітряна тривога, крилаті ракети, реактивна артилерія, ракетний удар, окупація, воєнний злочин* – це лише частина найменувань тих реалій, що ввійшли в життя українців. Серед такої активізованої та актуалізованої лексики – назви представників ЗСУ: *герої-захисники України, славні сини і дочки України, наші воїни, Українське військо*. Активна мовотворчість користувачів соцмереж у називанні захисників України виявилася, зокрема, у творенні сучасних козацьких прізвищ за моделями, які збереглися в низці українських прізвищ: «А я оце подумала, як би вони звучали зараз? *Перебийдрон, Варикоктейль, Ловихаймарс, Неїжгуманітарка, Ловибайрактар, Запіліміток*» (ФБ, 18.10.2022). За прізвищем головнокомандувача Залужного військові називають себе *залужнівцями*, а про страх ворога перед залужнівцями складають анекдоти й створюють меми в соцмережах: – *А ві кто, бандєравци? – Ні, м@скалку, ми страшніше. Ми залужнівці* (Гумор.UA, 16.09.2022, ФБ). Такі жарти й меми війни є виявом народного спротиву агресорові.

Серед активної лексики опинилися назви зброї: *міномет, гаубиця, приціл нічного бачення, тепловізор, безпілотник, дрон*, зокрема, розмовні *арта, броник, теплак*, аббревіатури *БМП, БПЛА, ППО*, запозичення *Байрактар, Джавелін, Стінгер, Хаймарс* і похідні від них: *забайрактарити, заджавелініти, застінгерити, відхаймарсити*. Деякі популярні назви закордонних видів озброєння адаптувалися, як, наприклад, американські *HIMARS* стали «*химерами*», а *Javelin* – *джавелінами*. Утворилися словотвірні ланцюжки та словотвірні гнізда з відіменникових дієслів *хаймарс-ува(ти), джавелін-и(ти)*, які мотивують префіксальні дієслова *від-хаймарсувати, за-джавелініти*, віддієслівний іменник *хаймарсува-нн(я)* (*хаймарсування мостів* – «влучання ракетами HIMARS по мосту»), демінутив *хаймарсенятко* (*Прилітає хаймарсенятко і все палає*), композит *Ловихаймарс*, де дієслово *ловити* подано в імперативній формі на першому місці в складному слові, а іменна основа заповнює другу позицію за аналогією до продуктивної моделі творення складних прізвищевих назв українців на зразок *Нагнибіда* або *Затуливітер*. Назви зброї проникли в побут як клички тварин та імена новонароджених: *бичок Байрактар, дівчинка Джавеліна*. Деривати, утворені усіченням основи *артилерія* → *арт(а)*, універби *броньований жилет* → *бронезжилет* → *брон+ік, тепловізор* → *тепл+ак*, функціонують передусім у мові військових, волонтерів, поширені в чатах соцмереж.

Неосемантизм *бавовна* – у значенні «вибух на окупованій росією або російській території» виник унаслідок недосконалого автоматичного перекладу з російської мови на українську, оскільки роспропаганда називала такі вибухи «хлопками». Автоперекладач переклав «хлопок» як «бавовна» без урахування місця наголосу. В українській інтернет-комунікації та в ЗМІ це викликало безліч мемів і словосполук на зразок «*лунає бавовна*», «*потужна високоточна бавовна*». Співак Михайло Медведєв (JALSOMINO) написав пісню-тролінг росіян «Бавовна»: *Я перевірів термін «бавовна» на росіянах – вони справді не розуміють про що йдеться. Навіть, якщо вони перекладуть через перекладач*

«бавовна» і отримують «хлопок», вони ж не співставляють з вибухами (ДІМ, 6.11.2022). Від неосемантизму бавовна утворено okazіоналізми бавовнити, забавовнити, забавовнений (Крим), бавовк та бавовнятко, візуалізоване в образі вогняного звірятка, утворене за моделлю творення пестливих назв малят (бавовнятко бешикетує, грається): *Ввечері в Севастополі на мисі Фіолент дуже «нервувала» ППО, а потім почало щось горіти на території військової частини ППО. Знову Бавовнятко бешикетує?* (ІН, 28.08.2022); *Ще одне відео, як Бавовнятко грається на переправі в районі Антонівського мосту* (oZSU, 30.08.2022). В інтернеті поширені зображення бавовнятка, серед яких згенеровані нейромережею та зображення реальних іграшок, на які є попит, а кошти з продажу йдуть на ЗСУ. На сайті «Всеосвіта» бавовнятко подано як новий персонаж сучасної української міфології, звірятко-примара, яке «ночами тихесенько приходить на бази, склади, аеродроми, нафтопереробні заводи та інші легкозаймисті об'єкти росіян і починає там бавитись із вогнем» (В, 28.08.2022). Коментатори фейсбуку підхоплюють цю міфо- і словотворчість на сторінці Оперативного командування «Південь» і розвивають градаційну тріаду персонажів української неоміфології Бавовнятко – Бавовна – Бавовк за розмірами завданої ними шкоди: *А ще кажуть, що розмір Бавовнятка прямо пропорційно залежить від завданої ним шкоди. При великих руйнуваннях Бавовнятко виростає до цілої Бавовни – істоти значущих розмірів і руйнівної сили. Але подекують – пошепки! – що є ще більша форма Бавовнятка / Бавовни – Бавовк. І коли Бавовна трансформується в Бавовка, то палати буде вся московія, і спинити цей вогонь буде неможливо* (ОКП, 28.08.2022). Отже, образ дав життя персонажам нової міфології України, а слово сформувало нове словотвірне гніздо.

Увагу дослідників привертає поняття «ворог», яке розглядають як кореференти етноніма *росіяни*, поняття «військовий російської армії» та поняття «зрадник» (5, с. 19). За функціональним критерієм це – активізована й актуалізована лексика: *російські загарбники, противник, ворог, окупанти, російські терористи, ординці, орда*; експресивні новотвори й okazіоналізми, поширені в розмовній та медійній практиці: *рашисти, орки, русня, рузки, рузкомірці, скрепоносці, крисіяни, ЧМОбік, чмоня, мобік*. Наприклад, відабrevіатурні okazіоналізми ЧМОбік, чмоня утворено від «частково мобілізований», а чмоня має додаткову семантику «погано обмундирований незграбний мобілізований російської армії»; okazіоналізм (початкова калька) *скрепоносці* утворений за малоактивною моделлю творення складних слів на зразок *зброєносці, прапороносці*. Okazіональність акцентована завдяки використанню скороченої сполуки з російським вкрапленням «духовні скрепи» як ідеологічної настанови *ерефії*, що означає «традиційні цінності» *путінізму*, є частиною воєнничої *рашистської* ідеології та слугує ідеологічним підґрунтям російської військової агресії. Тобто *скрепоносці* – це ідейні вороги України.

2.2. Націоналізація й інтернаціоналізація – тенденції мовного розвитку, які яскраво виявляють вплив війни на мову. Тенденція націоналізації мови як звернення до автохтонних символів і засобів виявляється в актуалізації лексики, пов'язаної з традиціями й духовним життям українців; через звернення до національних символів, у творенні нових слів за аналогією до позначень важливих сторінок у житті українського народу. Слово *Холодомор* створено за аналогією до *Голодомору* як геноциду української нації через штучний масовий голод у 1932–1933 роках. Відсутність тепла в квартирах і будинках перед настанням зими у 2022–2023 роках ЗМІ назвали *геноцидом холодом* або *холодомором*, пор.: *Колись під час Голодомору росіяни знищили мільйони українців голодом. Зараз, програючи на полі бою, вони творитимуть Холодомор, щоби мільйони українців знову виїхали з України* (Вікторія Сюмар, Ф, 12.10.2022); *Від Голодомору до Холодомору: дослідники геноцидів доводять, що Путін, як і Сталін, хоче знищити українців* (РС, 12.12.2022, передрук із «Голосу Америки»); *холодомор* – це історія рівня біблійного потопу (Павло Коробчук, ФБ, 20.11.2022).

Новотвір *Вогнехреща* утворений за аналогією до *Водохреща*, свята 19 січня з різдвяного циклу. Слово з'явилося під час подій Революції гідності й позначило протистояння на вулиці

Грушевського в Києві з 19 по 22 січня 2014 року, з чого почалася гаряча фаза подій. 19–20 січня 2023 року під час жорстоких боїв під Бахмутом слово **Вогнехреща** знову з'явилося в репортажах журналістів: *Стрілецький бій 3-ї ОШБ з ПВК «Вагнер» під Бахмутом. «Філософ» та «Скай» – учасники відомого бою 3-ї ОШБ під Бахмутом. Хлопці 19-го січня на Водохреща заходили на позиції та вимушені були одразу вступати в стрілецький бій з ПВК «Вагнер». Наші воїни охрестили цей день «вогнехреща»* (Юрій Бутусов, репортаж Богдана Пападіна, 14.03.2023, YouTube).

Тенденція інтернаціоналізації української мови як передусім українсько-англійська мовна взаємодія виявляється в появі нових інтернаціоналізмів англійського походження та їхній словотвірній активності. Наприклад, до осені 2022 року маловідоме в Україні багатозначне слово *блекаут* (від англ. *blackout* – «затемнення») мало значення: 1) пінопластова тканина для світлоізоляції; 2) раптова втрата свідомості через низький рівень кисню в крові; 3) системна аварія в енергосистемі, що супроводжується масовим відімкненням споживачів. Але в листопаді, після ракетних обстрілів росії по енергетичній інфраструктурі України, усі ЗМІ написали про *блекаут* у значенні «системна аварія в енергосистемі, що супроводжується масовим відімкненням споживачів»: *23 листопада Росія завдала чергового масованого ракетного удару по Україні. Унаслідок цього стався блекаут в українській енергосистемі. Мільйони українців залишилися без світла, тепла, води та мобільного зв'язку* (РС, 24.11.2022); *Україна пережила перший блекаут в історії* (ЕП, 28.11.2022).

На міжмовній англо-українській омонімії побудована частина мемів, жартів, анекдотів, наприклад, англ. «troops» (війська) і укр. «трупи»: «*Куме, а як англійською буде «російське військо? – Рашин трунс. – Боже, як гарно звучить!*». Інший приклад – подяка за танки «Леопард» для України, висловлена англійською: *Tank you!* (замість *Thank you!*) і німецькою: *Tanke schön!* (замість *Danke schön!*) з обігруванням схожості написання та вимови. Такі приклади показують взаємопроникнення тенденцій інтернаціоналізації і націоналізації через мовну гру.

Новий вияв тенденції інтернаціоналізації, якого раніше не спостерігали і який увиразнився під час війни, – це зміна вектора інтернаціоналізації, а саме: проникнення елементів української мови в англійську. Цьому сприяють соціальні мережі, преса, комерційні вебсайти. Наприклад, відомий онлайн-словник слів та фраз розмовної мови та сленгу Urban Dictionary фіксує слова, які стосуються російсько-української війни, зокрема: *bavovna*, *bavovniatko*, *palyanytya*, *Slava Ukraini*, *Ukrainian farmer*, *Ukrainian Smoothie* (в українському перекладі – бандерівське смузі), *Ukrained*, *Ukrainian Tractor pull*. Два останні слова не мають прямих відповідників в українській мові. Слово *Ukrained* перекладають як *заукраїнити*, воно є запозиченням не лексеми, а поняття: *Коли ти росія і вдираєшся в країну, а у відповідь отримуєш приниження на глобальному рівні* (Urban Dictionary). В українській мові немає точного відповідника також і до сполуки *Ukrainian Tractor pull*, що можна приблизно перекласти як «українське перетягування трактора» або близьке за значенням «перетягування російських танків».

Ще одним прикладом лексеми, яка виникла в англомовному середовищі, є слово *Ukrainium*. Воно з'явилося на вебсайті «Reddit» – платформи для обміну думками та інформацією онлайн-спільноти. *Ukrainium* створене за аналогією до словотвірної моделі багатьох хімічних елементів періодичної системи, де основа слова позначає місце походження та додано латинський суфікс *-ium*. Слово з'явилося на вебсайті приблизно рік тому. *Ukrainium* визначено як найміцніший матеріал, відомий сучасній науці. Далі автор статті пише, що він уперше був відкритий у 2022 році, зокрема в перші тижні російсько-української війни. Це досить розлога стаття, яка в жартівливій манері описує цей елемент. Зокрема, автор зазначає, що спочатку *україніум* уважали шматком сталі, розфарбованим кимось у жовтий та блакитний кольори, однак під час подальшої перевірки було виявлено, що метал набув такого кольору природним шляхом протягом двох тижнів. На думку автора, це було зумовлено високим моральним духом та

рішучістю, які відчували військовослужбовці Збройних сил України та Територіальної оборони (reddit.com). Це слово засвідчуємо і в Urban Dictionary як омонім із трьома значеннями, два з яких пов'язані з війною.

Поняття, пов'язані з Україною та війною в Україні, проникають в англomовне суспільство й завдяки комерціалізації окремої продукції. У пошуках матеріалу для дослідження ми звернули увагу на два відомі сайти – «Amazon» та «Etsy», де на футболках можна знайти такі гасла англійською мовою: *I am Ukrainian* (Я українець / українка), *Fight like Ukrainians* (Боріться, як українці), *My wife is Ukrainian, nothing scares me* (Моя дружина українка, мене ніщо не лякає), *My heart is with Ukraine* (Мое серце з Україною). На Amazon також продається футболка та толстовка зі словом *Ukrainium*, яке пояснено як найміцніший та найстійкіший матеріал, відомий людству. Є вироби також і з написами українською мовою: «Слава Україні», «Скажи паляниця», «Доброго вечора, ми з України». Українські лексеми стають упізнаваними символами, маркерами, кодами завдяки автохтонним образам, із якими вони поєднуються. Найбільш упізнаваним є Тарас Шевченко. Подушки зі словами Шевченка «Борітеся – поборете», футболки і худі, металева пластина зі словами «Заповіту», кейси для мобільних телефонів у жовто-блакитних кольорах із фразою з поеми «Катерина» «Кохайтесь чорнобриві» – ось тільки невеликий перелік такої продукції.

2.3. Перспективи лексикографування лексики, пов'язаної з війною, потребують осмислення, зокрема в тлумачному словнику активного типу, над яким працює колектив відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови під керівництвом проф. Є. А. Карпіловської. Активність словника полягає, зокрема, у зорієнтуванні його на опис лексики, активної в широкому спектрі стилів і сфер функціонування української літературної мови першої третини ХХІ ст., тож функціонування слів у сучасних різностильових текстах є аргументом, щоб розглядати їх як претендентів до уведення в такий словник. Тип словника зобов'язує враховувати переорганізацію лексики за активністю, адже саме активна лексика нашого часу передусім має бути відображена в такому словнику. Сучасні тексти є ілюстративним матеріалом до виявлених змін у функціонуванні та семантиці реєстрових слів, таких як неосемантизми *бавовна*, *мопед*, *нуль*, *приліт* (див. Табл. 1).

Таблиця 1

Зіставлення семантики слів за словниками та текстами

Лексикографічне джерело (СУМ)	Тексти 2022–2023 років
БАВОВНА , и, ж. 1. Те саме, що бавовник . 2. Волокно бавовнику, з якого виробляють пряжу і т. ін. // Нитки з цього волокна (СУМ I, с. 77).	бавовна , -а, ж. Вибух на окупований росією або російській території. <i>Повіdomляють про «бавовну» у Новій Каховці</i> (oZSU, 13.08.2022); <i>У т. о. Донецьку палає бавовна</i> (oZSU, 16.10.2022); <i>У Криму спостерігається бавовна</i> (IN, 18.08.2022).
МОПЕД , а, ч. Скорочення: мотоцикл педальний; легкий малопотужний мотоцикл, що має також педальний привод (СУМ IX, с. 694).	мопед , -а, ч. Іранський ударний безпілотник «Шахед», який видає звук, схожий на звук мотора мопеда. <i>Масована атака «мопедями» та провали окупантів</i> (ТСН, 30.09.2022); <i>На Дніпропетровщині збили ворожий «мопед»</i> (Стопкор, 28.12.2022).
НУЛЬ , я, ч. 1. Цифра 0, що означає відсутність величини, а при підставлянні її до іншого числа справа означає збільшення його в десять разів.	нуль , -я, ч. Передова, лінія фронту, фактично – нуль кілометрів від фронту, зона бойових дій, зіткнення з ворогом. <i>Як військові живуть «на нулі»: розповідь буковинця, який служить на Харківщині</i> (СН,

2. Умовна величина, від якої починається відрахування подібних до неї величин (часу, температури, тиску і т. ін.) (СУМ V, с. 454).	6.12.2022); <i>На «нулі» кожна мить може бути останньою</i> (DOU, 9.0.2022); <i>Невдовзі зі своєї області потрапив на нуль</i> (ЧА, 340).
ПРИЛІТ , льоту, ч. Дія за значенням прилетіти (СУМ VII, с. 659).	приліт , -льоту, ч. Влучання бойових ракет або дронів у цивільний або військовий об'єкт. <i>Влада розповіла про наслідки «прильотів»</i> (ТСН, 18.02.2023); <i>Внаслідок російської ракетної атаки вдень 31 грудня 2022 року пошкоджено палац «Україна» у центрі Києва. Також був «приліт» у готель поруч</i> (УНІАН, 31.12.2022); <i>Новомова війни – «приліт», «передок», «бавовна</i> (ШВ, 352).

Аналіз семантики та функціонування слів за лексикографічними джерелами й текстами 2022–2023 років показав, що розвиток значень наведених неосемантизмів відбувався по-різному. Хоча значення «вибух» у лексеми *бавовна* з'явилося внаслідок недосконалого автоматичного перекладу безвідносно до *бавовника*, але безліч мемів обіграли зображення саме квітки бавовни як вибуху. Іранські дрони-камікадзе назвали *мопедами* за характерною звуковою ознакою. Метафоричність цієї назви в текстах засвідчене написанням у лапках. Саме лапки слугують маркером переносного метафоризованого значення лексеми «нуль» на позначення передової в новинах із фронту (у текстах частіше трапляється в місцевому відмінку з прийменником на – «на нулі»). Лапки маркують розмовність лексеми в цьому значенні. Очевидно, що воно розвинулось із засвідченого в СУМі: «умовна величина, від якої починається відрахування подібних до неї величин» (СУМ, V, с. 454), що дає підстави подати неосемантизм у структурі до словникової статті реєстрової одиниці *нуль* як переносне значення. Як розширення семантики слова розглядаємо появу неосемантизму *приліт*. У текстах на його метафоризоване значення також указує написання в лапках. Отже, показ у тлумачному словнику активного типу неосемантизації реєстрових слів відтворює сучасний зріз мови та важливу для українськомовної спільноти суспільну й мовну динаміку внаслідок впливу війни.

Висновки й перспективи. Дослідження мовної діяльності української спільноти під час повномасштабної війни в Україні, розв'язаної Росією, засвідчило активне проживання травм війни українцями, яке триває, поки триває війна. Подальша вербалізація і подолання травм війни потребуватиме врахування різного досвіду проживання війни суспільством, залежно від того, чи це українські воїни, яким особливо потрібні розуміння й підтримка в суспільстві, чи це люди, які пережили жах окупації, чи перебували на територіях поблизу лінії фронту, чи в областях, які приймали біженців, чи самі стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО), чи опинилися біженцями за кордоном. На перспективу важливо знайти ті об'єднанчі підходи, які сприятимуть порозумінню та єдності травмованого покоління українців, сприятимуть випрацюванню стратегії спільного майбутнього в повоєнній Україні для всіх громадян. Одними з таких об'єднанчих засобів, представлених у різностильових текстах 2022–2023 років, виявилися глибинні національні символи й архетипи, колективна мовотворчість, гумор і загалом традиції сміхової культури українців, які допомагають подолати травми війни та є потужною зброєю, зокрема в інформаційній війні.

Війна впливає на систему української мови через активні процеси переорганізації лексики та активізацію окремих тенденцій розвитку мови. Безперечно, нові явища в лексиці й фразеології, зміни семантики та функціонування лексичних одиниць у текстах потребують відтворення їх у лексикографічних джерелах як синхронного зрізу

функціонування сучасної української мови та як засвідчення її стійкості й оновлення в нових суспільно-політичних обставинах побутування.

Умовні скорочення використаних джерел

- A – Amazon, інтернет-сервіс. URL : <https://www.amazon.com/>
BBC – BBC News Україна. URL : <https://www.bbc.com>
DOU – Спільнота програмістів DOU. URL : <https://dou.ua/>
E – Etsy, вебсайт електронної комерції. URL : <https://www.etsy.com/>
R – Reddit. URL : https://www.reddit.com/t/ukraina/comments/tdu7sv/pure_ukrainium_the_toughest_substance_in_the/
IN – InformNapalm, Офіційний канал Міжнародної розвідувальної спільноти. URL : <https://InformNapalm>
MC – Meridian Czernowitz, Міжнародна літературна корпорація. URL : <https://www.meridiancz.com/>
oZSU – Оперативний ЗСУ (Оперативні новини ЗСУ, ситуація на фронті та все про Україну). URL : <https://t.me/operativnoZSU>
PC – Радіо Свобода, інтернет-видання. URL : <https://www.radiosvoboda.org/>
UD – Urban Dictionary. URL : <https://www.urbandictionary.com/>
V – Varosh, онлайн-журнал про Закарпаття. URL : <https://varosh.com.ua/ludy/sofiya-andruhovich-my-zaraz-v-samomu-epicentri-podij-tomu-ye-duzhe-bagato-trudnoshhiv-z-hudozhnomy-tekstamy-pro-vijnu/>
YouTube – популярний відеохостинг. URL : <https://www.youtube.com/>
B – Всеосвіта, національна освітня платформа. URL : <https://vseosvita.ua/news/v-ukrainskii-mifolohii-ziavyvsia-shche-odyn-personazh-73920.html>
BC – Воєнний стан: антологія / передмова Валерія Залужного. Чернівці : Видавець Померанцев Святослав, 2023. 368 с.
ДІМ – телеканал «ДІМ». URL : <https://kanalDIM.tv/pro-gimn-chornobayivky-ta-troling-rosiyan-jalsomino-u-proyekti-muz-oborona/>
ЕП – Економічна правда. URL : <https://www.epravda.com.ua/>
ЖС – Жадан Сергій. Хай це буде текст не про війну. *Воєнний стан: антологія / передмова Валерія Залужного*. Чернівці : Видавець Померанцев Святослав, 2023. С. 103–114.
ЗБ – Збруч. URL : <https://zbruc.eu/node/113136>
ЛУ – Леся Українка. Зібрання творів у 12 тт. Київ : Наукова думка, 1975. Т. I.
ОКП – Оперативне командування «Південь», сторінка у Фейсбукі. URL : https://www.facebook.com/OperationalCommandSouth/?locale=uk_UA
П – Повість минулих літ. Літопис. Переказ укр. мовою Віктора Близнеця. Наук. кер. вид. Д. С. Лихачов. 2-е вид. Київ : Веселка, 1982.
СН – Суспільне. Новини. URL : <https://susplne.media/>
СО – Сливинський Остап. Своїми словами. Meridian Czernowitz. URL : <https://www.meridiancz.com/blog/slyvynsky/>
Стопкор, інформаційний портал. URL : <https://www.stopcor.org/>
СУМ – Словник української мови. В 11 тт. / ред. кол. : І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. I. 1970. 799 с.; Т. V. 1974. 840 с.; Т. VII. 1976. 723 с.; Т. XI. 1980. 699 с.
ТСН, Телевізійна служба новин. URL : <https://tsn.ua/>
УНІАН – Українське Незалежне Інформаційне Агентство Новин. URL : <https://www.unian.ua>
УП – Українська правда. URL : <https://www.pravda.com.ua>
Ф – Фокус, щоденний новинний інтернет-ресурс. URL : <https://focus.ua/ru>
ФБ – Фейсбук, соціальна мережа. URL : <https://www.facebook.com/>
ЧА – Чапай Артем. За чийми ми плечима. *Воєнний стан: антологія / передмова Валерія Залужного*. Чернівці : Видавець Померанцев Святослав, 2023. С. 339–343.
ШВ – Шейко Володимир. Невимовна війна. *Воєнний стан: антологія / передмова Валерія Залужного*. Чернівці : Видавець Померанцев Святослав, 2023. С. 351–355.

Список використаної літератури

1. Гриценко С. Мовні інновації російсько-української війни 2022 року. *Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2022. № 2(32). С. 9–13.
2. Гутшмидт К. Общие тенденции и специфические формы их представления в современных славянских языках. *Jazykovedný časopis*. 1998. № 49/1–2. S. 15–26.
3. Кислюк Л. П. Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси та тенденції розвитку: (монографія). Київ : Ін-т укр. мови НАН України ; Вид. дім Дмитра Бураго, 2017. 424 с.
4. Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П., Клименко Н. Ф., Критська В. І., Пуздирєва Т. К., Романюк Ю. В. Вплив суспільних змін на розвиток української мови / Відп. ред. Є. А. Карпіловська. Київ : Ін-т укр. мови НАН України; Вид. дім Дмитра Бураго, 2017. 444 с.
5. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.

6. Сюта Г. М. Лінгвософія опозицій «свій – чужий» у текстах періоду російсько-української війни. *Українська мова*. 2023. 2 (86). С. 3–34. URL : <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.02.003>.
7. Słowotwórstwo / Nominacja / Red. nauk. I. Ohnheiser. Innsbruck : Univer. Innsbruck; Opole : Uniwer. Opolski, 2003. 568 с.

References

1. Hrytsenko, S. (2022). Movni innovatsii rosiysko-ukrainskoi viyny 2022 roku (Language innovations of the Russian-Ukrainian war of 2022). In: *Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Folklorystyka* (Literary studies. Linguistics. Folklore studies), 2, 9–13 (in Ukr.).
2. Gutshmidt, K. (1998). Obshchie tendencii i specificheskie formy ih predstavleniya v sovremennyh slavianskih yazykah (General tendencies and specific forms of their representation in modern Slavic languages). In: *Jazykovednyĭ časopis (The Linguistic Journal)*, 40, 15–26 (in Russ.).
3. Karpilovska, E. A., Kysliuk, L. P., Klymenko, N. F., Krytska, V. I., Puzdyreva, T. K. & Romaniuk, Ju. V. (2017). Vplyv suspilnykh zmin na rozvytok ukrayinskoyi movy (The influence of social changes on the development of the Ukrainian language). Kyiv: Vyd. Dim Dmytra Buraho, 444 (in Ukr.).
4. Kysliuk, L. (2017). Suchasna ukrainska slovotvorna nominaciya: resursy ta tendenciyi rozvytku: monohrafiia (Modern Ukrainian word-formation nomination: resources and development trends). Kyiv: Vyd. Dim Dmytra Buraho, 424 (in Ukr.).
5. Klymenko, N. F., Karpilovska, E. A. & Kysliuk, L. P. (2008). Dynamichni protsesy v suchasnomu ukrainskomu leksykoni (Dynamic processes in the modern Ukrainian lexicon). Kyiv: Vyd. Dim Dmytra Buraho, 336 (in Ukr.).
6. Siuta, H. M. (2023). Linhvosofofiia opozytsii «svii – chuzhyi» u tekstakh periodu rosiisko-ukrainskoi viiny (The linguosophy of the opposition “Own-Foreign” in the texts of the period of Russian-Ukrainian war). In: *Ukrainska mova (The Ukrainian Language)*, 2(86), 3–34. Available at: <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.02.003> (in Ukr.).

THE WAR IN THE LANGUAGE AND IN THE LANGUAGE ACTIVITIES OF THE UKRAINIANS

**Larysa Kysliuk, Doctor of Philological Sciences,
Senior Researcher, Department of Lexicology, Lexicography and
Structural and Mathematical Linguistics,
Institute of Ukrainian Language, National Academy of Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)**

e-mail: larysa.kysliuk@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3766-3305>

**Svitlana Melnyk, Candidate of Philological Sciences,
Senior Lecturer of the Department of Slavic and East European Languages and Cultures,
Indiana University (Bloomington, USA)**

e-mail: smelnyk@indiana.edu
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8375-1720>

Abstract. Introduction. This paper explores the profound impact of the Russo-Ukrainian war on communication and the Ukrainian language system. Notable societal events are reflected in language, affecting both communication and the structure of the language itself by introducing new words, meanings, and expressions.

The purpose. This study aims to describe ongoing linguistic changes in the context of warfare and to analyze the impact of the Russo-Ukrainian war on the linguistic activities of the Ukrainian community and the Ukrainian language system.

The methods. The research framework draws on Karl Gutschmidt's theory of innovative linguistic processes and synchronous dynamics, supplemented by insights from Ukrainian linguists, particularly focusing on the systematic analysis of newly introduced vocabulary in terms of form, meaning, and function. The study analyzes materials from 2022 to early 2023, including texts from electronic Ukrainian media, Telegram news channels, prose, poetry, and social media posts.

Main results of the study. The examination of linguistic output from the Ukrainian community reveals several key findings: 1) the challenge of verbalizing the psychological trauma endured by Ukrainians during the war; 2) the use of culture, history, and imagery to reaffirm national identity and cope with trauma; 3) the increased use of humor as a defense mechanism during times of existential

threat. Additionally, the analysis highlights the complex interplay between language internationalization and nationalization during wartime, with internationalization influenced by Western pop culture and nationalization involving the revival of Ukrainian traditions and humor culture, all contributing to Ukrainian identity.

Originality. The authors point out that an important development in the contemporary linguistic landscape during wartime is the shift towards exporting Ukrainian words and concepts to the English-speaking world, which this study aims to explore.

Conclusions and specific suggestions of the authors. The impact of war on the Ukrainian language system is manifested through active processes of vocabulary reorganization and the activation of certain language developments. As a result of the war, the functional potential of some words in the Ukrainian language undergoes changes, with certain words moving from the periphery of the language system to the center due to centripetal forces. These new linguistic phenomena require careful description, documentation, and analysis, particularly regarding the appropriateness of their representation in lexicographical sources.

Key words: Russo-Ukrainian war, language activity, language system, internationalization, nationalization.

Надійшла до редакції: 23.10.23.

Прийнято до друку: 02.12.23.

НЕГАТИВНО МАРКОВАНІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ З РОСІЙСЬКОЇ МОВИ В ПЕРІОД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

**Т. А. Космеда, доктор філологічних наук, професор
кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури,
Донецький національний університет імені Василя Стуса
(Вінниця, Україна)**

e-mail: tkosmeda@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Ідентифікатор Scopus-Author: 5721866087

Схарактеризовано своєрідність функціонування росіянізмів у сучасному українському дискурсі, показано креативність українців щодо їхнього запозичення в період російсько-української війни, моделювання мовної гри, вербалізації феномену прецедентності, омовлення словесного супротиву, розкриття російського фейку, брехні, вияву зневаги, іронії до ворога, глузування над ним. Новизна статті полягає в узагальненні лексико-семантичних типів запозичень із російської мови періоду російсько-української війни, виокремлення актуалізованих дискурсивних смислів, своєрідності моделювання семантики і прагматики негативу як словесної протидії російській агресії. Чуже, запозичене з російської мови досліджено з урахуванням методологічних постулатів лінгвофілософії: ідеться про вербалізацію презентантів категорії особливого в межах прагмалінгвістичної опозиції «свій (рідний) – чужий (ворожий)», сприйняття російської реальності крізь призму української ментальності. Доведено, що росіянізми української мови періоду російсько-української війни функціують як вульгаризми, за допомогою яких виникає сатиричний ефект, зневажливі варваризми, що створюють сатиричну чи іронійно-саркастичну дискурсивну тональність, моделюється система типів негативної оцінки, що лежить в основі творення лексико-семантичних неологізмів, інтенсифікується відчуття «чужого», агресивного, неприйнятнього для мовної свідомості українців.

Ключові слова: варваризм, вульгаризм, категорія оцінки, лексико-семантичний неологізм, лінгвофілософія, мовна гра, мовна свідомість, прагматика, прецедентність, росіянізм як запозичення періоду російсько-української війни.

*Я не хочу “апрель”, / Мені потрібен квітень! / Я не люблю “сирень”
/ Лише бузкові квіти! / І “марту здесь не быть”. / А березню і травню,
/ І Україні – жити! / І її людям славим! / І “щи” я не люблю, / А лише борщ
і сало, / І “песен не пою”, / А пісні я співаю! / Я мовою живу / І нею розмовляю, / А
“русскую страну” / До скону зневажаю! / Бо “родина” твоя / Огидна і брудлива – / У
мене є своя / Найкраща Батьківщина! / І “твой родной язык” / Для мене сичить ядом
/ Я не забуду вік, / Як ви нас вчили градом. / Як пулями сікли / І пам’ять розбивали, / Щоб в
ноги впали ми
/ І вам рабами стали. / Я слово лиш одне / Скажу на вбивчій мові, / Війни вам
“не прощу” / Нізащо і ніколи. / Де Перемога йшла, / Там вишня розквітала!
/ А в “русских болотах / победа подыхала”! / Де мову соловей / Витьохкує
й колише – / “Не зацветет апрель”, / Розквітне лише квітень !!!*

Наталія Матвієнко

Актуальність. Модерна лінгвістика вимагає нових підходів до розгляду явища запозичення з урахуванням новітніх лінгвістичних парадигм. Феномен запозичення привертає увагу саме під кутом зору прагмалінгвістики. Сприйняття чужого чи запозиченого з огляду на теорію лінгвофілософії можна розглядати як вербалізацію категорії особливого, тобто того, що протиставлено рідному, питомому або сприймається крізь призму української ментальності. Аналіз запозичень в актуалізованому аспекті необхідний для осмислення своєрідності процесу входження іншомовних одиниць у лексико-семантичний склад сучасної української мови, що стосується й запозичень із

російської мови в період російсько-української війни. Ці запозичення презентують сьгодні аксіологічно негативну семантику і прагматику. Запозичене слово може не лише вербалізувати культуру іншого народу, його ідеологію, збагачувати іншу лінгвокультуру, але й слугувати засобом насадження чужого способу мислення, чужої ідеології, ментальності, що сприймається, зрозуміло, негативно. Часто чуже слово приходить із чужою силою, як у разі впливу російської мови, російської лінгвокультури на українську мову та її лінгвокультуру через ідеологію «руського мира», але цьому процесові українська мова протидіє, зокрема через своєрідне сприймання росіянізмів, відповідну їх інтерпретацію, висміюючи, іронізуючи, глузуючи й зневажаючи агресивний мовний російський світ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У дискурсі українських мас-медіа ще після розпаду Радянського Союзу, набуття Україною статусу незалежної самостійної держави простежуємо своєрідне функціонування слів, запозичених із російської мови, з актуалізацією категорії оцінки та системою прагматичних смислів, зокрема використання слів-варваризмів, здебільшого таких, які змінили своє ідеологічно-оцінне значення з позитивного на протилежне, негативне, і мають у сучасній українській мові пострадянського періоду активне поширення. Такі слова презентують прагматику «чужого», що протиставлена «своєму»: вони слугують для «підвищення ступеня» вираження негативної оцінки, того, що є несприйнятливим і підлягає осуду, наприклад, наприкінці ХХ століття це стосувалося советизмів (трансформований росіянізм), зокрема, відбулися такі зміни у використанні лексем, що номінують радянську російську дійсність: *большевік* замість *більшовик*, *совети* замість *ради*, *Советський Союз* замість *Радянський Союз* тощо (5). Запозичення з російської мови досліджували здавна, відбувалися дискусії й щодо терміна на їх позначення: *русизм* (було відкинуто як некоретний термін, оскільки він мотивований топонімом Русь, а не Росія), *москалізм* (Б. Грінченко) також не прижився, а термін *росіянізм* (А. Кримський) був прийнятий науковою спільнотою (див. про це: 10). На початку ХХІ ст. запозичення-росіянізми вивчали в різних ракурсах: як інтерференци (1), зважали на своєрідність їхнього функціонування в художньому тексті (4), рекомендували уникати їх у повсякденній дискурсивній практиці (2; 3), розглядали як проблему перекладної лексикографії (11), а також з огляду на своєрідність функціонування в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. в українському мовному просторі (8; 9). Своєрідність функціонування росіянізмів в українській мові періоду російсько-української війни на сьгодні комплексно не досліджено, що пояснює **новизну** цієї студії.

Мета наукової розвідки – схарактеризувати особливості функціонування росіянізмів у сучасному українському дискурсі періоду російсько-української війни, показати креативність українців щодо моделювання відповідних формул запозичення (семантики і прагматики), мовної гри, омовлення прецедентних ситуацій та висловлень, вербалізації словесного супротиву, розкриття російської агресії, фейку, брехні, вияву зневаги до агресора, іронії, глузування з ворога.

Матеріали й методи дослідження. Російсько-українська війна змінила сприйняття українцями довкілля, їхню мовну картину світу, мовлення, тому цілком слушно лінгвісти почали активно описувати нові мовні факти, зокрема неологізми війни, засвідчені не лише в словниках нових слів і значень (7), але й у спеціальних виданнях, наприклад у «Термінологічному словнику російсько-української війни» за ред. М. Слюсаревського (13), порівн.: «Цей словник – перша спроба відтворення семантичного простору російсько-української війни. Його метою є психологічно обґрунтоване впорядкування смислів, термінів, назв, подій, символів, за допомогою яких ця війна може осмислюватися українським суспільством. До словника включено 111 термінів, що описують реальність війни за чотирма основними категоріями: учасники (сторони) війни; події та локації війни, які є осередками найбільшого емоційного напруження; психологічні феномени та психологічні наслідки війни; приклади спонтанної міфо- та мемотворчості українського

суспільства, що виконує аутотерапевтичну функцію» (13, с. 3). У зазначеному словнику міститься всього 7 росіянізмів. Деякі приклади добирали з дискурсу інтернетних джерел.

Серед загальнонаукових методів традиційно використовуємо описовий для презентації дослідницького матеріалу, аналізу і синтезу – для теоретичних узагальнень та систематизації дослідницького матеріалу. Актуалізовано й спеціальні лінгвістичні методи, зокрема контекстуально-інтерпретативний та дискурсивний аналіз, а також аналіз лексикографічних дефініцій та метод компонентного аналізу з метою формулювання контекстуально-дискурсивних смислів, поняттєвих дефініцій, визначення семантико-прагматичного навантаження розглядуваних мовних одиниць у процесі їхнього функціонування, з'ясування впливу екстралінгвальників чинників на моделювання окремих дискурсивних смислів, вияву механізмів мовної гри, виокремлення феномену прецедентності, що лежить в основі творення смислів і значень, прагматичних маркерів. За допомогою аксіологічного методу з'ясовано характер оцінного компонента, що лежить в основі прагматичного значення росіянізмів.

Виклад основного матеріалу. Російсько-українська війна, що почалася 2014 року, а повномасштабне вторгнення – 24 лютого 2022 року, викликала великий спротив українського народу: виникла ситуація, коли протест проти чужої, нав'язаної тривалою традицією ідеології, політики, мови, проти брутального поневолення перемикається на протест проти мови агресора, проти злочинної сили, невігластва, того, що запозичено на мовному рівні. У цьому разі простежуємо вияв однієї з основних категорій прагмалінгвістики – категорії оцінки, що спроектовано й на явище запозичення.

Масова комунікація (електронні видання, телебачення, радіо, преса тощо) поширює інформацію, що мотивована необхідністю обговорювати поточні події, зокрема найактуальніші, найболючіші, що пов'язані сьогодні в Україні з російсько-українською війною, окупацією, звірством загарбників, вбивствами, катуваннями тощо. Цим і можна пояснити явище, що спостерігаємо під час навмисного використання росіянізмів із метою вираження різко негативної семантики та прагматики.

Російсько-українську війну визначають як «термін, що має кілька значень, а саме: 1) боротьба за незалежність України, яка триває кілька століть; 2) бойові дії, які точаться на сході впродовж восьми років (від анексії Криму та окупації частини Донецької і Луганської областей); 3) період повномасштабного вторгнення російських військ в Україну з 24 лютого 2022 року, коли о 5 : 05 ранку російська армія бомбила Київ» (13, с. 12). Однією з глобальних російських міфологем, проєктованих на російсько-українську війну, є вчення про «русский мир», тому цілком логічно, що в сучасному українському дискурсі часто використовують номінацію «русский мир», яка презентує росіянізм, що має маніпулятивну ідеологічну природу. У згаданому вище термінологічному словнику російсько-української війни запропоноване таке тлумачення цього поняття з поданням варіантів його написання в сучасному українському писемному дискурсі. Зокрема, малу літеру, зрозуміло, ужито з метою вербалізації зневаги, ненависті, презирства та інших негативних емоцій і почуттів (цей прийом активно застосовують сьогодні й до інших ідеологічно значущих номінацій «русского мира», власних назв, що викликають негативне їхнє сприйняття), порівн.: *«рускій мір, руський мир, рузький мір, рузкій мір – іронічні назви частини бойового російського наративу, призначеного виправдати напад на Україну»* (13, с. 7). Однак у словнику враховано не всі орфографічні варіанти, зокрема, в українському дискурсивному просторі засвідчуємо й «русскій мір», порівн.: *«“русскій мір” не цінує інфраструктуру, культуру, освіту. Він несе лише бідність та руйнування. Наше завдання – відбудувати все та зберегти історичну пам'ять нашої нації, а також розповідати правду про російське зло»* (Андрій Єрмак), чи «руZZкій мір» – *«Скільки б не годувала РФ свою аудиторію байками про “непереможну армію” та захист “руZZкава міра”, але ця фейкова імперія зла вже розсипається»* (5). Одночасно зауважмо, що літеру Z сьогодні також розглядаємо як лексико-семантичний елемент запозичення з російської мови, оскільки цю латинську літеру росіяни «привласнили» та ідеологізували (Див.: 6).

Цей «вибір <...> зробив піар-блок міністерства оборони росії на чолі із сергієм шойгу. Доробили його вже дизайнери пропагандистського телеканалу RT з головним редактором Маргаритою Сімоньян. Результат їхнього сумісного витвору був продемонстрований і затверджений путіним. Зі слів джерела, путіну він дуже сподобався. **Ця інформація підтверджує схильність кремля до нацистської ідеології**» (16). Отже, Z – «путінська свастика», що була розроблена німецькими фашистами, оскільки зазначений символ – логотип 4-ї Поліцейської Панцергренадерської дивізії СС (1939–1945). В українському мовному просторі поширені неологізми, що номінують російські реалії, так звані z-слова: **Z-армія** = ‘армія рф’; **Z-техніка** = ‘техніка армії рф’; **Z-рашизм** = ‘російський фашизм’; **Z-ідеологія** = ‘ідеологія путінського фашизму’, а також **Z-марафон**, **Z-день**, **Z-подія** та ін. Порівн. контекст: **«На хвилі повномасштабної російської агресії закріпився і новий ідентитет – “нація Z”, в якому відчитують виразні риси нової модифікації фашизму та курсу на націоналізацію еліт»** (9). До речі, z-слова в термінологічному словнику російсько-української війни не наведені. Отже, через запозичення з російської мови символу агресії росіян літери Z модельовано слова з вираженою негативною семантикою і прагматикою. Це нове мовне явище в українському дискурсивному просторі сьогодення. У названому вище словнику термінів російсько-української війни наведені й такі приклади написання слів під впливом російської ідеології для актуалізації різко негативної семантики, порівн.: **«zaporebrik, запорєбрик, запорєбрик** – мем, що позначає територію Росії, використовуючи російську сленгову назву бордюру. **Перша латинська літера означає протест проти вторгнення російських військ в Україну, оскільки на військовій техніці було нанесено маркування Z, що означало “Захід” і стало символом російсько-української війни та аналогом свастики»** (13, с. 7). Однак слід зважити на **омонімічне семантичне наповнення** літери Z, коли його не кваліфікують як запозичення з російської мови. Є моделі використання цієї букви як англїзму, оскільки її можна розглядати як символ певних наукових теорій, порівн.: **теорія Z** – «Теорія “z”, або японська модель менеджменту» (11); **«Теорія Оучі (теорія “Z”) – модель управління, що об’єднує в собі досвід американського і японського менеджменту»** (12) або **покоління Z**: **«...основні риси покоління Z: відповідальність, інтерес до екологічних проблем, здатність обробляти багато інформації, вміння виділити важливе, усвідомлення своїх бажань»** (10).

Орфографічні чи графічні варіанти мають велике значення для моделювання семантики негативу, зокрема і в номінації «русский мир». Мовознавці дискутують, як треба писати цю запозичену назву. В. Лизанчук розмірковує про це так: **«Оцінюючи пекельні жорстокості росіян над українцями, одні кажуть: “Ось таким є “русскій мір” путінських рашистів, яких благословляє на злодіяння московський патріарх кіріл зі своїми батюшками”. Слово “русскій” вимовляють і пишуть з двома “с”. Інші – ...пишуть, що сповідники “руського міра” катують українців, але пишуть слово з одним “с” і м’яким знаком. І ті, і ті вважають ці вислови однаковими за значенням. Насправді між ними глибока змістова, ідеологічна, політична, культурологічна, лексична різниця»** (7). І з таким міркуванням не можна не погодитися. Простежуємо прагматику у самому факті актуалізації певної орфографічної норми, оскільки номінація «русский мир» / «русскій мір» мотивована назвою Русь, а не Росія (рос. Россия), що була насправді Московією. Петро I (1721), як відомо, **«зловісно вкрав назву нашої давньоукраїнської держави “Русь” і поіменував нею Московію, яка стала “Российским государством”, Росією, але за духом, як і Московія, – ординська, захланна, імперська, людиноненависницька. Отже, “русскій мір” з двома “с” у перекладі українською означає “російський, московський світ”, де панує звироднілість, лукавство, брехня, ненависть до інших народів, особливо до вільнодумного українського. “Русскій мір” виплоджує найогидніші знущання, катування, які російські мутанти застосовують до українських мирних жителів і військовополонених, зокрема до незалежних патріотів з полку “Азов” у колонії в Оленівці. Отже, не плутаймо поняття “руський мір”, тобто – український світ,**

чистий, світлий, добродісний, і “руській мір”, тобто – російський=московський=ординський, чорносотенний» (7). На важливість відмінності в написанні запозиченої номінації вказує і С. Дацюк, наголошуючи, що російські політологи вважають, що «русский мир» це не рос. «российский мир», тобто йдеться не про концепцію рівноправного входження в «российский мир» багатьох народів та народностей, що населяють Росію, а про *«домінування російського народу над іншими народами у вигляді переважання саме російської мови і російської культури над іншими мовами і культурами Росії»* (4). Розглядувана номінація стала словотвірною базою для низки утворень, що зафіксовані словниками нових слів і значень (7), хоча простежуємо в цих утвореннях вияв різних графічних варіантів, про що йшлося вище, порівн.: (А) *рускоміровський*: ‘ознака за стосовністю до «русского мира»’ – *«Справедливості ради, треба відзначити, що головним опонентом Батого виступав одіозний “рускоміровський” журналіст Гужва»* (7) і з тим самим значенням *русмірський*: *«У мене поки-що тільки дві ідеї щодо подальшої долі цього форпосту русмірського зомбування»* (7), а також *руськомірний*: *Ми ще пам’ятаємо наївну відвертість однієї з “руськомірних” кримчанок про те, що її щелепа під українські слова не повертається* (СНУ–2017); (Б) *рускомірянин*: ‘особа, належна до «русского мира»’ – *«Витерши запльовані очі, господарі шоу здійняли крик із серії “А ты кто такой?!”*, і під завісу Мацейчук дістав по обличчі від “рускомірянина” Ігоря Маркова» (7) і з тим самим значенням *руськомирець*: *«Жодних військових об’єднань – якихось партизанів – “руськомирців” у лісах?»* (7); (В) *руськомирство*: ‘суспільне (негативне) явище, пов’язане з «русским миром»’. *«Не треба зловживати «руськомирством» і мовними «вольностями» – матюками: то для мерзенних кацапів, алкашів і прикацаплених зелених сепаратистів»* (7) та ін. З докриною «русского мира» пов’язане й поняття *«победобесіє»* – ‘політика нинішнього керівництва росії щодо пам’яті не так про Другу світову війну, як про «велику вітчизняну війну»’, напр.: *«У наступному матеріалі ми розширимо розуміння победобесія, пов’язавши його з персоналістським культом президента путіна. І дійдемо висновку, що в описі “русского мира”, рашизму, корисно розглядати як історію “победобесія”, так і перемогу “історіобесія”*» (Укрінформ, 02.02.2023). Роль СРСР у причетності до розв’язання Другої світової війни замовчується, відбувається табуїзація теми дружби між гітлерівською Німеччиною та сталінським СРСР, пакту Молотова–Ріббентропа, агресивних дій СРСР проти країн Балтії та Фінляндії, а також інших сусідів. Ця доктрина передбачає мілітаризацію – культ зброї, гасел на шталт *«Деди восвали»* або *«Можем повторіть»* (запозичення з актуалізацією української графіки для передачі російських слів): *«Нелюдів, які катують зараз українців, виховали на 9-му травні. “Победобесіє” переконало росіян у тому, що вони – “виняткова нація”, що вони мають право знищувати інші народи, бо ж “набєдїтелі”»* (6).

У сучасному українському дискурсі чимало варваризмів, що передають російські слова українською графікою. Це посилює експресію негативної оцінки, порівн.: *аналоговнєт* – ‘щось, вигадане в росії: росія та її вироби настільки поганої якості, що ніде у світі такого й близько немає’ – *«Черговий російський “аналоговнєт” виявився товаром з Aliexpress: ЗМІ розкрили обман»* (14).

Спостерігаємо okazіональне використання такого способу словотворення, як злиття кількох слів в одне, або лексико-синтаксичний чи аглютинативний. Подібні приклади досить продуктивні, напр.: типова формула висловлювання про те, що російських військ в Україні немає, рос. *их там нет* мотивувало утворення іменника *їхтамнєти* – ‘російські військові, окупанти’: *«Говоримо по-новому: де водяться їхтамнєти і кого будемо чорнобайти?»* (3). Це слово стало мотивувальним для дієслова *їхтамнєтити* – ‘знищувати ворогів, видаляти те, чого не повинно бути’: *«Хоча до того йде, що вони і тут усе зруйнують. Вони ж, окрім як їхтамнєтити, нічого за всю історію не вигадали»* (8). За аналогією з *ихтамнет* утворено *потерьнет* – ‘пропагандистське твердження про буцімто відсутність бойових утрат у лавах російських окупаційних військ’. З’явився

навіть хештег у соцмережах – **#потерьнет**, порівн.: «Так виглядає російське **“потерьнет”**» (15). Наведімо й приклади подібних, штучно створених українцями росіянізмів для моделювання негативного значення: укр. **астановіст** від **астановітєсь**: ‘особа, яка кричить **«Астановітєсь!»**’ – **«Чи то розраховували, що після зриву першого допиту Москва відмовиться від початкового наміру показати світові “живий труп” призабутого “астановіста”»** (7); **«Вибор єсть»**: актуалізовано словотвірний засіб злиття слів із суфіксацією (аглютинація) – **виборєсть**. Від цієї інноваційної лексеми модельовано похідні – **виборєсти**: ‘прихильники путіна’: **«Те, що центром продукування і клонування “виборєстів” Медведчук обрав Харків, не випадково»** (7), а також похідний прикметник **виборєстний**: ‘ознака, пов’язана з виборєстами’ – **«У цей період вони виступали легально під своїми “виборєстними” прапорами»** (7); **всьопропальний** від **всьо пропало**: ‘ознака, пов’язана з гаслом “Всьо пропало!”’ – **«Жінки і діти, звісно, стають жертвами нафосних телесюжетів і безвідповідальних блогерів, окремим із яких за їхні “всьопропальні” тексти дуже хочеться набити пику»** (7). Функціює і глузливий евфемізм **асвабадітєлі** – ‘про російські окупаційні війська’: **«...чимало полів перериті окопами й заміновані, багато аграріїв виїхали з-під окупації, а їхню техніку “асвабадітєлі” розікрали»** (УКРІНФОРМ, 20.03.2023).

Росія окупує Україну з лозунгом **«За мир и стабильность!»**, порівн. новотвори, пов’язані із цим закликком: **замиростабільний** (актуалізовано словотвірний спосіб злиття із суфіксацією) – **«Більшого самовикриття від ПР, ПРУ та інших замиростабільних політутворень путиністів важко було очікувати»** (7). Аналогічно: **Кримнаший** (злиття словосполучення-гасла, російський пропагандистський слоган **«Крим наш!»**) – **Однак провідники “кримнашої” ідеї категорично відкинули можливість проведення, скажімо, сімферопольською командою матчів у Ростові»** (7), а також **адіннарот** (один народ): **«іронічне викривлення елемента бойового ворожого наративу, мета якого – виправдати знищення України як суверенної держави»** (13, с. 5).

Простежуємо вкраплення в український дискурс російської жаргонної лексики, цілих висловлювань із використанням чужої графіки, порівн.: **«А дамбасцям треба вказати на їх державній мові: “чѐ терпи́лы ра́мсы по́путали? все предѣ́лы за беспреде́л и разво́д паха́нам сво́им выста́вляйте”»** (7).

Варваризми вербалізують прецедентні висловлювання, підґрунтям яких є прецедентні ситуації, порівн.: **«привези унітаз»** – «мем, який означає налаштування і мародерські наміри російських військових; цитата з телефонної розмови матері із сином, який перебуває на захоплених територіях України» (13, с. 18): син обіцяв матері привезти з України гостинці – унітаз, холодильник, електрочайник, телевізор і под.; **«руський воєнний корабль, іді на... !»** – «гасло війни, яке означає крайній ступінь обурення і неприйняття, еквівалент посилення ворога під три чорти. Походить від реальної відповіді українського воїна російським загарбникам» (13, с. 18).

У словнику термінів російсько-української війни зафіксовано зразок навмисної деформації російської номінації, порівн.: **біологіське оружје** – «іронічно викривлена назва елемента бойового російського наративу, спрямованого на виправдання російського вторгнення в Україну; позначає брехливе повідомлення про нібито наявність виробництва в Україні біологічної зброї; використовується у воєнному народному фольклорі як назва вигаданих фантастичних тварин і як позначення для голубів, гусей, синичок та ін., що допомагають своїми діями знищувати ворогів» (13, с. 17).

Прокоментуємо механізм мовної гри, що лежить у з’яві нового значення в українського слова **бавовна**. В основі моделювання цього значення – також прецедентна ситуація. Російські ЗМІ номінували вибухи, пов’язані з діями збройних сил України чи партизанів, рос. **хлопками** (з наголосом на другому складі) – український аналог **лязки**. **Хлопок** у російській мові – це слово-омограф. З наголосом на першому складі воно має в російській мові значення, що відповідає українському **бавовна** (‘текстове волокно рослинного походження’). Отже, укр. слово **бавовна** отримало омонімне значення: так в

українському сучасному дискурсі називають 'вибухи на тимчасово окупованій території України та території рф, що простежуються після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну'. За прозорою моделлю українці створили й міфічну істоту, що наносить удари ворогові, назвавши її *Бавовнятком*, додавши до основи лексеми *бавовна* суфікс *-яток*, що слугує для номінації малих істот: ця лексема презентує позитивну сеантику й прагматику ніжності, симпатії. Навіть з'явився зоровий образ цього створіння: «*Пухнасте і непосидюче. Вночі Бавовнятко тихенько приходить на бази окупантів, склади, аеродроми, нафтопереробні заводи та інші місця, заповнені легкозаймистими предметами, і починає там бавитися з вогнем*» (1). Контекстуальні приклади: *Хай квітне бавовна всюди, де є окупант* (2); *Бавовнятко прилетіло, почало бавитись сірникам* (Високий Замок, 05.12.2022).

Отже, як бачимо, прагмалінгвістичні категорії, зокрема й категорія оцінки, безпосередньо пов'язана з психофізіологічною організацією людини, оскільки мотивована її емоційними, когнітивними, експресивними, вольовими та іншими інтенціями. Як було продемонстровано, оцінка – один із конкретних виявів суб'єктивної, зокрема суб'єктивно-національної, природи мови, на необхідність аналізу якої звертали увагу ще давні греки, оскільки в мовленні людини дійсність завжди відображена крізь призму категорії оцінки. Російсько-українська війна – мегаекстралінгвальний чинник, що впливає на формування нової мовної свідомості українців, трансформації їхньої мовної картини світу, зокрема щодо осмислення російської агресії. Створюючи тексти, дискурс, окремі слова чи значення, творець мови переживає відповідні події, оцінює факти, виражаючи це крізь призму своєї мовної свідомості, своїх емоцій, почуттів, ураховуючи симпатії, антипатії, критикуючи, захоплюючись, зневажаючи, виявляючи ненависть та ін., що й продукує в мові, презентуючи, зокрема, і ставлення до російських запозичень, російських реалій, міфів, ідеологем.

Висновки й перспектива дослідження. Доведено, що росіянізми української мови періоду російсько-української війни функціонують як вульгаризми, за допомогою яких створюється сатиричний ефект, іронійна дискурсивна тональність, модельовано систему типів вербалізації негативної оцінки, інтенсифіковано відчуття «чужого», агресивного, неприйнятного для мовної свідомості українців, що можливе (1) за допомогою омовлення ворожої манери мовлення із застосуванням (2) прийому стилізації акценту, (3) фіксації на письмі своєрідної вимови іншомовних звуків, відмінної від вимови звуків рідної мови, з актуалізацією відповідної графіки, (4) активного вживання варваризмів. З'ясовано, що росіянізми (1) належать до референтних слів дискурсу епохи; (2) крім семантичної, вони містять потужну прагматичну інформацію, що набуває суб'єктивно-національного значення; (3) відображають російські псевдоконцепти, що ворожі українській концептуальній картині світу; (4) є засобом творення ідеологічної дискурсивної конотації з актуалізацією вербалізаторів прагмалінгвістичної категорії оцінки, що супроводжується експресією, виявом емоційності; (5) простежуємо застосування аглютинації (поєднання кількох ключових слів чи ключових ворожих лозунгів, словесних формул, закликів в одне слово) як оригінального та продуктивного способу словотворення; (6) нові слова і значення утворені на основі актуалізації прецедентних висловів чи ситуацій; (7) в арсеналі засобів творення мовної гри – лексико-семантична і графічна трансформація росіянізмів, продукування похідних новотворів, що містять прагматику глузування, зневаги, презирства, сарказму, іронії тощо; (8) запозичення набувають ідеологічних семантичних перетворень: негативна семантика запозичення може трансформуватися в позитивну з актуалізацією національно маркованих смислів; (9) простежено творення так званих з-слів, мотивованих маніпуляцією смислів, притаманних цій літері як запозиченню з російської мови з використанням прийому графогібридизації, що спроектований на моделювання широкої системи орфографічних чи графічних варіантів написання слів з ідеологізованим значенням, яке інтенсифікує вияв іронійно-саркастичної тональності до ворожої ідеологічної інформації.

Перспектива дослідження полягає в необхідності створення словника росіянізмів української мови періоду російсько-української війни.

Список використаних джерел

1. Бавовна) мем. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0_ (дата звернення: 15.03.2023).
2. Бавовнянко Закарпатської бригади завітало до окупантів. URL : <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/4711563> (дата звернення: 14.02.2023).
3. Говоримо по-новому: де водяться їхтамнети і кого будемо чорнобаїти? URL : <https://cutt.ly/T4RHZ52> (дата звернення: 25.02.2023).
4. Дацюк С. Війна за русский мир. URL : https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/53858ffc966fc/page_2/ (дата звернення: 09.03.2023).
5. Імперія зла та «руZZкій мір» розсипаються: СБУ показала, як розпропаганда втратила темп. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3426384-armia-rf-ta-ii-propagandisti-vtratile-temp-i-rozgubilisa-sbu.html> (дата звернення: 12.04.2023).
6. Климпуш-Цинцадзе І. «Русский мир», «победобесіє», «рашизм». За які ідеології Кремль воює в Україні? URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-ukrayina-viyna-ruskiy-mir-pobedobesiye-rashyzm/31835603.html> (дата звернення: 18.05.2023).
7. Словотворчість незалежної України. 2012–2016. Словник / укладачі Анатолій Нелюба, Євген Редько; заг. ред. Анатолія Нелюби. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2017.
8. Радуйся. URL : https://twitter.com/Raduy_sia/status/1223316159598092288 (дата звернення: 09.01.2023).
9. Русский мир. Велика українська енциклопедія. URL : https://vue.gov.ua/%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BC%D0%B8%D1%80 (дата звернення: 15.02.2023).
10. Теорія поколінь. Бумери, міленіали, покоління z- хто це? Розбираємось у теорії! URL : <https://mam-poltava.org.ua/news/bumeri-mileniali-pokolinnya-z--hto-ce-rozbiraemos-u-teorii> (дата звернення: 15.02.2023).
11. Теорії «X» «Y» (Макгрегора) та «Z» (Оучи). URL : <https://www.maxzosim.com/teoriia-x-y-makghreggora-ta-z-ouchi/> (дата звернення: 18.02.2023).
12. Теорія «z», або японська модель менеджменту. URL : <https://studfile.net/preview/5265706/page:7/> (дата звернення: 18.02.2023).
13. Термінологічний словник російсько-української війни / за ред. М. Слюсаревського; упоряд. С. Л. Чуніхіна. Київ : Ін-т соціальної та політичної психології НАПН України, 2022. 20 с. URL : <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2022/04/%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8-1.pdf> (дата звернення: 19.02.2023).
14. Черговий російський «аналоговнет» виявився товаром з Aliexpress: ЗМІ розкрили обман. URL : <https://www.unian.ua/russianworld/chergoviy-rosiyskiy-analogovnet-viyavivsya-tovarem-z-aliexpress-zmi-rozkрили-obman-12143325.html> (дата звернення: 13.02.2023).
15. Facebook. URL : <https://www.facebook.com/qirim.news/videos/> (дата звернення: 22.02.2023).
16. Z-нацистський символ самознищення Росії, URL : <https://armyinform.com.ua/2022/03/17/z-nacystskiy-symvol-samoznyshennya-rosiyi/> (дата звернення: 10.03.2022).

Список використаної літератури

1. Бондаренко Т. Г. Інтерфедеми і росіянізми як наслідок міжмовних контактів на лексичному рівні. *Електронна бібліотека Інституту журналістики*. URL : <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=1027> (дата звернення: 10.01.2023).
2. Вовчок З. І., Школа Г. М. Про деякі актуальні питання української мови і методики її викладання у педвузі. *Збірник статей*. Бердянськ, 2005. URL : http://www.bdpu.org/philological_faculty/Ukr_mova/Vovchok/art09 (дата звернення: 02.06.2023).
3. Гнаткевич Ю. Уникаймо русизмів в українській мові. Київ : Видавничий центр «Просвіта», 2000. 56 с.
4. Дзюбишина-Мельник Н. Я. «Позірні русизми в художніх текстах початку XX ст.». *Наукові записки. НаУКМА*. 2003. Т. 22. Ч. 1: Гуманітарні науки. URL : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Gum/2003_22-1/04_dzyubyshyna-melnyk_nya.pdf (дата звернення: 24.03.2023).
5. Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 350 с.
6. Космеда Т. А. Нове семантико-прагматичне навантаження літер латиниці в період російсько-української війни. *Культура слова: наук. збірник / Ін-т укр. мови НАН України ; гол. ред. О. П. Левченко*. Київ, 2022. Вип. 96. С. 113–130.

7. Лизанчук В. «руський мір» і «руський мір» – достеменно різні поняття. URL : <http://www.golos.com.ua/article/363341> (дата звернення: 10.03.2023).
8. Мацько Л. З якою мовою вступаємо в XXI століття (Нові тенденції та реалії). *Урок української*. 2000. № 8. С. 14–18.
9. Мацько Л. Українська мова в кінці XX століття (Зміни в лексиці). *Дивослово*. 2000. № 4. С. 15–20.
10. Поняття росіянізму в українській мові: URL : <https://studfile.net/preview/5992547/> (дата звернення: 09.07.2023).
11. Томіленко Л. М. Русизми (росіянізми) в українській перекладній лексикографії початку XX ст. *Мовознавство*. 2017. № 1. С. 71–79. URL : http://movoznavstvo.org.ua/index.php?option=com_attachments&task=download&id=847 (дата звернення: 12.02.2023).

References

1. Bondarenko, T. H. Interferemy i rosiianizmy yak naslidok mizhmovnykh kontaktiv na leksychnomu rivni (Interferences and Russianisms as a result of interlanguage contacts at the lexical level). In : *Elektronna biblioteka Instytutu zhurnalistyky*. Available at: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=1027> (in Ukr.).
2. Vovchok, Z. I. & Shkola, H. M. (2005). Pro deiaki aktualni pytannia ukraïnskoï movy i metodyky yïi vykladannia u pedvuzi (About some relevant issues of the Ukrainian language and methods of its teaching at the Pedagogical University). In: *Zbirnyk statei. Berdiansk*. Available at: http://www.bdu.org.ua/philological_faculty/Ukr_mova/Vovchok/art09 (in Ukr.).
3. Hnatkevych, Yu. (2000). Unykaimo rusyzmiv v ukraïnskii movi (Let's avoid Russianisms in the Ukrainian language). Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Prosvita», 56 (in Ukr.).
4. Dziubysyna-Melnyk, N. Ya. (2003). «Pozirni rusyzmy v khudozhnikh tekstakh pochatku XX st.» («Apparent Russianisms in artistic texts of the beginning of the 20th century»). In : *Naukovi zapysky*. NaUKMA. T. 22, ch. 1: Humanitarni nauky. Available at: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Gum/2003_22-1/04_dzyubysyna-melnyk_nya.pdf (in Ukr.).
5. Kosmeda, T. (2000). Aksiolohichni aspekty prahmalinhvistyky (Axiological aspects of pragmalinguistics). Lviv: LNU im. Ivana Franka, 350 (in Ukr.).
6. Kosmeda, T. A. (2022). Nove semantyko-prahmatychnе navantazhennia liter latynytsi v period rosiïsko-ukraïnskoï viiny (The new semantic and pragmatic load of Latin letters during the period of the Russian-Ukrainian war). In : *Kultura slova: nauk. zbirnyk / In-t ukr. movy NAN Ukrainy; hol. red. O. P. Levchenko*. Kyiv, 96, 113–130 (in Ukr.).
7. Lyzanchuk, V. «russkii mir» i «ruskyi mir» – dostemenno rizni poniattia («Russian world» and «Russkii world» are definitely different concepts). Available at: <http://www.golos.com.ua/article/363341> (in Ukr.).
8. Matsko, L. (2000). Z yakoiu movoiu vstupaiemo v XXI stolittia (Novi tendentsii ta realii) (What language do we enter the 21st century with (New trends and realities)). In : *Urok ukraïnskoï*, 8, 14–18 (in Ukr.).
9. Matsko, L. (2000). Ukraïnska mova v kintsi XX stolittia (Zminy v leksytsi) (The Ukrainian language in the end of the XX century (Changes in the lexicon)). In : *Dyvoslovo*, 4, 15–20 (in Ukr.).
10. Poniattia rosiianizma v ukraïnskii movi (The concept of Russianism in the Ukrainian language). Available at: <https://studfile.net/preview/5992547/> (in Ukr.).
11. Tomilenko, L. M. (2017). Rusyzmy (rosiianizmy) v ukraïnskii perekladnii leksykohrafiï pochatku XX st. (Rusisms (Russianisms) in the Ukrainian translated lexicography of the beginning of the 20th century). In : *Movoznavstvo*, 1, 71–79. Available at: https://movoznavstvo.org.ua/index.php?option=com_attachments&task=download&id=847 (in Ukr.).

NEGATIVELY MARKED LEXICO-SEMANTIC BORROWINGS FROM THE RUSSIAN LANGUAGE DURING THE PERIOD OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Tetyana Kosmeda, Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Romance and German Philology and World Literature,

*Vasyl' Stus Donetsk National University
(Vinnytsia, Ukraine)*

e-mail: tkosmeda@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Identifier Scopus-Author: 57218660867

Abstract. Introduction. In the focus of modern linguistics, the phenomenon of borrowing attracts attention precisely from the point of view of pragmalinguistics. Borrowings from the Russian language during the period of the Russian-Ukrainian war serve to model the Ukrainian discourse of countering Russian aggression due to the creativity of Ukrainians.

Purpose of the scientific study is to reveal the peculiarity of the functioning of Russianisms in modern Ukrainian discourse and to demonstrate the creativity of Ukrainians regarding the ways of their

borrowing during the period of the Russian-Ukrainian war, the specifics of verbal resistance, the modelling of the language game to reveal the Russian fake, as well as the verbalization of negative pragmatics.

Results. Borrowings from the Russian language were studied taking into account the methodological postulates of (1) linguistic philosophy: it is about the verbalization of the presenters of the special category within the opposition between own and foreign, the perception of Russian reality through the prism of the Ukrainian mentality and (2) pragmalinguistics, since the category of evaluation is directly related to psychophysiological organization of a person, and motivated by emotional, cognitive, expressive, volitional and other intentions. Evaluation is one of the specific manifestations of the subjective, in particular, subjective-national nature of language, therefore, creating individual words and meanings, their producer experiences relevant events, evaluates facts, expressing them through the prism of consciousness, emotions, and feelings. The discursive actualization of Russianisms during the period of the Ukrainian-Russian war is based on the linguistic philosophy of Ukrainians regarding the attitude to borrowings from the language of the enemy, the modelling of corresponding negatively marked semantic-pragmatic senses and meanings as manifestations of verbal resistance.

Originality. The lexical-semantic types of the latest borrowings from the Russian language during the period of the Russian-Ukrainian war were generalized, actualized discursive meanings and ways of word formation were singled out and characterized, the peculiarity of modelling the semantics and pragmatics of the negative were described.

Conclusion. Russianisms of the Ukrainian language during the period of the Russian-Ukrainian war function as vulgarisms, with the help of which a satirical effect and an ironic tonality are created, a system of lexical-semantic innovations is modelled for the verbalization of a negative evaluation, the feeling of being “alien”, aggressive, unacceptable for the linguistic consciousness of Ukrainians intensifies, which is carried out with the help of washing away the hostile manner of speech with the use of accent stylization and the active use of barbarisms. It was found that Russianisms belong to the reference words of the discourse of the era, and contain powerful pragmatic information that acquires subjective and national significance. They are a means of creating an ideological discursive connotation with the actualization of verbalizers of the category of evaluation, which is accompanied by expression, a manifestation of powerful emotionality. We trace the use of agglutination: the combination of several Russian words, slogans, verbal formulas, and appeals in one word. Innovations appear based on the actualization of the phenomenon of precedent. Lexical-semantic and graphic transformation of Russianisms is among the arsenal of means of creating a language game. Borrowings acquire ideological semantic transformations: the negative semantics of borrowing can be transformed into a positive one with the actualization of nationally marked meanings. The creation of z-words, presenting the technique of graphohybridization, designed to model a wide system of orthographic or graphic variants of writing words with an ideological meaning that intensifies the manifestation of an ironic-sarcastic tonality to the enemy ideology, is traced.

Key words: barbarism, vulgarism, category of evaluation, lexical-semantic neologism, linguistic philosophy, language game, linguistic consciousness, pragmatics, precedent, Russianism as borrowings during the period of the Russian-Ukrainian war.

Надійшла до редакції: 12.09.23.

Прийнято до друку: 10.11.23.

ПРИЄДНУВАЛЬНІ РЕЧЕННЯ ЯК ЗАСІБ ОРОЗМОВЛЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ВИКЛАДУ

(на матеріалі сучасної української прози для дітей)

В. В. Богатко, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна)

e-mail: bogatkovv@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3634-9488>

У статті проаналізовано структуру та стилістичні параметри функціонування приєднувальних конструкцій у мові сучасної української прози для дітей. Висвітлено поняття приєднувального зв'язку в поглядах українських науковців. З'ясовано, що приєднувальні речення мають диференційні ознаки, специфічну граматичну природу, тому заслуговують на власний синтаксичний статус.

Доведено, що «приєднування» – різновид синтаксичного зв'язку на основі співвідношення семантико-граматичної незалежності головної предикативної частини та смислового й граматичного тяжіння до неї приєднувальної.

Закцентовано на основних засобах зв'язку приєднувального речення з основним, а також на жанрово-стилістичних та комунікативно-прагматичних чинниках впливу на вибір приєднувальної конструкції. Проаналізовано причини вибору приєднувального речення з-поміж інших можливих форм вираження тієї самої думки.

Виокремлено найуживаніші типи згаданих конструкцій, що мають специфічну формально-синтаксичну та семантико-синтаксичну структуру. Установлено, що приєднувальні речення в мові прозових творів для дітей найчастіше подають атрибутивні, обставинні й об'єктні характеристики дії основного речення.

З-поміж указаних синтаксичних одиниць особливо частотними визначено приєднувальні структури з атрибутивною та обставинною семантикою, менш частотними – речення об'єктної семантики. Указано на особливості оновлення їхньої структури, з'ясовано специфіку творення експресивного ефекту за допомогою приєднувальних речень у мові прозових творів для дітей.

Ключові слова: синтаксична одиниця, семантико-синтаксична структура речення, приєднувальні речення атрибутивної, об'єктної, обставинної семантики, комунікативно-прагматичний потенціал, експресивний ефект, мова прози для дітей.

Актуальність. Приєднувальний зв'язок та конструкції з ним неодноразово слугували об'єктом вивчення в україністиці на матеріалі художнього, усно-розмовного й публіцистичного мовлення. Ці синтаксичні одиниці виявляють специфіку, пов'язану зі значенням додавання (уточнення, конкретизація, доповнення думки, пояснення її тощо) інформації до основної, базової частини, а також із багатством приєднувальних сполучних засобів, типових для одних стилів і не властивих іншим. Отож активність уживання, різноманітність структурних типів, комунікативно-прагматичний потенціал приєднувальних речень не однакові в різних стилях, що й спричиняє зацікавлення цими синтаксичними одиницями.

Проте варто визнати, що, попри наявність чималої кількості наукових праць із цієї проблематики, на сьогодні немає спеціальної наукової розвідки, присвяченої дослідженню семантико-синтаксичної структури приєднувальних конструкцій у мові сучасних українських прозових творів для дітей, вивченню стилістичного потенціалу таких структур, що й зумовлює актуальність пропонованої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвістичній науці активно використовують термін *приєднування* (5; 10; 12; 14; 17; 24; 25). В україністиці існують різні підходи до його витлумачення. Зокрема, В. Жайворонок приєднування вважав

особливим різновидом синтаксичного зв'язку, коли дві синтаксеми співвідносяться на основі семантико-граматичної незалежності опорного речення та смислового і граматичного тяжіння до нього приєднувальній конструкції (10).

На думку П. Дудика, приєднувальні конструкції є синтаксичними побудовами, що формуються як частини попереднього речення, але виділені в окремі самостійні речення, здебільшого неповні двоскладні чи односкладні (8, с. 185). Отже, приєднувальними є ті частини речення або конструкції, що приєднуються до основного як додатковий елемент висловлення за допомогою сполучних слів.

Дослідниця М. Каранська кваліфікує приєднування як «семантико-синтаксичний зв'язок у середині простих і складних речень, на межі речень, з яких утворено одиниці висловлення вищого порядку – ССЦ, НФС», тобто це не суб'єктивне, а об'єктивне, закономірне явище у мові (5, с. 3), а А. Загнітко вважає приєднування особливим різновидом зв'язку, за якого на основі семантико-граматичної незалежності опорного речення і граматичного й смислового тяжіння до нього приєднувальній конструкції співвідносяться дві синтаксичні одиниці (13).

Приєднування, на думку В. Герман, – це різновид синтаксичного зв'язку; співвідношення двох синтаксичних одиниць на основі семантико-граматичної незалежності однієї з них (опорне речення) та смислового і граматичного тяжіння до неї іншої (приєднувальній конструкції). Остання є семантично зміщеною частиною простого або складного речення чи цілим реченням і передає додаткове повідомлення, зауваження, пояснення (4, с. 9). Дослідник К. Шульжук приєднувальну конструкцію витлумачував як речення, що становить додаткове повідомлення до опорного, виділяючись при цьому в окрему самостійну одиницю (23, с. 403).

В енциклопедії «Українська мова» приєднування витлумачено як різновид синтаксичного зв'язку; як співвідношення двох синтаксичних одиниць на основі семантико-граматичної незалежності однієї з них та смислового і граматичного тяжіння до неї іншої (приєднувальній конструкції). Остання є синтаксично зміщеною частиною простого або складного речення чи цілим реченням і передає додаткове повідомлення, зауваження, пояснення (22, с. 523).

На нашу думку, явище приєднування – це «семантико-граматична категорія, що має власну семантику (значення додаткового повідомлення) і власну граматичну форму вираження цієї семантики (спеціальні сполучники, сполучні слова)» (1, с. 120). Як явище живої усної мови воно нерідко буває «особливо динамічним, коли розширює межі приєднуваного компонента до структури речення – простого чи складного» (12, с. 577).

Водночас приєднування належить до явищ статичного плану речення. Ця граматична категорія містить додаткове щодо попереднього речення повідомлення, оформлене за допомогою певних мовних засобів. Приєднання постає особливим способом побудови висловлення, специфічним мовленнєвим оформленням певного інваріантного змісту (16, с. 30).

Вивченню приєднувальних структур у сучасній українській лінгвістиці присвячено праці багатьох учених (П. Дудик, В. Жайворонок, А. Загнітко, Н. Івкова, В. Вихованець, І. Завальнюк, М. Каранська, Г. Коцюбовська, І. Петличний та ін.), які зробили вагомий внесок у дослідження теоретичних проблем приєднування як синтаксичного зв'язку в мовознавстві.

Вивчення процесів синтаксичного розчленування, до яких належить приєднування, триває. Його активно досліджують С. Гурко (6), кваліфікуючи це явище як засіб імплікованого ствердження; А. Кучер (18), указуючи на те, що приєднування – це статичний варіант реалізації мовної системи, який є цілком суб'єктивним фактом. Д. Кроть характеризує приєднувальні конструкції як художній засіб вираження змістових та експресивно-стилістичних відтінків, що сприяють посиленню гнучкості й виразності мовлення (19).

Мета статті полягає в з'ясуванні семантико-синтаксичної структури та комунікативно-прагматичного потенціалу приєднувальних речень у мові сучасної української прози для дітей. Її **завдання**: 1) висвітлити спостереження й узагальнення українських науковців щодо поняття приєднувального зв'язку й проблемних питань, пов'язаних із ним; 2) проаналізувати структурно-семантичні особливості приєднувальних структур, окресливши засіб зв'язку між основним і приєднуваним реченнями; 3) з'ясувати функційно-стилістичні можливості, особливості оновлення змісту й структури найуживаніших типів приєднувальних речень у мові сучасних українських прозових творів для дітей.

Результати дослідження та їх обговорення. Неповторна естетика світосприйняття, спосіб мислення, манера письма кожного письменника знаходить утілення в цілеспрямованому доборі й творчому використанні різнорівневих мовних засобів, зокрема зумовлює семантико-синтаксичну структуру тексту (20, с. 151). Митець зазвичай використовує у своїх текстах загальномовні синтаксичні структури, але «їхні кількісні та якісні параметри створюють індивідуальну внутрішню стилістику» (3, с. 213).

У пропонованій статті ми проаналізуємо ті приєднувальні структури, дібрані з мови сучасної української прози для дітей, які П. Дудик кваліфікує як *власне приєднувальні конструкції* трьох логіко-синтаксичних типів – означальні, додаткові й обставинні (9, с. 205). Для зручності оперуватимемо термінами *приєднувальне речення*, *приєднувальна конструкція* як синонімічними, без лексеми «власне», і відповідно до їхньої семантики розмежовуватимемо *атрибутивні*, *об'єктні* та *обставинні приєднувальні речення (конструкції)* або *приєднувальні речення (конструкції) атрибутивної, об'єктної та обставинної семантики*.

Ілюстративний матеріал засвідчує, що приєднувальні речення найчастіше складаються переважно з означення, обставини чи додатка, які можуть мати залежні означення. Відповідно вони перебувають із ними в певних семантичних відношеннях: *Що сталося? Тільки чесно* (1, с. 24); *Ще одна скарга на вас – і будемо всіх розглядати на недраді! Разом з батьками!* (1, с. 25); *До Міри Іванівни! Швидко!* (1, с. 29).

Речення *атрибутивної семантики*, за нашими спостереженнями, і сьогодні є найпоширенішими серед приєднувальних структур у сучасних прозових творах для дітей. *Атрибутивні приєднувальні речення* вказують на ознаку суб'єкта основного речення й виражені здебільшого прикметниками або словами інших частин мови, що виконують функцію означення, напр.: *До самих сутінок чоловіки вовтузилися з ремонтом зламаної вісі. А потім пішли до сховища. Змучені й голодні* (2, с. 57). В основному реченні такі структури виконують роль конкретизатора. Названа ознака є особливо важливою для характеристики суб'єкта, її актуальність для мовця увиразнюють постпозиція й особливий інтонаційний малюнок, напр.: *З вікна лився сонячний промінь, у якому мирно плавали порошинки. Легкі й невгамовні* (2, с. 148); *Праворуч тягнувся неозорий степ. Рудий від торішньої трави і рівний, мов стіл* (5, с. 6); *Маленькі курчатка одразу ж обступили м'ячик. Жовті та кумедні, такі схожі на кульбабки зі сну* (3, с. 5); *Біжить зайчик лісом, капустину котить. Круглу й апетитну* (3, с. 7).

Нерідко приєднувальні конструкції, відтворюючи найтонші та найрізноманітніші значеннєві й емоційні відтінки розмовного мовлення, ужито як ефективний засіб посилення експресивності мовлення, створення рухливості, динамічності повідомлення. Пор.: *Ось на небосхилі запалились ліхтарики зірок. Таємничі й далекі* (2, с. 5); *Характер у Злати був золотий, але росла вона напрочуд негарною. Худа, сутулувата, ніс у рудому ластовинні, волосся ріденьке й тьмяне* (2, с. 17); *Посеред ночі прокинувся Гафур-ага, повів оком туди сюди і завер: на вершині однієї з могил замість татарського сторожа чітко вимальовувалася під місяцем постать вовка. Великого, завбільшки з теля* (5, с. 8); *Найкращим танцюристом виявився заїжджий хлопець на ім'я Степан. Кучерявий і ставний* (2, с. 18).

На атрибутивну приєднувальну семантику речення вказує також сурядний сполучник *і*, ужитий на його початку. У такий спосіб відтворюють спільність змістових елементів в основному і приєднувальному реченнях: *І за мить він уже лежав на тому ж місці. Чистий і гарний* (3, с. 4); *Гадаю, хвороба педагога викликана поведінкою її учнів... І особливо однієї учениці* (1, с. 38); *На пенсію її, стару відьму! І зовсім не електронну* (1, с. 79); *Усе сталося не з Вашої вини. І не з нашої* (1, с. 79); *М'яч був новий-новісінький. І дивний-предивний. Зовсім не схожий на інші* (3, с. 2).

У мові прозових творів для дітей активно функціонують атрибутивні приєднувальні речення, поєднані з базовим реченням протиставним сполучником, що спричиняє протиставлення виокремленої в ньому ознаки іншій, яка зазвичай супроводжує названий в основному реченні суб'єкт чи об'єкт, про який найімовірніше може подумати читач, напр.: *У відвертій розмові за часм можна поскаржитись на батьків, і вчителі захистять, якщо зможуть. Але не на вчителів* (1, с. 32).

Сучасні українські письменники (Є. Кононенко, Т. Крюкова, М. Пономаренко, О. Петренко-Заневський, В. Рутківський та ін.), які пишуть прозу для дітей, інколи вводять до структури приєднувальної конструкції частину сталого словосполучення, фразеологізму, тоді як інша його частина міститься в попередньому реченні. У цьому разі автор використовує такий прийом підвищення експресивності викладу, як ефект невинуватого очікування. Читач сприймає перше речення як окреме висловлення, що виражає певну закінчену думку, напр.: *Хочеш знати, куди я йду? Світ за очі* (2, с. 76).

Своєрідний градаційний ряд можуть створювати ніби нанизвані атрибутивні приєднувальні структури, які складаються з одиничних означень: *І перетинаються. То вовчі поверх людських, то людські поверх вовчих...* (5, с. 23); *Але ж у Сніжани ніякого життя. Ні реального, ні віртуального!* (1, с. 68); *Тоді, правда, у нього був ще один кінь. Такий самий кошлатий і швидкий* (5, с. 6).

Назви об'єктів дії основного речення можуть слугувати додатковим повідомленням, що містить тільки рематичний компонент. На відміну від атрибутивних і обставинних приєднувальних конструкцій, такі одиниці вимовляються швидше, інтонаційно вони відмежовані від попереднього речення короткою, хоч і досить виразною, паузою. Об'єктні приєднувальні речення, що граматично складаються переважно з додатків, інколи – додатків з означеннями, виражають слова, словосполучення, оформлені як окремі речення.

Такі структури не є частотними в мові прозових творів для дітей. Названу синтаксичну функцію найчастіше виконують іменники, іменники з прийменниками, рідше – інші частини мови в синтаксичній позиції іменника. Здебільшого такі синтаксичні структури уточнюють уже названий в основному реченні об'єкт дії, при цьому часто вказуючи на тему подальшої розповіді, напр.: *Демко підійшов, уперся в землю, смикнув за дишло – і відлетів кроків на п'ять. Разом з дишлом* (5, с. 18); *Бо все одно Грицикові у Воронівці нічого робити. Ні хати, ні матері з батьком* (5, с. 18); *Значно гірше, коли люди залежні. Залежні від чого? Від горілки, від пива, чи ще від чогось* (1, с. 54); *Що ви хочете? Вуглинку, любонько. Чорну, незугарну вуглинку* (2, с. 94); *Це галіма книга. Для тупих* (1, с. 55); *Якби я вмів збирати таких дівчат, як ти, я був би Богом... Або Білим Магом* (1, с. 17); *Адже ми варимо наше чарівне зілля без найменшого перепочинку! Без сну!* (4, с. 40).

Приєднувальна конструкція об'єктної семантики може бути пов'язана з попереднім реченням за допомогою сурядного сполучника *і*, який також виражає приєднувальну семантику, напр.: *Грицьк про діда знав куди більше. І не тільки про діда, а геть про всіх* (5, с. 15); *Тепер я знаю, кого візьмемо з собою. Демка. І з довбнею* (5, с. 26).

Унаслідок значного поширення в розмовному мовленні, обставинні приєднувальні речення представлені великою кількістю структур і в художніх текстах для дітей, кількісно вони не поступаються приєднувальним структурам атрибутивної семантики. Тут наявні майже всі типи приєднувальних речень з обставинною функцією: обставинні

приєднувальні речення *способу дії, порівняльні, міри і ступеня, місця, часу, причини*. Такі конструкції виражені здебільшого прислівниками або непрямыми відмінками іменників із прийменниками чи без них, напр.:

– способу дії: *До Міри Іванівни! Швидко!* (1, с. 29); *І це зробить він, Гафур-ага. Сам, своїми руками...* (5, с. 10); *А там – вовкулака. Як ти його вхопиш? За вуха. Чи теж за хвоста. Еге ж, за хвоста...* (5, с. 28);

– порівняльні: *Сиве волосся було сховане під чепурним чепчиком, а спідниця волочилася довгим шлейфом. Як хвіст* (2, с. 87); *Прокрадався, неначе вовк. Або перевертень* (5, с. 8);

– міри і ступеня: *Ні, Демко був хлопець, як і всі. І не набагато старший від Санька з Грициком. Лише на три роки* (5, с. 18); *Ми, манюньки знаємо ВСЕ. Повною мірою* (4, с. 15);

– місця: *І по стелі цей електронний двійник ходити може? І по стелі, і по стінах* (1, с. 54); *Уперше вона була вночі не вдома. А в чистому полі з незнайомими людьми* (2, с. 47); *Хіба четвертокласниця має право ходити по стелі? По стелі, яку минулого року відремонтували? І по стінах? І по портретах?* (1, с. 33); *Вона ніколи грабель не ламає і не висмикує дишло. З воза...* (5, с. 27); *Хтось із татар нажахано зойкнув і почав розвертати коня. Подалі, подалі від цього місця* (5, с. 11); *То й де ж ти ту силу бачив? – Внизу, на старих згарищах* (5, с. 18);

– часу: *Будь якої пори там можна було заховатися. Будь якої, окрім цієї* (5, с. 6).

Обставинні приєднувальні речення уточнюють здебільшого вже названий в основному реченні об'єкт дії, нерідко вказуючи на тему подальшої розповіді, напр.: *І ще сказала: як хтось побачить тебе, Нелько, то щоб нагадали, аби ти швидше йшла до школи з батьком і з матір'ю. Неодмінно з обома батьками* (1, с. 36).

У багатьох приєднувальних реченнях прислівник може вживатися окремо або разом зі сполучником *і*, виражаючи відповідну семантику. Пор.: *До Міри Іванівни! Швидко!* (1, с. 29) і *До Міри Іванівни! І швидко!* Відсутність однієї з цих одиниць компенсується інтонаційно. Такі побудови, на думку П. Дудика, здебільшого характеризують чуттєве, драматичне мовлення (7, с. 208).

Висновкуємо про те, що в мові прозових творів для дітей з-поміж приєднувальних конструкцій обставинної семантики найбільш частотними є обставинні приєднувальні речення місця. Приєднувальні речення з локативним значенням позначають місце, де відбувається дія, локалізується предмет у просторі, указують на напрямок його руху, віддалення. Проте найчастіше такі структури уточнюють уже названий у стрижневому реченні локатив і мають приєднувальне значення.

Менш уживаними є обставинні приєднувальні речення порівняльної семантики, що якісно характеризують перебіг дії, акцентують на образності, що є ознакою порівняння, досить важливою для сприйняття тексту. Рідковживані обставинні приєднувальні речення міри і ступеня, у яких «оцінюють достатність, недостатність дії, простежують надмірний вияв певної ознаки дії» (1, с. 140). Цей обставинний компонент приєднувального речення є досить важливим для мовця.

Зрідка письменники послуговуються обставинними приєднувальними реченнями способу дії. У прямому мовленні й діалозі такі структури слугують засобом вираження експресивності усно-розмовного мовлення, передавання його інтонацій на письмі, мовної характеристики певних осіб. Майже не вживають письменники в «дитячих» текстах обставинні приєднувальні речення часу й мети.

Отже, обставинні синтаксеми у структурі приєднувальних конструкцій сприяють посиленню загальної експресивності викладу, створенню ефекту невинного очікування. Читач отримує певну інформацію, яка зазнає істотних змін після її уточнення приєднувальним реченням.

Для всіх структурних різновидів приєднувальних конструкцій, у яких сполучним засобом між основним і приєднувальним реченням слугує вставне слово, спільною є

семантика додаткового повідомлення, на яку нашаровано додаткові значеннєві відтінки. Таких речень небагато в досліджуваних текстах, проте помітно, що кожен зі сполучних засобів по-своєму увиразнює функції приєднуваних речень. Пор.: *Одні сліди там лишилися. І знаєш які? Мабуть, людські* (5, с. 23); *А хто перевірить, яка вона? Може, десята, а може, й сота* (5, с. 35); *Ти не гірший за інших. Щоправда, і не кращий* (2, с. 37).

Висновки та перспективи дослідження. Джерелом приєднувальних структур атрибутивної, об'єктної та обставинної семантики є розмовне мовлення. Уживання цих приєднувальних речень у художніх творах спричиняє орозмовлення контекстів, їхню експресивізацію. Досліджувані синтаксичні одиниці належать до сфери стилістичного синтаксису, оскільки слугують для вираження різноманітних стилістичних відтінків, надання мовленню емоційності, виразного експресивного ефекту.

Комунікативно-прагматичний потенціал приєднувальних конструкцій досить високий: вони роблять мовлення чіткішим, яскравішим, слугують засобом підвищення його впливу на маленького читача, що й зумовлює поширення їх у художньому стилі, зокрема в мові прозових творів для дітей.

3-поміж указаних типів приєднувальних речень письменники, які пишуть для дітей, досить продуктивно використовують приєднувальні структури з атрибутивною та обставинною семантикою, зрідка – речення об'єктної семантики.

Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні приєднувальних структур на рівні складного речення в мові прозових творів для дітей.

Список використаної літератури

1. Богатько В. В. Явища еліпсису в мові сучасної української публіцистики : дис. ...канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / НАН України ; Інститут української мови. Вінниця, 2005. 175 с.
2. Богатько В. В. Синтаксис і стилістика неповних речень у мові сучасної української періодики : навч. посіб. для спецкурсу. Вінниця : Нова Книга, 2010. 176 с.
3. Вакуленко Г. М., Теплуха В. В. Складнопідрядні речення з присубстантивовано-означальними частинами в художньому мовленні Євгена Гуцала. *Література та культура Полісся. Серія «Філологічні науки»*. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. Вип. 91. № 10. С. 213–221.
4. Герман В. В., Кириленко Н. І. Складнопідрядні приєднувальні речення: синтаксичний статус. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Вип. 27(2). С. 9–14.
5. Городенська К. Сполучникова реалізація семантико-синтаксичних відношень у складносурядних реченнях. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія*. Вінниця, 2009. Вип. 11. С. 8–15.
6. Гурко О. Приєднувальні конструкції як засіб імплікування ствердження. *Рідний край*. 2014. № 2(31). С. 117–119.
7. Дудик П. С. Із синтаксису простого речення: навч. посіб. Вінниця : ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 1999. 297 с.
8. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
9. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення; еквіваленти речення). Київ : Наук. думка, 1973. 288 с.
10. Жайворонок В. В. Складнопієднувальні конструкції в українській усній та письмовій літературній мові : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.661. Київ, 1970. 25 с.
11. Жайворонок В. В. Граматична природа складнопієднувальних конструкцій усного літературного мовлення. *Мовознавство*. 1970. № 4. С. 33–38.
12. Завальнюк І. Я. Структура та стилістичні параметри вживання складнопієднувальних конструкцій у сучасному українському газетному мовленні. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк, 2008. Вип. 17. С. 199–206.
13. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка української мови: Синтаксис. Донецьк : ДонДУ, 2001. 662 с.
14. Івкова Н. Структурна та функціонально-семантична специфіка приєднувальних конструкцій у текстах публіцистичного стилю. *Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії*. Рівне, 2005. Вип. 13. С. 53–56.
15. Каранська М. У. Приєднувальний зв'язок у синтаксичній одиниці спілкування. *Наукові записки Житомирського державного педагогічного інституту імені Івана Франка. Серія: Лінгвістика*. Житомир, 1959. С. 3–16.
16. Конюхова Л. І. Явище парцеляції в мові сучасних засобів масової комунікації : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1999. 174 с.

17. Коцюбовська Г. А. Приєднувальні конструкції : функціонально-текстовий аспект : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Дніпропетровський нац. ун-т. Дніпропетровськ, 2002. 165 с.
18. Кучер А. С. Структура та функції парцельованих і приєднувальних конструкцій у сучасній лінгвістиці. *Лінгвістика*. 2017. № 1(36). С. 145–156.
19. Кроть Д. Т. Приєднувальні конструкції у мовленні. *Мовознавство*. 1971. № 3. С. 69–73.
20. Пасік Н. Лінгвістичний аналіз художнього тексту : навч. посіб. Ніжин, 2003. 207 с.
21. Топчий Л. М. До питання про приєднування як різновид синтаксичного зв'язку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2020. № 45. Т. 1. С. 81–84.
22. Українська мова: енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Українська енциклопедія, 2004. 824 с.
23. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 408 с.
24. Шульжук Н. Складнопієднувальні конструкції у структурі діалогічної єдності. *Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії* : зб. наук. праць. Рівне, 2004. Вип. 12. С. 22–23.
25. Христіанінова Р. Складнопієднані речення, побудовані з використанням технік «підрядного приєднання». *Українська мова*. 2009. № 1. С. 3–14.

Список використаних джерел

1. Кононенко Є. Неля, яка ходить по стелі. Київ : Грані-Т, 2008. 80 с.
2. Крюкова Т. Ш. Гордівниця. Харків : Видавництво «Ранок», Веста, 2004. 100 с.
3. Пономаренко М. Як м'яч став веселим: Казки. Тернопіль : Навчальна книга-Богдан. 2007. 16 с.
4. Петренко-Заневський О. Сіма йде до манюньки: для молодшого шкільного віку. Київ : Сіма видає, 2007. 16 с.
5. Рутківський В. ДЖУРИ КОЗАКА ШВАЙКИ. Історична трилогія для дітей. Книга 1. Видання третє. Київ : Вид-во «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2011, 365 с.

References

1. Bohatko, V. V. (2005). *Yavyshcha elipsysu v movi suchasnoi ukrainskoi publitsystyky* (Phenomena of ellipsis in the language of contemporary Ukrainian journalism). PhD dissertation (Ukrainian language). Vinnytsia, 175 (in Ukr.).
2. Bohatko, V. V. (2010). *Syntaksys i stylistyka nepovnykh rechen u movi suchasnoi ukrainskoi periodyky* (Syntax and style of incomplete sentences in the language of modern Ukrainian periodicals). Vinnytsia: Nova Knyha, 176 (in Ukr.).
3. Vakulenko, H. M. & Teplukha, V. V. (2018). Skladnopidriadni rechennia z prysubstantyvovano-oznachalnymy chastynamy v khudozhnomu movlenni Yevhena Hutsala (Compound subordinate clauses with subjective and determinative parts in Yevhen Hutsal's artistic speech). In: *Literatura ta kultura Polissia. Seriiia «Filolohichni nauky»*, 91, 10, 213–221 (in Ukr.).
4. Herman, V. V. & Kyrylenko, N. I. (2023). Skladnopidriadni pryiednuvalni rechennia: syntaksychnyi status (Complex connecting sentences: syntactic status). In: *Zakarpatski filolohichni studii*, 27, 2, 9–14 (in Ukr.).
5. Horodenska, K. (2009). Spoluchnykova realizatsiia semantyko-syntaksychnykh vidnoshen u skladnosuriadnykh rechenniakh (Conjunctive realisation of semantic and syntactic relations in complex sentences). In: *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriiia: Filolohiia*, 11, 8–15 (in Ukr.).
6. Hurko, O. (2014). Pryiednuvalni konstruksii yak zasib implikuvannia stverdzhennia (Connecting constructions as a means of implying an assertion). In: *Ridnyi kraj*, 2 (31), 117–119 (in Ukr.).
7. Dudyk, P. S. (1999). Iz syntaksysu prostoho rechennia (From the syntax of a simple sentence). Vinnytsia: VDPV imeni Mykhaila Kotsiubynskoho, 297 (in Ukr.).
8. Dudyk, P. S. & Prokopchuk L. V. (2010). Syntaksys ukrainskoi movy (Syntax of the Ukrainian language). Kyiv: VTs «Akademii», 384 (in Ukr.).
9. Dudyk, P. S. (1973). Syntaksys suchasnoho ukrainskoho rozmovnoho literaturnoho movlennia (Proste rechennia; ekvivalenty rechennia) (Syntax of modern Ukrainian colloquial literary speech (Simple sentence; sentence equivalents)). Kyiv: Nauk. dumka, 288 (in Ukr.).
10. Zhaivoronok, V. V. (1970). Skladnopryiednuvalni konstruksii v ukrainskii usnii ta pysmovii literaturnii movi (Compound constructions in the Ukrainian spoken and written literary language). Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 25 (in Ukr.).
11. Zhaivoronok, V. V. (1970). Hramatychna pryroda skladnopryiednuvalnykh konstruksii usnoho literaturnoho movlennia (The grammatical nature of complex compound constructions in oral literary speech). In: *Movoznavstvo*, 4, 33–38 (in Ukr.).
12. Zavalniuk, I. Ya. (2008). Struktura ta stylistychni parametry vzhyvannia skladnopryiednuvalnykh konstruksii u suchasnomu ukrainskomu hazetnomu movlenni (Structure and stylistic parameters of the use of complex compound constructions in modern Ukrainian newspaper speech). In: *Linhvistychni studii*, 17, 199–206 (in Ukr.).

13. Zahnitko, A. P. (2001). *Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy: syntaksys* (Theoretical grammar of the Ukrainian language: Syntax). Donetsk: DonDU, 662 (in Ukr.).
14. Ivkova, N. (2005). Strukturna ta funktsionalno-semantychna spetsyfika pryednuvalnykh konstrukttsii u tekstakh publitsystychnoho styliu (Structural and functional-semantic specificity of connecting constructions in texts of journalistic style). In: *Aktualni problemy suchasnoi filolohii. Movoznavchi studii*, 13, 53–56 (in Ukr.).
15. Karanska, M. U. (1959). Pryednuvalnyi zviazok u syntaksychnii odynytsi spilkuvannia (Connecting link in the syntactic unit of communication). In: *Naukovi zapysky Zhytomyrskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu imeni Ivana Franka. Serii: Lnhvistyka*, 3–16 (in Ukr.).
16. Koniukhova, L. I. (1999). *Yavyshche partseliatsii v movi suchasnykh zasobiv masovoi komunikatsii* (The Phenomenon of Parcellation in the Language of Modern Mass Communication). PhD dissertation (Ukrainian language). Lviv, 174 (in Ukr.).
17. Kotsiubovska, H. A. (2002). Pryednuvalni konstrukttsii: funktsionalno-tekstovyi aspekt (Joining constructions: functional and textual aspect). PhD dissertation (Ukrainian language). Dnipropetrovsk, 165 (in Ukr.).
18. Kucher, A. S. (2017). Struktura ta funktsii partselovanykh i pryednuvalnykh konstrukttsii u suchasni lnhvistytsi (Structure and Functions of Partition and Connecting Constructions in Modern Linguistics). In: *Lnhvistyka*, 1(36), 145–156 (in Ukr.).
19. Krot, D. T. (1971). Pryednuvalni konstrukttsii u movlenni (Connecting constructions in speech). In: *Movoznavstvo*, 3, 69–73 (in Ukr.).
20. Pasik, N. (2003). Lnhvistychnyi analiz khudozhnoho tekstu (Linguistic analysis of the literary text). Nizhyn, 207 (in Ukr.).
21. Topchy, L. M. (2020). Do pytannia pro pryednuvannia yak riznovyd syntaksychnoho zviazku (To the question of joining as a kind of syntactic connection). In: *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia*, 45, 1, 81–84 (in Ukr.).
22. Rusanivskyi, V. M., Taranenka, O. O. & Ziabliuk, M. P. (Ed.) (2004). *Ukrainska mova: entsyklopediia* (Ukrainian language: encyclopaedia). Kyiv: Ukrainska entsyklopediia, 824 (in Ukrainian).
23. Shulzhuk, K. F. (2010). *Syntaksys ukrainskoi movy* (Syntax of the Ukrainian language). Kyiv: VTs «Akademii», 408 (in Ukr.).
24. Shulzhuk, N. (2004). Skladnopryednuvalni konstrukttsii u strukturi dialohichnoi yednosti (Compound constructions in the structure of dialogical unity). In: *Aktualni problemy suchasnoi filolohii. Movoznavchi studii*, 12, 22–23 (in Ukr.).
25. Khrystianinova, R. (2009). Skladnopidriadni rechennia, pobudovani z vykorystanniam tekhniki «pidriadnoho pryednannia» (Compound subordinate clauses constructed using the techniques of “subordinating joining”). In: *Ukrainska mova*, 1, 3–14 (in Ukr.).

List of used sources

1. Kononenko, Ye. (2008). *Nelia, yaka khodyt po steli* (Nelya, who walks on the ceiling). Kyiv: Hrani-T, 80 (in Ukr.).
2. Kriukova, T. Sh. (2004). *Hordivnytsia* (Proud woman). Kharkiv: Vydavnytstvo «Ranok», Vesta, 100 (in Ukr.).
3. Ponomarenko, M. (2007). *Yak miach stav veselym* (How the ball became cheerful). Ternopil: Navchalna knyha-Bohdan, 16 (in Ukr.).
4. Petrenko-Zanevskyi, O. (2007). *Sima yde do maniunky* (Sima goes to the baby). Kyiv: Sima vydaie, 16 (in Ukr.).
5. Rutkivskyi, V. (2011). *DZhURY KOZAKA ShVAIKY. Istorychna trylohiia dlia ditei. Knyha 1. Vydannia tretie.* (The Journeys of a Cossack Seamstress: A historical trilogy for children). Kyiv: Vyd-vo «A-BA-BA-HA-LA-MA-HA», 365 (in Ukr.).

CONNECTING SENTENCES AS A MEANS OF VERBALIZING AN ARTISTIC PRESENTATION

(ON THE MATERIAL OF MODERN UKRAINIAN PROSE FOR CHILDREN)

Valentyna Bohatko, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

of the Department of Ukrainian language,

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

(Vinnytsia, Ukraine)

e-mail: bogatkovv@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3634-9488>

Abstract. Introduction. The article emphasizes that connective constructions are uniform in structure across all speech styles. It is clarified that these sentences differ only in the degree of their use of structural types in various styles. It is noted that they are most characteristic of the artistic style. Despite a thorough study of connective structures in different stylistic varieties, there is currently no

specialized research dedicated to investigating connective constructions in the language of modern Ukrainian prose works for children, studying the stylistic potential of such structures. This underscores the relevance of the proposed article.

The purpose. The goal of the article was to clarify the semantic structure and stylistic functions of connective sentences in the language of contemporary Ukrainian prose for children.

To achieve this goal, the article illuminates the concept of connective linkage in the views of Ukrainian scholars; analyzes, using illustrative material, the structural and semantic features of connective structures; highlights the peculiarities of their structural renewal, functional-stylistic possibilities; identifies the most commonly used types of connective constructions in the language of modern Ukrainian prose, considering the means of connection between main and connective sentences.

Results. Various current approaches in Ukrainian linguistics to interpreting the term “joining” have been analyzed. It has been demonstrated that “joining” is a type of syntactic connection based on the relationship of semantic-grammatical independence of the main predicative part and the semantic and grammatical inclination towards it of the connecting part.

It has been established that the use of connective sentences in fictional texts is associated with the particular relevance, for the speaker, of certain characteristics of the subject or predicate of the main sentence, their significance for the development of the narrative, and the characterization of a specific character.

It is clarified that connective sentences are organic primarily for oral speech, and their use in written text gives the narrative a distinctive tone.

It is traced that a connective sentence emerges in the speaker’s consciousness during the pronunciation of the base sentence or after it. The connective sentence forms a semantic unity with the base, having a distinct intonation. However, in written speech, the appearance of a connective construction is not spontaneous or random but is determined by the author’s communicative purpose.

Attention is drawn to the main means of connection between the connective sentence and the main one, as well as the genre-stylistic and communicative-pragmatic factors influencing the choice of the connective construction.

The most commonly used types of the mentioned constructions, characterized by specific formal-syntactic and semantic-syntactic organization, have been identified. Using specific illustrative material, connective sentences of attributive, objective, and adverbial semantics in the language of contemporary fictional prose for children have been analyzed. The frequency of their use by writers in fictional texts has been determined. It is proven that in the language of prose works for children, connective constructions give the speech a specific intonational pattern characterized by fragmentary structure and variations in sound intensity.

The specificity of creating an expressive effect through connective sentences in the language of prose works for children has been determined.

Originality. For the first time, connective structures of attributive, objective, and adverbial semantics have been described based on the material of fictional prose for children.

Conclusions. It has been found that the source of connective structures with attributive, objective, and adverbial semantics is spoken language. Such structures belong to units of expressive syntax and serve as a stylistic device to express various expressive-stylistic nuances.

It is noted that among the mentioned types of connective sentences, writers quite productively use structures with attributive and adverbial semantics, while sentences with objective semantics are used less frequently.

Key words: syntactic unit, semantic-syntactic structure of a sentence, attributive, objective, adverbial clauses with semantics of attribution, object, circumstance, communicative-pragmatic potential, expressive effect, language of prose for children.

Надійшла до редакції: 27.09.23.

Прийнято до друку: 26.11.23.

ОЦІННІСТЬ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ В РЕАЛІЯХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

*А. А. Таран, кандидат філологічних наук, доцент
кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: alla_taran@ukr.net

ORCID 0000-0001-8091-1477

Ідентифікатор Scopus-Author: 57216896179

Статтю присвячено дослідженню оцінних вторинних номінацій у сучасній українській мові, що є результатом лінгвокреативного мислення, своєрідною інтерпретацією людиною навколишньої дійсності. Простежено механізм ціннісної орієнтації в мовному менталітеті спільноти на прикладі метафор. З'ясовано, що в напруженому емоційному полі російсько-української війни на творення лексики української мови впливає зміст подій, що їх емоційно проживають мовці в актуальному історичному часі. Можемо переконливо говорити про новий семантичний, конотативний спектр деяких слів періоду війни, що мають бути зафіксовані в словниках нових слів і нових значень, які відображають зміни в українській мовній картині світу.

Констатовано, що мовець використовує емоційно забарвлене слово у вторинному значенні для концептуалізації явищ, подій із метою створити підвищений градус експресії для опису ситуації. Обґрунтовано, що в реаліях війни оцінні парадигми змінюються під впливом нових орієнтирів суспільного життя і свідомості соціуму, а також розширюється спектр оцінюваних явищ, з'являються метафоричні позначення-персоніфікації. Образність, незвичність порівняння, закладеного в основу метафоричного перенесення, дає змогу авторові створити виражальний засіб, здатний відтворити індивідуально-авторське бачення світу.

Ключові слова: мовна динаміка, лексикон, вторинна номінація, оцінність, метафора, конотонім.

Актуальність. Суспільство створює всі умови для мовних змін і стимулює мовні процеси, що забезпечують задоволення його нових потреб як у номінації, так і в комунікації. Лексичний склад мови дуже чутливий до тих змін, що відбуваються в житті носіїв мови. Кожне нове суспільне явище, процес, дія, кожне нове поняття потребує свого найменування, тобто означення конкретним словом (9, с. 262). Головною рушійною силою розвитку мови є суперечність між наявними мовними засобами й постійним зростанням номінативних і комунікативних потреб суспільства. Заслужують на увагу роздуми Е. Косеріу, висловлені у відомій праці «Синхронія, діахронія та історія (Проблема мовної зміни)»: «Мова змінюється саме тому, що вона не є щось готове, а безперервно створюється в ході мовної діяльності. Іншими словами, мова змінюється, тому що нею спілкуються, тому що вона існує лише як техніка й сукупність закономірностей мовлення» (12, с. 184).

У напруженому емоційному полі російсько-української війни на творення лексики української мови впливає зміст подій, що їх емоційно проживають мовці в актуальному історичному часі. Можемо переконливо говорити про новий семантичний, конотативний спектр деяких слів періоду війни, що мають бути зафіксовані в словниках нових слів і значень, які відображають нові штрихи української мовної картини світу. Слушно зауважив О. Т. Сливинський: «Словник війни – це такий словник, у якому слова не стоять на місці, раз і назавжди прикуті до свого значення, а перебувають, як тимчасові мешканці того львівського прихистку, у тривожній мандрівці до кінцевої станції. Тому й

розтлумачити їх можна лише через історії, через рух оповіді» (5, с. 8). У сучасному дискурсі цікавим є не лише власне лінгвістичний аспект використання слів, а й ідеологічні мотиви, які визначають вибір способу вираження думки мовця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ще О. О. Потебня наголошував, що слово покликане бути посередником між новим сприйняттям і попереднім запасом думки (цит. за: 3, с. 37). Воно репрезентує видозміни вражень про предмет, нове його бачення. Якщо первинна номінація, ґрунтуючись на предметно-чуттєвому сприйманні, є узагальненням передусім суспільного досвіду й витворенням поняттєвого рівня пізнання, то вторинна номінація, зокрема й оцінна, на думку В. М. Русанівського, О. О. Тараненка, В. В. Жайворонка та ін., є також узагальненням мовного досвіду. В українському мовознавстві вивченню природи лексичного значення, системним семантичним зв'язкам слів, семантиці слова і її змінам присвячено монографії Л. А. Булаховського, В. С. Ващенко, Л. С. Паламарчука, В. М. Русанівського, Є. А. Карпіловської, Н. Ф. Клименко, В. Т. Коломієць, М. П. Кочергана, Т. А. Коць, К. В. Ленець, Л. А. Лисиченко, О. Г. Муромцевої, О. О. Тараненка.

Сучасна мовна практика породжує нові змістові відтінки слова, які накладаються на його денотативне значення і створюють експресивні, емоційні й оцінні обертони мовного знака, які в мовознавстві вивчають у межах двох напрямів: формального і функційно-семантичного. Формальний підхід передбачає рух від мовного знака до його функцій, що формують значення, а функційно-семантичний – навпаки: від поняття (значення) в комунікативній функції до мовних засобів вираження. Оцінність номінацій реалізує комунікативну мету – вплив на читача, формування його ціннісних орієнтацій. Т. А. Коць кваліфікує оцінність як семантико-стилістичну категорію, яка, ґрунтуючись на протиставленні часткових значень негативної, позитивної та нейтральної оцінок, передає ставлення мовця до названого предмета, явища, поняття (3, с. 42). Системний опис оцінних вторинних номінацій важливий не лише для узагальнення цього мовного матеріалу, а й для визначення його показовості для тенденцій розвитку когнітивного й комунікативного простору сучасної української мови.

Мета статті – окреслити основні закономірності й напрями семантичного розвитку оцінних номінацій.

Результати дослідження та їх обговорення. У сучасних українських реаліях оцінні парадигми змінюються під впливом нових орієнтирів суспільно-політичного життя й свідомості соціуму, а також розширюється спектр оцінюваних явищ і чинників. З'являються метафоричні позначення-персоніфікації, що мають міфологічне походження, напр.: *Всі знають, що «Гном» працює тут Хароном – перевізником з берега життя на берег смерті. Його Стікс – бита злітна смуга, що веде до терміналу* (Кашпор, с. 27); *Харон на Харківській трасі* (Українська правда, 07.01.2016). За давньогрецькою міфологією, Харон – перевізник померлих через річку Стікс у царство Аїда. Харонами на війні називають тих, хто перевозить воїнів на нулі: – *Туди – живі, звідти – напівживі, якщо пощастить. Важка робота. Та хтось мусить* (Кашпор, с. 27).

Образність, незвичність порівняння, закладеного в основу метафоричного перенесення, дає змогу авторові створити виражальний засіб, здатний відтворити індивідуально-авторське бачення світу. Наприклад, у поезіях воїна й поета Максима Кривцова йдеться про захисників України, які давно прийняли можливість смерті, але дістануть безсмертя:

*Сідаєш в броню
наче у човен
накладаєш на очі
тактичні окуляри*

замість монеток

і *запливаєш у Стікс посадки.*

Метафора *запливти у Стікс* (як і *піти на Стікс*) означає «померти». У «Словнику античної міфології» Стікс зафіксовано в значенні «одна з річок Аїду, що сім разів обтікала підземне царство. Священими водами Стіксу клялися олімпійські боги» (6, с. 187). Міфологічні образи як основа позитивної оцінної конотації і відповідно заряджених переносних значень активно використовувані в сучасній мовній практиці, напр.:

Водій-механік Харон

впевнено мчить

у невідомість і достеменність

....і хто знає

*де закінчується **Стікс***

і куди тебе занесе течія (Максим Кривцов).

Вона – **прикордонниця-Харон**, а періодично *Мойра*. Маючи владу вирішувати, вона чи то просить, чи то вимагає розповісти свою історію – ймовірно, від безкінечності таких історій волосся **прикордонниці-Харона** сиве і дуже давно нечесане. Але не слухати вона вже не може – це її фатум, її біда, але зараз це тепер її життя (<https://life.pravda.com.ua>).

Розширення змістового обсягу іменника *Харон* неминуче відображає реалії життя сучасного українського суспільства. Нові додаткові значеннєві відтінки слова розвинулися на основі зовнішньої схожості функцій – рух «туди-сюди»: «той, хто, ризикуючи життям, перевозить когось / щось». За міфологією, Харон перевозив людей, які залишили це життя, в один кінець і без права повернення. Унаслідок збройної агресії росії мільйони українців перейшли свій умовний Стікс, щоб розпочати нове життя, у якому немає місця війні. Сергій Ткаченко зауважує: «Іноді здається, що Харон зупинив свій човен посередині річки, а Стікс не подарував усім забуття, залишивши спогади у людей про минуле життя. І ці спогади й досі наповнюють свідомість вимушених переселенців болем, сумом, іноді стражданнями, але й часто сподіваннями та надією на повернення» (<https://rm.coe.int/beyond-exhibition-leaflet-2022/>).

Хароном називають також тих, хто везе загиблого воїна його останньою дорогою (супроводжують конвой, повертають героя «на щиті» додому). Анастасія Шевченко під псевдонімом СТАСІК у кліпі «Герої вмирають» використала образ Харона, пояснивши це так: «Я маю цей досвід. Я відчувала, що означає вести загиблого воїна його останньою дорогою» (<https://donttakefake.com/>).

У реаліях війни простежуємо нове значення метафори *дорога життя* «єдиний маршрут, який залишився, щоб вижити та мати шанс на майбутнє», напр.: *Дорога життя між Бахмутом і Часовим Ярмом* (Газета по-українськи, 11.04.2023); *Авдіївка: дорога життя* (Українська правда, 07.02.2017); *Так кричать усім, хто на «дорозі життя» встиг повірити у власну смерть* (Кашпор, с. 149; «Дорога життя». Що сьогодні з мостом через річку Ірпін? (Газета по-українськи, 11.11.2022). У поезії Олександра Ірванця також ідеться про цей міст і дорогу: *Брід-перебрід через річку в Романівці, наша дорога від смерті в життя* (Фейсбук). Згадаймо *дорогу життя* через Ладозьке озеро з блокадного Ленінграда під час Другої світової війни. Саме таку алюзію підкреслюють лапки в сучасних українських текстах.

Оцінність та образність номінацій має зв'язок із міфом. Модель світу принципово орієнтована на міфологічний прецедент, коли реальній історичній події знайдено прототип із міфологічного минулого (11, с. 75). Метафоричні конгломерати від 24 лютого

2022 року апелюють, з одного боку, до героїзму, мужності, незламності, а з іншого – до болю, гніву, ненависті.

Значущість воєнних подій для українського суспільства спричинює особливо емоційне ставлення до військових, і, як наслідок, виникають емоційно-оцінні метафори на зразок **атланти**, напр.: *Українці – атланти, що тримають Європу та світ від посягань агресора* (<https://nday.te.ua/ukrajinski-vojiny-atlanty-scho-trymayut-evropu-ta-svit-vid-posyahan-rosiji/>). У СУМі зафіксовано такі значення «1. У давньогрецькій міфології титан, який тримає на своїх плечах небесний звід як покарання за участь у боротьбі з богами. 2. звичайно мн.: Колони у вигляді чоловічих фігур, що підтримують перекриття будівлі» (СУМ, I, с. 70). Міфоантропонім *Атлант* розвинув метафоричне значення «люди, що відзначаються надзвичайною, величезною силою; мужні, винятково видатні, героїчні особи». Синонімами є номінації *титани, герої*, напр.: *Атланти, що тримають наше небо з мечем, щитом і локаторами* (Голос України, 06.08.2023); *Атланти, що тримають лінію оборони – показали воїнів бригади, шеврон якої носить Зеленський* (Газета по-українськи, 20.09.2022); *Тому наші військові – атланти сьогодення, які тримають на своїх плечах всю Україну* (Газета по-українськи, 15.06.2022). Знаний перекладач й есеїст Андрій Содомора, трактуючи слово *мужність* (лат. відповідник *virtus, vir* – муж), зауважив: «Сміливими, рішучими – народжуються; мужніми – стають. Мужній – це той, хто розуміє, що таке добро, а що – зло (у боротьбі зі злом – злим він не буде); що таке правда, а що – кривда... Це той, який знає, що таке людяність, а що (годі й слова знайти) – протилежне до поняття людина. Муж – високе слово» (8).

Лексему **атланти** кваліфікуємо як конотативний онім (конотонім), у якому денотативне значення співіснує із загальномовними чи індивідуальними конотаціями. Оними тісно пов'язані з культурою народу, слугують своєрідним хронологізатором тієї епохи, коли були створені (4, с. 47). У власних назвах зафіксовані значущі події нашого життя, відображено глибокий суспільно-політичний зміст, напр.: *Майбутні ветерани війни розглядаються як українські атланти, які збудують багату та процвітаючу країну. Як українські робіни гуди, які покінчать із соціальною несправедливістю. Як українські судді дреди, які випалять розпеченим залізом злочинність та корупцію* (Українська правда, 27.05.2023). Конотоніми *робіни гуди, судді дреди* розвивають вторинне значення з інтерлінгвальною конотацією: *робіни гуди* – благородний і справедливий розбійник, захисник знедолених і слабких; *суддя дред* – людина-закон, нещадний каратель, захисник похмурого світу, який завжди на сторожі. Такі вторинні номінації ще не апелюють, оскільки сприймаються як вторинні щодо конкретного об'єкта, але вже й не оніми, тому що семантично розширені, мають предметний зміст, утворюють синонімічні ряди з апелюваннями (узуальними чи оказіональними).

Метафора *воїни світла* відображає опозицію прямого і переносного значень залучених лексем: 1) світлі українські патріоти, які воюють за правду; і 2) військові, які здійснюють світломаскування. Як приклади наведемо епізоди з книги «Війна очима ТСН». Українська журналістка Алла Хоцяківська так описує своє знайомство з добровольцем Ернесто: *Він вразив мене своєю безпосередністю, щирістю, такою фантастичною посмішкою. Про таких кажуть: воїн світла. Він справді ним був. А в авторському есе Наталії Нагорної із цього ж видання зображено підготовку до ефіру з передової, коли в землянці втомлені бійці прикривали екран ноутбука, який блимав у темряві: Воїни світла – на сторожі темряви. Зауважимо, що сини світла і сини темряви – це ще біблійні метафори, з Апокаліпсису, Одкровення Іоанна Богослова, пор.: *Віруйте у світло, щоб світла синами вам стати!* (Ін. 12, 36).*

У метафоричній парадигмі сьогодення окреме місце посідають образні структури, що визначають домінантні ознаки часу, фіксують етап історії українського суспільства.

За візуальним відчуттям сформовано метафоричне значення лексеми **гриб**, напр.: *Іду на пошту. Усім тілом чую гучний вибух. Обертаюся. За селом підіймається в небо чорний димний **гриб**. Уздовж дороги, повернувшись, мовчки стоять інші люди. Люди вдивляються в **гриб**. Димний **гриб** підіймається в небо. Люди дивляться. **Гриб** росте. Люди дивляться. **Гриб** розвіюється чорно-сірою хмарою і зникає за деревами. Люди розвертаються і йдуть у власних справах. У світ повертаються звуки* (5). Ліна Костенко порівнює вибух із *хризантемою*, напр.: *Вибух був – як жовта **хризантема***. Порівняння передбачає образну трансформацію первинної номінації, є засобом експресії, емоційного впливу. Крім того, порівняння вияскравлює наочність образу, створює його доступність не лише для розуміння, а й для уяви.

Використання спеціальної лексики в переносному значенні є одним з основних джерел формування оцінних значень. Один мовний знак поєднує денотацію явища й оцінне ставлення до нього, напр.:

– *Ви знаєте, що таке «бозон Хіггса»? – спитав раптом «Ворон» у журналістів. І сам відповів:*

Це частинка Бога, спіймана людьми в рукотворному пеклі... Андронний колайдер – чули? (Кашпор, с. 94).

Найбільш захопливим науковим досягненням 2012 було відкриття нової частинки – бозона Хіггса, названого на честь фізика Пітера Хіггса. Існування бозона Хіггса є однією з причин, чому все, що ми бачимо, має масу й існує. Саме тому бозон назвали «частинкою Бога». Теорія про матерію та антиматерію, конструкцію андронного колайдера й теорія «великого вибуху» на війні має практичне застосування: *Ба-бах! Кажуть, тут справжній **тир**... Кажуть, головне – маневри. Ви знаєте, як маневрує багатотонна машина на гусеницях? Ви знаєте, як там всередині, коли вона маневрує? Кажуть, це лише 12 хвилин. Кажуть... «Бозони Хіггса» бережуть свідомість. «Частинки Бога» – майже молитва. «У пеклі, створеному людьми»* (Кашпор, с. 94). Максимально підсилює експресивність, напруженість викладу метафора, нагромадження риторичних запитань і повтор вставного слова.

Кожен сюжет війни – це особистий край світу українця, це межа між життям і смертю, подвигом і гріхом. Автори текстів пропускають війну через себе, тому й метафори в текстах цієї тематики – знаряддя посиленого емоційного впливу на читачів, напр.: *Міста відрізали скальпелем фронту супроти волі. Країну зшивають голками крупнокаліберними* (музикант, поет, військовослужбовець Павло Вишебаба); *Столиця пораненої країни, яку рве смердючий ворог. Ці міста лишаються цвяшками в серці. Маріуполь. Мелітополь. Краматорськ.* (редакторка Богдана Романцова); *Війна малює кров'ю акварелі* (Ліна Костенко); *Земля вибухнула фонтанчиками зовсім поруч. Загородний перекотився на спину та втупився у згорілі нутроці машини. Кулі ставали дедалі хитрішими: ще трішки й якась з них стрибне під залізне черево* (Ольга Кашпор). Подібна метафоризація ситуації сприяє приверненню уваги адресата до повідомлення, передає оцінні характеристики означуваного.

У метафоризованих значеннях виявляється важлива особливість оцінки: у вихідному значенні вона часто є комплексною, тобто репрезентує предмет у різних його аспектах. Оцінна модальність, викликана внутрішньою формою, асоціацією зі стійким образом, стереотипом (пор. : *Столиця пораненої країни, **рве смердючий ворог*** (письменник Артем Чех)) сповіщає готовому метафоричному найменуванню й про естетичний аспект: *смердючий* не є позитивним, *рве* – становить загрозу, значить, уже у вихідному значенні актуалізовано певні оцінні смисли, найчастіше пейоративні.

Обсяг негативних оцінок у свідомості мовців набагато перевищує обсяг позитивних, оскільки увагу суб'єкта номінації привертає насамперед щось незвичне, неприродне, що не є загальноприйнятим, звичним (мораль, поведінка людей, унормовані традиції тощо). Розвиток нових оцінних значень послідовно репрезентують кольоративи. Наприклад,

іменник **чорнота** зафіксовано в словниках у значенні «1. Якість за знач. *чорний* 1; чорний, темний колір чого-небудь. 2. заст., фам. Чорний народ; чернь» (СУМ, XI, с. 361). Проте в сучасних українських реаліях спостерігаємо розширення змістового обсягу лексеми: 1) чорнота – «зло», напр.: *Тому що коли російське суспільство, в якому пробуджена вся чорнота, усвідомить свою поразку та що їм доведеться платити по рахунках, вони спрямують всю свою злобу один на одного* (Газета по-українськи, 27.04.2022); *Україна протистоїть цій чорноті, не даючи себе поглинути*; 2. Чорнота – чорний гумор, напр.: *Весь гумор зараз чорний. Ступінь чорноти різний*. Простежуємо національно-символічну конотацію кольористики: *чорний* – «пільма, морок, безодня» сягає ще дохристиянських часів. Чорний колір, походячи від вогню, має значення потворності, ненависті, суму, смерті, протилежні переносним значенням світла (11, с. 134): *Мені стало так чорно, гірко* (редакторка Богдана Романцова). Отже, словом *чорний* та його похідними здавна називали різні негативні явища. Приклади вживання лексеми засвідчують вплив міфологічного контексту (сукупності зв'язаних із чорним кольором уявлень, культурно-національних асоціацій) на конотацію слова, напр.: *Маленький сірий чоловічок накоїв чорної бід*. *Нестерпний біль цих чорних днів* (Ліна Костенко); *Ворог нависає чорною жирною тушею* (письменник Артем Чех). Розвиток оцінної семантики сприяє формуванню нових ділянок у когнітивному просторі сучасної української мови, поглиблює вербалізацію вже відомих понять.

Висновки та перспективи дослідження. У мові відображена не лише об'єктивна дійсність, а й відтворено оцінку як результат членування мовцем об'єктивної дійсності з погляду її цінності. Оцінка залежить від ціннісних орієнтацій суспільства. Українська мова в реаліях війни формується щодня по всій країні: у ній забагато болю, цілком достатньо гніву і що головне – достатньо віри й любові. Оцінні вторинні номінації належать до активних джерел збагачення виражальних ресурсів мови. Мовець використовує емоційно забарвлене слово у вторинному значенні для концептуалізації явищ і подій, як засіб експресії для опису події.

Перспективу подальших наукових студій убачаємо в дослідженні аналізі впливу подій російсько-української війни на активізацію вторинної номінації.

Список використаної літератури

1. Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П., Клименко Н. Ф., Критська В. І., Пуздирева Т. К., Романюк Ю. В. Вплив суспільних змін на розвиток української мови / Відп. ред. Є. А. Карпіловська. Київ : Ін-т укр. мови НАН України; Вид. дім Дмитра Бурого, 2017. 444 с.
2. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Київ : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2008. 336 с.
3. Коць Т. А. Потенція про оцінність слова: проекція на мовну реальність. *Культура слова*. 2015. № 83. С. 36–43.
4. Мінчак Г. Б. Конотативна семантика сучасних ідеологічно забарвлених номінативних одиниць (на матеріалі української преси 90-х років ХХ століття) : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Київський національний лінгвістичний університет. Київ, 2003. 195 с.
5. Сливинський О. Словник війни. Харків : Vivat, 2023. 224 с.
6. Словник античної міфології / Уклад. І. Я. Козовик, О. Д. Пономарів. Київ : Наукова думка, 1989. 242 с.
7. Словник української мови : в 11 т. / гол. ред. І. К. Білодід. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
8. Содомора А. В українській мові закладена повага до громади, в російській цього немає: про вплив слова, війну і завдання для українців. *Радіо Свобода*. 13.05.2023. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/sodomora-pro-pereklad-viynu-movu-yak-zbroyu/32404570.html> (дата звернення: 15.06.2023).
9. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1973. 439 с.
10. Сюта Г. М. Лінгвософія опозицій «свій – чужий» у текстах періоду російсько-української війни. *Українська мова*. 2023. 2 (86). С. 3–34. URL : <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.02.003>.

11. Чадюк О. М. Метафора у сфері сучасної української політичної комунікації : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / НАН України; Інститут української мови. Київ, 2005. 230 с.
12. Coseriu E. Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico. Montevideo, 1958. 164 p.

Список використаних джерел

1. Кашпор О. Війна очима ТСН. Київ : Основа, 2015. 212 с.
2. Фейсбук, соціальна мережа. URL : <https://www.facebook.com/>

References

1. Karpilovska, E. A., Kysliuk, L. P., Klymenko, N. F., Krytska V. I., Puzdyreva, T. K., Romaniuk, Ju. V. (2017). Vplyv suspilnykh zmin na rozvytok ukrayinskoyi movy (The influence of social changes on the development of the Ukrainian language). Kyiv: Vyd. Dim Dmytra Buraho, 444 (in Ukr.).
2. Klymenko, N. F., Karpilovska, E. A., Kysliuk, L. P. (2008). Dynamichni protsesy v suchasnomu ukrainskomu leksykonі (Dynamic processes in the modern Ukrainian lexicon). Kyiv: Vyd. Dim Dmytra Buraho, 336 (in Ukr.).
3. Kots, T. A. (2015). Potebnia pro otsinnist slova: proektsiia na movnu realnist (Potebnya on the evaluability of the word: a projection on linguistic reality). In: *Kultura slova*. 83, 36–43 (in Ukr.).
4. Minchak, H. B. (2003). Konotatyvna semantyka suchasnykh ideolohichno zabarvlenykh nominatyvnykh odyntys (na materialі ukrainskoi presy 90-kh rokiv XX stolittia) (Connotative semantics of modern ideologically colored nominative units (on the material of the Ukrainian press of the 90s of the 20th century)): PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 195 (in Ukr.).
5. Slyvynskiy, O. (2023). Slovyk viiny. Kharkiv: Vivat, 224 (in Ukr.).
6. Kozovyyk, I. Ya., Ponomariv, O. D. (Ed.) (1989). Slovyk antychnoi mifolohii. Kyiv: Naukova dumka, 242 (in Ukr.).
7. Bilodid, I. K. (Ed.) (1970–1980). Slovyk ukrainskoi movy (Dictionary of the Ukrainian language): u 11 t. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
8. Sodomora, A. (2023). V ukrainskii movi zakladena povaha do hromady, v rosiiskii tsoho nemaie : pro vplyv slova, viinu i zavdannia dlia ukraintsiv (Respect for the community is built into the Ukrainian language, this is not the case in Russian : about the influence of words, war and tasks for Ukrainians). In: *Radio Svoboda*. 13.05.2023 Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/sodomora-pro-pereklad-viynu-movu-yak-zbroyu/32404570.html> (in Ukr.).
9. Bilodid, I. K. (Ed.) (1973). Suchasna ukrainska literaturna mova. Leksyka i frazeolohiia (Modern Ukrainian literary language. Vocabulary and phraseology). Kyiv: Naukova dumka, 439 (in Ukr.).
10. Siuta, H. M. (2023). Linhvosoifiia opozytsii “svii – chuzhyi” u tekstakh periodu rosiisko-ukrainskoi viiny (The linguosofy of the opposition “Own – Foreign” in the texts of the period of Russian-Ukrainian war). In: *Ukrainska mova (The Ukrainian Language)*, 2(86), 3–34. Available at: <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.02.003> (in Ukr.).
11. Chadiuk, O. M. (2005). Metafora u sferi suchasnoi ukrainskoi politychnoi komunikatsii (Metaphor in the field of modern Ukrainian political communication): PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 230 (in Ukr.).
12. Coseriu, E. (1958). Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico. Montevideo, 164 (in Español).

List of used sources

1. Kashpor, O. (2015). Viina ochyma TSN (War through the eyes of TSN). Kyiv: Osнова, 212 (in Ukr.).
2. Feisbuk, sotsialna merezha (Facebook. Social network). Available at: <https://www.facebook.com/>

ASSESSMENT OF SECONDARY NOMINATION IN THE REALITIES OF RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

*Alla Taran, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
of the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)*

e-mail: alla_taran@ukr.net

ORCID 0000-0001-8091-1477

Identifier Scopus-Author: 57216896179

Abstract. Introduction. The passage of time is reflected by the language system in the form of innovative processes. In the intense emotional field of the Russian-Ukrainian war, the creation of the

Ukrainian language lexicon is influenced by the content of events that speakers emotionally experience in the current historical time. We can convincingly talk about a new semantic and connotative spectrum of some words of the war period, which should be recorded in dictionaries of new words and new meanings that reflect new touches of the Ukrainian linguistic worldview.

The purpose is to outline the main patterns and directions of semantic development of evaluative nominations during the Russian-Ukrainian war.

Results. In the realities of war, evaluative paradigms change under the influence of new guidelines of socio-political life and social consciousness, as well as the range of evaluated phenomena and factors expands, and metaphorical designations-personifications appear. The imagery, the unusualness of the comparison underlying the metaphorical transfer, allows the author to create an expressive tool capable of reproducing the author's individual vision of the world. The evaluative and imaginative nature of nominations is connected with myth. The language reflects not only objective reality but also reproduces an assessment as a result of the speaker's division of objective reality in terms of its value.

Originality. The semantics of evaluative nominations makes it possible to transmit information "above the text" and evokes certain programmed reactions of the recipients. The author's metaphors are a manifestation of the linguistic personality, evidence of his/her creativity and creative command of the word.

Conclusions. Language reflects not only objective reality, but also reflects evaluation as a result of the speaker's division of objective reality in terms of its value. Values depend on the value orientations of society. The Ukrainian language in the realities of war is being shaped every day across the country: there is too much pain, enough anger, and, most importantly, enough faith and love. Evaluative secondary nominations are among the active sources of enriching the language's expressive resources. The speaker uses an emotionally coloured word in a secondary meaning to conceptualise neutral phenomena, events or ordinary situations as a means of expression to describe an event.

Key words: language dynamics, language activity, secondary nomination, evaluation, metaphor, connotation.

Надійшла до редакції: 25.09.23.

Прийнято до друку: 26.11.23.

ЕТНОЛІНГВІСТИКА. ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

УДК 81'1 : 39(=161,2) (045)

DOI: 10.31651/2226-4388-2023-35-45-52

ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ЕТНОСОЦІУМІ ТА ЙОГО МОВІ ЯК НАСЛІДОК РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

*Г. І. Мартинова, доктор філологічних наук, професор
кафедри українського мовознавства та прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: ganmart@meta.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8033-075X>

У статті репрезентовано й проаналізовано трансформації в українському суспільстві, лексичні й лексико-семантичні зміни в його мові, що об'єктивують еволюцію етносвідомості українців під час російсько-української війни. Уперше звернено увагу на висвітлення проблеми взаємодії мови й етносу в контексті повномасштабного вторгнення Росії, відстежено процеси, що їх переживає український народ, представлено й схарактеризовано етнічні й мовні трансформації цього періоду. Як дослідницький інструментарій використано загальнонаукові методи аналізу й синтезу та лінгвістичні: описовий, ономастологічний, контекстуального аналізу.

Унаслідок проведеного дослідження спостережено еволюцію свідомості українців, згуртованих спільною метою: усвідомлення своєї національної належності й ідентичності, чітке розуміння того, хто є ворогом, як з ним боротися і перемогти, а також ролі мови в цій боротьбі й потреби змінити мовний код. Названі етнічні процеси виявлені в мові сучасних ЗМІ та інтернет-комунікації, де представлено чимало негативно конотованих новотворів, що унаочнюють «оцінність» сучасного національного мовомислення та репрезентують розширення номінативних рядів на позначення країни-агресора, росіян і їхнього президента, загарбницької ідеології, процесів і станів, актуалізованих російським вторгненням.

Ключові слова: *етнос, мова, етнічні процеси, еволюція етносвідомості українців, лексичні явища, лексико-семантичні зміни, номінативні ряди.*

Актуальність. Мова є найяскравішою, найстійкішою ознакою етносу, порівняно з якою інші ознаки (єдність території, культури, національної самосвідомості, державної освіти, економічного ареалу, соціальної організації, антропологічний тип) менш стійкі й більш мінливі. Доли мови й етносу завжди були тісно пов'язані. У характері етнічних і мовних процесів дослідники вбачають багато спільного, оскільки етнічні процеси протікають у людині, а через людину – у суспільстві. Їх, як і мовні, важко спостерігати, однак мовні явища можна швидше відстежити й зафіксувати, ніж зміни етнічні. Особливо яскраво такі трансформації відчутні в періоди національного піднесення, переламних етапів, що згуртовують народ, об'єднують його для реалізації спільної мети і завдань. Мова в таких ситуаціях стає віддзеркаленням тих змін, що відбуваються в етносоціумі, тому фіксація та дослідження розвитку лексичної і лексико-семантичної систем української мови періоду російсько-української війни набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Висвітлення проблеми взаємодії мови й етносу має міждисциплінарний характер, її розглядають у філософії, етнології, лінгвістиці, соціолінгвістиці, етнолінгвістиці тощо. У популярному виданні В. Іванишина та Я. Радевича-Винницького «Мова й нація» тезисно окреслено різні аспекти цієї взаємодії, означено місце і роль мови в національному відродженні України, зокрема, у розділі «Мова і етнос» в одній із тез наголошено, що «для єдності народу значення мови –

зразу за значимістю крові», оскільки «для життя людського суспільства після генетичного коду (генетична пам'ять) найбільше значення має мовний код (соціальна пам'ять) – збереження інформації» (1, с. 76). О. Б. Ткаченко в енциклопедії «Українська мова» також акцентує цю важливість: «Найтипівішим видом суспільства є етнічне (етнос), народ, а найтипівішою його ознакою – мова» (2, с. 366). Саме вона є відображенням національного розвитку України. Зокрема, М. І. Степаненко спостеріг та узагальнив результати взаємодії української мови й суспільно-політичних трансформацій, спричинених Помаранчевою революцією та Революцією гідності, проаналізував лексичні й лексико-семантичні зміни в політичній мові цього періоду. Щодо динаміки мовної ситуації в Україні дослідник зазначив, що «вона очевидна: українська мова досить відчутно заявила про себе як про природний і основний засіб комунікації титульної нації, а також представників інших етносів» (3, с. 4). У соціолінгвістичних студіях розглянуто сучасну мовну ситуацію України загалом (С. О. Соколова) (4, с. 12–98) та у сферах шкільної освіти (О. М. Данилевська) (4, с. 213–395), ЗМІ та культурі (О. Г. Руда) (4, с. 396–517), а також мовну поведінку молоді в білінгвальному місті (І. М. Цар) (4, с. 518–618) та мовну політику й мовну ситуацію у сфері торгівлі і послуг (М. О. Гонтар) (4, с. 619–722), актуалізовано роль мови у формуванні національної ідентичності (Л. Т. Масенко) (4, с. 114–182) тощо.

Етнолінгвістичні дослідження проблеми взаємодії мови й етносу ґрунтовані на антропоцентричній основі світосприймання, що передбачає передусім особистість як одиницю свідомості. Учені розглядають індивіда як одну свідомість, тобто свідомість одного, і водночас «як канал усвідомлення людиною свого часу, оточення, у якому вона живе. Цим оточенням є звичайно етнос, колективна свідомість. Мова окремої людини, з одного боку, є онтологічно-комунікативним відбиттям особистісного стрижня буття, а з другого, – генеральною лінією розвитку колективної свідомості через протиставлення світу внутрішнього світові зовнішньому, суб'єктивному об'єктивному, духовного фізичному, нематеріального матеріальному» (5, с. 43). Саме в особистості відбуваються складні процеси формування особистісного й етнічного «я» на основі життя в родині, на конкретній території, із певним життєвим устроєм і поступового усвідомлення спільної долі – історичної, релігійної, соціально-економічної, культурної. Мова пронизує цей процес наскрізною зв'язною ланкою, оскільки вона в замкненій продуктивній системі символів нагромаджує й фіксує досвід етносу (там само, с. 43–44).

Донедавна проблему війни та її дискурсу не виокремлювали, лише з початком повномасштабного воєнного вторгнення Росії з'явилися публікації на цю тему. У статті О. Я. Пухонської представлено спробу наукової інтерпретації художнього тексту як інструменту «візуалізації і пошуку смислів самої війни» (6, с. 152–158). Л. В. Шитик проаналізувала конфліктогенні тексти із заборонених в Україні соціальних мереж з метою виявлення їхнього антиукраїнського змісту, зокрема наявності в них ознак виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України та тимчасової окупації частини української території (7, с. 159–170). Г. М. Куцак, характеризуючи ономасійні парадигми з назвами *Росія*, *росіяни*, *фашизм* у підрозділі колективної монографії «Соціальне в мові та мова в соціумі», наголошує на залежності номінативних намірів мовців від суспільно-політичних концепцій та ідеологій і постанові номінативних одиниць зі зневажливою оцінкою, «що експлікують назву самої країни, поведінку її влади, народу тощо» і є реакцією «суспільства на ворожу політику сусідньої країни» (8, с. 382–354). Р. О. Христіанінова схарактеризувала основні ознаки концепту «ненависть» у мовній картині світу українців до і після початку російсько-української війни, висновкувала про динаміку його змістового наповнення впродовж 2022–2023 рр. та конкретизацію як «відплатну ненависть» (9, с. 42–48). З огляду на важливість відстеження процесів, що їх переживає український народ унаслідок повномасштабного вторгнення Росії, постає необхідність представити й схарактеризувати етнічні й мовні трансформації цього періоду.

Мета дослідження – репрезентувати й проаналізувати трансформації в українському суспільстві, лексичні й лексико-семантичні зміни в його мові, що об’єктивують еволюцію етносвідомості українців під час російсько-української війни.

Матеріали й методи дослідження. Джерелом для написання статті стали матеріали, почерпнуті з мови ЗМІ та інтернет-ресурсів. У статті застосовано загальнонаукові методи аналізу і синтезу та лінгвістичні: описовий (для репрезентації змін у національній свідомості й мовно-культурному просторі українців, узагальнення спостережень над фактичним матеріалом), ономазіологічний (для інвентаризації і систематизації лексичних та лексико-семантичних змін у мові), контекстуального аналізу (для вирізнення мовних одиниць і з’ясування їхньої семантики в тексті).

Результати дослідження та їх обговорення. Серед важливих маркерів державності та національної ідентичності, який безпосередньо зачепило повномасштабне російське вторгнення, є українська мова. У ній за період російсько-української війни яскраво відобразилися ті етнічні процеси, які протікають у свідомості народу, згуртованого спільною метою – здобути перемогу в боротьбі за незалежність, національну ідентичність, свободу жити на рідній землі.

В. В. Жайворонок зазначає, що кожен етнос «формує спільний ритм, властиве лише йому пульсування життєвої енергії», зокрема й власні реакції на *своє* і *чуже* (5, с. 45). У кризових ситуаціях, одним із виявів яких є війна, посилена роль мови як чинника національної консолідації, мірила розмежування *свого* : *чужого*, а конкретніше – *рідного* : *ворожого*. С. О. Соколова зазначає в передмові до колективної монографії: «З початком повномасштабної російської агресії проти України ситуація змінилася докорінно; сам факт агресії змінив мовну свідомість багатьох громадян України, передусім їхнє ставлення до мов: українську мову активніше почали сприймати як символ єднання нації, запоруку національної безпеки, а російську – як символ агресії, як мову ворога» (4, с. 10). Саме інтегративно-означувальна функція української мови, як зазначають соціологи, вийшла на передній план у 2022 р. Водночас російська мова, залишаючись для деякої частини українців засобом комунікації, фактично перестала бути для них маркером національної належності. Зокрема, за результатами загальнонаціонального опитування соціологічної групи «Рейтинг» у березні 2022 р. щодо мовного питання в Україні за надання державного статусу російській мові висловилося всього 7 % респондентів, хоч за місяць до 24 лютого їх було 25 % (10). Значна частина російськомовного населення України почала активно опановувати українську мову. Із цією метою у 2022 р. активно діяв проєкт «Єдині». Опісля восьми проведених курсів перейти на українську мову вдалося майже 50 тис. людей (11). Крім цього, знаю з досвіду спілкування, чимало громадян України, вихідців зі східних і південних регіонів, які змушені були мігрувати в західні й центральні області, самотужки опановують державну мову, і це стало для них справою честі. Свідченням цього є і результати соціолінгвістичних опитувань 2022 та 2023 років, про що йшлося в доповіді С. О. Соколової на Міжнародній науковій конференції «Зміни в українському соціумі та в етносвідомості» (10 жовтня 2023 р., м. Київ): у 2022 році українська мова стала засобом повсякденного спілкування для 75 % місцевого населення та для 49 % переселенців, а в 2023 році відсоток користування нею серед останніх зріс до 63,8 %.

Російська агресія активізувала не тільки піднесення престижу української мови на рівні заходів державної політики, але й громадські ініціативи, коли в колективах закладів освіти запроваджують посади відповідальних за дотримання мовного законодавства й популяризацію державної мови (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького та ін.). У мережі інтернет з’являються нові й нові приклади негативних реакцій на використання російської мови в освітній діяльності (студенти вимагають викладання українською мовою), у ситуаціях спілкування на офіційному рівні чи у сфері обслуговування. Усе це є

свідченням активних етнічних змін у національній свідомості українців та рівні їхньої самоідентифікації.

Українська мова стала виразником спротиву загарбницькій війні, символом боротьби за незалежність, повернення українських територій і перемоги над ворогом, що відображено в її системі, де наочно представлено еволюцію народного мислення. Пригадаймо фразу про спрямування ворожого корабля, що миттєво стала крилатою та облетіла весь світ, репрезентуючи незламність українців, їхню волю й бажання відстоювати своє. А якими заспокійливими й обнадійливими в перші тижні війни були для нас вислови: *Доброго вечора, ми з України!*; *Маленький пес з великим серцем!*; *Скажи «паляниця»!*, *Геть з України, москаль некрасивий!* та ін. Для частини з них характерна емоційно забарвлена й лайлива лексика, вульгаризми, що з'явилися в мовленні українців під впливом багаторічної русифікації. Свідченням цього є характеристики обох етносів у давніші часи, зокрема, турецький мандрівник і поліглот середини XVII ст. (1657 р.) Ельвія Челебі писав: «...хоч і соромно писати безглузді слова, але мандрівникові це конче потрібно. Треба навіть знати, як вони (українці – Г. М.) лаються... Наприклад, щезни, свиня, чорт, дідько. Це завзятий, стійкий і сердитий народ» (див за: 12, с. 74). Натомість, пише дослідник, багато росіян і зараз не лише славляться «соромослів'ям», а й навіть пишаються. «І батьків не називають, як українці, на Ви, а батьки навіть при своїх дітях-дошкільнятах вільно “соромословлять”» (там само, с. 71).

Етнічні процеси ословлені в лексичному складі мови, де з'явилося чимало новотворів, що репрезентують насамперед поняття «чужий, ворожий». Це переважно лексеми з негативною конотацією, де оцінка як «етнокультурна ознака» є, на думку В. В. Жайворонка, «виявом активних реакцій на навколишній світ» (5, с. 46). Насамперед відбулося розширення номінативних рядів на позначення країни-агресора, росіян і їхнього президента та шовіністичної ідеології, процесів і станів, актуалізованих російським вторгненням. Внутрішня форма цих одиниць досить прозора і завжди містить зневажливу оцінку. Передовсім це лексеми на позначення країни-агресора: *рашистська росія*, *Р(р)ашкостан*, *лаптєстан*, *Е(е)рефія*, *московія*, *рашка*, *лапті*, *мордор*, *Rasha*: *А рашикостан планує припинити вогонь* (Останній бастион, 10.03.2022); *Чого прагне лаптєстан* (Enigma, 26.04.2023), *ерефія хоче запустити три хвили ракет 24 лютого* (YouTube, 17.02.2023); *«Рашка», «лапті», «мордор»*. Чому українці дають глузливі назви Росії в час війни і що вони означають? (назва статті, Радіо Свобода, 20.05.2023). Ставлення українців до країни-завойовника виявлене і в орфографічному оформленні цих одиниць: їх здебільшого пишуть із малої літери, підкреслюючи в такий спосіб негативні реакції (гнів, зневагу, розчарування тощо).

Велику групу становлять назви ворога, виявлені в ЗМІ, відеороліках, інтерв'ю з фронту: *рашисти*, *орки*, *московити*, *сепари*, *русня*, *росіяниці*, *русаки*, *воеваки*, *гандони*, *кізяки-терористи*, *ленінці*, *сталінці*, *путлерівці*, *лаптеногі*, *окупантська орда*, *окупантська зараза*, *окупантська надлюка*, *путінська орда*, *московські недобитки*, *біологічне сміття з російської федерації*, *рашистська мерзота*, *московські свинособаки*, *вбивці криваві*, *козли* та ін.: ***Рашисти, орки, нацисти***. Хто і як називає російську армію, яка вторглася в Україну (Політика, 21.04.2022); ***Окупантська зараза***, навік пам'ятай, що козацька вдача – це не просто слова (YouTube, 23.09.2022); Ой, ви ***орки лаптеногі***, повертайтеся убогі у свої трущоби (YouTube, 02.10.2022); Чим не іго, яке творило те ж саме сотні років тому, то вже в них в крові, а кажуть бандери, бандери, а ви ***ленінці, сталінці, путлерівці, вбивці кроваві*** (з реакції користувачів соцмереж на відео про жорстокі страти полонених у facebook) тощо.

Негативно конотовані й назви порушника мирного життя Володимира Путіна: *Путлер*, *фюрер*, *кремлівський фюрер*, *московський ботоксний диктатор*, *бункерний*, *бункерний фюрер*, *військовий злочинець*: *Бункерний фюрер: як Путін йде шляхом Гітлера і Сталіна* (Апостроф, 16.10.2022); ***Кремлівський фюрер*** Володимир Путін повторює політичні та військові помилки тиранів минулого століття – *Сталіна та Гітлера*

одночасно, Чому **путін** – **путлер**, а не **сралін** (Апостроф, 02.05.2022); Чому **путіна** цілком коректно називати «**путлером**»; Попри те, що **московський ботоксний диктатор** має за кумира не **гітлера**, а **сталіна**, ...його треба порівнювати саме з **фюрером нацистів**, а не з кривавим червоним вождем (Цензор, 11.01.2023). Розширення номінативного ряду зумовлене асоціаціями мовців із військовим злочинцем середини минулого століття Гітлером, особливостями соціальної поведінки й локалізації президента Росії, його оцінними характеристиками.

Як зазначає Г. М. Куцак, російська агресія, нечувана жорстокість окупантів спричинили актуалізацію терміна *фашизм*, що викликало «в мовців потребу дібрати нову назву для начебто подібного явища. У свідомості українців ніби відбулася деформація в оцінці понять, вони порівнюють двоє зол: «Те, що відбувається в Маріуполі, у Харкові, інших містах – це сучасний *рашизм*, який, ще раз наголошую, перевищує *фашизм*, який ми бачили в середині минулого сторіччя», – наголосив Данілов (Укрінформ, 13.03.2022)» (8, с. 384). Усю систему політичного устрою країни-агресора мовці характеризують як *путінізм*, *рашизм*, *неонацистський конструкт*: **Рашизм** як генеза **путінізму** (назва статті Івана Ковалю і Лесі Кисляк у «Віснику Львівського університету»: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/42_2022/31.pdf); Оскільки в основі **путінізму** лежить *фашизм* *Львіна*, *Дугіна*, *Проханова*, то це глобальний проєкт, заточений на знищення не України, а західноєвропейської цивілізації та наступної глобальної війни зі США (з інтерв'ю голови Українського інституту національної пам'яті Антона Дробовича з історикинею Ларисою Якубовою, YouTube, серпень, 2022).

На позначення процесів воєнного вторгнення та ведення війни журналісти й респонденти часто використовують словосполучення *рашистська окупація*, *рашистська пропаганда*, *могилізація*, *ситуація-могилізація*: **Ситуація-могилізація**: на окупованих територіях складають списки власників паспортів рф для «військкоматів» (назва статті, Вчасно, 17.04.2023); *Барани Шойгу, Кадиров і могилізація* (назва відеоролика «Підсвинки тижня», Цензор, 09.10.2022); *Жахиття окупації: рашистська пропаганда та реальне жалюгідне існування «почекунів»* (назва відео на офіційному сайті Сєверодонецької військової адміністрації, 03.05. 2023) тощо.

На позначення дії «умерти» засвідчено стійкі словосполучки, пов'язані з прізвиськом нині покійного відомого співака, уродженця України, що зрадив її інтереси, пропагуючи на окупованих територіях «руській мір»: *отримати квитки на концерт кобзона, вирушити (на концерт) до Кобзона, кандидати на вступ до хору кобзона: В Україні кожен рашист отримує квиток на концерт кобзона* (Facebook, 25.03.2022); *Жириновський отримав VIP-квиток на концерт кобзона* (YouTube, 06.04.2022); *Концерт Кобзона у ПЕКЛІ для російських військових* (назва відео, 31.10.2022); *Чотири російсько-донецьких сапери в лікарні. Два важкі та за умови нестачі банку крові кандидати на вступ до хору кобзона* (facebook, 04.05.2023). Також українці асоціюють поняття «смерть» із назвою ПВК «Вагнер»: «М'ясокомбінат ім. Вагнера». У соцмережах сміються з істерики Пригожина, який матюкає Шойгу через свої втрати під Бахмутом (nv.ua, 18.05.2023) та пеклом, місцем під землею, куди, «за релігійними уявленнями, потрапляють душі померлих грішників для вічних мук» (13, с. 713): ЗСУ відправили ще 630 окупантів експресом «Україна – Пекло» (УНІФН, 29.10.2023).

Негативно забарвлені й назви осіб, що чекають окупантів у зоні бойових дій: *ждуни*, *почекун*: *Залишаються в прифронтовій зоні і так звані «ждуни», які вважають, що росія їх має звільнити* (Вчасно, 05.09.2023). Нагадаємо: *почекун* – назва скульптури, створеної голландською художницею Маргрит ван Бреворт навесні 2016 року для Лейденського університету (Нідерланди): *У Слов'янську почали виготовляти керамічних почекунів* (Патріоти України, 23.04.2017). Під час війни мем «почекун» став популярним в українському та російському сегментах інтернету на позначення осіб, які чекають окупантів: *Українським поліцейським найчастіше вдається вмовити людей із прифронтових територій погодитися на евакуацію, але є і так звані «почекун»*

(InterFax-Україна, 10.10.2023). Номен *Z-napriomu* позначає прихильників російського вторгнення й окупації: У Росії «воєнкори» та «*Z-napriomu*» змінили політику висвітлення контрастну ЗСУ (УНІАН, 30.07.2023); *Z-napriomu* залишилися незадоволені: Навка відправила доньку до школи із «українським прапором» (Патріоти України, 02.09.2023).

Новий лексикон притаманний здебільшого українцям молодшого й середнього покоління, він виявляє «оцінність» сучасного мовомислення, їхнє негативне, а то й вороже ставлення до війни та до тих, хто її спричинив. Мотиваційною основою для творення неологізмів є передусім неочікуваність нападу «братнього народу», шовіністичність та облудливість його ідеології, жорстокість окупантів, подібність їхніх вчинків до дій фашистів під час Другої світової війни, їхні типові ознаки за вчинками й діями на окупованих територіях, зрадливий «патріотизм» народжених в Україні і насичених духом путінізму тощо.

Про зміни в етносвідомості українців старшого віку свідчить відео після ракетного обстрілу Херсону, де хоробра бабуса на фоні ракети, що впала на її подвір'я і не вибухнула, дає таку відповідь окупантам: «Ви, козли, думали, що нас переможете? А фігу! Дивіться на свою дурну ракету» (УНІАН, 08.03.2023). Звернімо увагу й на розповідь 92-річної українки з Макарова, що на Київщині, яка негативно оцінює путінський напад, порівнюючи з подіями свого дитинства: «Мені вже 92 роки. Я пережила ту війну і цю. Такого страхіття ми тоді не бачили. Ми знаємо, що таке війна. Але такого безчинства, люди добрі, не було. ...Ось так вбивати людей, невинних дітей, щоб так бомбити... Я не знаю, як його (Путіна – Г. М.) земля тримає» (Патріот Донбасу, 22.07.2022).

Важливим виявом національної самоідентичності є і використання діалектного мовлення як «секретної зброї» для приховування інформації в перемовинах військових на передку, тобто на передній лінії оборони, де бійці розмовляють закарпатською говіркою, не зрозумілою ворогові, що може їх підслуховувати (відео «Чи зрозуміють орки закарпатський діалект?», YouTube, 16.07.2022).

Висновки й перспективи. Отже, трансформації в українському суспільстві, лексичні й лексико-семантичні зміни в його мові є відображенням активних етнічних процесів, пришвидшених й актуалізованих російсько-українською війною. Спостерігаємо еволюцію етносвідомості українців, згуртованих спільною метою: усвідомлення єдності на ґрунті національної належності й ідентичності, чітке розуміння того, хто є ворогом, як із ним боротися й перемогти, а також ролі мови в цій боротьбі й потреби змінити мовний код. Ці етнічні процеси виявлені в мові сучасних ЗМІ та інтернет-комунікації, де представлено чимало негативно конотованих новотворів, що унаочнюють «оцінність» сучасного мовомислення та репрезентують розширення номінативних рядів на позначення країни-агресора, росіян і їхнього президента, загарбницької ідеології, процесів і станів, актуалізованих російським вторгненням. Сучасний дискурс війни переконує, що мова є дієвим інструментом боротьби за волю й незалежність, утвердження державності, мірилом національних цінностей та символом, що нарівні з прапором, гімном, контуром України на карті репрезентує Україну та українців у світовій спільноті.

Перспективи дослідження вбачаємо в розширенні джерельного підґрунтя для з'ясування подальшої еволюції етносвідомості українців і відображення цього процесу в мові.

Список використаної літератури

1. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. Вид. третє, доповн. Дрогобич : Відродження, 1993. 140 с.
2. Ткаченко О. Б. Мова і суспільство. *Українська мова. Енциклопедія*. Вид. 3-є, зі змін. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. С. 366–368.
3. Степаненко М. Політичне сьогодення української мови: актуальний перифрастичний монографічний Харків : Вид-во Іванченко І. С., 2017. 615 с.
4. Територіальні та соціокультурні умови функціонування української мови в Україні : монографія (автори: С. О. Соколова, М. О. Гонтар, О. М. Данилевська, Г. М. Залізник, Л. Т. Масенко, О. Г. Руда,

- В. М. Труб, І. М. Цар ; відп. редактор С. О. Соколова). Київ, 2023. URL : <https://drive.google.com/file/d/11JdbR5cFq0miGqAWbWuAL61ba-IDGAT5/view?pli=1>.
5. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика. Нариси. Київ : Довіра, 2007. С. 43–48.
 6. Пухонська О. Я. Мова війни в сучасній документальній прозі. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. пр. Черкаси : Видавець ФОП Гордієнко Є. І., 2022. Вип. 33. С. 152–158.
 7. Шитик Л. В. Семантико-текстуальне дослідження сучасних конфліктогенних текстів. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. пр. Черкаси : Видавець ФОП Гордієнко Є. І., 2022. Вип. 33. С. 159–170.
 8. Куцак Г. Відтворення сьогодення в номінативних одиницях: ономасіологічний аспект. *Соціальне в мові та мова в соціумі* : колективна монографія / О. Доценко, М. Жуйкова, Н. Кісс та ін. Київ : НаУКМА, 2023. С. 355–401. URL : <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f98008dd-89a2-4ebb-985e-94852ede74a8/content>.
 9. Христіанінова Р. О. Концепт «ненависть» у мовній картині світу українців часів великої війни 2022–2023 років. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. пр. Черкаси : Видавець ФОП Гордієнко Є. І., 2023. Вип. 34. С. 42–48.
 10. Шосте загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні (19 березня 2022). Соціологічна група «Рейтинг». 25 берез. 2022. URL : https://ratinggroup.ua/research/ukraine/language_issue_in_ukraine_march.
 11. Кулик В. Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022-го. Збруч. 07 січ. 2023. URL : <https://zbruc.eu/node/114247>.
 12. Пінчук О., Червяк П. Нариси з етно- та соціолінгвістики. Київ : Просвіта, 2005. 150 с.
 13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.

References

1. Ivanyshyn, V. & Radevych-Vynnytskyi, Ya. (1993). *Mova i natsiia*. (Language and Nation). Vyd. tretie, dopovn. Drohobych: Vidrozhennia, 140 (in Ukr.).
2. Tkachenko, O. B. (2007). *Mova i suspilstvo* (Language and Society). In: *Ukrainska mova. Entsyklopediia* (The Encyclopedia of Ukrainian Language). Vyd. 3-ie, zi zmin. i dopov. Kyiv: Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana, 366–368 (in Ukr.).
3. Stepanenko, M. (2017). *Politychne sohodennia ukrainskoi movy: aktualnyi peryfrastykon* (Polytechnics Modernity of the Ukrainian Language: actual peryphrastikon): monohrafiia. Kharkiv: Vyd-ets Ivanchenko I. S., 615 (in Ukr.).
4. Sokolova, S. O. (Ed.) (2023). *Terytorialni ta sotsiokulturni umovy funktsionuvannia ukrainskoi movy v Ukraini* (Territory and social cultural conditions for functioning of Ukrainian language in Ukraine): monohrafiia (avtory: S. O. Sokolova, M. O. Hontar, O. M. Danylevska ta in.). Kyiv. Available at: <https://drive.google.com/file/d/11JdbR5cFq0miGqAWbWuAL61ba-IDGAT5/view?pli=1> (in Ukr.).
5. Zhaivoronok, V. V. (2007). *Ukrainska etnolinhvistyka* (Ukrainian ethnolinguistic studies). Narysy. Kyiv: Dovira, 43–48 (in Ukr.).
6. Pukhonska, O. Ya. (2022). *Mova viiny v suchasniy dokumentalnyi prozi* (Language of War in Modern Documentary Prose). In: *Movoznavchyi visnyk (Linguistic Bulletin)*: zb. nauk. pr. Cherkasy: Vydavets FOP Hordiienko Ye. I., 33, 152–158 (in Ukr.).
7. Shytyk, L. V. (2022). *Semantyko-tekstualne doslidzhennia suchasnykh konfliktohennykh tekstiv* (Semantic and Textual investigations in Modern texts of conflictology). In: *Movoznavchyi visnyk (Linguistic Bulletin)*: zb. nauk. pr. Cherkasy: Vydavets FOP Hordiienko Ye. I., 33, 159–170 (in Ukr.).
8. Kutsak, H. (2023). *Vidtvorennia sohodennia v nominatyvnykh odynytsiakh: onomasiolohiinyi aspekt* (Reflecting Modernity in Nominative units: onomasiological aspect). In: *Sotsialne v movi ta mova v sotsiumi (Social in the language and Language in the Society)*: kolektyvna monohrafiia (avtory: O. Dotsenko, M. Zhuikova, N. Kiss ta in.) Kyiv: NaUKMA, 355–401. Available at: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f98008dd-89a2-4ebb-985e-94852ede74a8/content> (in Ukr.).
9. Khrystianinova, R. O. (2023). *Kontsept «nenavyst» u movnii kartyni svitu ukrainsiv chasiv velykoi viiny 2022–2023 rokiv* (Concept of “hatred” in linguistic outlook of the Ukrainians in the Great War of 2022–2023). In: *Movoznavchyi visnyk (Linguistic Bulletin)*: zb. nauk. pr. Cherkasy: Vydavets FOP Hordiienko Ye. I., 34, 42–48 (in Ukr.).
10. Shoste zahalnonatsionalne opytuvannia: movne pytannia v Ukraini (2022) (VI National Polling: Language Issue in Ukraine). Sotsiolohichna hrupa «Reitynh». 25 berez. 2022. Available at: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/language_issue_in_ukraine_march (in Ukr.).
11. Kulyk, V. (2023). *Mova ta identychnist v Ukraini na kinets 2022-ho* (Language and identity in Ukraine in late 2022). Zbruch. 07 sich. 2023. Available at: <https://zbruc.eu/node/114247> (in Ukr.).
12. Pinchuk, O. & Cherviakov, P. (2005). *Narysy z etno- ta sotsiolinhvistyky* (Writings in Ethno- and Sociolinguistics). Kyiv: Prosvita, 150 (in Ukr.).
13. Busel, V. T. (Ed.) (2003). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* (Great Etymological Dictionary of Modern Ukrainian Language). Kyiv; Irpin: VTF «Perun», 1440 (in Ukr.).

TRANSFORMATIONS IN THE UKRAINIAN ETHNIC SOCIETY AND LANGUAGE AS CONSEQUENCE OF RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

*Hanna Martynova, doctor of philological sciences, professor of the Department
of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)*

e-mail: ganmart@meta.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8033-075X>

Abstract. Introduction. The article regards problem of relations of language and ethnos in the period of war between Russia and Ukraine, distinguishing in Ukrainian lexical and lexical semantic systems certain changes happening in ethnic social milieu, both ethnic and lingual transformations being presented and described in the period given.

The purpose. The purpose of the article is to present and regard transformations in Ukrainian social entity, lexical and lexical semantic changes in its language, that reveal evolution of Ukrainian ethnic conscience in Russia-Ukraine war.

The methods. The article applies common scientific methods of analysis and synthesis and those belonging to linguistic ones: descriptive, onomasiology, contextual methods.

Results. The investigation consequently resulted in witnessing evolution in Ukrainian national conscience as nation had been united due to common idea: unanimity motivated by national integrity and identity, clear perceiving of the enemy, ways of fighting and defeating him, the language importance and demand of changing the language code. Ethnic processes are verbalized through lexical stock of the language that happened to notice numerous newly formed units representing mostly notions of “hostile” and “hostility”. New lexicon singles out the tendency of estimating within new language mentality as well as Ukrainians’ negative attitude to war and towards those who had caused it. Creating neologisms was motivated by the sudden assault of those called the brother people, their chauvinistic and deceptive ideology, the occupants’ atrocities, their actions similar to those done by the fascists in the WWII, their typically determined actions proved as crimes in the occupied territories, treacherous “patriotism” of those who appeared to be native Ukrainians, and filled with putinism.

Originality. The topic is for the first time regarded as that to describe the problem of interaction between language and ethnos in the context of full-scale Russia’s intervention, to follow the processes of Ukrainian people’s sufferings, to present and work out both linguistic and ethnical changes in the period.

Conclusion. Transformations in the Ukrainian society, lexical and lexical semantic changes in its language reveal active ethnic processes enforced and revealed by the Russian-Ukrainian war. Modern media and I-net language is full of numerous negatively coloured newly formed units that clear up the estimating character of modern Ukrainian lingual mentality and represent expanded nominative rows to give names to the aggressor state, to Russians and their president, their ideology of intrusion, states and processes caused by Russian invasion. Ukrainian language has become the symbol of resistance against the occupants’ war, of fight for independence, restoring the occupied territories and defeating the enemy that are fixed in its system that fully describes the evolution of national mentality.

Key words: ethnos, language, ethnic processes, ethnic Ukrainian mentality evolution, lexical phenomena, lexical and semantic changes, nominative groups.

Надійшла до редакції 10.10.23

Прийнято до друку 29.11.23

КАТЕГОРІЯ ОЦІНКИ В ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТАХ ПРО ВІЙНУ

**Т. В. Щербина, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)**

e-mail: Tanya_Bevz@i.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0008-5983>

У статті розглянуто репрезентацію категорії оцінки у зв'язних розповідях про війну. На матеріалі діалектних текстів, опублікованих у збірнику «Говірки Черкащини», проаналізовано специфіку експліцитної та імпліцитної характеристики об'єктів і явищ періоду Другої світової війни. Засвідчено, що обидва види оцінки в оповідях діалектоносіїв постають у взаємодії. Виявлено засоби й способи представлення раціонально-логічної, власне емоційної та емоційно-раціональної оцінки предмета висловлення, що ґрунтовані на відносно об'єктивній загальноприйнятій шкалі норм і стандартів або ж суб'єктивній, пов'язаній з особистим простором мовця, його установками й цілями та особливостями сприймання. Головним параметром для абсолютної оцінки є опозиція «добре : погано», а для порівняльної – «краще : гірше».

Для вираження різних типів оцінок явищ респонденти застосовують лексичні засоби, зокрема метафори й порівняння, одиниці морфологічного рівня, як-от: дієслова, прислівники, іменники й прикметники з негативною семантикою, словотвірні засоби (суфікси емоційної оцінки). На синтаксичному рівні оцінка виявлена у використанні риторичних запитань, на стилістичному – засобів іронії та сарказму.

Ключові слова: категорія оцінки, експліцитна, імпліцитна оцінка; раціонально-логічна, емоційна, емоційно-раціональна оцінка; емоційно-оцінна назва, говірки Черкащини.

Актуальність. Вербальне представлення категорії оцінки відображає мовну картину світу та її національну специфіку, тому потребує ретельного різноаспектного вивчення й опису.

Війна як явище прямої загрози існуванню людини діє на всі аспекти її діяльності й відображена в комунікативному процесі. Щодня відбувається негативний вплив на свідомість, ментальне здоров'я кожного українця, а значить, трансформації зазнає і його мова. Ці зміни простежуємо в оцінці маркованих текстах сучасних ЗМІ, соціальних мережах, мовотворчості митців слова й публічних виступах політиків, правників, військових, в усному мовленні пересічних громадян. У сучасних лінгвістичних наукових розвідках засвідчуємо прагнення осмислити динаміку мови й «тримати руку на пульсі» модифікацій способів і засобів позначення нинішньої трагедії. Водночас не менш актуальними й важливими, на нашу думку, є дослідження та лінгвістична оцінка ословленого діалектоносійми масштабу приниження й болю, яких наш багатостраждальний народ зазнав раніше, що вияскравить зв'язки між подіями минулими і сучасними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Універсальна категорія оцінки неодноразово була об'єктом мовознавчих розвідок як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Зокрема, проаналізовані структурно-семантичні, словотвірні й функціональні особливості оцінних компонентів, семантико-прагматична специфіка реалізації оцінних значень у мові й мовленні. Багатоаспектність оцінки як логічної і лінгвістичної категорії зумовлює різні підходи до визначення критеріїв її класифікації. Зокрема, абсолютна оцінка спирається на соціальні стереотипи носіїв мови, стосується одного об'єкта й формує уявлення про «добре» чи «погано». Підґрунтям для порівняльної оцінки є експліцитне зіставлення двох об'єктів чи двох станів того самого об'єкта за шкалою «краще : гірше» (15, с. 14; 4, с. 110).

Найменування явищ можуть бути власне оцінними (з первинним оцінним значенням) і контекстуально оцінними (з первинним нейтральним значенням, що набуває оцінних конотацій у контексті) (5, с. 148–149).

Залежно від підстав оцінки як явища позитивного, нейтрального чи негативного (7, с. 86), співвіднесення раціонального й емоційного складників (4, с. 113), виокремлюють раціонально-логічний, власне емоційний, емоційно-раціональний типи оцінних компонентів (1, с. 159), що являють собою діалектично взаємопов'язані сторони єдиного пізнавального процесу й лише в єдності представляють адекватну картину дійсності.

Особливо важливе вивчення оцінних компонентів у спонтанному непідготовленому діалектному мовленні з огляду на його некодифікований характер і яскраво виражену емоційність. В інформативності й результативності таких студій переконують дослідження оцінного потенціалу діалектних назв людини в східнослов'янських говірках південно-східного наріччя (В. О. Дворянкін (3), В. В. Лєснова (10)), у лемківських говірках (С. Є. Панцьо (14)), покутсько-буковинських говірках південно-західного наріччя (Л. Я. Колєсник (6)). Мовні засоби вираження оцінки в поліських говірках та її інтенсифікації в текстах із різних діалектних континуумів представлено в розвідках В. В. Лєснової (9; 11; 12), емоційно-оцінну лексику буковинських говірок схарактеризувала Н. В. Гуйванюк (2).

Привертає увагу спорадичність репрезентації категорії оцінки в усьому українському діалектному континуумі. Оцінні характеристики явищ, подій, об'єктів у записах зв'язного мовлення респондентів із говірок Черкащини також не були представлені в спеціальних студіях, у чому й полягає актуальність нашого дослідження.

Мета статті – проаналізувати експліцитні й імпліцитні мовні засоби раціонально-логічної, емоційної та емоційно-раціональної оцінки об'єкта номінації в діалектних текстах про війну, з'ясувати їхню функційну активність у говірках Черкащини, дослідити типovu і специфічну реалізацію категорії оцінки в мовленні респондентів.

Методологічним підґрунтям нашої статті є описовий метод (систематизація та лексико-семантичний аналіз оцінних назв), елементи методу компонентного аналізу (для виявлення компонентів оцінного значення), суцільної вибірки (для добору матеріалу з діалектних текстів).

Джерелом для написання статті стали записи діалектного мовлення понад 260 інформантів старшого покоління (найстарший – 1906 р. н.), засвідчені в середньонаддніпрянських говірках упродовж 1993–2013 рр. і представлені в збірнику діалектних текстів та на компакт-диску (ГЧ).

Зауважимо, що в засвідчених діалектних текстах тема війни порушена нечасто, вона вплетена в оповідь інформантів фрагментарно, що зумовлено кількома чинниками. По-перше, респонденти не були орієнтовані на тематичну розповідь про війну. По-друге, жахіття війни дуже складно виразити вербально. По-третє, мовчання чи замовчування як реакція на страждання, яких для українського народу було забагато у ХХ ст. (події Першої і Другої світових воєн, Голодомор, масове знищення українців унаслідок політичних репресій), промовисто увиразнюють обсяг народного горя. І хоч від згаданих подій до запису текстів про них минули десятиріччя, усе ж часова дистанція виявилася недостатньою для нейтрального ословлення пережитого. У реалізації оцінки в діалектних текстах відображене національне світорозуміння, світовідчуття й світобачення мовця, що актуалізує потребу всебічного аналізу спонтанного зв'язного мовлення носіїв говірок.

Результати дослідження та їх обговорення. Вивчення специфіки репрезентації категорії оцінки у зв'язних розповідях із говірок Черкащини засвідчує, що діалектні тексти про війну містять багатий і різноманітний інвентар засобів та способів вираження оцінки явищ і ситуацій. Саме в контексті представлені як розумові висновки оповідача про об'єктивно властиві предметові мовлення ознаки (раціонально-логічна оцінка), так і його суб'єктивна реакція на явища довкілля (емоційна оцінка), що реалізовані експліцитними (вербальними) та імпліцитними (вербальними і невербальними водночас)

засобами вираження оцінного значення. Зауважимо, що всі типи оцінної характеристики й засоби їх репрезентації в діалектних текстах про війну взаємопов'язані, постають у взаємодії, являючи собою різні характеристики того самого поняття, тому їхнє розмежування в цій статті умовне.

Експліцитні засоби оцінки у зв'язних оповідях репрезентовані на лексичному рівні, найчастіше метафорами (а *хлопц'ів забрала війна* (ГЧ, с. 596); *війна пиришла* (ГЧ, с. 527); *с'к'іл'ки згор'а і б'їди принесла нам в'їйна* (ГЧ, с. 651)), порівняннями (*мамо / йдуть н'їмц'ї / ц'їла ко'са*; *с'уди йак пойд'вил'ис'а / х'мара* (ГЧ, с. 587)), а також морфологічному (переважно прислівниками й дієсловами: *важко ж н'їсл'а в'їїни було / дуже важко* (ГЧ, с. 537); *б'єдно жила <...> посл'ї війни* (ГЧ, с. 557); *бат'ко з в'їїни прийшов ран'аний та помер* (ГЧ, с. 653)) та словотвірному (суфіксами емоційної оцінки: (у *війну тут ко'лона стоїала / то тут був команд'їр'їшка* (ГЧ, с. 628); *н'їсл'а війни в д'їв'чаток сп'їднич'ки були / пл'їс'їровоч'ки* (ГЧ, с. 558); *їа взал'а в д'їжичку кукур'гузи / а д'їд ми'не так л'айє / ну шо / це війна* (ГЧ, с. 586)) рівнях. Привертає увагу те, що ставлення інформанта до предмета мовлення виявлене через порівняння явищ чи станів і найвиразніше реалізоване в текстах бінарної структури, оцінність у яких виражена системою опозицій (*тоді / тепер, було (раніше) / потім (стало), було / забрали тощо*): а у *т'їтки тилиц'а була / і у війну н'їмц'ї забрали тилиц'у* (ГЧ, с. 572); так шо *при н'їмц'ях ми мало гу'л'али / а так йак у'же ж війна к'їнчилас' / то вс'ї виходил'и гу'л'али* (ГЧ, с. 633)). В аналізованому матеріалі засвідчуємо зіставлення об'єкта оцінки в різних часових площинах (опозиція дієслова *бути* в минулому часі : прислівників *тепер, потім*, а також прислівників *раніше : тепер*): *времн'а страш'не було // старе времн'а страш'не бул'о / ти'пер* л'уче / *а старе времн'а / йак ни гол'одовка / то війна // там м'їшайє л'уд'ам жит' // о'це війна за войно'ю // та й йє л'уд'ам / а бул'о ж л'уд'ам добре* (ГЧ, с. 653); ну *п'лохо було / дуже нам п'лохо // пот'їм по'пала йа у Лавр'їю <...> по'пала у / при лаза'рет'ї / то там / ну нам було н'їчого* (ГЧ, с. 524); *ї ранче бул'и війни / ну / ранче ж ни так'ї бул'и / а це шо / там в Кий'їв'ї войу'вал'и / там танками / а ти'пер страш'н'ї війни* (ГЧ, с. 658). Згадуючи війну, інформанти розмежовують розповідь на три часові відрізки (*до війни, у війну, після війни*) й оцінюють час до початку війни позитивно (мирний час самостійного господарювання, роботи біля землі, виготовлення побутових реалій – природний для українця): *гарно жили до війни* (ГЧ, с. 658), *до війни гарно бул'о* (ГЧ, с. 659), *хаз'айну'вали / одно'с'їбно хаз'айну'вали / так йак о'це робл'ат' / земл'ї над'їл'али // ми то'д'ї хаз'айну'вали / ше до війни / це ше д'їло війни // а в:ойну / то одна у'жас'т' (ГЧ, с. 544); а не"ре"д войно'ю / то да'же о'с'о в Ве"р'б'ївц'ї ши'ли так'ї / пле"ли / о'це хал'ава / а то'д'ї туди де"ре"в'їаику приби'вал'и* (ГЧ, с. 557), а воєнний і повоєнний час – негативно, як період жаху, голоду, знищення людей, зокрема й дітей: *забрал'и ме'не ше у той / у війну* (ГЧ, с. 529); так шо *труд'не жит'':а було / у'се времн'а / то війна* (ГЧ, с. 529); *бул'а гол'одовка / о'це н'їсл'а війни; о'це н'їсл'а війни // то'же картопл'у збирал'и гни'лу знов л'удей так / шоб по'дохл'о ба'гато* (ГЧ, с. 527); у *сорок п'ятому роц'ї з'разу ж <...> розби'райут' іє'рушки ц'ї / і роз'їр'вц'':а / уби'вайут' <...> ви'зут' у'же із пол'а / ну / у'биту ди'тину / чи і ни од'ну <...> од'н'ї по'хорони і о'це стра'х'їт'':а* (ГЧ, с. 649). Рационально-логічна оцінка явищ воєнного й післявоєнного періоду експліцитно представлена лексемами-іменниками, семантично співвідносними з поняттями *до* негативного плану (*ужас'т', стра'х'їт'':а, по'хорони, гол'одовка*), прикметниками (*гни'ла* (картопля), *труд'не* (життя)), дієсловами (*по'дохл'о* (багато людей)), однак найчастіше – прислівниками, зокрема предикативними: *ну то'д'ї п'лохо було жит' / ну при та'кому времн'ї / дуже було п'лохо було* (ГЧ, с. 524). Лексичні засоби вираження рационально-логічної оцінки можуть бути посилені інтенсифікаторами-прислівниками (*дуже, сильно*), прикметниками (*великий, страшний*) і синтаксичними – повторами того самого слова: *по'пала в Гир'ман'їю двадц'ят' с'омого числа у сорок трет'їм год'ї / Рейх'їнау / город Рейх'їнау / а си'ло Бу'рау // до хаз'ай'їна // ро'било нас двадц'ят' дв'ї ду'ш'ї там // ну п'лохо було / дуже нам п'лохо* (ГЧ, с. 524); *а горе там було / ви'лике*

горе (ГЧ, с. 524); *Господи / мо́л'ус'а / охоро́ни ми́не / охра́ни / шоб'я́а ос'талас'*; *война́ стра́шна / стра́шна* // *хай'йі́йі н'і́ко́л'и в'с'і́т'і ни́ бу́де / і́ ни́ з'на́є ту́ войну́* (ГЧ, с. 587); *та́ке ро́бил'ос'а / шо́ ну / а́би ви́ т'і́ки ни́ з'на́л'и* // *война́ це́ йе́ война́* (ГЧ, с. 587).

Аналіз текстів засвідчує, що найчастіша теза в спогадах про війну – аномальність цього явища як такого, що спричинює смерть, сирітство і є підставою для абсолютної раціонально-логічної негативної оцінки, сформованої стосовно загальноприйнятої шкали норм і стандартів (уявлення про «добре» чи «погано»). Її реалізують форми дієслів *убити* (*вбити*): *ну́ при́ бат'ка́х бу́ла / а́ пот'ім война́ нача́л'ас'а / і́ бат'ка́ вби́л'и* (ГЧ, с. 524); *бат'ко́ забрани́й на войну́ та вбитий́ / а́ мати́ ос'талас' з'на́ми втр'ох* (с. 528); *то́ маса́ л'у́дей і́ повби́вал'о́* (ГЧ, с. 658), які інформант із метою інтенсифікації негативної ознаки повторює в межах невеликого контексту: *вбитих́ із'возила́ соши́нск'их <...> д'адка́ та́рас'івс'кого́ то́же при́вози́л'а вбитого́ / ну́ воби́л'ім чо́тири́ мужи́ки́ йа́ вбитих́ при́возила́* (ГЧ, с. 529); *забра́л'и / і́ той у́битий́ / і́ той у́битий́ / і́ т'і́ повби́ван'і́* (ГЧ, с. 586), а також семантично подібні дієслова *погибнути*, *розірвати*, (*не*) *поприходити*: *а́ с'т'і́ки́ ж по́гибл'о́ д'і́тей // шчи́тай / систри́них / бра́тових д'во́є // систри́них д'во́є* (ГЧ, с. 586); *при́йш'ло із'і́ш'чен'і́є / шо́ на́ш тато́ по́гиб д'ва́д'ц'ато́го к'в'і́тн'а* (ГЧ, с. 650); *у мо́йейі́ систри́ роз'і́рвало́ хло́пц'а́ у войну́* (ГЧ, с. 628); *во́ни б'і́л'ше́ ни́ попри́ходи́л'и з войни́* (ГЧ, с. 651); іменник *сироти*: *ос'талас'а́ са́ма // це́ систри́ / і́ мати́ / і́ ба́ба / ос'тали́с'а́ сироти́* (ГЧ, с. 524), що вербалізують думку про наявність причиново-наслідкового зв'язку між ситуаціями (війна – смерть – сирітство), характерного для раціональної оцінки (12, с. 307). Нанизування у висловленні кількох дієслівних лексем зумовлює, з одного боку, динаміку оповіді, а з іншого – надає текстові оцінного значення: *ота́ке бу́л'о́ жи́т'а́ // хо́вал'ис' / бо́йал'ис' / т'і́кал'и́ // уби́вал'и́ ко́го ба́чил'и́ / па́л'ил'и́ шо́ ба́чил'и́ // о́це́ та́ке // война́ стра́шна* (ГЧ, с. 587).

Одним з експліцитних засобів вираження раціонально-логічної оцінки в діалектних наративах про війну є вживання дієслова *бути* в різних часових формах, що надає оцінної семантики висловленому в поєднанні із заперечною часткою *не* для позначення відсутності людей: *ві́а'зал'а́ йа́ / бо́ ни́ бу́л'о́ ко́му* (ГЧ, с. 651), відсутності нормальних умов і засобів для повноцінного життя: *йа́ вам ска́ж'у / йа́ке́ ми́ горе́ пири́жи'вал'и́ / ку́сочка́ хл'і́ба́ ни́ бу́л'о́* (ГЧ, с. 585); *ни́ бу́л'о́ ж пи́л'у́шок то́д'і́ // п'і́сл'а́ войни́ / то́ йо́го́ ж ни́ бу́л'о́* (ГЧ, с. 580); *а́ то́ ни́ бу́ло́ кам'і́н'у́ / та́ ро́били́ ди́риг'і́ан'і́ сто́в'пи* (ГЧ, с. 532); *то́д'і́ ни́ бу́ло́ ше́ церк'ви́ / то́д'і́ ж церк'ву́ роз'би́л'и́ / н'і́мц'і́ роз'би́л'и́ / то́ церк'ви́ ни́ бу́л'о́* (ГЧ, с. 635); *и́летри́ки́ ни́ бу́ло́ / до́р'і́г ни́ бу́ло́ / н'і́чого́ ни́ бу́ло* (ГЧ, с. 740). Раціональну оцінку характеристику передає й присудкове слово *немає*: *а́ то́ при́йш'л'и́ до́дому́ / ну́с'та́ хата́ / са́м'і́ та́к'і́ ди́риг'і́ан'і́ сто́йат' / л'і́жка́ / де́ во́йен'і́ бу́л'и́ / с'т'і́кл'а́ одно́го́ ни́ма́є / ши́бочки́ н'і́ од'но́й / дви́рей́ ни́ма́є н'і́ коло́ ко́мор'і́ / н'і́ коло́ дви́рей́ н'і́ / ну́ / война́ пи́рийш'ла́ й б'і́л'ш' н'і́чого́* (ГЧ, с. 585); *посту́пит' / на́да́ бу́ло́ / ну́ / п'і́сл'а́ войни́ н'і́йа́кої́ о́деж'і́ ни́ма́є / н'і́де́ н'і́чого́ / в' чо́му́ ти́ п'і́диш'?* (ГЧ, с. 632); *война́ бу́л'а́ / до́ вис'ни́ / а́ на́весну́ т'ре́ба по́л'а́ с'і́йат' / та́ ни́ма́ чим* (ГЧ, с. 652).

Як засвідчує наведений вище матеріал, раціональна оцінка в діалектних текстах про війну виражена експліцитними засобами передовсім лексичного й морфологічного мовних рівнів (іменниками, прикметниками, прислівниками, часто дієслівними формами).

Емоційно-раціональна оцінка, що поєднує розумові й емоційні висновки про предмет висловлення, у діалектних текстах виражена передовсім експліцитно. Часто в аналізованому матеріалі її репрезентують емоційно забарвлені прислівники (*рад'і́ бл'і́з'і́ра, ни́в'і́рно*), заперечні й неозначені займенники *н'і́чого́, йа́кийс', шос'* у поєднанні з препозитивним означальним займенником *та́кий*, що підсилює оцінку характеристику: *хо́рошого́ там ни́ бу́ло н'і́чого́ // кан'д'о́р йа́кийс' ва́рили́ / це́ та́ке́ шос' / рад'і́ бл'і́з'і́ра шос' у́кине́ / а́ то́ харчу́вали́ ни́в'і́рно* (ГЧ, с. 525); *ко́рова́ там с'а́ка́ та́ка* (ГЧ, с. 572). Специфічна риса діалектних текстів із говірок Черкащини – використання емоційно

маркованих дієслів на позначення насильницьких дій, які мовець негативно оцінює як такі, що порушують його особистий простір, знущання: *по су'с'їдс'ки бу'ли пол'їцайї / то вит'agli ми'не з бойим / і тас'кали двадц'ят' п'ят' к'їломитр'ів н'їшки <...> / у Чиг'рин / а із Чигри'на з ра'йону / ун'їат' у Кам'їанку н'їшки йш'ли // обш'їм / зд'ївалис'а* (ГЧ, с. 524); *л'овил'и ж у Н'їмеч'ину / а ми повт'їкал'и* (ГЧ, с. 530); *а шоб во'ни ми'не там нал'анал'и / то в'бил'и б в'їд'разу* (ГЧ, с. 587).

На словотвірному рівні експліцитна емоційно-раціональна оцінка репрезентована афіксами -очк-, -ичк-, -ок-, -иньк-, -еньк- тощо: *в бол'от'ї л'їжал'и т'роїе | суток у вод'ї // а то'д'ї пириб'рал'ис'а в л'їс / |ан'ї во'дички н'ї |їїсточки* (ГЧ, с. 530). Використання зменшувально-пестливих суфіксів пом'якшує негативну оцінку загрозливої для життя інформанта ситуації: *так йак йа взал'а йо'го* (розповідь про знайдені боєприпаси) / *здужин'ка* так і пол'ожил'а *здужичка* / а шоб за *пров'їдок* йа взал'а бул'а / то і н'їд'вода б та пол'ит'їл'а <...> / *кон'ачками* в'їдт'їл'а <...> / *о'то те бул'о* // *н'р'амо ко'робочка* ли'жит' / та'ка |наче *мил'ничка* / йак / ну йак *коробоч'ки* та'к'ї ж // і |разного ц'в'ету бул'и / а |т'їки ж ота'к'ї / *круглен'к'ї* / *поси'редин'ї пров'їдок* / а то та'ке йак той / йак *милничка* зак'рита |наче *ко'робочка* (ГЧ, с. 530).

Отже, основними морфологічними засобами вираження емоційно-раціональної оцінки в аналізованих наративах є конотовані прислівники, емоційно марковані дієслова, рідше – заперечні й неозначені займенники, на словотвірному рівні – зменшувально-пестливі суфікси.

Власне емоційна оцінка як невід'ємний компонент діалектних текстів представлена вигуками: *о'то та'ке пирижи'вал'и / хай Бог |мил'їє* (ГЧ, с. 585); *горе ви'їке бул'о / ой |Боже м'їй / мамочко* (ГЧ, с. 587); *Господ'ї |Боже мой* // *бу'ли ж та'к'ї гост'їнр'їїмн'ї / бу'ли та'к'ї бу'ли д'ружн'ї* (ГЧ, с. 608); обмовками й конотативно насиченими лайливими висловленнями: *хай Бог ни ... / хай вам |д'їти ц'о'го ни |буде* (ГЧ, с. 585); *н'їшки у Олик'са... / у той / йак йо'го |б'їсової ду'ш'ї / у Чиг'рин* (ГЧ, с. 524); *а в Кам'їанц'ї нас у'їже поса'дили / у т'ї / де скот |воз'ат' / йак во'ни нази'вайу'а / |б'їсової ду'ш'ї* (ГЧ, с. 524), що посилюють оцінне судження інформанта.

Експліцитна оцінка в діалектних текстах про війну часто постає в тісній взаємодії з імпліцитною оцінкою, що пов'язана з підтекстом. Це сприяє створенню висловлення, зміст якого постає почасти на поверхневому рівні, а деякою мірою – на глибинному, підсвідомому. Наприклад, оповідач використовує кольороназви *чорний, чорно, красний, червоний, червоно, білий*, з одного боку, у первинному значенні (для позначення кольору предмета – неба), а з іншого – відтворює типове національно-культурне світосприйняття середньонаддніпрянців (докладніше див. (13, с. 17–20)), *чорний* і *червоний* оцінює негативно й асоціює їх із небезпекою, злом, смертю, кров'ю, символами війни, а *білий* – зі світлом, добром: *а |перид вой'ноу / при'мета бул'а / с'їди бул'о |красне / а с'їди / в ц'ї с'торону / до Дн'їпра / |чорне бул'о |небо <...> // о / і |веч'їр / |червоно с'їди о'це в цей край / а в цей / до Дн'їпра / |чорно / аж у |тому |чорно / і ку'сок |б'їлого / та'кими ф'їгурами // і це / шо за при'д'мета / Бог йо'го зна // а то'д'ї ста'рий д'їд роска'зав / шо за при'д'мета // о'те / |каже / |чир'воне / в |її'на та'ка / йак о'чима ни |бачит' / йа йо'го |наче |зараз |того д'їд'ка |бачу / та'кий ниви'сокий д'їдок / боро'да |б'їла та'ка / та'ко / і гол'ова |б'їл'а / гет' |б'їл'а // |сивий та'кий / |сиви'на / а о'то / |каже / |чорне / |гол'од / а о'то |б'їл'ого т'рохи / |н'їсл'а |ц'о'го в'с'ого |буде |дуже |добре жит' / н'їх'то ни |жив так і жит' ни |буде / йак |буде / |т'їки ни |довго* (ГЧ, с. 532). Прикметник *білий* у поєднанні з іменниками *голова, борода*, крім первинного значення кольору предмета, у контексті стає засобом вираження позитивної оцінки віку людини як ознаки мудрості, а його повтори, використання інтенсифікаторів – займенника *такий* (*боро'да |б'їла та'ка*), прислівника *геть* (*гол'ова |б'їл'а / гет' |б'їл'а*) – тільки підсилюють ці оцінні характеристики.

Поєднання імпліцитного й експліцитного виражене емоційно-раціональною оцінкою, що представлена на лексичному, семантичному, морфологічному й синтаксичному рівнях. Зокрема, у фразі: *а в Кам'їанц'ї нас у'їже поса'дили / у т'ї / де скот |воз'ат' / йак во'ни*

нази|вайуц'а / б'ісової ду|ш'і / у|ско|то|во|зи|от'і // і по|п'равили на Гир|ман'і|у (ГЧ, с. 524), де реалізація імпліцитної емоційно-раціональної оцінки пов'язана із завуальованою семантикою висловлення, мовець прямо не говорить про те, що до людей ставилися як до тварин, однак на це вказують лексеми *скот*, *ското|во|зи*, посилені вказівним займенником *той* (*отой*). Оцінного імпліцитного значення надає використання в одному контексті займенників *він* і *воно* на позначення тієї самої особи: *прийш|л'о во|но з|арм'ії / в'ін і прий|шов / а вс'орав|но по|мер / бо во|но ни го|дил'ос*' (ГЧ, с. 586). Займенник *во|но* тут має приховану семантику 'нещасна, хвора людина', що додатково підкріплена експліцитно – оцінним дієсловом *ни го|дил'ос*'.

Одним із засобів імпліцитної оцінки вважаємо й реалізацію опозиції «свій»: «чужий» через характеристику інформантом чужого мовлення, сприйнятого ним як вороже: *а си|дит' баб'ка п'ід вор'іт'ми / а тей сол|дат / о|дин із їх / на ма|шин'і ж во|ни йі|дут' / пи|тайе / ба|бу|шка / ка|ка|йа|ето д'ер'евн'а? ну / во|на йім ска|зала / а тут ми гу|л'айім|дал'і / во|ни ж і нас пи|тайут' / д'евочк'і / ка|ка|йа|ето д'ер'евн'а? а йа|думал'а / шо це по н'імец'к'і пи|тайут' / йа|ке це / йак вас звет' / та ка|жу / Кат'а / Л'ус'а / Гал'а // а тут / ше йа|кас' ба|бка си|дит' ближче / та ка|же / Лип'янка / Лип'янка / о // та то|д'і ми по|н'али / шо во|ни пи|тали / йа|ке це си|ло / а ми|думали / шо це во|ни по н'імец'ки ка|жут' / йак вас звет' (ГЧ, с. 649). Незнання української мови одним з учасників діалогу інформант інтерпретує як комічну ситуацію, надаючи розповіді відтінку іронії: *а в нас сто|йали сол|дати нач'е / ну рус'к'і шчи|талис' / а|мати / ну з:а|того шо в'ін ни по|н'іма н'іч'ого / та ка|же ох б'ісова ду|ша / до|питуйиц'а надой|дає / а той Анд|рей ри|го|чиц'а // а той пи|та / а шо та|ке б'ісова ду|ша? / а Анд|рей ук|раїнс'ке зд|растуй / ну той і п'ішов та поздравл'ає б'ісова ду|ша / б'ісова ду|ша і кози|р'ає ж ше / а т'і см'і|йалис'а / а то|д'і вже ка|жут' / шо ти|мелиш? / це ж ни ук|раїнс'ке зд|растуй (ГЧ, с. 686); н'імец'к'і ка|же / да|вай йайка / да|вай йайка // а|мама ни по|йн'али / шо йайка / та ка|же / йа ха|з'айка / йа ха|з'айка (ГЧ, с. 722); в ба|бул'і на квар|тир'і комин|дант був // |мама ка|зала / шо в'ін параз|іт / при|дурку // ну в'ін же ни по|н'імає // і ка|жут' / шо поди|ви / йа|ка за|раза / все позаби|рало // а в'ін до|того ри|го|тит' / ни по|н'імає / шо в'ін за|раза (ГЧ, с. 825).**

На відміну від експліцитної оцінки, засобами вираження якої є слова, що безпосередньо характеризують об'єкти (*добр'і* л'уди), події (*вой|на це йе вой|на*) і словотворчі засоби (*ди|тиночко*, *бо|т'іночки*), імпліцитна оцінка прихована, однак аргументована розгорнутими описами дій чи вчинків осіб: *а м'ій д'ад'ко ка|же / мо|йа ди|тиночко / це та|к'і зайдут' добр'і л'уди / це та|к'і / во|ни то|б'і ота|ко / гол'ову роз|чешут' / хара|шо // це ни пройш|л'о м'іс'ац'а / го|рит' хата в його / а йа п'іш|л'а та ка|жу / шо / д'ад'ку / гол'ову розчи|сал'и? / а шо / розчи|сал'и? / во|но та|ке ро|бил'ос'а / шо ну / а|би ви т'іки ни з|нал'и // вой|на це йе вой|на (ГЧ, с. 586–587); д'евка м'іж ними од|на // йі|хал'и ту|ди / а хл'опц'і це ж з авто|матами б'і|жат' по|пиреду / на ізго|товку авто|мати / і б'і|жат' по|пиреду / а час|тина / то при|чепл'ац'а до во|з'ів вже і / п'ідйі|дут' / то|д'і вже там с'т'іки / ну зас'ікали ми|нути / с'т'іки тим б'і|гти по|пиреду / а то|д'і ц'і м'ін'а|ют' / а т'і ж оста|йуц'а ж у|же / а т'і б'і|жат' по|пиреду / і ото в|саму Голо|вк'івку так / і / будто шут|куйут' же / Ла|р'іса / йак там д'іло? / хара|шо / ч'орт поб'і|р'і // йа|ка во|на там Ла|р'іса та? / во|ни йак при|йі|хал'и ту|ди / а во|на / із стар|шин же ж тих / гл|авна / си|д'іла в крил'частих ст|ворках / в ко|жус'і / полу|шубок на йій / і той же стар|шин в полу|шубку / вал'анки бит'і / о / то йій ни холо|дно бу|ло / а т'і сал|дати б'і|гл'и в бо|т'іночках та в об|мотках // ко|л'и розд'ілас'а ж во|на з|того ко|жуха / а в|нейі напиріх|рест'а / і ми|дал'і й орди|ни / а-а-а / с'а|йут' г|руди / а во|на йіх засл'у|жил'а? / по|думат' т'іки / з на|чал'н'іком засл'у|жил'а (ГЧ, с. 529–530). Імпліцитну оцінку, окрім вербальних (іншомовні слова на тлі рідної мови (*д'евка*, *хара|шо*), емоційні вигукі (*ч'орт поб'і|р'і*)), реалізують синтаксичні й стилістичні засоби, як-от: риторичні запитання (*шо / д'ад'ку / гол'ову розчи|сал'и? / а шо / розчи|сал'и?*; *йа|ка во|на там Ла|р'іса та?*; *а во|на йіх засл'у|жил'а?*), іронічні коментарі (*а-а-а / с'а|йут' г|руди*) і*

саркастичні висловлення (*по|думат' |т'іки / з на|чал'н'іком заслу|жил'а*). Поєднання цих засобів в одному тексті створює цілісну картину негативного ставлення мовця до «добрих людей» (фашистів) чи «орденоносною героїні війни», зумовлене невідповідністю об'єкта системі цінностей суб'єкта.

Висновки й перспективи. Отже, у діалектних текстах про війну, записаних у говірках Черкащини, органічно поєднані різні способи й засоби вираження категорії оцінки. Експліцитні засоби оцінної характеристики у зв'язних розповідях репрезентовані на лексичному рівні (метафорами й порівняннями), морфологічному (переважно прислівниками й дієсловами), словотвірному (суфіксами емоційної оцінки), частково синтаксичному (повторами слів). Найвиразніше оцінка явищ чи подій представлена в текстах бінарної структури й виражена опозиціями *тоді : тепер, було : стало*.

Експліцитна оцінка в діалектних наративах постає в тісній взаємодії з імпліцитною, яку, крім вербальних засобів, реалізують синтаксичні та стилістичні явища. Прихована характеристика пов'язана з підтекстом, завуальованою семантикою висловлення, одним зі способів репрезентації якої є опозиція *свій : чужий*.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в порівняльному аналізі засобів вираження категорії оцінки в сучасних діалектних текстах про війну.

Умовні скорочення використаних джерел

ГЧ – Говірки Черкащини : Збірник діалектних текстів / Упорядники Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран. Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2013. 870 с. + CD.

Список використаної літератури

1. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: монографія. Ніжин : ТОВ Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. 552 с.
2. Гуйванюк Н. Емоційно-оцінна лексика у «Словнику буковинських говірок». *Мовознавчий вісник*: зб. наук. праць. Черкаси : Вид. відділ ЧНУ, 2011. Вип. 12–13. С. 87–95.
3. Дворянкін В. О. Номінативні процеси в українських східностепових говірках : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Луганський педагогічний ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2006. 23 с.
4. Дейна Л. До проблеми класифікації оцінних значень. *Філологічні науки*. 2014. № 16. С. 108–116. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fil_Nauk_2014_16_20.
5. Дудик П. С. Стилїстика української мови. Київ : Академія, 2005. 368 с.
6. Колеснік Л. Я. Номінація людини в покутсько-буковинських говірках: генеза та просторове варіювання : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / НАН України, Інститут української мови. Київ, 2016. 22 с.
7. Коротун О. О. Семантика оцінки в номінаціях особи. *Ономастика і апелятиви*: зб. наук. праць. Дніпропетровськ : Дніпропетровський національний університет, 2001. Вип. 14. С. 86–92.
8. Леснова В. Категорія оцінки і діалектний текст (на матеріалі українських східнословобожанських говірок). *Мовознавчий вісник*: зб. наук. праць. Черкаси : Вид. відділ ЧНУ, 2011. Вип. 12–13. С. 95–100.
9. Леснова В. Лінгвістичні засоби вираження оцінки в поліських говірках. *Волинь – Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіон. проблем*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. Вип. 24. С. 53–63.
10. Леснова В. В. Номінація рис людини в українських східнословобожанських говірках : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2004. 193 с.
11. Леснова В. В. Оцінка в діалектному тексті: засоби інтенсифікації. *Науковий вісник Східноєвропейського університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2014. № 2. С. 93–97.
12. Леснова В. В. Типи оцінок об'єкта номінації в діалектному мовленні. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст*. Київ, 2014. С. 307–310.
13. Мартинова Г. І., Щербина Т. В. Функційно-семантичне поле якості в діалектних текстах. *Мовознавчий вісник : зб. наук. праць*. Черкаси : Вид. ФОП Гордієнко Є. І., 2022. Вип. 33. С. 6–23.
14. Панцьо С. Оцінні назви осіб у лемківських говірках: словотвірний аспект. *Волинь – Житомирщина*. 2013. № 24. С. 79–85.
15. Шутак Л. Б. Словотвірна категоризація суб'єктивної оцінки в сучасній українській мові : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2002. 169 с.

References

1. Boiko, N. I. (2005). *Ukrainska ekspresyivna leksyka: semantychnyi, leksykohrafichnyi i funktsionalnyi aspekty: Monohrafiia* (Ukrainian expressive vocabulary: semantic, lexicographic and functional aspects). Nizhyn: TOV Vydavnytstvo «Aspekt-Polihraf», 552 (in Ukr.).
2. Huivaniuk, N. (2011). Emotsiino-otsinna leksyka u «Slovnyku bukovynskykh hovirok» (Emotional and evaluative vocabulary in the “Dictionary of Bukovinian Sayings”). In: *Movoznavchyi visnyk (Linguistic Bulletin)*: zb. nauk. prats. Cherkasy: Vyd. viddil ChNU, 12–13, 87–95 (in Ukr.).
3. Dvoriankin, V. O. (2006). Nominatyvni protsesy v ukrainskykh skhidnostepovykh hovirkakh (Nominative processes in Ukrainian eastern steppe dialects): Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Luhansk, 23 (in Ukr.).
4. Deina, L. (2014). Do problemy klasyfikatsii otsinnykh znachen (To the problem of classification of estimated values). In: *Filolohichni nauky (Philological sciences)*, 16, 108–116. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fil_Nauk_2014_16_20 (in Ukr.).
5. Dudyk, P. S. (2005). *Stylistyka ukrainskoi movy* (Stylistics of the Ukrainian language). Kyiv: Akademiia, 368 (in Ukr.).
6. Koliesnik, L. Ya. (2016). Nominatsiia liudyny v pokutsko-bukovynskykh hovirkakh: heneza ta prostoroze variuvannia (Nomination of a person in Pokut-Bukovyn dialects: genesis and spatial variation). Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 22 (in Ukr.).
7. Korotun, O. O. (2001). Semantika otsinky v nominatsiakh osoby (Semantics of assessment in person nominations). In: *Onomastyka i apeliatyvy* (Onomastics and appellations): zb. nauk. pr. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovskyi natsionalnyi universytet, 14, 86–92 (in Ukr.).
8. Liesnova, V. (2011). Katehoriia otsinky i dialektnyi tekst (na materiali ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirok) (Evaluation category and dialect text (on the material of Ukrainian East Slobodan dialects)). In: *Movoznavchyi visnyk (Linguistic Bulletin)*: zb. nauk. prats. Cherkasy: Vyd. viddil ChNU, 12–13, 95–100 (in Ukr.).
9. Liesnova, V. (2013). Linhvistychni zasoby vyrazhennia otsinky v poliskykh hovirkakh (Linguistic means of expressing evaluation in Polish idioms). In: *Volyn–Zhytomyrshchyna (Volyn–Zhytomyr region)*: ist.-filol. zb. z rehion. problem. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 24, 53–63 (in Ukr.).
10. Liesnova, V. V. (2004). Nominatsiia rys liudyny v ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirkakh: monohrafiia (Nomination of human traits in Ukrainian East Slobodan dialects). Luhansk: Alma-mater, 193 (in Ukr.).
11. Liesnova, V. V. (2014). Otsinka v dialektnomu teksti: zasoby intensyfikatsii (Assessment in dialect text: means of intensification). In: *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Movoznavstvo (Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European University. Philological sciences. Linguistics)*, 2, 93–97 (in Ukr.).
12. Liesnova, V. V. (2014). Typy otsinok ob'iekta nominatsii v dialektnomu movlenni (Types of evaluations of the object of nomination in dialect speech). In: *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: zahalnoslov'ianskyi kontekst (Dialects in synchrony and diachrony: the All-Slavic context)*. Kyiv, 307–310 (in Ukr.).
13. Martynova, H. I. & Shcherbyna, T. V. (2022). Funktsiino-semantychne pole yakosti v dialektnykh tekstakh (Functional-semantic field of quality in dialect texts). In: *Movoznavchyi visnyk (Linguistic Bulletin)*: zb. nauk. prats. Cherkasy: Vyd. FOP Hordiienko Ye. I., 33, 6–23 (in Ukr.).
14. Pantso, S. (2013). Otsinni nazvy osib u lemkiivskykh hovirkakh: slovotvirnyi aspekt (Estimated names of persons in Lemk dialects: the aspect of word formation). In: *Volyn–Zhytomyrshchyna (Volyn–Zhytomyr region)*: ist.-filol. zb. z rehion. problem. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 24, 79–85 (in Ukr.).
15. Shutak, L. B. (2002). Slovtvirna katehoryzatsiia sub'iektyvnoi otsinky v suchasni ukrainskii movi (Word-forming categorization of subjective assessment in modern Ukrainian). PhD dissertation (Ukrainian language). Chernivtsi, 169 (in Ukr.).

EVALUATION CATEGORY IN DIALECT TEXTS ABOUT WAR

**Tetyana Shcherbyna, Candidate of Philological Sciences, Associate professor of the
Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)**

e-mail: Tanya_Bevz@i.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0008-5983>

Abstract. Introduction. *The verbal presentation of the evaluation category reflects the linguistic picture of the world and its national specificity; therefore, it needs a final multi-aspect study and description.*

War as a phenomenon of direct threat to the existence of a person affects all aspects of their activity and is reflected in the communicative process. In linguistic research, we witness the desire to

understand the dynamics of the language and the possibility to “keep our finger on the pulse” of ways of modification and means of marking the current tragedy. In our opinion, the research and linguistic assessment of the so-called humiliation and pain that our long-suffering people experienced earlier are considered to be no less relevant and important. They will also highlight the connections between past and present events.

The purpose. The purpose of the article is to analyze the explicit and implicit language means of rational-logical, emotional and emotional-rational evaluation of the nomination of the object in dialectal texts about the war, to find out their functional activity in the dialects of Cherkasy, to investigate the typical and special implementation of the category of evaluation in the speech of the respondents.

The methods. The methodological basis of our article is the descriptive method (systematization and lexical-semantic analysis of evaluative names), elements of the method of component analysis (to determine the components of evaluative value), continuous sampling (to select materials from dialect texts).

Main results of the study. The study of the specifics of the representation of evaluation in coherent narratives from the dialects of Cherkasy proves that dialectal texts about war are a rich and diverse inventory of means and ways of expressing evaluation of phenomena and situations of categories. Dialect texts present both the mental conclusions of the story about the objectively inherent subject of the character’s speech (rational-logical assessment) and its subjective reaction to environmental phenomena (emotional assessment), which are implemented by explicit (verbal) and implicit (verbal and non-verbal) at the same time using the value expression.

Originality. In the implementation of the evaluation, the national worldview, worldview and worldview of the speaker are reflected in the dialect texts, which actualizes the need for a comprehensive analysis of the spontaneous coherent speech of native speakers. We draw attention to the sporadic representation of assessment categories throughout the Ukrainian dialect continuum. The evaluative characteristics of phenomena, events, objects in the recordings of connected speech of the respondents from the speech of Cherkasy region were also not presented in special studios, which is the relevance and novelty of our research.

Conclusions and specific suggestions of the author. A collection of dialogue texts about the war, recorded in the dialects of Cherkasy region, organically combines various methods and means of expressing evaluation categories. Explicit means of evaluative characteristics in connected stories are represented at the lexical level (metaphors and similes), morphological (mainly adverbs and verbs), word-forming (emotional evaluation suffixes), partial syntactic (word repetitions). The most obvious assessment of phenomena or events is presented in texts of a binary structure and expressed by the oppositions then : now, was : has become.

Explicit assessment in dialect narratives appears in close interaction with implicit assessment, which, in addition to verbal means, is realized by syntactic and stylistic phenomena. Implicit evaluation is related to the subtext, the veiled semantics of the statement and one of the ways to represent it is the opposition ‘friend or foe’.

The perspective of further research can be seen in the comparative analysis of the means of expression of evaluation categories in modern dialect texts about war.

Key words: assessment category, explicit, implicit assessment; rational-logical, emotional, emotional-rational assessment; emotional and evaluative name, sayings of Cherkasy region.

Надійшла до редакції 19.09.23

Прийнято до друку 11.11.23

**FUNKCJA ŚREDNIKA W DEFINICJACH W WYBRANYCH PUBLIKACJACH
WSPÓŁCZESNEJ LEKSYKOLOGII GWAROWEJ¹****M. Surma, mgr, doktorantka, Szkoła Nauk o Języku i Literaturze,****Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej UAM****Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu****(Poznań, Polska)**e-mail: michalina.surma@amu.edu.plORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5165-5160>

Celem niniejszego artykułu jest analiza wartości funkcjonalnej średnika w definicjach w artykułach hasłowych słowników gwarowych. Materiał został wyekscerpowany z «Ilustrowanego leksykonu gwary i kultury podhalańskiej» Józefa Kąsia (t. I: «A–B»), «Słownika gwar Lubelszczyzny» Haliny Pelcowej (t. I: «Rolnictwo»; t. 9: «Przestrzeń wsi. Ukształtowanie powierzchni. Życie społeczne i zawodowe») oraz wybranych słowników opublikowanych w ramach serii «Wielkopolskie Słowniki Regionalne» («Gospodyni. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego» pod red. Błażeja Osowskiego; «Gospodarz. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego» pod red. Osowskiego; «Słownik języka mieszkańców okolic Gniezna. Świąta, wierzenia i przesady» pod red. Justyny Kobus i Tomasza Gniazdowskiego; «Słownik języka mieszkańców ziemi łukowskiej. Praca na roli i w gospodarstwie» pod red. Jerzego Sierociuka). Odwołanie się do powtarzalnych przykładów użycia średnika w definicjach pozwoliło na określenie ich roli delimitacyjnej w definicjach artykułów hasłowych, na które składają się dwa typy definicji oraz w definicjach dwóch różnych desygnatów. Co pokazuje analiza – wykorzystanie średnika w definicjach pozwala na łączenie definicji leksykograficznej (naukowej) z dodatkowymi informacjami i definicją użytkownika gwary. Powtarzalne schematy użycia znaku delimitacyjnego wskazują także na kształtowanie się stałej praktyki leksykograficznej w słownikach gwarowych.

Słowa kluczowe: leksykografia gwarowa, słowniki gwarowe, mikrostruktura słownika, artykuł hasłowy, definiowanie, średnik.

Postawienie problemu. Sposoby definiowania w słownikach gwarowych, choć podobne do zasad opisywania znaczeń w słownikach ogólnych, bywają uzależnione od czynników pozajęzykowych. Specyfika definicji w słownikach gwarowych wynika przede wszystkim z tego, że objaśnienie artykułu hasłowego niejednokrotnie zostaje uzupełnione o elementy kulturowe (etnograficzne). Konieczne jest ujęcie wszystkich cech definicyjnych desygnatu, ale także odniesienie go do innych desygnatów w związku z powiązaniem o charakterze kulturowym tj. występowaniem leksemu w kontekście obyczajów, zwyczajów, wierzeń, praktyk religijnych itp. (4, s. 14). Przy uwzględnieniu kontekstu definicja ma charakter pełny, dogłębny.

Oprócz rzeczywistości pozajęzykowej w przypadku definicji w słownikach gwarowych istotne jest wyjście od perspektywy użytkownika gwary, o czym szerzej pisał Józef Kaś we wstępie do *Słownika gwary orawskiej* (10). Odwołanie się do doświadczeń i praktyki osób posługujących się gwarą umożliwia więc ujawnienie innego niż ogólnopolski sposobu postrzegania świata. Jak zauważają Barbara Falińska i Anna Kowalska:

«Definiowanie nazw gwarowych różni się od definiowania nazw literackich większym stopniem trudności w interpretacji ich znaczeń, które to trudności wynikają z różnorodności systemów leksykalnych na badanym obszarze językowym. <...> Nie typy definicji bowiem, ale geografia nazw jest tym głównym czynnikiem, który odróżnia słowniki gwarowe od słowników języka literackiego. <...> Stosunek do geografii nazw ma zasadniczy wpływ na ich definiowanie, na sposób wyodrębniania i objaśniania znaczeń» (2, s. 339–340).

NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI¹

¹ Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2018-2023, nr projektu 0060/NPRH7/H11/86/2018, kwota 787 831.

Zmiany w obrębie gwarowego systemu leksykalnego wiążą się z zanikaniem tradycyjnego słownictwa gwarowego oraz przejmowania z polszczyzny ogólnej konkurencyjnego słownictwa ogólnopolskiego (5, s. 29), co również odzwierciedla się w sposobie definiowania jednostek. Przenikanie się polszczyzny ogólnej z odmianą gwarową powoduje różny stopień podobieństwa znaczeniowego. Kąś wskazuje różnicowanie się znaczenia (to samo, węższe, szersze, całkiem inne) oraz formy (taka sama, różnice morfologiczne, zleksykalizowana różnica fonetyczna, całkiem inne) (por. 5, s. 33). Przed dialektologiem-leksykografem zmiany w obrębie semantyki powodują konieczność oddania sytuacji językowej w artykułach hasłowych. Istotne jest zrewidowanie znaczeń dawnych i zestawienie ich ze zmianami zasięgu. Z uwagi na specyfikę słowników gwarowych bardzo często następuje w tym wypadku wiązanie różnych typów definicji.

W definicji będącej obligatoryjnym i najważniejszym elementem hasła oprócz przecinków zostają użyte inne znaki interpunkcyjne – wewnątrz cudzysłowu definicyjnego umieszczany jest również średnik. Stanisław Szober klasyfikuje go jako znak pisarski, nie podając jego roli w tekście (13, s. 494). Mieczysław Szymczak z kolei zwraca uwagę, że średnik pełni funkcję pośrednią między funkcją kropki i zwykle stawia się go pomiędzy równorzędnymi składniowo zdaniami (12, s. 153). Badacz wskazuje na funkcję średnika jako separatora zdań (współrzędnych członów zdań złożonych, samodzielnych pod względem myślowo-pojęciowym zdań pojedynczych), wyliczeń oraz dłuższych fragmentów tekstu. W NSPP Andrzej Markowski zauważa, że: «średnik jest znakiem interpunkcyjnym używanym stosunkowo rzadko w polskich tekstach (7)». W komentarzu do WSPP nie zostają sformułowane zasady użycia średnika w specyficznej formie wypowiedzi, jaką jest definicja słownikowa (17). Edward Polański w WSO powtarza informację o funkcji średnika po Szymczaku (16).

Analiza ostatnich badań i publikacji. Do roli średnika w definicjach słownikowych odwoływała się Ewa Rudnicka, która, opisując kategorię stylu w badaniach metaleksykograficznych na podstawie zamkniętych partii definicyjnych (wypowiedzenia zamknięte kropką lub znakiem sygnalizującym koniec definicji), wskazywała, że:

«<...> warto zwrócić uwagę na liczbę zdań w definicji. Standardem w leksykografii są definicje jednozdaniowe, dlatego wszelkie odchylenia od tego modelu są warte uwagi, mogą wskazywać na nowatorstwo stylowe słownika w danym okresie i zastosowanie środków sprzyjających łatwiejszemu odbiorowi przekazu <...>» (9, s. 52).

Z kolei Kinga Tutak poświęciła swoje teksty funkcji innego znaku interpunkcyjnego – dwukropka (zob. 14, 15). Rozważań na temat roli średnika w definicjach w artykułach słownikowych nie podjęto również na gruncie badań leksykografii gwarowej, dlatego niniejszy artykuł ma za zadanie chociaż w niewielkim stopniu zniwelować tę lukę.

Systematyzacji definicji słownikowych, opierając się na słownikach ogólnych języka polskiego, dokonał Witold Doroszewski (11, s. XXX–XXXIV). Badacz wyróżnił następujące typy definicji, które stosowano w SJPD: realnoznaczeniowa, strukturalno-znaczeniowa, strukturalna, zakresowa, synonimiczna, gramatyczna. Zaproponowana przez Doroszewskiego klasyfikacja niejednokrotnie podlegała krytyce, w szczególności strukturalistycznej semantyki leksykalnej, etnolingwistyki i językoznawstwa kognitywnego, o czym szerzej pisze Piotr Żmigrodzki (18, s. 81–84). Zwracano uwagę nie tylko na sytuację, w jakiej dokonuje się definiowania (definicje: sprawozdawcza, regulująca, konstrukcyjna) (por. 6), ale także odnoszono się do sytuacji, w której jednostki nie można przedstawić za pomocą analizy semantycznej (definicje: semantyczne, gramatyczne i pragmatyczne) (por. 1). Specyfika definicji wiązała się nie tylko ze znaczeniem, ale również ze sposobem ujęcia opisywanej rzeczywistości (definicje: przedmiotowe, metajęzykowe, ostensywne) (por. 18, s. 81).

Halina Karaś odnosi się do trudności w definiowaniu artykułów hasłowych w słownikach gwarowych z uwagi na odmienną sytuację leksykografa opracowującego słownictwo ogólnogwarowe, regionalne czy lokalne (3, s. 231). Badaczka wskazuje, że definicje stosowane w słownikach gwarowych są zbieżne z definicjami w innych leksykonach językowych z uwagi na bazowanie na dorobku leksykografii ogólnej przez autorów słowników gwarowych (3, s. 234).

Cel pracy. Celem artykułu jest analiza wartości funkcjonalnej jednego ze znaków interpunkcyjnych – średnika – w definicjach w artykułach hasłowych wybranych słowników gwarowych. Rola delimitacyjna średników w definicjach w słownikach ogólnych, mimo że sygnalizowana (por. 9, s. 52), nie była dotąd szczegółowo analizowana.

Materiały i metody badawcze. Do pozyskania bazy materiałowej wykorzystano wybrane dzieła leksykografii gwarowej opublikowane po 2011 roku, a zatem niebędące przedmiotem analizy w *Polskiej leksykografii gwarowej* Haliny Karaś, tj. *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej* Józefa Kąsia (t. I: A-B), *Słownik gwary i kultury Kujaw* (t. I, A-H) pod red. nauk. Zofii Sawaniewskiej-Mochowej oraz wybrane słowniki opublikowane w ramach serii «Wielkopolskie Słowniki Regionalne» (*Gospodyni. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego* pod red. Błażeja Osowskiego; *Gospodarz. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego* pod red. Osowskiego; *Słownik języka mieszkańców okolic Gniezna. Święta, wierzenia i przesady* pod red. Justyny Kobus i Tomasza Gniazdowskiego; *Słownik języka mieszkańców ziemi łukowskiej. Praca na roli i w gospodarstwie* pod red. Jerzego Sierociuka). Na etapie pozyskiwania materiału skontrolowano również *Słownik gwar Lubelszczyzny* Haliny Pelcowej (t. 1: *Rolnictwo*; t. 9: *Przestrzeń wsi. Ukształtowanie powierzchni. Życie społeczne i zawodowe*, t. 10 *Obrzędowość i obyczajowość ludowa*), jednak w żadnym ze wskazanych tomów nie pojawiły się średniki w obrębie cudzysłowów definicyjnych. Wynika to zapewne z założeń, jakie przyświecały Pelcowej – artykuły hasłowe są definiowane przy wykorzystaniu definicji realnoznaczeniowych.

W analizie pod uwagę biorę definicje haseł, czyli znaczenie umieszczone w cudzysłowie definicyjnym. Występowanie średnika odnotowuję również w tych przypadkach, kiedy artykuł hasłowy ma więcej definicji, wydzielonych w postaci znaczeń numerowanych. Na bazę materiałową składają się hasła, w których użyto średnika przy definiowaniu wyrazów hasłowych – w znacznej większości ten znak interpunkcyjny był użyty jednokrotnie, rzadziej dwukrotnie lub trzykrotnie. Z poszczególnych słowników wyekscerpowano definicje, w obrębie których pojawia się średnik tj.:

1) *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej* Józefa Kąsia (22) (ILGiKP) – 1584 definicje, np.: *abstyfikan*, *adamowo zymia*, *adwyntowski*, *agrynst*, *ajncel*, *a juści*, *akacyjo*, *akardyon*, *aksamitka*, *alamijowy*, *alejzy*, *ambicyjo*, *babracyc*, *babranina*;

2) *Słownik gwary i kultury Kujaw, t. I: A-H*, pod red. nauk. Zofii Sawaniewskiej-Mochowej (24) (SGiKK) – 409 definicji, np.: *a juści*, *abo*, *ady*, *centryfuga*, *cymborze*, *czarcie żebro*, *dygać*, *dziamać*, *garłok*, *gręzowiny*, *hajtować*, *haranie*, *harmoszka*;

3) *Słownik języka mieszkańców okolic Gniezna. Święta, wierzenia i przesady*, pod red. Justyny Kobus i Tomasza Gniazdowskiego (19) (dalej: Gniezno) – 348 definicji, np.: *gromnica* (*grómnica*), *kawalerszczok*, *ksio"żeczka* (*ksio"życzka*), *łabuzie*, *pierzak* (*pierzok*), *szparagus* (*sziparagus*), *wilijorz*, *wycio"gnoć kogoż nastepnego*;

4) *Gospodarz. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego*, pod red. Błażeja Osowskiego (20) (*Gospodarz*) – 46 definicji, np.: *blo"g*, *drzewo*, *dźziewo*, *dźrzewo*, *prosiok*, *schowanko*, *sztılisko*, *szyłisko*, *szył*, *szył*, *tania jatka*, *taterka*, *wymyślunek*, *żóło"dek*, *żóło"dek*;

5) *Gospodyni. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego*, pod red. Błażeja Osowskiego (21) (*Gospodyni*) – 29 definicji np.: *bober*, *bón*, *dziadoski*, *pepegi*, *piecyk*, *skrzek*, *skrzok*, *talerzyk*, *turki*, *twarożek*, *ubranie*, *wiśnia*, *wielki*;

6) *Słownik języka mieszkańców ziemi łukowskiej. Praca na roli i w gospodarstwie*, pod red. Jerzego Sierociuka (23) (Łuków) – 27 definicji, np.: *cybula*, *gabla*, *gable*, *jucha II*, *klepisko*, *kosisko*, *plechować*, *rozplechować*, *rynek*, *szary barszcz*, *zajadki*.

W tabeli 1 przedstawiono zestawienie liczby artykułów hasłowych i stosunku występowania średnika w definicjach.

Zestawienie liczby artykułów hasłowych

Tytuł i autor słownika	Liczba artykułów hasłowych	Liczba definicji ze średnikiem
ILGiKP	3167	1584
SGiKK	1450	409
Gniezno	860	348
Gospodarz	1492	46
Gospodyni	1452	29
Łuków	1394	27

Analiza materiału. W zgromadzonym materiale uwzględniono występowanie średnika:

A. ze względu na budowę definicji:

- 1) w definicjach jednego desygnatu, na które składają się dwa typy definicji;
- 2) w definicjach dwóch różnych desygnatów;

B. ze względu na cel wydzielenia:

- 3) dla oddzielenia nienumerowanych znaczeń jednego hasła;
- 4) dla oddzielenia odsyłaczy do innych artykułów hasłowych od definicji.

Niniejsza analiza bazy materiałowej opierać będzie się na klasyfikacji Doroszewskiego. Uwzględnię także kwestie związane z zasięgiem definicji w słownikach gwarowych (por. 3, s. 231–242). Uwaga zostanie skupiona na elementach składowych definicji, aby określić funkcję średnika oddzielającego składowe definicji. Określę także wpływ użycia średnika wewnątrz cudzysłowu definicyjnego na interpretację określonych haseł.

1. Dwa typy definicji jednego desygnatu

1.1. Definicja realnoznaczeniowa uzupełniona po średniku nazwą ogólnopolską

Typ ten najczęściej występuje przy definiowaniu wyrazów hasłowych będących nazwami gwarowymi rozumianymi jako elementy terytorialnie odróżniające się od gwar sąsiadujących i odmiany ogólnopolskiej, charakterystyczne dla mowy mieszkańców pewnego regionu. Pierwsza część definicji artykułu hasłowego stanowi definicję realnoznaczeniową, a hasło zostaje wyjaśnione bez odwołania się do budowy słowotwórczej wyrazu (11, s. XXX). W drugiej części, po średniku, pojawia się jednowyrazowe uzupełnienie w postaci wskazania synonimu będącego nazwą ogólnopolską. Wprowadzenie po średniku nazwy ogólnopolskiej ma na celu jednoznaczne wskazanie desygnatu oznaczanego omawianym hasłem w rzeczywistości pozajęzykowej.

BOBER – ‘warzywo o zwisających, obłych strąkach, w których znajdują się jasnozielone nasiona; bób’ (Gospodarz, s. 24)

TURKI – ‘rośliny ozdobne o kulistych, pomarańczowych kwiatach; aksamitki’ (Gospodyni, s. 294)

ANGIELSKA CHOROBA – ‘choroba wieku dziecięcego spowodowana niedoborem witaminy D w organizmie, objawiająca się zaburzeniami we wzroście kości i ich zniekształceniem; krzywica’ (SGiKK, s. 45)

CIURA – *pejor* ‘człowiek powolny, ospały, ślamazarny, nierozgarnięty, nieobyty; niedorajda’ (SGiKK, s. 139)

BOJSKO – 4. ‘wydzielony plac do rozgrywania zawodów sportowych; boisko’ (ILGiKP, s. 95)

BAMBUCH II – 2. ‘nieślubne dziecko (zwykle z pogardą); bękart; zob. też: BYNŚ I’ (ILGiKP, s. 181)

1.2. Definicja zakresowa uzupełniona definicją synonimiczną – najczęściej formą ogólnopolską

Definicja w artykule hasłowym wskazuje na zakres desygnatów, do których można odnieść dany wyraz. W pierwszym członie, przed średnikiem, następuje wskazanie desygnatu

nadrzędnego poprzez formułę „o czymś”, np. o człowieku. Po dwukropku wskazany zostaje zakres znaczeniowy. Średnik oddziela drugą część, w której pojawia się synonim – forma ogólnopolska.

BUTRZNIEĆ – ‘o drewnie: psuć się, tracić wytrzymałość pod wpływem wilgoci; butwieć’ (ILGiKP, s. 453)

DOSTAŁY – ‘o zbożu i innych roślinach, owocach: odpowiedni do zbioru; dojrzały’ (SGiKK, s. 176)

GRANIATY – ‘o maści zwierząt domowych: charakteryzująca się białymi plamami na czarnym lub czerwonym tle; łaciaty, pstrokaty’ (SGiKK, s. 278)

BAKIECISTY – ‘o człowieku lub zwierzęciu (zwykle owcy, baranie): mający kręjące się, zwinięte w loki włosy, sierść; kędzierzawy; zob. też: BAKIESISTY’ (ILGiKP, s. 176)

1.3. Definicja gramatyczna uzupełniona definicją synonimiczną – najczęściej formą ogólnopolską

Z uwagi na charakter ILGiKP i SGiKK średnik oddziela również definicję gramatyczną od definicji synonimicznej. Pierwszy segment w obrębie cudzysłowu definicyjnego stanowi objaśnienie jednostki z perspektywy gramatyki języka. Autorzy odwołują się do sytuacji językowego użycia opisywanego leksemu. Druga część zazwyczaj ma charakter jednowyrazowego uzupełnienia w postaci wskazania synonimu będącego nazwą ogólnopolską. Wprowadzenie po średniku nazwy ogólnopolskiej ma na celu jednoznaczne wskazanie desygnatu.

BO – 1. ‘łączy współrzędne zdania lub ich równorzędne części, wyrażając możliwą wymiennność w obrębie opisanych nimi sytuacji, z których każda wyklucza pozostałe; lub’ (ILGiKP, s. 95)

ANI II – ‘tworzy wyrażenie porównawcze, wskazuje na człon porównania oddający podobieństwo do kogoś lub czegoś, w zakresie cechy branej jako podstawa porównania; jako, jak’ (ILGiKP, s. 119)

ABY – *ekspr.* ‘spójnik ograniczający lub wyróżniający pod względem treści lub zakresu z wyłączeniem innych możliwości; tylko, jedynie’ (SGiKK, s. 39)

CZEGU – ‘zaimek wyrażający pytanie; co’ (SGiKK, s. 158)

2. Definicje dwóch różnych desygnatów

2.1 Definicja realnoznaczeniowa uzupełniona po średniku znaczeniem kontekstowym (znaczenie pierwotne i wtórne)

Definicja umieszczona w cudzysłowie definicyjnym może odsyłać do dwóch różnych desygnatów, które powiązane są ze sobą pokrewieństwem znaczeniowym. W tym wypadku na funkcję średnika wywiera wpływ druga z definicji umieszczonych w obrębie cudzysłowów definicyjnych. Omawiany znak interpunkcyjny używany jest dla oddzielenia definicji realnoznaczeniowej od znaczenia odnoszącego się do wyekscerpowanego z rozmów z informatorami cytatu. Mamy tutaj do czynienia z sytuacją, w której pierwsze ze znaczeń stanowi znaczenie pierwotne, drugie natomiast jest znaczeniem wtórnym.

W przypadku haseł, dla których definicja zależna jest od kontekstu, objaśnienie przybiera formę dwuczłonową. W pierwszej części mamy do czynienia z definicją realnoznaczeniową lub encyklopedyczną będącą pierwotnym znaczeniem. Na drugą część składa się znaczenie kontekstowe wyrazu poprzedzone wskazaniem „tu:” lub „też:”. W tym przypadku średnik pełni funkcję oddzielania dwóch segmentów. W tego typu definicjach spotykają się dwa typy świadomości – z jednej strony mamy ingerencję autora słownika, który opiera wyjaśnienie wyrazu hasłowego na definicji realnoznaczeniowej; z drugiej – autora wypowiedzi/cytatu, który używa słowa w sposób kontekstowy, wynikający bezpośrednio z tematyki przeprowadzanych badań terenowych. Jako przykład może posłużyć hasło *lekarz*:

LEKARZ – ‘osoba zawodowo zajmująca się leczeniem ludzi; tu: również zwierząt’ (Gospodarz, s. 142)

Kwestionariusz, na podstawie którego zbierano materiał, nie odwoływał bowiem się do kwestii medycznych, tylko rolniczych. Informator z tej racji wskazuje jedynie na znaczenie

wtórne, nie odnosząc się do znaczenia pierwotnego. Leksykograf uzupełnia definicję o informację, która nie zostaje wykazana na podstawie cytatu, a wiąże się z jego świadomością językową. W tym przypadku część po średniku jest uzupełniana o zaimek *tu* lub partykułę *także*, co ilustrują poniższe przykłady:

WIRNIK – ‘ruchoma część czegoś wykonująca ruch obrotowy; *tu*: służąca do wydobywania ziemniaków z ziemi’ (Gospodarz, s. 315)

ALEJZÝ – ‘imię męskie Alojzy; też: męczyzna noszący to imię’ (ILGiKP, s. 109)

ADMINISTRATOR – ‘osoba zarządzająca czymś; *tu*: cmentarzem’ (Gniezno, s. 55)

SZYNECZKA – ‘tylna części półtuszy wieprzowej, w okolicy łączenia grzbietu i tylnych kończyn; też: wędlina z tej części’ (Gospodarz, s. 274)

BARTŁOMIYJSKI – ‘sierpień; też: okres od 24 sierpnia (tj. dnia świętego Bartłomieja) do 29 września (tj. dnia świętego Michała)’ (ILGiKP, s. 197)

2.2. Definicja realnoznaczeniowa uzupełniona po średniku o kontekst kulturowy (znaczenie pierwotne i wtórne)

Na definicję składa się w pierwszej części definicja realnoznaczeniowa, niekiedy mająca formę encyklopedyczną. Segment następujący po średniku ma z kolei charakter uzupełniający i przybiera formę komentarza o charakterze kulturowym. Odniesienie do rozumienia opisywanego wyrazu hasłowego w kręgu osób posługujących się gwarą ma stanowić próbę objaśnienia hasła nie z perspektywy czysto językoznawczej, lecz etnolingwistycznej. Pozwala to na osadzenie w rzeczywistości społeczno-kulturowej wsi.

BALWANEK – ‘rodzaj rzeźby zrobionej ze śniegu; zwykle bałwanka lepi się z kul śniegowych nałożonych na siebie, a następnie wstawia oczy, nos, usta, ewentualnie w bok wbija się patyk, na głowę wkłada się garnek lub doniczkę, a brzuch ozdabia guzikami z węgla lub kamieni’ (Gniezno, s. 55)

JELITO – ‘wnętrzości świni, przez które przechodzi treść pokarmowa; wykorzystywane jako osłonki w wyrobach wędliniarskich’ (Gospodarz, s. 104)

3. Dla oddzielenia nienumerowanych znaczeń jednego leksemu

Użycie średnika wiąże się z sytuacją, kiedy definiowane hasło odsyła do dwóch desygnatów. W tej sytuacji stanowią one nienumerowane, równorzędne znaczenia, które zostają oddzielone średnikiem. Wykorzystanie omawianego znaku interpunkcyjnego w funkcji separatora nienumerowanych znaczeń wiąże się z charakterystycznymi relacjami:

a) Relacja całość i część

Relacja ta dotyczy artykułów hasłowych, w których składowe części definicji odnoszą się do dwóch bytów pozostających we wzajemnej zależności ze względu na odniesienie do opozycji część i całość.

BLO^NG – ‘przegroda w stodole, która oddziela klepisko od sásieka; też: belka tworząca tę przegrodę’ (Gospodarz, s. 43)

b) Relacja produkt i potrawa z tego produktu

Ze względu na tematykę podejmowanych rozmów stałą relacją semantyczną w przypadku nazw potraw jest metonimia. W obrębie cudzysłówów definicyjnych umieszczone zostają dwie definicje odnoszące się do produktu oraz potrawy, która jest wykonana z tego produktu. Biorący udział w nagraniach do słowników używają tego hasła, by nadać swoim wypowiedziom skrótowość, co potwierdzają cytaty.

SKRZYDELKO – ‘część kury, kurczaka, którą zwierzę macha, chcąc wznieść się w powietrze; przez ludzi wykorzystywana w celach spożywczych’ (Gospodyni, s. 261)

c) Relacja pojemnik i zawartość

Typ ten występuje przy definiowaniu wyrazów hasłowych stanowiących nazwy przedmiotów użytkowych. Na definicję haseł składa się w pierwszej kolejności definicja realnoznaczeniowa o charakterze opisowo-charakteryzującym. W drugiej części wskazane zostaje za pomocą określenia *też* bądź *także* odniesienie do zawartości opisanego przedmiotu.

SŁOIK, SŁOJIK – ‘szklane naczynie, które można zakręcać; też: jego zawartość’ (Gospodyni, s. 264)

GRANIEC – 1. *daw* ‘miara objętości, najczęściej cztery kwarty (w przybliżeniu cztery litery); także naczynie o takiej pojemności’ (SGiKK, s. 248)

d) Relacja zwierzę i człowiek

W przypadku leksemów, które mogą dotyczyć zarówno człowieka, jak i zwierzęcia, dominującą perspektywą opisu jest zwierzę. W tym przypadku nie mamy do czynienia z typowym dla kultury europejskiej antropocentryzmem. Autor definicji, bazując na zgromadzonym podczas badań terenowych materiale, wskazuje na świński żołądek, którego dotyczyły pytania kwestionariuszowe. W drugiej kolejności pojawia się perspektywa ludzka.

KALDUN – ‘świński żołądek; niekiedy też: o ludzkim żołądku lub brzuchu’ (Gospodarz, s. 107)

e) Relacja roślina – owoc

Średnik pojawia się również regularnie przy definiowaniu roślin, które mają swoje owoce. W pierwszej kolejności wskazana zostaje definicja realnoznaczeniowa odnosząca się do formy rośliny (drzewo/krzew). Po średniku następuje natomiast odniesienie do obiektu spożywanego przez człowieka – plonu z drzewa, krzewu (niekiedy następuje przedstawienie części składowych).

OLSZA – ‘krzew o drobnych, różowo-czerwonych owocach; też: owoc tej rośliny’ (Gospodarz, s. 186)

JAGODA – ‘krzewinka o czarno-granatowych owocach; też: owoc tej rośliny’ (Gospodyni, s. 89)

WIŚNIA – ‘kwaśny, czerwony, kulisty owoc z pestką w środku; też: drzewo, na którym rosną te owoce’ (Gospodyni, s. 304)

BABIA WESZ – ‘chwast o dużych sercowatych liściach i okrągłych czepliwych owocach barwy purpurowej; łopian większy, *Arcticum lappa*; także nazwa owocu tej rośliny pokrytej drobnymi haczykami, którymi przyczepia się do ubrań, sierści zwierząt’ (SGiKK, s. 51)

f) Relacja znaczenie konkretne – znaczenie przenośne

Średnik pełni również funkcję oddzielającą znaczenia pozostające ze sobą w relacji wartość konkretna i wartość abstrakcyjna. W pierwszej części wskazane zostaje przy użyciu definicji realnoznaczeniowej znaczenie konkretne. Dopiero po średniku znajduje się informacja o tym, jak wyraz może być rozumiany z perspektywy abstrakcyjnej. Autor definicji w słownikach Gospodyni i Gospodarz sygnalizuje to dodatkowo poprzez wprowadzenie kwalifikatora *przen.*

KIESZEŃ – ‘część ubrania, do której można coś włożyć; przen. zasobność finansowa’ (Gospodarz, s. 113)

WIELKI – ‘wyróżniający się rozmiarem; bardzo duży; przen. znaczący, ważny’ (Gospodyni, s. 304)

4. Dla oddzielenia odsyłaczy do innych artykułów hasłowych

W przypadku ILGiKP odsyłacze do artykułów hasłowych związanych z opisywanym w definicji znajdują się wewnątrz cudzysłowu definicyjnego. Na definicję składa się w tym przypadku definicja realnoznaczeniowa uzupełniona kontekstem etnograficznym. Po średniku następuje odesłanie, najczęściej do innego wariantu leksemu lub formy ogólnopolskiej. Każdorazowo autor wykorzystuje *zob. też:* na wskazanie odesłania do innego artykułu hasłowego. W pozostałych słownikach, które podlegały analizie, odsyłacze znajdują się poza cudzysłowem definicyjnym i nie są elementem definicji słownikowej. W ILGiKP wewnątrz cudzysłowu definicyjnego zostaje również umieszczone odesłanie do tablic ze zdjęciami, które znajdują się na końcu każdego tomu. Pozostali badacze wyłączają dokumentację ilustracyjną poza definicję hasła.

Wnioski i perspektywy. Podsumowując: autorzy w obrębie cudzysłowów definicyjnych odnoszą się do jednego desygnatu, wykorzystując dwa typy definicji, ale także wskazują na dwa różne desygnaty, które pozostają między sobą w relacjach semantycznych. W pierwszym przypadku najczęściej wykorzystywaną formą jest łączenie definicji realnoznaczeniowej z informacją kontekstową bądź synonimicznym wskazaniem określenia ogólnopolskiego. Średnik

jako znak interpunkcyjny oddzielający składowe eksplikacji pozostaje w swoim pierwotnym założeniu elementem oddzielającym komponowane ze sobą informacje na zasadzie współrzędności. W przypadku rozróżnienia współwystępowania hasła na oznaczenie dwóch desygnatów niejednokrotnie możemy zauważyć powtarzalność. Leksykografowie, przygotowując definicje, bazowali na materiale nagrany na podstawie kwestionariuszy, dlatego punkt wyjścia w definicjach stanowi opisywana rzeczywistość pozajęzykowa. Nie chodzi o realnoznaczeniowe przedstawienie artykułu hasłowego w taki sposób, jak w słownikach języka ogólnego, lecz o odwołanie się przede wszystkim do doświadczeń i praktyki osób posługujących się gwarą, co sygnalizował wielokrotnie Kaś (10, s. XXIV–XXV).

Zastosowanie średnika w przypadku definicji haseł odnoszących się do dwóch znaczeń – pierwotnego i wtórnego – umożliwia również pokazanie bogactwa nazw i znaczeń oraz uchwycenie dynamiki zmian językowych w obrębie leksyki gwarowej, na co szczególną uwagę zwracała Halina Pelcowa (8, s. 279). Takie działanie pozwala także na łączenie osobliwości wynikających z geograficznego zróżnicowania leksyki z wiedzą ogólną. Średnik w tym wypadku oddziela więc człony równorzędne pod względem logiczno-składniowym i różne pod względem myślowo-pojęciowym, które odnoszą czytelnika do funkcjonowania haseł w rzeczywistości pozajęzykowej. W wielu wypadkach użycie tego znaku interpunkcyjnego pozwala także na wskazanie stałych relacji semantycznych w języku mieszkańców wsi.

Funkcjonowanie średnika w definicjach w słownikach i leksykonach gwarowych pozwala więc na łączenie definicji leksykograficznej (naukowej) z dodatkowymi informacjami i definicją użytkownika gwary, podaną w przywoływanych fragmentach wypowiedzi mieszkańców wsi (8, s. 279). Powtarzalne schematy użycia znaku delimitacyjnego wskazują także na kształtowanie się stałej praktyki leksykograficznej w słownikach gwarowych.

Spis wykorzystanej literatury

1. Bednarek A., Grochowski M. Zadania z semantyki językoznawczej. Toruń: UMK; Wydawnictwo Naukowe UMK, 1993. 63 s.
2. Falińska B., Kowalska A. O definiowaniu nazw w słownikach i atlasach gwarowych. *O definicjach i definiowaniu* / pod red. J. Bartmińskiego, R. Tokarskiego. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1993. S. 339–348.
3. Karaś H. Polska leksykografia gwarowa. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2011. 432 s.
4. Kaś J. Słownik regionalny wśród słowników gwarowych. *Polszczyzna mówiona ogólna i regionalna.* / pod. red. B. Dunaja, M. Raka. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2009. S. 11–19.
5. Kaś J. Zmiany w gwarowym systemie leksykalnym a praktyka leksykograficzna. *Gwary Dziś*. 2019. T. 11. S. 29–39.
6. Mikołajczak-Matyja N. Definiowanie pojęć przez przeciętnych użytkowników języka i przez leksykografów. Poznań: Sorus, 1998. 199 s.
7. NSPP: Nowy słownik poprawnej polszczyzny / pod red. A. Markowskiego. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999. 1786 s.
8. Pelcowa H. Hasło w słowniku gwarowym – problem metodologiczny współczesnej dialektologii. *Gwary Dziś*. 2021. T. 14. S. 277–288.
9. Rudnicka E. Kategoria stylu w badaniach metaleksykograficznych. *LingVaria* 2017. Rok XII. Nr 2 (24). S. 35–56. URL: <https://tiny.pl/9hfdv> (dostęp: 12.02.2021).
10. SGO: Kaś J. Słownik gwary orawskiej. Wyd. 2 popr. i poszerz. T. 1–2. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2011. T. 1, 812 s. T. 2, 780 s.
11. SJPd: Słownik języka polskiego / pod red. W. Doroszewskiego. T. 1. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1958. 1206 s.
12. SOJP: Słownik ortograficzny języka polskiego wraz z zasadami pisowni i interpunkcji / pod red. M. Szymczaka. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1981. 891 s.
13. SPP: Szober S. Słownik poprawnej polszczyzny. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza Wiedza, 1948. 662 s.
14. Tutak K. Funkcje dwukropka w polskich opracowaniach normatywnych dotyczących interpunkcji (1770–1935). *LingVaria*, 2017, Rok XII. Nr 2 (24). S. 135–149, URL: <https://tiny.pl/9hffq> (dostęp: 12.02.2023).
15. Tutak K. Tekstowe funkcje dwukropka – na przykładzie „Dziejów w Koronie Polskiej” Łukasza Górnickiego. *LingVaria*. 2017. Rok XII. Nr 1 (23). S. 133–149. URL: <https://tiny.pl/9hffm> (dostęp: 12.02.2023).
16. WSO: Wielki słownik ortograficzny PWN z zasadami pisowni i interpunkcji / pod red. E. Polańskiego. Wyd. 4., popr. i uzup. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2016. 1336 s.

17. WSPP: Wielki słownik poprawnej polszczyzny / pod red. A. Markowskiego. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2004. 1708 s.
18. Żmigrodzki P. Wprowadzenie do leksykografii polskiej. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009. 310 s.

Źródła

19. Gniezno: Słownik języka mieszkańców okolic Gniezna. Święta, wierzenia i przesady / pod red. J. Kobus, T. Gniazdowskiego. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne, 2018. 392 s.
20. Gospodarz: Gospodarz. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego / pod red. B. Osowskiego. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2018. 358 s.
21. Gospodyni: Gospodyni. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego / pod red. B. Osowskiego. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2018. 362 s.
22. ILGiKP: Kaś J. Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej. T. I: A-B. Bukowina Tatrzańska – Nowy Sącz: Bukowińskie Centrum Kultury Dom Ludowy, 2015. 546 s.
23. Łuków: Słownik języka mieszkańców ziemi łukowskiej. Praca na roli i w gospodarstwie / pod red. J. Sierociuka. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne, 2019. 282 s.
24. SGiKK: Słownik gwary i kultury Kujaw / pod red. nauk. Z. Sawaniewskiej-Mochowej. T. 1: A-H, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2017. 336 s.

References

1. Bednarek, A. & Grochowski, M. (1993). Zadania z semantyki językoznawczej (Linguistic semantics tasks). Toruń: UMK; Wydawnictwo Naukowe UMK, 63 (in Pol.).
2. Falińska, B. & Kowalska, A. (1993). O definiowaniu nazw w słownikach i atlasach gwarowych (On defining names in dictionaries and dialect atlases). In: *O definicjach i definiowaniu (About definitions and defining)* / J. Bartmiński, R. Tokarski (Eds.). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 339–348 (in Pol.).
3. Karaś, H. (2011). Polska leksykografia gwarowa (Polish dialect lexicography). Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 432 (in Pol.).
4. Kaś, J. (2009). Słownik regionalny wśród słowników gwarowych (Regional dictionary among dialect dictionaries). In: *Polszczyzna mówiona ogólna i regionalna (General and regional spoken Polish)* / B. Dunaj, M. Rak (Eds.). Kraków: Księgarnia Akademicka, 11–19 (in Pol.).
5. Kaś, J. (2019). Zmiany w gwarowym systemie leksykalnym a praktyka leksykograficzna (Changes in the dialectal lexical system and lexicographical practice). In: *Gwary Dziś (Dialects Today)*, 11, 29–39 (in Pol.).
6. Mikołajczak-Matyja, N. (1998). Definiowanie pojęć przez przeciętnych użytkowników języka i przez leksykografów (Definition of terms by average language users and by lexicographers). Poznań: Sorus, 199 (in Pol.).
7. NSPP: Markowski, A. (Ed.) (1999). Nowy słownik poprawnej polszczyzny (New dictionary of correct Polish language). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1786 (in Pol.).
8. Pelcowa, H. (2021). Hasło w słowniku gwarowym – problem metodologiczny współczesnej dialektologii (The word in a dialect dictionary – a methodological problem of contemporary dialectology). In: *Gwary Dziś (Dialects Today)*, 14, 277–288 (in Pol.).
9. Rudnicka, E. (2017). Kategoria stylu w badaniach metaleksykograficznych (Category of style in metalexigraphy research). In: *LingVaria*, XII, 2 (24), 35–56. Available at: <https://tiny.pl/9hfdv> (in Pol.).
10. SGO: Kaś, J. (2011). Słownik gwary orawskiej (Dictionary of Orava dialect), 2, t. 1–2. Kraków: Księgarnia Akademicka (in Pol.).
11. SJPD: Doroszewski, W. (Ed.) (1958). Słownik języka polskiego (Polish Language Dictionary). T. 1. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1206 (in Pol.).
12. SOJP: Szymczak, M. (Ed.) (1981). Słownik ortograficzny języka polskiego wraz z zasadami pisowni i interpunkcji (A spelling dictionary of the Polish language together with rules of spelling and punctuation). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 891 (in Pol.).
13. SPP: Szober, S. (1948). Słownik poprawnej polszczyzny (Dictionary of Proper Polish Language). Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza Wiedza, 662 (in Pol.).
14. Tutak, K. (2017). Funkcje dwukropka w polskich opracowaniach normatywnych dotyczących interpunkcji (1770-1935) (Functions of the colon in Polish normative studies on punctuation (1770–1935)). In: *LingVaria*, XII, 2(24), 135–149. Available at: <https://tiny.pl/9hffq> (in Pol.).
15. Tutak, K. (2017). Tekstowe funkcje dwukropka – na przykładzie “Dziejów w Koronie Polskiej” Łukasza Górnickiego (Textual functions of the colon – based on the example of “Dzieje w Koronie Polskiej” by Łukasz Górnicki). In: *LingVaria*, XII, 1(23), 133–149. Available at: <https://tiny.pl/9hffm> (in Pol.).
16. WSO: Polański, E. (Ed.) (2016). Wielki słownik ortograficzny PWN z zasadami pisowni i interpunkcji (PWN Great Spelling Dictionary with spelling and punctuation rules). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1336 (in Pol.).
17. WSPP: Markowski, A. (Ed.) (2004). Wielki słownik poprawnej polszczyzny (The Big Dictionary of Proper Polish Language). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1708 (in Pol.).
18. Żmigrodzki, P. (2009). Wprowadzenie do leksykografii polskiej (Introduction to Polish lexicography). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 310 (in Pol.).

Sources

19. Gniezno: Kobus, J. & Gniazdowski, T. (Eds.) (2018). Słownik języka mieszkańców okolic Gniezna. Święta, wierzenia i przesady (Dictionary of the language of the inhabitants of the Gniezno area. Holidays, beliefs and superstitions). Poznań: Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne, 392 (in Pol.).
20. Gospodarz: Osowski, B. (Ed.) (2018). Gospodarz. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego (Host. Dictionary of the language of the inhabitants of the Koło district). Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 358 (in Pol.).
21. Gospodyni: Osowski, B. (Ed.) (2018). Gospodyni. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego (Hostess. Dictionary of the language of the inhabitants of the Koło district). Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 362 (in Pol.).
22. ILGiKP: Kąs, J. (2015). Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej (Illustrated lexicon of Podhale dialect and culture). T. I: A-B. Bukowina Tatrzańska – Nowy Sącz: Bukowińskie Centrum Kultury Dom Ludowy, 546 (in Pol.).
23. Łuków: Sierociuk, J. (Ed.) (2019). Słownik języka mieszkańców ziemi łukowskiej. Praca na roli i w gospodarstwie (Dictionary of the language of the inhabitants of the Łuków area. Agricultural and farm work). Poznań: Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne, 282 (in Pol.).
24. SGiKK: Sawaniewska-Mochowa, Z. (Ed.) (2017). Słownik gwary i kultury Kujaw (Dictionary of the dialect and culture of Kuyavia). T. 1: A-H. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 336 (in Pol.).

FUNCTION OF THE SEMICOLON IN DEFINITIONS IN SELECTED PUBLICATIONS OF CONTEMPORARY DIALECT LEXICOGRAPHY

*Michalina Surma, MA, PhD student, School of Language and Literature Sciences,
Faculty of Polish and Classical Philology, Adam Mickiewicz University in Poznań
(Poznań, Poland)*

e-mail: michalina.surma@amu.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5165-5160>

Summary. Introduction. *The article analyzes the delimiting role of semicolons in the definitions of entry articles in dialectal dictionaries, which consist of two types of definitions and in the definitions of two different referents. The material for analysis was extracted from “Ilustrowany Leksykon Gwary i Kultury Podhalańskiej” by Józef Kąs (t. I: “A–B”), “Słownik gwary i kultury Kujaw” (t. A–H), by Zofia Sawaniewska-Mochowa and selected dictionaries published as part of the “Wielkopolskie Słowniki Regionalne” series. The material base consists of entries in which a semicolon was used when defining headwords – in the vast majority this punctuation mark was used once, more rarely twice or three times.*

Purpose of the article. *The aim of the article is to analyze the functional value of one of the punctuation marks – the semicolon – in the definitions in the entry articles of selected dialectal dictionaries. The description of the material takes into account the recurrent use of the semicolon in definitions.*

Methods. *In the analysis, I consider headword definitions, i. e. meanings enclosed in definitional inverted commas. I also note the occurrence of a semicolon in those cases where a headword article has more than one definition, separated by numbered meanings. I use Witold Doroszewski's division when determining the types of definition. In describing the material, I distinguish the repeated use of a semicolon in definitions.*

Results. *The presence of a semicolon was included in the collected material: due to the structure of the definitions (in definitions of one referent, which consist of two types of definitions; in definitions of two different referents) and due to the purpose of separation (to separate unnumbered meanings of one entry; to separate references to other entry articles from definitions).*

Conclusion. *The authors within the definitional inverted commas refer to a single designator using two types of definition, but also point to two different designators that have semantic relations with each other. The functioning of the semicolon in definitions in dictionaries and dialect lexicons thus allows the lexicographic (scientific) definition to be combined with additional information and the definition of the dialect user given in the referenced fragments of the villagers' statements. The repeated patterns of use of the delimitation mark also indicate the formation of a fixed lexicographical practice in dialect dictionaries.*

Key words: *dialect lexicography, dialect dictionaries, dictionary microstructure, keyword article, defining, semicolon.*

Надійшла до редакції: 30.09.23.

Прийнято до друку: 28.11.23.

ДИСКУРСОЛОГІЯ. ЛІНГВОЕКСПЕРТОЛОГІЯ. ЛІНГВОСТИЛІСТИКА

УДК 800 : 001.2

DOI: 10.31651/2226-4388-2023-35-72-79

СМІХОВИЙ ДИСКУРС ВОЄННОГО ПЕРІОДУ В УКРАЇНІ

**А. І. Бондаренко, доктор філологічних наук,
професор кафедри української мови, методики її навчання та перекладу,
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
(Ніжин, Україна)**

e-mail: alla_bon@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4140-4733>

У пропонованій розвідці приділено увагу дискурсивним механізмам функціонування мовних знаків сміхової культури періоду воєнного стану в Україні. Наведено актуальні концепції гумору. Розмежовано основні тематичні групи гумористичних текстів малих жанрів воєнного періоду. Розкрито структуру та функції соцімережесих вербальних мемів війни та способи набуття ними статусу лінгвокультурам. Проаналізовано формування їхніх парадигматичних і синтагматичних відношень. Пояснено роль неолексем воєнного часу, гри семем багатозначних слів, контекстуальні відношення різностильових лексико-семантичних елементів й оказіональну сполучуваність у розгортанні гумористичного модусу комунікації. Простежено прийоми послуговування загальними та власними назвами з метою створення комічного ефекту. Аргументовано функціонування топонімів й антропонімів як словесних трендів воєнного часу. Розкрито причини порушення нормативного написання власних назв. Розглянуто використання інтертексту, мовних засобів самоіронії, пародіювання, сарказму та ін. Розглянуто мовностилістичну організацію просторових і часових референтних зміщень, дискурсивні механізми перебудови фрагментів мовно-концептуальної картини світу. Виявлено роль прецедентних феноменів (імен, текстів і ситуацій), соціокультурного, ідеологічного та психологічного контекстів у реалізації аксіологічної, світоглядної, психотерапевтичної, а також ідентифікаційної стратегій гумористичної комунікації.

Дослідження створено за підтримки грантового проєкту «Documenting Ukrainian. Institute for Human Sciences, Austria».

Ключові слова: сміховий дискурс, мовні знаки сміхової культури, лінгвокультурема, гумористичний модус комунікації, гумористична інтерпретація, прецедентний феномен, аксіологічна функція сміхового дискурсу, світоглядна функція сміхового дискурсу, ідентифікаційна функція сміхового дискурсу.

Актуальність дослідження. Феноменальним явищем епохи воєнного стану в Україні є розвиток сміхового дискурсу, який став лінгвокультурним феноменом і засвідчує стійкість громадян держави, що зазнала збройної агресії, в умовах загрози життю. Елементи комічного містять висловлювання медіаперсон, що відображено в публіцистиці. Завдяки новинам, поширеним у медійному просторі, користувачі соцімереж підхоплюють повідомлення на певні теми, розгортаючи гумористичну інтерпретацію. Під час війни спостерігаємо сплеск сміхової культури, що демонструє мовотворчість українського народу, для якого комічні висловлювання стали засобами психічного спротиву агресії та збереження внутрішньої рівноваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах нинішньої війни в Україні актуальною є концепція гумору як механізму захисту (Дж. Вайлант), що пов'язано з психотерапевтичним аспектом сміху. Наявні також декілька теорій побудови

гумористичного висловлювання та його мети: несумісності об'єктів (Т. Рибо), переваги в результаті ігрової агресії (Ч. Грунер), соціальної взаємодії (Д. Коллінз). Більшість дослідників переконані в тому, що основу комічного становить інтелектуальна здатність людини до протиставлення декількох сторін буття. Зазначені теорії виникли на ґрунті аналізу вербальних компонентів гумористичної комунікації та проливають світло на структуру й функції мовних одиниць у текстах комічних жанрів, а також екстралінгвальні умови їхньої виражальності.

Українські вчені розглядають сміхову культуру в аспекті ігрової мовотворчості на основі практик масової комунікації. Слушним висновком, якого доходить В. Самохіна в монографії «Жарт у сучасному комунікативному просторі Британії та США», є твердження про те, що когнітивний механізм невідповідності запускають шляхом порушення низки норм, як мовних, так й екстралінгвальних, серед яких – онтологічні, аксіологічні, логіко-поняттєві та ін. (5, с. 12).

Механізми лінгвокультурної реалізації сміхового дискурсу воєнного періоду в Україні досі не були об'єктом спеціальних наукових розвідок. Зокрема, дослідницьких зусиль потребує розгляд засобів та механізмів побудови комічних висловлювань. Тому **мета** пропонованої розвідки – виконати інтегративний аналіз дискурсивних механізмів комунікації комічної тональності періоду воєнного стану в Україні, а саме:

- а) визначити мовні чинники створення сміхового дискурсу;
- б) контекстуалізувати вербальні виразники комічного;
- в) окреслити роль прецедентних феноменів у функціонуванні мемів війни;
- г) розкрити основні стратегії гумористичної комунікації воєнного періоду.

Матеріали й методи дослідження. Матеріалом для пропонованої розвідки стали більш як 400 контекстів, отриманих методом суцільної вибірки з текстів малих комічних жанрів, а її джерельною базою – українські медійні сайти («Анекдоти. UA»), «Апостроф», «Гордон», «Економічні новини», «Розділ. Львів», «І. А. Інформер» та ін.) Простір для лінгвокультурологічного аналізу створили тексти як фольклорних жанрів (анекдоти, оповідки, билиці, засіванки, тости), так і твори із заявленим авторством (стендап, вірші, іронічні треки, гумористичні мініатюри, пародії, жарти та ін.). У процесі дослідження використано методи компонентного, дистрибутивного, контекстологічного та контекстуально-інтерпретаційного аналізу, а також семасіологічну процедуру польового моделювання.

Результати дослідження й обговорення. Сміховий дискурс спрямовано на формування оцінки суспільної ситуації та мовомисленнєвих механізмів протистояння наслідкам гібридної війни. У процесі дослідження ми виокремили 9 основних тематичних груп текстів гумористичних жанрів, а саме: «ЗСУ», «Зброя ЗСУ», «Цивільні українці й війна», «Звільнення українських територій», «Українське військово-політичне керівництво», «Політикум Америки та Західної Європи», «Міжнародні організації», «Російське військо та флот», «Російське військово-політичне керівництво».

Наскрізними в цих текстах є лексико-семантичні та семантико-синтаксичні одиниці, які стали трендовими не тільки у висловлюваннях політиків і військового керівництва, а й соцмережах, засвідчивши єдність українського лінгвокультурного товариства в умовах історичних випробувань. Ідеться про словесні мемі війни, тобто вербальні елементи, творчо інтерпретовані та поширювані від однієї особи до іншої. Маркерами гумористичного модусу комунікації воєнного часу стали як лексико-семантичні, так і семантико-синтаксичні одиниці: *бавовна*, *російський воєнний корабель*, *концерт Кобзона*, *жест доброї волі*, *центри прийняття рішень*, *Щекавиця*, *Чорнобаївка* та ін.

Прецедентною ситуацією для поширення слова *бавовна* стало те, що 25 квітня 2022 року в одному з російських міст пролунали вибухи. Через похибку електронного перекладу це слово стали вживати як відповідник до «хлопок», що позначає вибух на російській території чи теренах окупованої України: *Белгород – хлопок*. *Брянськ – хлопок*. *Вороніж – хлопок*. *Поодинокі хлопки поступово переходять в аплодисменти*. *Бурхливі*

овації... *Бавовна в Криму!* (1, 1.09.2022). Порухення мовних норм (уживання форм множини цього слова, його оказіональна сполучуваність) підсилюють комічний ефект: *постійні бавовни, сталася бавовна, виникла бавовна, спричинили бавовну* та ін.

У медійному просторі розгорнуто площину відіменникової неолексеми *бавовнити*, а також культуронімів – похідних від указаного слова. Демінутивна форма стимулювала утворення міфоніма *Бавовнятко*, у якому акцентовано семантику динамічності (подібно до рухливості, грайливості малих істот), яка корелює з позитивною телеологічною оцінкою: *Як помітно з новин, «Бавовнятко» ходить аеродромами й окупанти начебто кудись «зникли». Але не зникли, військовою термінологією це називається розосередилися. По різних аеродромах вони розтягли свою стратегічну авіацію, де це тільки можливо...» – розповів Ігнат. – «Ми ж бачили не перші такі «Бавовнятка»... (7, 27.12. 2022).*

У сміховій дискурсивній площині аналізована лексико-семантична одиниця стала поштовхом для розширення онімного репертуару масової комунікації, зокрема формування прагмонімів: *Якби я був тютюновим магнатом, то зробив би цигарки «Бавовна». З органічним написом «Куріння вбиває». Ну, і з різними смаками. Ялта з ментолом, Білгород з шоколадом тощо (1, 11.01.2023).* У соцмережових повідомленнях відображено стійкий асоціативний зв'язок слів *бавовна* та *курити*: *А що в кремлі? Якесь задимлення. Може, лєнін у мавзолеї закурив? (6, 4.04.2023).* Таким відношенням сприяли висловлювання президента В. Зеленського про «куріння», які стали стимулом творчої соцмережової інтерпретації: *А не треба курити де попало. Треба курити там, де ще не попало (5, 6.11.2022).*

Повідомлення в засобах масової інформації та висловлювання в соціальних мережах засвідчують формування асоціативно-семантичного поля розглядової лінгвокультури, серед одиниць якого – стилістично марковане словосполучення *благодатний вогонь*. У конфесійних текстах й узуальному мовленні вірян воно позначає важливий атрибут Великодня, проте в соцмережовому контексті воєнного періоду формує саркастичний сигнал. Висміяно транслювання, яке провадить роспропаганда, невтішних для країни-агресорки новин у позитивному світлі: *Владімір Гундяєв: «На нафтобазу в Белгороді зійшов благодатний вогонь» (5, 11.12.2022).*

Семантична гра, яка виникає на основі обігрування форми слів *бавовна* та *бавовнярі*, актуалізує мовні стереотипи радянської епохи. Виникає зближення двох фреймів, тобто фрагментів дійсності: з одного боку, процесу сільськогосподарського виробництва в умовах соціалістичного змагання, а з іншого – збройного опору. Використання оніма-ідеологеми *Сталін* з його усталеним асоціативно-семантичним ореолом породжує темпоральне зміщення в картині світу, яке підтримує семантика ідеологічного гасла-ретроспекції: *Бавовнярі Криму! Виконаємо зобов'язання, узяті в листі товаришу Сталіну!* Висловлювання виражає деонтичну модальність. Його підтекст містить спонукування та заохочення до активних методів протистояння агресії.

Мовними знаками сміхової культури воєнного часу стали не лише загальні, а й власні назви. Гумористичну комунікацію характеризує актуалізація семантики межової екзистенційної ситуації, яку сфокусовано в топонімі *Щекавиця*. Після погроз застосувати в Україні тактичну ядерну зброю, коли внутрішня напруга українців досягла апогею, користувачі розгорнули в соцмережах гумористичні версії того, як можна провести останні хвилини свого життя.

Прецедентною ситуацією для формування вербального мему *Щекавиця* стало поширення в соцмережі твіту, у якому повідомляли про існування в Києві спільноти, яка планує в разі ядерного вибуху зібратися на цій горі та влаштувати там оргію. Товариство користувачів мережі інтегрувалося навколо лінгвокультуроніма «Оргія на Щекавиці», унаслідок чого було сформоване асоціативно-семантичне поле згаданого топоніма. До нього увійшли такі позитивно заряджені компоненти гумористичного забарвлення: *майстер-класи, лідерство молоді, стабільний інтернет від Київстару, а також кейтерінг від мережі магазинів «Сільпо», меню для зголоднілих від Євгена Клопотенка* та ін.

Парадоксальне осмислення можливості реалізуватися на межі життя і смерті стимулювало виникнення народної етимології слова *оргія* як «організованої події», чому сприяла близькозвучність наведених лексико-семантичних одиниць. В анекдоті, який репрезентує семантику можливих світів, комічний ефект виникає завдяки контекстуальній взаємодії стилістично різнопланових одиниць – молодіжних сленгізмів (*приколи*, *флудити* (від англ. *flood* – «повінь, потік»)) і церковнослов'янізмів (*содом*, *гомора*). Як відомо, останні походять від назв міст, які Бог, за Святим Письмом, знищив за гріх хтивості:

–Бабусю, а як ви готувалися до ядерки тоді, у 2022?

–Ну, як...створили чат, щоб домовитись про содом і гомору на Щекавиці, і флудили там приколами.

–Ладно, баб, іди пий таблетки (1, 27.09.2022).

Суспільні події в країні, яка зазнала збройної агресії, стали каталізатором функціонування словесних трендів сміхового дискурсу задля послаблення психічної напруги. В умовах загрози блекауту через обстріли енергетичних об'єктів лінгвокультуре *Щекавиця* актуалізовано завдяки прийому самоіронії: *Треба було планувати Щекавицю на час, коли не буде світла. Хоч би було чим зайнятися!* (5, 20.11.2022).

У дискурсі часів війни топоніми зазнали гумористичного маркування. Тезаурус комічного збагатили не тільки мовленнєві одиниці, що позначають реальні географічні об'єкти, а й неолексеми з нульовою референтністю: *Наступ пройде вздовж пгт. Бозна і с. Куди* (3.05.2023). Як зазначає В. Самохіна, «за характером референтного простору, який відображається в жарті, можна виділити реальну дійсність, яка трансформується в псевдореальну, що включає елементи вигадки, суб'єктивного ставлення до фактів дійсності» (4, с. 71). На основі загальноновживаних прислівникових форм шляхом поділу їх на окремі компоненти виникають okazіоналізми, що створюють уявлення про існування альтернативної конспіративної мапи України: *Напрямок головного удару з Ненацька на Бряк і Хутко. Але дехто вважає, що почнуть не за Баром. Це хибна думка. Саме з Ненацька* (3, 2.05.2023).

Енергію комічного випромінюють не лише топоніми, а й антропоніми – продуценти негативної соціальної оцінки. У результаті побудови компаративних фреймів виникають онімні інновації *Осама бін Путін* (пор.: *Осама бен Ладен*), *Медведопутєно*, *Пюрер*, які стають відправними точками сміхового дискурсу (пор.: *Пюрер картопляного рейху*). У вказаній перифразі онім *Пюрер* утворено на основі стилістично різнопланових слів *фюрер* та *юре*: білоруси широко культивують картоплю. Два фрейми – один із політичної площини (історії гітлерівської Німеччини), інший – зі сфери побуту – накладаються, продукуючи уявлення про нікчемність політика.

Функційно навантаженим мовним знаком сміхової культури воєнного часу стала аббревіатура *ЗСУ*, яку супроводжує позитивна оцінна конотація через суспільне схвалення дій українських захисників і захисниць. В узуальному мовленні війну прирівняно до театрального мистецтва (пор.: *театр воєнних дій*). Гумористичний модус комунікації розгорнуто завдяки побудові контекстів, у межах яких світоглядно-рольову опозицію актора та глядача переосмислено внаслідок okazіональної сполучуваності (пор.: *Бог аплодує*). У результаті відбувається інтерференція антропоцентричної й теоцентричної мовних картин світу: *Якщо белгородці чують хлопки в небі, значить, Бог аплодує ЗСУ* (5, 30.12.2022).

Збройна агресія зазнає осмислення в термінах фізичного стану людини. Образну паралель *війна – лікування* підтримує багатозначність лексеми *операція*, унаслідок чого виникає гра семем: «1. Хірургічне втручання з лікувальною метою при деяких захворюваннях чи пораненнях. 2. Сукупність бойових дій, підпорядкованих єдиній меті, єдиному завданню, або одна така дія» (1, с. 705). Комічна тональність постає внаслідок ефекту несправдженого очікування: ролі пацієнта й лікаря знаходять нестереотипне словесне вираження:

– *А знаєте, як москowitzи кажуть на цю війну? Аперация!*
– *Тю, дурні! Де таке бачено, щоб пацієнт зіскакував з операційного стола й мотлошив хірурга!* (5, 6.02.2023).

Мовні знаки сміхової культури стають виразниками ідеологічної та моральної оцінок не тільки лідерів ворожих до України держав, а й російських пропагандистів, які так само несуть відповідальність за воєнні злочини (пор.: *Прес-аткаше МЗС РФ Захарова*). У ході утворення прикладки-оказіоналізму зіставлено суспільно значущу площину дипломатії, з одного боку, та згубну асоціальну звичку людини, з іншого. Як відомо, прес-аташе – це співробітник дипломатичного представництва, що відає питаннями преси й інформації.

У сміховому дискурсивному просторі воєнного періоду стилістичного маркування набули прізвища представників українського шоу-бізнесу, які не тільки не висловили свого ставлення до війни в Україні, а й працювали в країні-агресорці: *Новий збір фонду помсти ані лорак* (5, 30.05.2023). У пародійному світлі вони стають об'єктами соцмережевого стьобу, що відображає написання їхніх прізвищ із малої літери через негативну оцінку конотацію: *Батько наш – Бандера, ані лорак – мати* (5, 31.05.2023).

У семіотичній площині концептуальної метафори *війна – мистецтво* продуктивним є прізвище *Кобзон* як мовний знак моральної семантики: *Кобзон: 13 травня. Корпоратив для льотчиків і вертольотчиків* (4, 13.05.2023). Зазначений онім зазнає актуалізації в контексті медійних повідомлень про суттєві втрати ворога. Вислови з указаною власною назвою набувають рис стійких, повторюючись у різних жартівливих висловлюваннях. Зокрема, формула чорного гумору *відправити на концерт Кобзона* поповнює дискурсивну площину, зазнаючи актуалізації від перших днів війни до сьогодні: *За дві доби на концерт до Кобзона ЗСУ відправила понад 3500 глядачів! Слава Україні!!!* (1, 26.02.2022).

Комічну виразальність висловлювання сформовано завдяки ефекту несправдженого очікування, коли поряд опиняються семантико-синтаксичні компоненти, що є носіями експресії урочистості, з одного боку, та буднів збройного протистояння, воєнної повсякденності, з іншого: *Українець стає на коліно в трьох випадках: перед Богом, перед майбутньою дружиною і щоб спалити російський танк* (5, 27.01.2023). У характеристиці української ментальності сміховий дискурс реалізує ідентифікаційну стратегію, спрямовану на згуртування української нації в часи важких історичних випробувань.

Важливе значення для розгортання сміхового дискурсу періоду воєнного стану в Україні мають прецедентні феномени, зокрема ситуації, які передували з'яві жартівливих висловлювань. В основі пресупозицій, на основі яких сформовано гумористичний модус комунікації, перебувають абсурдні твердження російських медіаперсон. 28 жовтня 2022 року російський представник у Радбезі ООН поскаржився на те, що українці поширюють безпілотниками комарів, які є переносниками інфекцій. Таке твердження спричинило дискурсивне розгортання поняття «біологічна зброя»: *Якщо у вашій квартирі літають комарі, не чіпайте, не знімайте та не викладайте. Можливо, це військовий підрозділ на ротації* (5, 29.10.2022).

Для побудови оказіональних словосполучень (*бойові комарі, бойові бобри, бойові миші*) використано компоненти не лише ентомологічного, а й теріологічного субкодів української лінгвокультури: *Бойові миші під'їхали. Куди дивиться Небензя?! Чому про бойових комарів попередив, а про бойових мишей ні? Бойові миші – таємна біозброя укрнацистів* (5, 10.11.2022).

Гумористичні повідомлення воєнного часу виникають як асоціативні відгуки на новини, які під час війни є викликами, що тематично спрямовують гумористичну інтерпретацію. Незрозумілість деяких подій породжує фантастичні уявлення, унаслідок чого відбувається трансформація узвичаєних моделей світобуття. У гумористичних контекстах зафіксовано актуалізацію лексики на позначення контактів із позаземними цивілізаціями. 19 квітня 2023 р. мешканці м. Києва стали свідками жовто-блакитного спалаху в небі, який супроводжував гучний звук. Тому в соцмережах з'явилися

припущення щодо падіння супутника, прильоту метеорита й НЛО. Самоіронію представників нації, яка захищається від агресії за підтримки союзників, виражають імперативні утворення: *НЛО падає. Українці через 0,0001 секунди: «Дайте зброю!»* (1, 23.04.2023).

Експресія комічного постає завдяки неусталеній вербальній комбінаториці. Слова на позначення видів зброї розгортають семантико-синтаксичні відношення із суспільно-політичною лексикою та внаслідок цього зазнають антропоморфізації. Відбувається прирівнювання збройних засобів до виборців, що спрямовує трансформацію буттєвих ролей і продукування семантики суспільної активності. Референтні зміни в мовній картині світу відображає написання назв видів зброї з великої літери, що корелює з позитивною оцінною конотацією цих лексико-семантичних одиниць: *У результаті референдуму Лиман відійшов до України. В опитуванні брали участь: Танки, Міномети, Гаубиці, Хаймерси* (5, 2.10.2022).

Енергію комічного випромінює зіткнення семем (окремих значень) загальновживаних лексико-семантичних елементів: *Росіяни переживають, що в Україну приїхали ракети «Хаймерс» дальністю 300 км. Не переживайте, скоро ми їх вам пришлемо, і у вас будуть* (5, 6.08.2022). Одне зі значень слова «присилати» – надсилати поштою, а друге – «спрямовувати». У наведеному прикладі зіставлено мирну ситуацію надсилання речей і визвольні наміри українських борців і борчинь.

Гумористично забарвлені мікроконтексти, основу яких становить лексика на позначення озброєння, підсилюють інтертекстові складники – фрагменти прецедентних текстів як знаки національної лінгвокультури, зокрема уривки з поезій Т. Шевченка: *Думка про те, що в українців бомба брудна, – жаклива та огидна. У нас бомба чиста, охайна, доглянута, як садок вишневий біля хати. А ще вгодована й у шапці* (5, 25.10.2022).

Антропоморфізація хрематонімів – назв видів зброї – є поширеним явищем у сміховому дискурсі часів війни в Україні. Такі оніми в масовій комунікації супроводжує позитивна телеологічна оцінка, що спричинило освоєння їхньої семантики в термінах родової спорідненості:

- *Тату, чому мене назвали Леопардом?*
- *Бо Байрактар у нас уже є!* (5, 29.01.2023).

Висновки та перспективи дослідження. Отже, гумористичний дискурс воєнного періоду формують ресурси переважно таких основних і проміжних мовних рівнів: лексико-семантичного, словотвірного та семантико-синтаксичного. Завдяки поширеності, функційності, парадигматичним і синтагматичним зв'язкам словесні тренди воєнного періоду стали лінгвокультуремами, які містять важливу подієву інформацію, визначають суспільну поведінку та впливають на ухвалення рішень. Їхню системну дискурсивну підтримку реалізують соціокультурний, ідеологічний і психологічний контексти масової комунікації. Розгортання сміхового дискурсу, його тематику та мовні засоби спрямовують прецедентні ситуації, пов'язані з новинами визвольної боротьби українського народу й політичними подіями. Результатом є формування світоглядної, аксіологічної, психотерапевтичної, а також ідентифікаційної комунікативних стратегій. Перспективу подальших досліджень в обраному напрямі вбачаємо в дослідженні морфолого-семантичних засобів формування гумористичного модусу комунікації.

Список використаної літератури

1. Вокальчук Г. М., Радько О. Г. Індивідуально-авторські прикметники в поетичному дискурсі XX–XXI сторіч (лексикографічний аспект) : монографія. Луцьк : Терен, 2017. 388 с.
2. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики : монографія. Одеса : Астропринт, 2006. 324 с.
3. Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки : монографія. Львів: ЛНУ, 2000. 350 с.
4. Самохіна В. О. Гумористична комунікація як компонент ігрової діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Філологія*. 2018. Вип. 8, № 1. С. 170–174.

5. Самохіна В. О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США : монографія. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. 360 с.
6. Словник української мови : в 11-и томах / ред. кол.: І. К. Білодід та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 5: Н-О / ред. тому: В. О. Винник, Л. А. Юрчук. 1974. 840 с.

Список умовних скорочень джерел

1. Анек. – Анекдоти UA (https://anekdot.kozaku.in.ua/pro_soldat/).
2. Апос. – Апостроф (<https://apostrophe.ua/ua/news/society/2023-05-03/lenin-reshil-zakurit-memy-i-fotozhaby-na-sbitie-dronov-nad-kremlem/296227>).
3. Горд. – Гордон (<https://gordonua.com/ukr/news/society/mirnuti-ne-za-barom-a-z-nenatska-ukrajintsi-v-sotsmerezah-rozmirkovujut-jakim-bude-kontrnastup-zsu-1662>).
4. Екон. нов. – Економічні новини (https://enovosty.com/uk/news-ukr/news_society-ukr/full/1305-dajte-snaryadiv-bryanskomu-ppo-memi-ta-fotozhabi-na-zbitu-aviaciyu-rosii).
5. Розд. Львів – Розділ. Львів. UA (<https://rozdil.lviv.ua/anekdot/search/23/index.php?p=10>).
6. CR. Z. – CRIM ZONE (<https://crimezone.in.ua/podiji/v-ukraine/14847-poblizu-biloruskogo-kordonu-zjavivsja-specpidrozdil-bojovih-bobriv-video.html>).
7. І. А. – І. А. Інформер (<https://informer.today/politics/bavovnyatko-hodit-rosijskimi-aerodromami-u-zsu-zrobili-zayavu/>).
8. КР – КР. UA (<https://kp.ua/ua/life/a668309-anekdoti-ta-memi-tizhnja-meteoriv-u-inshoplanetjan-zalishilos-na-dva-tri-razi>).
9. Obozr. – Obozrevatel (<https://news.obozrevatel.com/ukr/society/nastup-pochnetsya-iz-nenatska-vzdovzh-sil-bozna-i-kudi-ukrajintsi-zaplutali-rosijan-chutkami-schodo-k>).

References

1. Bilodid, I. K., et al. (Eds.). (1970–1980). *Slovnýk ukraïnskoi movy v 11 tomakh* (Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes). Kyiv: Naukova Dumka. Vol. 5: N-O. 840 (in Ukr.).
2. Karpenko, O. Yu. (2006). *Problema kohnityvnoi onomastyky: monohrafiia* (Problems of cognitive onomastics: a monograph). Odesa: Astropynt, 324 (in Ukr.).
3. Kosmeda, T. (2000). *Aksiologichni aspekty prahmalinhvistyky: formuvannia i rozvytok katehorii otsinky: monohrafiia* (Axiological aspects of pragmalinguistics: the formation and development of the category of evaluation: a monograph). L'viv: LNU, 350 (in Ukr.).
4. Samokhina, V. O. (2018). *Humorystychna komunikatsiia iak component ihrovoi diial'nosti* (Humorous communication as a component of play activity). *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. Filolohiia*. 8(1), 170–174 (in Ukr.).
5. Samokhina, V. O. (2012). *Zhart v suchasnomy komunikatyvnomu prostori Velykoï Brytanii ta SSHA: monohrafiia* (Jokes in the contemporary communicative space of Great Britain and United States: a monograph). Kharkiv: KhNU im. V. N. Karazina, 360 (in Ukr.).
6. Vokal'chuk, H. M., & Rad'ko, O. H. (2017). *Indyvidual'no-avtors'ki prykmetnyky v poetychnomu dyskursi XX-XXI storich (leksykohrafichnyi aspekt): (Author-specific adjectives in the poetic discourse of the 20th – 21st centuries (lexicographical aspect))*: monohrafiia. Luts'k: Teren, 388 (in Ukr.).

HUMOUROUS DISCOURSE OF THE WARTIME PERIOD IN UKRAINE

Alla Bondarenko, Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of the Ukrainian language, methods of its teaching and translation,

Mykola Gogol Nizhyn State University

(Nizhyn, Ukraine)

e-mail: alla_bon@ukr.net

ORCID:<http://orcid.org/0000-0003-4140-4733>

Summary. Introduction. *An important phenomenon of Ukrainian wartime culture is the development of humorous discourse which testifies to Ukrainians' resilience in the face of armed aggression and threat to life. There has been a notable rise of humorous culture which serves as a means of psychological resistance to aggression.*

Purpose. *The present study offers an integrative analysis of the discursive mechanisms of Ukrainian war-related humorous communication.*

Methods. *The study uses the methods of componential, distributive, contextological and interpretive analysis, as well as the semasiological procedure of field modelling.*

Results. *The study explicates the role of wartime neolexemes, word play, contextual relationships between lexical and semantic elements of different styles as well as occasional word connections in humorous communication. It also reveals how common and proper nouns are used to create a humorous effect. Finally, the study outlines the role of intertextual elements, self-irony, parody, and sarcasm.*

Originality. *The study examines the discursive mechanisms of humorous culture during wartime in Ukraine. It reveals the structure and function of verbal war-related memes as well as their ascendance to the status of linguoculturemes. The author identifies the role of precedent phenomena as well as sociocultural, ideological and psychological context in the realisation of the axiological, worldview and identification strategies of humorous communication.*

Conclusion. *The humorous discourse of the wartime period is formed primarily by resources of the basic and intermediate linguistic levels: lexical and semantic, word construction, and semantic and syntactic. Due to their spread, functions, paradigmatic and syntagmatic connections verbal trends of the wartime period have turned into linguoculturemes which contain important information about war events and influence the public opinion. They rely on the sociocultural, ideological and psychological contexts of mass communication. As a result, they form the worldview, axiological, psychological as well as identification communicative strategies.*

Key words: *humorous discourse, linguistic signs of humorous discourse, linguocultureme, humorous mode of communication, humorous interpretation, precedent phenomenon, axiological function of humorous discourse, worldview function of humorous discourse, identification strategy of humorous discourse.*

Надійшла до редакції: 15.09.23.

Прийнято до друку: 18.11.23.

**ЛІНГВОЕКСПЕРТИЗА ВОЄННОЇ ПОРИ: СЕМАНТИКО-ТЕКСТУАЛЬНІ
МАРКЕРИ ПІДКАРНИХ ОЗНАК КРИМІНАЛЬНИХ ЗЛОЧИНІВ, ПОРОДЖЕНИХ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЮ ВІЙНОЮ**

***В. В. Калько, доктор філологічних наук, професор
кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)***

e-mail: mkalko@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9394-1664>

ідентифікатор Scopus-Author: 57219247796

***М. І. Калько, доктор філологічних наук, професор
кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)***

e-mail: mkalko@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6042-4436>

ідентифікатор Scopus-Author: 57219238410

Розвідку присвячено встановленню інвентарю семантико-текстуальних маркерів підкарних ознак кримінальних злочинів, породжених російсько-українською війною, зокрема виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України та тимчасової окупації частини території України, а також глорифікації осіб, які здійснювали збройну агресію. Матеріалом розвідки є авторський архів семантико-текстуальних досліджень, виконаних на замовлення Управління Служби безпеки України в Черкаській області, які, крім результату – висновків спеціаліста, містять постанови про призначення семантико-текстуального дослідження, протоколи огляду сторінок користувачів соцмереж, їхні скриншоти, аудіо- та відеофайли в супроводі стенограм, наданих замовником.

Узагальнення власного досвіду семантико-текстуальних досліджень уможливило окреслення об'єктивного змісту ознак кримінальних злочинів, породжених російсько-українською війною, з подальшою інвентаризацією мовних засобів їх репрезентації. У ракурсі студії доцільним є запровадження понять семантико-текстуальний маркер шуканих ознак – інтегрант семантичного маркера як об'єктивного змісту ознаки та текстуального маркера як тексту загалом чи його фрагмента, у якому виражено цю ознаку.

Установлено, що найчастотнішою є дихотомічна ознака виправдовування й визнання правомірними агресії та окупації. Другою за поширеністю в досліджуваних матеріалах є ознака глорифікації агресорів й окупантів, а третьою – заперечення російської агресії та окупації.

Ключові слова: лінгвістична експертиза, семантико-текстуальне дослідження, виправдовування агресії, визнання правомірною агресії, заперечення агресії, глорифікація, семантичний маркер, текстуальний маркер.

Актуальність. Уже на другому тижні повномасштабного російського вторгнення в Україну – 3-го березня 2022-го року – Президент Володимир Зеленський підписав Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції», відповідно до якого «Кримінальний кодекс України» доповнили статтею 436-2 «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників», що передбачає покарання виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до трьох років (13). У період від березня 2022 року, коли ця норма набула чинності, до 30 вересня 2022 року суди ухвалили за статтею 436 2 ККУ 99

вироків особам, які поширювали в інтернеті інформацію, що містила виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України та глорифікацію її учасників (4, с. 48).

Від березня 2022 року й донині викладачі кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики – члени Комісії з філологічної експертизи ЧНУ імені Богдана Хмельницького – регулярно виконують семантико-текстуальну експертизу на замовлення Управління Служби безпеки України в Черкаській області. Правда, з огляду на те, що виконавці не сертифіковані як експерти, вони провадять семантико-текстуальні дослідження і за їх результатами пишуть висновки спеціаліста, що не є правовою кваліфікацією, а лише констатацією об'єктивного змісту тексту з позиції спеціальних знань у галузі семантико-текстуальних експертних досліджень, тобто слугують джерелом доказів.

Виконувані семантико-текстуальні дослідження становлять підвид лінгвістичної експертизи, яку проводять для встановлення об'єктивного змісту, стилістичних та інших мовних особливостей письмового або усного (зміст якого надано у вигляді текстового відтворення) текстів та окремих їхніх компонентів (фрагментів, висловлювань, термінів, понять, слів і словосполучень), що мають значення для справи. У постанові про призначення семантико-текстуального дослідження зазвичай є комплексне запитання до спеціаліста: чи містять надані матеріали ознаки виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, тимчасової окупації частини території України, а також глорифікації осіб, які здійснювали збройну агресію?

Матеріалом семантико-текстуального дослідження є надані слідчими Управління Служби безпеки України в Черкаській області протоколи огляду сторінок користувачів заборонених в Україні соцмереж «Однокласники» та «Вконтакте», а отже, досліджувані об'єкти – це передовсім писемні тексти постів та перепостів загалом, їхні фрагменти, окремі висловлення, слова, написи тощо. Якщо поставало завдання зробити семантико-текстуальну експертизу усного мовленнєвого повідомлення, що містить аудіо- чи відеофайл, то замовник експертизи разом із цифровим записом мовлення обов'язково надавав дослівне текстове відтворення його змісту (стенограму), виконане власними засобами.

Розв'язання поставлених замовником завдань уможлиблює використання відомостей, отриманих за допомогою спеціальних знань у галузі лінгвістики загалом та прикладної лінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології, соціолінгвістики, психолінгвістики, теорії мовленнєвих актів зокрема, а також посібників, академічних наукових праць, словників, довідників, спеціальної літератури.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Лінгвістична експертиза текстів антидержавницького спрямування загалом та їх семантико-текстуальні вивчення зокрема покликане допомогти слідчим у царині безпеки, зрозуміти специфіку побудови дискурсу, що містить підкарні ознаки (35, с. 445). На думку вчених, тексти, спрямовані на внутрішньогрупові цінності та головні ідентичності, є основою для підтримки та виправдання агресії (31, с. 100), виправдовувальну інтерпретацію насилля як однієї з форм захисту (30, с. 230). У контексті нашого дослідження присутніми є положення праць Т. ван Дейка, присвячених вивченню ідеології як форми соціального пізнання. Учений зауважував, що інтерпретація ідеології як когнітивної системи дає змогу використовувати її в процесах формування соціальних поглядів різних прошарків суспільства й за рахунок цього провадити опосередкований контроль за їхніми соціальними практиками і, своєю чергою, мовленнєвою діяльністю (28, с. 247–248). Конкретним підтвердженням цих теоретичних узагальнень якраз і є породжена впливом російської ідеологічної пропаганди антидержавницька проросійська позиція окремих українських користувачів соціальних мереж.

Проблеми взаємозв'язку мовознавства, судочинства, криміналістики порушено в працях зарубіжних лінгвістів (див. 29–36). В українському мовознавстві питання

лінгвістичної експертизи висвітлено в студіях Б. М. Ажнюка (1), Л. В. Ажнюк (2, 3), Н. В. Артикуци (5), К. Ю. Голобородька (6), О. Л. Даценко (7–9), Є. В. Ковкіної (10), Л. Ф. Компанцевої (11; 12), Н. В. Кондратенко (13), Ю. Ф. Прадіда (16; 17), В. Я. Радецької (18), Л. В. Свиридової (19), О. П. Сидоренко (20), Д. Ю. Сизонова (21), Г. А. Черненко (23), Л. І. Шевченко (24) та ін.

Уперше специфіку семантико-текстуальних досліджень конфліктогенного інтернет-контенту періоду повномасштабного воєнного вторгнення РФ на територію України, зокрема характеристики вияву ознак виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України та тимчасової окупації частини території України, а також глорифікації осіб, які здійснювали збройну агресію, представлено в публікаціях Л. В. Шитик (25; 26). Уважаємо актуальним встановлення семантико-текстуальних маркерів зазначених підкарних ознак.

Мета статті – інвентаризація семантико-текстуальних маркерів підкарних ознак кримінальних злочинів, породжених російсько-українською війною.

Матеріали й методи дослідження. Матеріалом нашої розвідки є авторський архів виконаних семантико-текстуальних досліджень, який, крім висновків спеціаліста, містить постанови про призначення семантико-текстуального дослідження, протоколи огляду сторінок користувачів соцмереж, їхні скриншоти, аудіо- та відеофайли в супроводі стенограм, наданих замовником. Узагальнення власного досвіду семантико-текстуальних досліджень уможливило окреслення об'єктивного змісту ознак кримінальних злочинів, породжених російсько-українською війною та інвентаризацію семантико-текстуальних маркерів як мовних засобів їх презентації. Вивчення мовленнєвого матеріалу з метою визначення в його структурі наявності шуканих ознак передбачає застосування спеціальних методів та прийомів мовознавства. За допомогою методу спостереження дібрано інформацію про спеціальні лексеми, що містять семантичне забарвлення спонукання до певних дій; метод лінгвостилістичного аналізу дає змогу визначити стиль та жанр тексту, його функції, стилістичні засоби й прийоми, виявити коло передбачуваних адресатів та інші екстралінгвальні чинники; метод моделювання використано для формування версій щодо значення висловлювань, виражених у формі закликів, а також у побудові типових аналогів; на основі методу інтент-аналізу визначено комунікативний намір – інтенцію автора досліджуваного висловлювання (повідомлення); методи семантико-синтаксичного й лексико-граматичного аналізу застосовано для з'ясування значення слів, словосполучень, речень у контексті висловлювань і надфразної єдності.

Результати дослідження та їх обговорення. Семантико-текстуальна експертиза мовлення покликана розв'язувати завдання, що стосуються об'єктивного змісту тексту загалом, окремих його фрагментів, висловів та слів у соціальному контексті. Оскільки слово функціює в тексті, установити лексичне значення можна лише через аналіз його вживання.

У ракурсі нашого дослідження доцільним вважаємо запровадження понять семантико-текстуальний маркер шуканих ознак (СМТ) – симбіоз семантичного маркера (СМ) як об'єктивного змісту ознаки та текстуального маркера (ТМ) як текстового фрагмента, що виражає цю ознаку.

Найчастотнішою в досліджуваних матеріалах є дихотомійна ознака виправдовування й визнання правомірними агресії та окупації. Об'єктивний зміст цих двох ознак, з одного боку, *виправдовування*, а з іншого – *визнання правомірними* збройної агресії Російської Федерації проти України та тимчасової окупації частини території України, є суголосними з огляду на їхню дефініцію, пор.: *виправдовування* – «дія за значенням виправдовувати: визнаючи кого-небудь невинним, правим, доводити це; допускати можливість чого-небудь, робити допустимим що-небудь» (22, I, с. 459) і *правомірний* – «який спирається на закони розвитку природи і суспільства, на право; // виправданий, не випадковий» (22, VII, с. 508).

СМ цієї двоєдиної ознаки в публікаціях на сторінках інтернет-користувачів соцмереж є передовсім виправдовування та визнання правомірними російської агресії та окупації шляхом використання пропагандистського прийому «адвокатської» інтерпретації, тобто виправдувального їх витлумачення (пор.: *виправдувальний* «який є виправданням для кого-небудь, пояснює і пом'якшує чийсь провину; який стверджує невинність підсудного» (22, I, с. 459)). Це зокрема:

СМ–1.1.: інтерпретація повномасштабної війни як «спеціальної воєнної операції», що є акцією боротьби з нацизмом, очищення України від нацизму, палко підтримуване російським народом, та справедливої помсти нацистам з огляду на путінську концепцію денацифікації України як одного з головних завдань т. з. «СВО»:

ТМ–1.1.1.: *«24 февраля 2022 года, когда Вооруженные силы РФ начали проводить спецоперацию по демилитаризации и денацификации Украины»;*

ТМ–1.1.2.: *«Россию не остановит Бандеровщина будет уничтожена!»* (креалізований текст, невербальний компонент якого – фотознімок, на якому зображено букву «Z»);

ТМ–1.1.3.: *«В спецоперации на Украине берут участие чеченцы, русские, аварцы и десятки других национальностей, которые настроены очень решительно по отношению к украинским неонацистам и бандеровцам и покажут украинским фашистам, что настоящая сила заключается в единстве, справедливости и правде!»;*

ТМ–1.1.4.: *«...когда все это закончится, не только бандеровский черно-красный, но и флаг независимой стоит внести в список нацистской символики»;*

ТМ–1.1.5.: *«...столько уродов прикрывались сине-желтым, сколько зла совершили»*, підтекстом якого є потреба справедливої помсти «уродам» за скоєне зло;

ТМ–1.1.6.: *«После всего этого народ втихую начинает все больше поддерживать Россию. Постепенно до людей доходит, что денацификация реально нужна»* (відвертий фейк);

ТМ–1.1.7.: *«Сегодня. 11.05.2022 на освобожденных от бандерскота территориях. Все больше и больше освобожденных поселков. Все меньше укропия. Посмотрите как рады жители теперь уже бывшей Украины освобождению от укронацистов»* (креолізований текст, вербальний компонент якого поєднаний із зображенням особи чоловічої статі у військовій формі РФ поряд із броньованою машиною РФ з червоними прапорами та прапором Росії);

ТМ–1.1.8.: *«Очистите землю от этой мрази!!!! ...Парни, мужчины, пацаны! Мы душой и сердцем с вами!»;*

ТМ–1.1.9.: *«Украинцы, опомнитесь, наконец, гоните бандеровщину вместе с Зеленским!»;*

ТМ–1.1.10.: *«Военнослужащие Донецкой Народной Республики с начала суток ликвидировали 52 украинских националиста».*

СМ–1.2.: інтерпретація повномасштабної війни як СВО, освяченої російською церквою та спрямованої на консолідацію нації перед великою загрозою:

ТМ–1.2.1.: *«Главная цель специальной военной операции на Украине и в Донбассе... – в консолидации, в сосредоточении всей нашей нации перед лицом огромных внешних опасностей!»* (слова патріарха РПЦ Кирила – Володимира Гундяєва).

СМ–1.3: інтерпретація повномасштабної війни як акції порятунку України від націоналізму, який неминуче призведе до її смерті як держави (вінець цинізму «денацифікаторів»):

ТМ–1.3.1.: *«Соседка видела, как какую-то девочку лет 13–14 к столбу привязали и вытопили, якобы за кражу, потом изнасиловали. Рядом проезжавшая полиция не возражала. Это называется радикальный национализм. В России США пыталась тоже такое насаждать с начала 90-х. Но РФ справилась, а независимая нет. В рамках современной общественной формации национализм – смерть для любого государства, ибо*

разрушает своей гнилью социум изнутри» (фейк про вигадану сусідку, що ілюструє т. з. «радикальный национализм» та «доленосний» висновок, який із нього випливає).

СМ–1.4.: інтерпретація повномасштабної війни як операції, спрямованої на знищення українських «бойовиків», звільнення цивільних об'єктів та мирного населення:

ТМ–1.4.1.: *«Операция прошла успешно, этот участок промзоны освобожден. Вывод мирных граждан с территории предприятия «Азот» в Северодонецке. Освобождено более 800 мирных жителей»;*

ТМ–1.4.2.: *«...силы ДНР и российские войска полностью освободили металлургический комбинат имени Ильича в Мариуполе от украинских боевиков».*

СМ–1.5.: інтерпретація повномасштабної війни як спрямованої на знищення винятково військових об'єктів з огляду на путінську концепцію демілітаризації України як одного з головних завдань т. з. «спеціальної воєнної операції»:

ТМ–1.5.1.: *«Обстрелы (в Киеве) как и раньше, только по военным объектам на окраинах».*

СМ–1.6.: інтерпретація збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту та як акції помсти українцям інших регіонів за Донбас:

ТМ–1.6.1.: *«Месть бандеровским 3,14дарасам ... за кровь и слёзы детей Донбасса!»;*

ТМ–1.6.2.: – *«За Луганск и За Донбасс. За кровь пролитых матерей, За смерть отцов и их детей».*

СМ–1.7.: інтерпретація збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього конфлікту між трьома слов'янськими народами:

ТМ–1.7.1.: *«Лукашенко заявил, что конфликт на Украине – это внутреннее дело трех славянских народов, и мы должны сами, без европейцев и американцев, решать эту проблему. Здесь есть одно “но” – если исключить из конфликта европейцев и американцев, то в ту же секунду исчезнет и сам конфликт».*

СМ–1.8.: інтерпретація воєнної агресії та окупації як відповіді на загарбницькі плани неадекватних українців:

ТМ–1.8.1.: *«Возьмем Москву! Сибирь захватим!!!» – оралі пьяные хохлы».*

СМ–1.9.: інтерпретація воєнної агресії як єдиної правильної відповіді чоловіків т.з. «ДНР» та «ЛНР» на «звірства» демонізованих військовиків:

ТМ–1.9.1.: *«Когда разрушают твои дома, убивают женщин и детей, у мужчины один выход, взять в руки оружие и встать на защиту своего народа».*

СМ–1.10.: інтерпретація воєнної агресії як акції суворого правомірного покарання «найманців»:

ТМ–1.10.1.: *«Нужно жестоко наказать наёмников за совершенные преступления, которые предусматривают смертную казнь, к тому же, принародно, как в Киеве в 1946 году, чтобы другим искателям приключений неповадно было».*

СМ–1.11.: інтерпретація військових дій як таких, що спрямовані не проти українських військових, а проти т. з. «укрнатовцев»:

ТМ–1.11.1.: *«...поздравляют нас укрнатовцы с праздником. Они нас уже активно поздравляют. И мы их тоже поздравляем.Сегодня много раненых было местных, целый день скорые работали. Бьют по поселкам, в которых никого нет, просто обстреливают. По коровниках... Твари. Ну, это как всегда, истерия у них. Угу, на день России, да? Ну, и не только, потому что чувствуют, что конец их близок на этой земле, поэтому просто-напросто хотят досадить».*

СМ– 1.12.: інтерпретація воєнної агресії як антитерористичної акції:

ТМ–1.12.1.: *«...аналогичным образом вели себя террористы ИГИЛ в Сирии», у яких із «українськими терористами» – «общие учителя»* (очевидно, йдеться про США і НАТО).

СМ–1.13.: інтерпретація воєнної агресії як війни зі світовою антиросійською коаліцією, а не війни з українським народом:

ТМ–1.13.1.: *«Россия воюет не с украинским народом, который для неё является своей родной кровью и плотью, а с антироссийской военно-политической системой, созданной англо-саксами (США+Британия+Евроколонии) в стране в результате вооруженного государственного переворота в 2014 г., и который эти мировые падальщики используют в качестве своего инструмента в борьбе против России»;*

ТМ–1.13.2.: *«Россия бросила вызов Америке! Идет война за передел мира, против фашизма, в которой Россия воюет – за будущее поколений! Будьте мужественными! Поддержите свою Родину!»*

СМ–1.14.: інтерпретація воєнної агресії як звільнення «Вітчизни» від американської окупації:

ТМ–1.14.1.: *«Освобождаем Отечество от 30-летней американской оккупации!»*

СМ–1.15.: інтерпретація російської агресії як повторного визволення Європи від фашизму:

ТМ–1.15.1.: *«Русский солдат снова освобождает Европу от фашизма!!!»*

Часто такі інтерпретації в межах аналізованого контексту підсилює застосування демонізації ворога – найстарішого пропагандистського прийому, який просуває уявлення про ворога як загрозливого, злого агресора, що має лише руйнівні цілі. Прийом спрямований на викликання ненависті до ворога, необхідної для того, щоб легше завдати йому болю та деморалізувати. ТМ є негативно конотовані слова, словосполучення, речення, у яких демонізовано Президента України, українську владу загалом та конкретних владців і політиків зокрібно, українську армію назагал та військовиків зокрема: «неонацисты», «нацики», «бандеровцы», «фашисты», «суки», «уроды», «убийцы и насильники», «бандерскот», «бандеровские 3,14дарасы». «чубатые мрази», «твари», «взрощенные на сале и Гитлере ублюдки», «нелюдь, фашистская тварь вроде Гитлера»; «шоу с кровью и трупами, толпы кенгуру в вышиванках, скандирующих “Москоляку на гильяку!”»; «Зеленский готов уничтожить всех полностью до последнего украинца ему так сказал Байден»; «Вот что натворила украинская армия и власть уничтожила Донбасс и уничтожает своих украинцев»; «Эта власть киевская уничтожает народ Украины»; «Украинская власть полностью уничтожит народ Украины и скажет, что это Россия»; «Порошенка, Турчинова, Зеленского, Ахметова, Юльку, Третьякова, власть олигархов нужно повесить на банковской за убийство народа Украины и Донбасса»; «Нелюди, недовоины, так сказать, которые умеют воевать только с мирными гражданами, женищинами с детьми, со стариками, которые кричат: “Мы будем делать из ваших детей пирожки, будем резать вам головы”»; «Раз уж нас называют нацистами, то и действовать мы будем, как нацисты, и убивать русских, невзирая на возраст».

Другою за поширеністю в досліджуваних матеріалах є ознака глорифікації агресорів та окупантів. У розвідці під глорифікацією розуміємо дію за значенням *глорифікувати*, або славословити, прославляти «робити кого-, що-небудь славнозвісним, популярним, відомим; звеличувати, вихвалити кого-, що-небудь, створювати популярність, славу комусь» (22, VIII, с. 287). Окрім прямого прославляння, найчастотнішими семантичними маркерами глорифікації є, з одного боку, героїзація як наділення когось рисами героя «видатної своїми здібностями й діяльністю людини, що виявляє відвагу й самовідданість у бою та праці, здійснює великі вчинки на благо людського суспільства» (22, II, с. 56), а з іншого – сакралізація як надання священності, наповнення сакральним характером кого-небудь чи чого-небудь. СМ глорифікації є:

СМ–2. 1.: власне-глорифікація російських агресорів та окупантів разом із їхніми посіпаками-сепаратистами:

ТМ–2.1.1.: *«Русская слава летит над землей. Победа за нами, мы шли к ней годами. Свободный Донбасс, мы навеки с тобой. Победа за нами, в руках наших знамя. 202 полк 1 батальон с тобой!»;*

ТМ–2.1.2.: «...в славный путь проводили очередную партию патриотов в ЛНР и ДНР для участия в специальной операции»;

ТМ–2.1.3.: «Уставший, потрёпанный, голодный, но непобеждённый! Слава русскому солдату!».

СМ–2.2.: глорифікація через героїзацію та/або сакралізацію Путіна, якого світ визнав військовим злочинцем:

ТМ–2.2.1.: «Путин спас наш народ, он – герой. Не только нас он спас, он спас Россию. И как не приклоняться перед ним, как перед человеком? Я никогда не любил говорить красивые слова перед кем-то, но Путин – дар божий, он подарил нам свободу» (слова Рамзана Кадилова);

ТМ–2.2.2.: «Мы за Путина! Путин – герой России!», (невербальні компоненти – фото Путіна та зображення чоловіка у військовій формі РФ поряд із прапором Росії).

СМ–2.3.: глорифікація агресорів, виявлена через возвеличення Путіна над світом як генералісімуса (це підтверджують погони на його кітелі), який переломить світовий порядок:

ТМ–2.3.1.: «Пророчество! Владимир оденет мундир и Мир вздрогнет, наступит переломный момент мирового порядка», завдяки чому Росія стане завойовником багатьох народів: «Воспрянет Россия, покорятся многие народы и падут ниц...».

СМ–2.4.: глорифікація агресорів, виявлена через найвищу оцінку діяльності Путіна на посту президента: «То, что он сделал, это реально чудо» (пор.: значення слова чудо «найвищий вияв чого-небудь, яких-небудь ознак, якостей, властивостей; те, що викликає загальне захоплення, вражає своїми якостями, властивостями; те, що гідне великого подиву, незвичайне, дивовижне» (22, XI, с. 374):

ТМ–2.4.1.: «Путин стал руководить страной в 48 лет без опыта и связей. Была война, разруха, нищета и грабеж страны. Возможно что-то поменялось была примерно 5 % из 100 %. То, что он сделал, это реально чудо. Вся желчь в его сторону может исходить только от врагов России».

СМ–2.5.: глорифікація російських агресорів, виявлена через всенародну підтримку високої і священної місії Путіна:

ТМ–2.5.1.: «Держись, Владимир! Русь с тобой! Мы встанем за тебя стеной! И Бога молим за тебя, всем сердцем Русь и Мир любя! Держись – тебя нельзя сломать, Ведь за тобой Россия-мать! Все возвратится на круги своя, достаточно послушались мы хрени, ни перед кем еще и никогда, Россия не вставала на колени!!!»

СМ–2.6.: глорифікація як прославлення путінських маріонеток, зокрема Рамзана Кадилова – переможця «неонацистів»:

ТМ–2.6.1.: «Не хотите памятник Жукову, победившему фашистов? Будет вам памятник кадырову, победившему неонацистов!..»

СМ–2.7.: глорифікація через героїзацію «двохсотих» ватажків бойовиків:

ТМ–2.7.1.: «Жили как воины, ушли непобежденными, защищая родную землю от украинских фашистов. Светлая Память вам мужики!» (невербальний компонент – фото Олександра Захарченка, Арсена Павлова на псевдо «Моторола» та Михайла Толстих на псевдо «Гіві»);

ТМ–2.7.2.: «Гиви был настоящим народным командиром, легендой при жизни. Михаила отличали особое мужество...»;

ТМ–2.7.3.: «Ты увидишь Победу, Батя! 26 июня родился Александр Захарченко»;

ТМ–2.7.4.: «Непобежденный» (невербальний компонент – фото О. Захарченка);

ТМ–2.7.5.: «26 июня 1976 года день рождения Александра Захарченко. Военный и государственный деятель Донецкой Народной Республики. Глава государства, председатель Совета министров и верховный главнокомандующий вооружёнными силами ДНР».

СМ–2.8.: глорифікація через героїзацію бойовиків т. з. «збройних сил ДНР»:

ТМ–2.8.1.: *За ним (Гіві) смело шли бойцы и неизменно побеждали... Бойцы «Сомали» с честью продолжают дело Гиви и в лучших традициях подразделения, совершая подвиги, освобождают Донбасс).*

СМ–2.9.: *глюрифікація через героїзацію та/або сакралізацію російських військовиків:*

ТМ–2.9.1.: *«Молимся за вас! Храни вас Бог! Ребята! Возвращайтесь с победой!»* (невербальні компоненти – фото Путіна, фото військовиків РФ, рубрикаційне зображення георгіївської стрічки);

ТМ–2.9.2.: *«Российские военнослужащие во время специальной военной операции на Украине и в Донбассе показывают удивительные примеры мужества и самопожертвования, и все это идет от их внутреннего нравственного чувства»;*

ТМ–2.9.3.: *«Растет в нас чувство любви к Отечеству. И мы видим, как сейчас наши молодые ребята защищают Россию на поле боя. Наши священники, которые опекают наших воинов, рассказывают мне о удивительных примерах мужества, самопожертвования, способности жизнь свою положить за друга своего. Откуда это? Не от высокой зарплаты, не от поощрений начальства, не от желания продвигаться по службе, но от внутреннего нравственного чувства, воспитанного православной верой»;*

ТМ–2.9.4.: *«Участие в специальной операции – это священный долг каждого гражданина нашей великой Родины – России!»;*

ТМ–2.9.5.: *«Герои спецоперации. Подвиги от бойцов ВС РФ»;*

ТМ–2.9.6.: *«Участники сво ежедневно проявляют решительность, мужество и отвагу»;*

ТМ–2.9.7.: *«В течении суток отражал яростные атаки противника на укрепления ВС РФ»;*

ТМ–2.9.8.: *«Младший сержант Алексей Алехин совершил поступок настоящего героя»;*

ТМ–2.9.9.: *«Младший сержант Субутай Кара-Сал в составе экипажа РС з совершил невозможное. Им удалось уничтожить 2 боевые машины и более 30 националистов»;*

ТМ–2.9.10.: *«Военнослужащий ВС России Ибрагимхалил Гаджиев, получив тяжелое ранение от гранатометного выстрела, продолжил вести бой, чтобы спасти сослуживцев. Он просто не мог бросить своих и уничтожил свыше 50 нацистов»;*

ТМ–2.9.11.: *«Уроженец Воронежской области, заместитель командира мотострелкового батальона майор Иван Величко 27 февраля, выполняя боевую задачу, попал в засаду украинских националистов. В ходе ожесточенного боя благодаря профессиональным навыкам и проявленному героизму расчет Ивана уничтожил две боевые бронированные машины и около двадцати националистов»;*

ТМ–2.9.12.: *«Несмотря на контузию и сильные ожоги, несмотря на непрекращающийся шквальный огонь и полученные травмы, старший прапорщик Молошняк помог выбраться и вывез из-под обстрела националистов более 60 военнослужащих полка»;*

ТМ–2.9.13.: *«Виктор Дудин с первого захода в дуэльном бою уничтожил вражеский самолет, предотвратив нанесения удара по нашим войскам»;* *«Умело применяя полученный боевой опыт», «продемонстрировав высочайшее мастерство»;* *«используя эффект внезапности, он первым пуском ракеты уничтожил военную цель»;*

ТМ–2.9.14.: *«Герои нашего времени. Иванова накрыла собой тяжело раненого военнослужащего, который не смог самостоятельно укрыться от огня противника. Благодаря самоотверженному поступку Ивановой, жизнь бойца была спасена. Сама Екатерина получила осколочное ранение. Санитарный автомобиль своевременно добрался до госпиталя, где всем раненым была оказана помощь, рассказали в минобороны РФ»;*

ТМ–2.9.15.: *«Спасибо Вам за вашу работу!!!! Спасибо от матерей! Спасибо от детей!!! Храни Вас Бог. Помните, Вас ждут и Вами гордятся! Вы сила и опора своей страны и своих близких!!! Победа за вами и сила ваша в правде! На ваших плечах держится мир! Низкий поклон вашим родителям, которые воспитали Героев!!!!»*

СМ–2.10.: глорифікація через прославляння, героїзацію та/або сакралізацію «двохсотих» російських військовиків:

ТМ–2.10.1.: *В бою с украинскими националистами, освобождая г. Попасная, смертью храбрых погибли: Потапенко Валентин Николаевич 1977 г.р. и его сын Потапенко Александр Валентинович 2002 г.р. Светлая память погибшим героям!»;*

ТМ–2.10.2.: *«...героически погиб уроженец г. Нижневартовска, младший сержант воздушно-десантных войск»;*

ТМ–2.10.3.: *«В ходе специальной военной операции на территории Украины... Сергей погиб как герой».*

СМ–2.11.: глорифікація російських агресорів, виявлена через безпосереднє прославляння військовослужбовців РФ:

ТМ–2.11.1.: *«Русские всегда делят победу и славу, поражения и смерть на всех поровну»; «Почему в русском языке нет фразы: «Я победу»? Потому что – МЫ победим!»; «Победа будет за нами!»*

СМ–2.12.: глорифікація агресорів, виявлена через пряме прославляння російських військовиків, які гідні слави прадідів як переможців над фашизмом у Другій світовій війні:

ТМ–2.12.1.: *«Славный правнук» (текст під фото).*

СМ–2.13.: глорифікація через аналогізацію «героїв» російсько-української війни з героями Другої світової війни:

ТМ–2.13.1.: *«Теперь (як і під час Другої світової) создается (в России) новый пантеон живых и мертвых героев войны, на их честь называются улицы, школы, скоро появятся бюсты, памятные таблички»;*

ТМ–2.13.2.: *«Так было во времена Великой Отечественной войны, и такое же единство мы видим в рядах Вооруженных сил и добровольческих формирований»;*

ТМ–2.13.3.: *«Исторический момент. В освобождённом Мелитополе зажгли Вечный огонь, который последние 7 лет там был потушен с подачи укронацистов. Низкий поклон вам, бойцы! Наши ветераны бы вам гордились!»*

СМ–2.14.: глорифікація через суперлятивацію, тобто наділення ознаками найвищого ступеня вияву, реалізована в тексті через вживання прикметника у формі найвищого ступеня порівняння:

ТМ–2.14.1.: *«Как бы бесились либералы, но Путин, это мощь, это величие, это лучший в мире президент, достойный своего народа»;*

ТМ–2.14.2.: *«Наши парни на Изюмском направлении. Просто лучшее!»* (креолізований текст, що, крім вербального компонента, містить ряд зображень осіб чоловічої статі у військовій формі РФ поряд із військовою технікою РФ);

ТМ–2.14.3.: *«Вы самые лучшие, мы любим вас, бойцов российского спецназа!»*

СМ–2.15.: глорифікація агресорів, виявлена через оцінку найвищого пілотажу військових льотчиків СУ-35. Слово *фантастика* в тексті під фото вжито зі значенням «те, що виходить за межі звичайного, ймовірного, що вражає, приголомшує чимось; надзвичайне, дивовижне, разюче» (22, X, с. 561):

ТМ–2.15.1.: *«Они делают просто фантастику».*

Третьою за частотністю є ознака заперечення російської агресії та окупації, яку ми потрактуємо як дію за значенням *заперечити* «не погоджуватися з ким-, чим-небудь у чомусь, висловлювати протилежну думку; заява про незгоду з ким-, чим-небудь, доказ проти чогось; спростування чого-небудь; невизнання існування, значення, доцільності чого-небудь; те, що своєю появою, самим фактом свого існування заперечує що-небудь, свідчить про його неспроможність» (22, III, с. 250).

Семантичними маркерами заперечення російської агресії та окупації є:

СМ–3.1.: власне-заперечення присутності армії РФ на Донбасі, поєднане, по-перше, зі звинуваченням українських військовиків (в інтерпретації автора допису – «украинских нацистов») в агресії щодо співвітчизників – жителів Донбасу, а по-друге, з демонізацією українців та їхніх покровителів із Заходу:

ТМ–3.1.1.: *«Украинские нацисты панически боятся разведения сил на Донбассе, ведь тогда весь мир увидит, что никаких русских армий там нет, а чубатые мрази более пяти лет обстреливают и убивают соотечественников под одобрение еще больших мерзавцев с Запада».*

СМ–3.2.: власне-заперечення воєнних намірів Росії щодо України:

ТМ–3.2.1.: *«Мы, как и вы, не хотим воевать, а хотим жить в согласии, и чтобы никто не расшатывал мир в наших странах и в наших отношениях»* (звернення до українців Рамзана Кадірова).

СМ–3.3.: заперечення через демонізацію українських військовиків та переадресовування звирств і терористичних актів, учинених арміями РФ та ДНР на ЗСУ, звинувачення ЗСУ в інсценуванні скоєних нібито українськими військовиками вбивств як таких, що їх начебто вчинили армії РФ:

ТМ–3.3.1.: *«...украинская армия прикрывается мирными жителями как живым щитом, обстреливает мирных, выгоняет из квартир, чтобы оттуда стрелять по войскам РФ и ДНР»;*

ТМ–3.3.2.: *«Нацики, как только вошли в Бучу, начали звереть. “Очищали от колаборантов”. Причем РФ отвели войска еще 30 числа. Но еще 1 и 2 апреля тута снаряды летели, скорее всего это выдают сейчас за зверства российских солдат»;*

ТМ–3.3.3.: *«Нацики, как только вошли, стреляли во все, что движется... Укры убили собаку, потому что она гавкала... Сгорела машина от укробстрела и сарай снесло нафиг»;*

ТМ–3.3.4.: *«РФ стрелять по мирным резону нет, а вот украм есть. К тому же некоторые трупы оказались постановочными. Для количества. Стряпали на скорую руку. Есть видео с двигающимися “мертвецами”, и встающими, когда камера на них перестала смотреть»;*

ТМ–3.3.5.: *«...у нациков крышу окончательно снесло. Пздц, что они в Буче устроили. Украина окончательно превратилась в аналог ИГИЛ»;*

ТМ–3.3.6.: *«Украинцам нужно бояться не Российскую армию, а собственную, нациков и бандеровцев. Которые ради своих интересов взорвут жилой дом, устоят теракт в оживленном месте! Чтобы обвинить Россию! Украинцы, будьте бдительны! Вас используют ваши власти! Охраняйте свои дома!»*

СМ–3.4.: заперечення російської агресії через її інтерпретацію як української агресії на Донбасі, що призвела до багатотисячних жертв:

ТМ–3.4.1.: *«Весь мир закрывает глаза на украинскую агрессию. По данным ООН, за время конфликта на Донбассе погибло от 13 тысяч человек, среди них – более 100 детей. Но ни эти жертвы, ни другие страдания населения ЛДНР из-за обстрелов ВСУ за 8 лет боевых действий не были удостоены внимания мира. Сожалеть об Украине гораздо более модно, а все остальное, как сейчас любят говорить – «фейк». Так вышло, что “фейком” стал целый регион населением в 4 миллиона человек».*

Популярність комп'ютерно опосередкованої комунікації зумовила виникнення та активне поширення в публічному інтернет-просторі креолізованих текстів – текстових матеріалів із використанням різних ілюстрацій. Такі тексти становлять візуальну, структурну і змістову цілість, що потребує аналізу представлених текстових матеріалів у контексті їхнього невербального складника, якщо він загальновідомий і його оцінка не потребує спеціальних знань у галузі науки, мистецтва, техніки тощо. Надзвичайно поширені вони і в досліджуваному матеріалі. Ось приклад аналізу одного з креолізованих текстів, у якому виявлено ознаку глорифікації агресорів та окупантів, семантичний маркер якої – аналогізація «героїзму» внуків (сучасних російських солдатів) із героїзмом дідів (учасників, а нині – ветеранів Другої світової війни), текстово виявлена як ветеранська подяка: *«Спасибо внук, за то, что мочишь этих сук»*. Вона є компонентом креолізованого тексту, що містить водночас і графічні зображення, які употужнюють оприявлення ознаки глорифікації; з одного боку, це георгіївська стрічка, а з іншого – своєрідна свастика

рашистів – латинська літера «Z». Георгіївська стрічка (як окремий елемент зображення або як викладена нею літера «Z»), що була прототипом радянських нагород, зокрема ордена Слави, з 1945 року вважаючись символом перемоги Радянського Союзу над нацистською Німеччиною, а нині замість символу славної перемоги повернулася як символ агресивної і загарбницької політики Російської імперії. Літеру «Z» 3 березня 2022 року Міністерство оборони РФ пояснило як символ гасла «За Перемогу», аналогізуючи її зі славною перемогою над фашистами в Другій світовій війні.

Висновки й перспективи. Отже, спричинена російсько-українською війною поява в українському законодавстві низки нових підкарних ознак спонукає до лінгвістичного аналізу семантико-текстуальної специфіки дописів у соціальних мережах, що дає змогу виявити відповідних маркерів як засобів їх оприявлення. Узагальнення авторського досвіду таких досліджень уможливило окреслення кола семантичних маркерів як об'єктивного змісту ознак кримінальних злочинів із подальшою інвентаризацією мовних засобів їхньої репрезентації – текстуальних маркерів як дописів загалом чи окремих фрагментів, у яких вербалізовано ці ознаки. Установлено, що найчастотнішою є дихотомійна ознака виправдовування та визнання правомірними російської агресії та окупації. Друга за поширеністю в досліджуваних матеріалах – ознака глорифікації агресорів та окупантів, а третя – заперечення російської агресії та окупації.

Перспективи прийдешніх досліджень цієї проблеми вбачаємо, по-перше, у поглибленні теоретичного підґрунтя, зокрема в контексті феномену постправди, а по-друге, в долученні ширшого матеріалу, що дасть змогу виявити нові семантичні й текстуальні маркери підкарних ознак.

Список використаної літератури

1. Ажнюк Б. М. Лінгвістична експертиза як науково-дослідний жанр. *Криміналістика і судова експертиза*. Київ, 2016. Вип. 61. С. 550–558.
2. Ажнюк Л. В. Лінгвістична експертиза: статус і методологічні презумпції. *Мовознавство*. 2012. № 3. С. 47–64.
3. Ажнюк Л. В. Конфліктний медійний текст як об'єкт лінгвістичної експертизи. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2013. Вип. 27. С. 18–32.
4. Аналітичний звіт «Кримінальна відповідальність за поширення інформації в Інтернеті до та після 24 лютого 2022 року». URL : <https://www.ppl.org.ua/wp-content/uploads/2022/12>.
5. Артикуца Н. В. Стан, проблеми й основні напрями розвитку лінгвоекспертної діяльності. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. I. С. 20–24.
6. Голобородько К. Лінгвістична експертиза тексту: юридичний та мовний аналіз. *Український світ у наукових парадигмах*. Харків : ХІФТ, 2020. Вип. 7. С. 11–17.
7. Доценко О. Л. Лінгвістична експертологія в системі підготовки студентів-філологів. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. Ч. I. С. 154–156.
8. Доценко О. Лінгвістичні експертизи в дискурсі правозастосування. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*. 2021. Вип. 48. С. 45–52.
9. Доценко О. Лінгвістичні експертизи у судових справах про неправомірну вигоду (досвід комунікативно-прагматичного дослідження). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 45. Т. 1. С. 132–137.
10. Ковкіна Є. В. Теоретичні і практичні аспекти вивчення комунікативного акту прийняття пропозиції вигоди в сучасній лінгвістичній експертизі мовлення. *Мовознавчий вісник*. Черкаси : Вид. ФОП Гордієнко Є. І. 2022. Вип. 32. С. 164–170.
11. Компанцева Л. Лінгвістична експертиза соціальних мереж в умовах гібридних викликів національній безпеці України. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2020. Вип. 40. С. 119–139.
12. Компанцева Л. Ф. Лінгвістична експертиза соціальних мереж. Київ : Аграр МедіаГруп, 2018. 318 с.
13. Кондратенко Н. В. Лінгвістична експертиза текстів політичної тематики: загальні принципи та прийоми. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2017. Вип. 12. С. 115–119. URL : file:///C:/Users/odots/Downloads/apftp_2017_12_30.pdf.
14. Кримінальний кодекс України : від 05.04.2001 р. № 2341-III (редакція 29.12.2022 р.). URL : https://protokol.ua/ua/kriminalniy_kodeks_ukraini.

15. Лінгвістична експертиза : підручник / Л. І. Шевченко, Д. Ю. Сизонов ; за ред. Л. І. Шевченко. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2021. 244 с.
16. Прадід Ю. Ф. Місце лінгвістичної експертизи в системі кримінальних експертиз. *У царині лінгвістики і права*. Сімферополь : Еліно, 2006. С. 194–199.
17. Прадід Ю. Ф. Вступ до юридичної лінгвістики. Сімферополь, 2002. 104 с.
18. Радецька В. Сучасні напрями розвитку лінгвістичної експертизи усного мовлення. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. 396 с.
19. Свиридова Л. В. Оцінні судження експертів використання судово-авторознавчої класифікаційно-діагностичної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2011. Вип. 11. С. 258–265.
20. Сидоренко О., Бондаренко О., Сипченко І. Лінгвістична інтерпретація юридичної термінології в семантико-текстуальних дослідженнях. *Філологічні трактати*. 2023. № 14(2). С. 105–115.
21. Сизонов Д. Ю. Фаховий аналіз медійної фразеології в юрислінгвістичному аспекті. *Одеський лінгвістичний вісник* : спецвипуск. 2017. С. 195–200.
22. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
23. Черненко Г. А. Сфери застосування лінгвістичної експертизи. *Studia Linguistica*. 2012. Вип. 6. С. 220–223.
24. Шевченко Л. Лінгвістична експертиза медіатексту: критерії фахової аргументації. *Одеський лінгвістичний збірник* : спецвипуск. 2017. С. 237–239.
25. Шитик Л. В. Семантико-текстуальне дослідження сучасних конфліктогенних текстів. *Мовознавчий вісник*. Черкаси : Вид. ФОП Гордієнко Є. І. 2022. Вип. 33. С. 159–170.
26. Шитик Л. В. Специфіка семантико-текстуальних досліджень антиукраїнських інтернет-публікацій. *Кримський міжнародний форум: філологія та журналістика* : зб. матеріалів (20–21 жовтня 2022 року, м. Київ). Львів–Торунь : Liha-Pres, 2022. С. 127–130.
27. Юрислінгвістика : словник термінів і понять / укладачі: Л. І. Шевченко, Д. В. Дергач, Д. Ю. Сизонов, І. В. Шматко ; за ред. проф. Л. І. Шевченко. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2015. 348 с.
28. Dijk, T. A. van. Discourse, semantics and ideology. *Discourse and society*. 1995. Vol. 6. № 2. S. 243–289.
29. Etaywe A. Exploring the grammar of othering and antagonism as enacted in terrorist discourse: verbal aggression in service of radicalisation. *Humanities and Social Sciences Communications*. 2022. № 9(1). S. 1–12.
30. Etaywe A. Language as evidence: A discourse semantic and corpus linguistic approach to examining written terrorist threatening communication. *International Journal of Speech, Language and the Law*. 2023. № 29 (2). S. 230–238.
31. Etaywe A., Zappavigna M. Identity, ideology, and threatening communication: an investigation of patterns of attitude in terrorist discourse. *Journal of Language Aggression and Conflict*. 2021. № 10(2). S. 75–110.
32. Gębka-Wolak M. Językoznawstwo sądowe w Polsce. Obszary zainteresowania i zastosowanie. *Kwartalnik Sądowy Apelacji Gdańskiej*. 2017. № 3. S. 9–29.
33. Gębka-Wolak M., Moroz A. *Jednostka tekstu prawnego w ujęciu teoretycznym i praktycznym*. Toruń : Wydawnictwo Naukowe UMK, 2019. 226 s.
34. Olsson J. Forensic linguistics: An introduction to language, crime and the law. London & New York: Continuum, 2004. 288 s.
35. Shuy R. Terrorism and forensic linguistics: linguistics in terrorism cases. *The Routledge Handbook of Forensic Linguistics*. Chichester : Wiley Blackwell, 2021. S. 445–462.
36. Wasiak M. Profilowanie kryminalne i lingwistyka kryminalistyczna jako multidyscyplinarne metody typowania sprawców przestępstw. *Security, Economy & Law*. 2016. № 2. S. 84–105.

References

1. Azhniuk, B. M. (2016). Lnhvistychna ekspertyza yak naukovo-doslidnyy zhanr (Linguistic expertise as a research genre). In: *Kryminalistyka i sudova ekspertyza (Forensics and forensic examination)*. Kyiv, 61, 550–558 (in Ukr.).
2. Azhniuk, L. V. (2013). Konfliktnyy medyyny tekst yak obyeckt lnhvistychnoyi ekspertyzy (Conflicting media text as an object of linguistic examination). In: *Aktualni problemy ukrayinskoyi lnhvistyky: teoriya i praktyka (Actual problems of Ukrainian linguistics: theory and practice)*, 27, 18–32 (in Ukr.).
3. Azhniuk, L. V. (2012). Lnhvistychna ekspertyza: status i metodolohichni prezumptsiyi (Linguistic expertise: status and methodological presumptions). In: *Movoznavstvo (Linguistics)*, 3, 47–64 (in Ukr.).
4. Analitychnyy zvit «Kryminalna vidpovidalnist za poshyrennya informatsiyi v Interneti do ta pislya 24 lyutoho 2022 roku» (Analytical report «Criminal liability for dissemination of information on the Internet before and after February 24, 2022»). Available at: <https://www.ppl.org.ua/wp-content/uploads/2022/12>.
5. Artykutsa, N. V. (2017). Stan, problemy y osnovni napryamy rozvytku lnhvoekspertnoyi diyalnosti (State, problems and main directions of development of linguistic expertise). In: *Ukrayinska mova v yurysprudentsiyi: stan, problemy, perspektivy (Ukrainian language in jurisprudence: state, problems, prospects)*:

- materialy XIII Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 30 lystop. 2017 r.): u 2 ch. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, I, 20–24 (in Ukr.).
6. Holoborodko, K. (2020). Linghivistychna ekspertyza tekstu : jurydychnyj ta movnyj analiz (Linguistic expertise of the text: legal and language analysis). In: *Ukrajinsjkyj svit u naukovykh paradyghmakh (The Ukrainian world in scientific paradigms)*. Kharkiv: KhIFT, 7, 11–17 (in Ukr.).
 7. Dotsenko, O. (2021). Linhvistychni ekspertyzy v dyskursi pravozastosuvannya (Linguistic examinations in discourse law enforcement). In: *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya «Filolohiya» (Problems of humanitarian sciences: a collection of Drohobyskyis scientific works Ivan Franko Pedagogical University. Series «Philology»)*, 48, 45–52 (in Ukr.).
 8. Dotsenko, O. (2021). Linhvistychni ekspertyzy u sudovykh spravakh pro nepravomirnu vyhodu (dosvid komunikativno-prahmatychnoho doslidzhennya) (Linguistic examinations in illegal gain cases (communicative and pragmatic study practice)). In: *Aktualni pytannya humanitarnykh nauk (Humanities science current issues)*, 45, 1, 132–137 (in Ukr.).
 9. Dotsenko, O. L. (2018). Linhvivistychna ekspertolohiia v systemi pidhotovky studentiv-filolohiv (Linguistic examinations in the system of preparation of students of philology). In: *Ukrainska mova v yurysprudentsii : stan, problemy, perspektyvy (Ukrainian language in law : state, problems, prospects)* Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, 1, 154–156 (in Ukr.).
 10. Kondratenko, N. V. (2017). Linhvivistychna ekspertyza tekstiv politychnoyi tematyky: zahalni pryntsypy ta pryomy (Linguistic examination of political texts: general principles and techniques). In: *Aktualni problemy filolohiyi ta perekladoznavstva (Actual problems of philology and translation studies)*, 12, 115–119. Available at: file:///C:/Users/odots/Downloads/apftp_2017_12_30.pdf (in Ukr.).
 11. Kovkina, E. V. (2022). Teoretychni i praktychni aspekty vyvchennya komunikativnoho aktu pryynyattya propozyitsiy vyhody v suchasniy linhvistychniy ekspertyzi movlennya (Theoretical and practical aspects of the study of the communicative act of accepting an offer of benefit in the modern linguistic examination of speech). In: *Movoznavchyy visnyk (Linguistic Bulletin)*. Cherkasy: Vyd. FOP Hordiyenko Ye. I., 32, 164–170 (in Ukr.).
 12. Kompantseva, L. F. (2018). Linhvivistychna ekspertyza sotsialnykh merezh (Linguistic examination of social networks). Kyiv: Ahrar MediaHrup, 318 (in Ukr.).
 13. Kompantseva, L. (2020). Linhvivistychna ekspertyza sotsial'nykh merezh v umovakh hibrydnykh vyklykiv natsionalniy bezpetsi Ukrainy (Linguistic examination of social networks in the conditions of hybrid challenges to the national security of Ukraine). In: *Aktualni problemy ukrayinskoyi linhvistyky: teoriya i praktyka (Actual problems of Ukrainian linguistics: theory and practice)*, 40, 119–139 (in Ukr.).
 14. Kryminalnyy kodeks Ukrainy (Criminal Code of Ukraine): vid 05. 04. 2001 r. № 2341-III (radaktsiya 29.12.2022 r.). Available at: https://protokol.ua/ua/kryminalniy_kodeks_ukraini (in Ukr.).
 15. Shevchenko, L. I. & Sizonov, D. Yu. (2021). Linhvivistychna ekspertyza (Linguistic examination): pidruchnyk. Kyiv: VPTS «Kyyivskyy universytet», 244 (in Ukr.).
 16. Pradid, Y. F. (2002). Vstup do yurydychnoyi linhvistyky (Introduction to legal linguistics). Simferopol, 104 (in Ukr.).
 17. Pradid, Y. F. (2006). Mistse linhvistychnoyi ekspertyzy v systemi kryminal'nykh ekspertyz (The place of linguistic expertise in the system of criminal expertise). In: *U tsaryni linhvistyky i prava (In the field of linguistics and law)*. Simferopol: ElinoS, 194–199 (in Ukr.).
 18. Radetska, V. (2017). Suchasni napryamy rozvytku linhvistychnoyi ekspertyzy usnoho movlennya. Aktual'ni pytannya kryminalnoho protsesu, kryminalistyky ta sudovoyi ekspertyzy (Modern trends in the development of linguistic examination of oral speech. Current issues of the criminal process, criminology and forensic examination). Kyiv: National. Acad. internal cases, 1, 396 (in Ukr.).
 19. Sviridova, L. V. (2011). Otsinni sudzhennya ekspertiv vykorystannya sudovo-avtoroznavchoyi klasyfikatsiyno-diahnostychnoyi ekspertyzy (Evaluative judgments of experts on the use of forensic classification and diagnostic examination). In: *Teoriya ta praktyka sudovoyi ekspertyzy i kryminalistyky (Theory and practice of forensic examination and criminology)*, 11, 258–265 (in Ukr.).
 20. Sydorenko, O., Bondarenko, O. & Sypchenko, I. (2023). Linhvivistychna interpretatsiya yurydychnoyi terminolohiyi v semantyko-tekstualnykh doslidzhenniyakh. (Linguistic interpretation of legal terminology in semantic-textual research). In: *Filolohichni traktaty (Philological Treatises)*, 14 (2), 105–115 (in Ukr.).
 21. Syzonov, D. Yu. (2017). Fakhovyy analiz mediynoyi frazeolohiyi v yuryslinhvistychnomu aspekti (Professional analysis of media phraseology in jurisprudential aspect). In: *Odeskyy linhvistychnyy visnyk: spetsvypusk (Odesa linguistic bulletin: special issue)*, 195–200 (in Ukr.).
 22. Slovyk ukrayinskoyi movy: v 11 t. (Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes). Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980 (in Ukr.).
 23. Chernenko, H. A. (2012). Sfery zastosuvannya linhvistychnoi ekspertyzy (Scopes of linguistic examination). *Studia Linguistica*, 6, 220–223. (in Ukr.).
 24. Shevchenko, L. (2017). Linhvivistychna ekspertyza mediatekstu: kryteriyi fakhovoyi arhumentatsiyi (Linguistic examination of media text: criteria of professional argumentation). In: *Odeskyy linhvistychnyy zbirnyk: spetsvypusk (Odesa linguistic bulletin: special issue)*, 237–239 (in Ukr.).

25. Shytyk, L. V. (2022). Spetsyfika semantyko-tekstual'nykh doslidzhen' antyukrayinskykh internet-publikatsiy (The specifics of semantic and textual research of anti-Ukrainian internet publications). In: *Krymskyy mizhnarodnyy forum: filolohiya ta zhurnalistyka (Crimean International Forum: Philology and Journalism)*: zb. materialiv (20–21 zhovtnya 2022 roku., m. Kyiv). Lviv–Torun: Liha-Pres, 127–130 (in Ukr.).
26. Shytyk, L. V. (2022). Semantyko-tekstualne doslidzhennya suchasnykh konfliktohennykh tekstiv (Semantic-textual research of modern conflict-generating texts). In: *Movoznavchyy visnyk (Linguistic Bulletin)*. Cherkasy: Vyd. FOP Hordiyenko Ye. I, 33, 159–170 (in Ukr.).
27. Shevchenko, L. I., Dergach, D. V., Sizonov, D. Yu. & Shmatko, I. V. (2015). Yuryslinhvistyka (Legal linguistics): slovnyk terminiv i ponyat. Kyiv: VPTS «Kyyivkyy universytet», 348 (in Ukr.).
28. Dijk, T. A. van. (1995). Discourse, semantics and ideology. In: *Discourse and society*. 6, 2, 243–289 (in Eng.).
29. Etaywe, A. (2022). Exploring the grammar of othering and antagonism as enacted in terrorist discourse: verbal aggression in service of radicalisation. *Humanities and Social Sciences Communications*, 9(1), 1–12 (in Eng.).
30. Etaywe, A. (2023). Language as evidence: A discourse semantic and corpus linguistic approach to examining written terrorist threatening communication. In: *International Journal of Speech, Language and the Law*, 29(2), 230–238 (in Eng.).
31. Etaywe, A. & Zappavigna, M. (2021). Identity, ideology, and threatening communication: an investigation of patterns of attitude in terrorist discourse. In: *Journal of Language Aggression and Conflict*, 10 (2), 75–110 (in Eng.).
32. Gębka-Wolak, M. (2017). Językoznawstwo sądowe w Polsce. Obszaryzainteresowania i zastosowanie (Areas of Interest and Application). In: *Kwartalnik Sądowy Apelacji Gdańskiej*, 3, 9–29 (in Pol.).
33. Gębka-Wolak, M. & Moroz, A. (2019). *Jednostka tekstu prawnego w ujęciu teoretycznym i praktycznym* (A unit of legal text in theoretical and practical terms). Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 226 (in Pol.).
34. Olsson, J. (2004). Forensic linguistics: An introduction to language, crime and the law. London & New York: Continuum, 288 (in Eng.).
35. Shuy, R. (2021). Terrorism and forensic linguistics: linguistics in terrorism cases. In: M. Coulthard, M. Alison and R. Sousa-Silva (Eds). *The Routledge Handbook of Forensic Linguistics*. Chichester: Wiley Blackwell, 445–462 (in Eng.).
36. Wasiak, M. (2016). Profilowanie kryminalne i lingwistyka kryminalistyczna jako multidyscyplinarne metody typowania sprawców przestępstw. In: *Security, Economy & Law*. 2, 84–105 (in Pol.).

**LINGUISTIC EXPERTISE WARTIME: SEMANTIC-TEXTUAL MARKERS
OF JUSTICIABLE AS SIGNS OF CRIMINAL CRIMES CAUSED
BY THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR**

*Valentyna Kalko, Doctor of Philological Sciences, Professor of the
Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)*

e-mail: mkalko@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9394-1664>

Identifier Scopus-Author: 57219247796

*Mykola Kalko, Doctor of Philological Sciences, Professor of the
Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)*

e-mail: mkalko@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6042-4436>

Identifier Scopus-Author: 57219238410

Abstract. Introduction. The article is devoted to consideration of main results of semantic and textual analysis of calls in the modern Ukrainian socio-political discourse. Forensic linguistic (semantic and textual) examination of speech to identify statements expressed as calls is one of the most relevant ones while pre-trial investigation and trial of criminal proceedings.

The purpose. The purpose of the article is to carry out a complex analysis the justification of armed aggression, the recognition of armed aggression as legitimate, the denial of armed aggression based on the material of the conflict-causing content of the period of the full-scale military invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine.

The methods. The research was conducted on the basis of general scientific methods as well as on the basis of linguistics special methods and techniques, namely, using the method of observation, method of linguistic-stylistic analysis of a text, method of modeling, methods of semantic-syntactic and lexical-grammatical analysis, etc. Communicative intention of the author of the research in general was established with the help of the discursive method and the method of intent-analysis.

Main results of the study. A semantic-textual study of the media message was carried out using the linguistic interpretation of specific texts. Semantic-textual research of conflicting texts included: 1) interpretation of lexemes by semantic analysis of their components; 2) establishing the objective content of statements by means of lexical-semantic and conceptual-content analysis, followed by establishing the semantic correlation of the content of the statement and lexical meaning; 3) determination of the actual content of the key words of the message through the application of the contextual-interpretive method, which makes it possible to understand the conceptual content of the studied phenomena; 4) establishing key words, logical-grammatical connections within the speech act, means of inter-phrase communication in the text of the message to determine cause-and-effect relationships in the objective content of the message as an argument for the legality of armed aggression.

Originality. The expertise discourse analysis is the determination of those peculiarities in the selection and combination of language means that form the conflictogenicity of the text modus. Such a modus is formed with expression of dislike and hatred to another nation, affirming the idea of the exclusivity of one's own nation, and encouraging aggressive actions, which are expressed by the impelling compositional forms of appeal, proclamation, instruction, advice, warning, demand, threat. Each of the forms is characterized by its own configuration of ways and means.

Conclusions and specific suggestions of the author. Russian linguistic and cultural pattern holders demonstrate speech behavior in Ukraine that has been formed under the external ideology of governance and illustrates the destructive changes in the values of Ukrainian self-identity, which is a consequence of linguistic cognitive manipulation of the public opinion under the imposed information model of total Ukrainophobia.

Key words: semantic-textual research, linguistic expertise, justification, recognition of armed aggression as legitimate, glorification, denial of aggression, semantic marker, text marker.

Надійшла до редакції: 18.09.23

Прийнято до друку: 17.11.23

ПРЕЦЕДЕНТНІ ФЕНОМЕНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ПРО ВІЙНУ

**Л. В. Шитик, доктор філологічних наук, професор,
завідувачка кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)**

e-mail: l_shytyk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5941-672>

Ідентифікатор Scopus-Author: 57210982685

**Л. П. Юлдашева, кандидат філологічних наук, доцент
кафедри слов'янської та романо-германської філології,
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
(Київ, Україна)**

e-mail: lalimduyl@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6561-8827>

Актуальність пропонованої студії зумовлена потребою схарактеризувати прецедентні феномени в сучасній українській поезії про війну, які належать до важливих складників національної культури й мовної картини світу та відображають специфіку національної свідомості і ставлення етносу до власної історії та культури. Мета статті – проаналізувати явище прецедентності в сучасній українській літературній поезії. Для з'ясування особливостей функціонування прецедентних феноменів застосовано загальнонаукові та спеціальні лінгвістичні методи, зокрема лінгвістичний опис мовних фактів, герменевтичний метод, структурний метод, представлений методикою трансформаційного аналізу, метод спостереження.

Визначено, що в контексті явища інтертекстуальності прецедентні феномени демонструють специфіку їх реалізації у формально-змістовому та функційному виявах, є наслідком взаємозв'язку національної когнітивної бази, мови та культури. Окреслено основні функції прецедентних феноменів у художній літературі, зокрема, акцентовано на номінативній, характеристичній, експресивній, прагматичній, паролній та ігровій функціях.

За рівнем прецедентності виокремлено й проаналізовано соціумні, національні та універсальні прецедентні феномени, використані в сучасній воєнній поезії. Диференційовано декілька груп за джерелами запозичення: прецедентні феномени літературного, міфологічного, біблійного, фольклорного походження, прецедентні феномени, пов'язані з іншими видами мистецтва (музикою, живописом, кінематографом), історичні прецедентні феномени, що пов'язані з конкретно історичною особою або з подією.

Наголошено, що формою вербалізації прецедентних феноменів є прецедентні одиниці. Прецедентні феномени актуалізовано через звернення до прецедентної ситуації, прецедентного тексту, прецедентного імені, прецедентного вислову чи їх поєднання.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчив наявність трансформованих прецедентних одиниць, що розширюють межі індивідуально-авторської думки, урізноманітнюють стандартизовані мовленнєві формули, надаючи їм більшої експресивності, спричиняють ефект руйнування очікування й водночас породження нового змісту.

Ключові слова: прецедентні феномени, сучасна українська поезія про війну, функції прецедентних феноменів, соціумні, національні та універсальні прецедентні феномени, прецедентна ситуація, прецедентний текст, прецедентне ім'я, прецедентний вислів, трансформовані прецедентні одиниці.

Актуальність дослідження. Сучасна українська мова зберігає глибокі національні традиції і тривалі зв'язки з іншими народами, відтворює менталітет українців, виконує роль механізму соціальної спадковості. Здатність представника певного етносу вирізняти в мовних продуктах значущі ціннісні орієнтири, культурні коди, настанови й норми свідчить про формування в нього культурно-мовної компетентності. Важливим

складником національної культури й мовної картини світу є прецедентні феномени, які презентують специфіку національної свідомості та ставлення етносу до власної історії і культури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Прецедентні феномени були предметом вивчення з погляду культурології та семіотики. Зокрема, визначено лінгвальну сутність феномену прецедентності, виокремлено основні критерії, типологізовано прецедентні одиниці, з'ясовано їхній лінгвокультурний і прагматичний потенціал. Функціонування прецедентних одиниць у художній літературі досліджували Т. Кальченко (6; 7), В. Корольова (10), Р. Чорновол-Ткаченко (15), Л. Юлдашева (16) та ін. Теоретичні аспекти проблеми прецедентності та особливості лексикографування прецедентних феноменів аналізувала Ж. Колоїз (9). Сугестивний потенціал прецедентних одиниць в українському медійному дискурсі початку ХХІ ст. перебував у колі наукових зацікавлень І. Богданової (1). Прецедентну мотивацію номінативних одиниць висвітлювала О. Селіванова (12). Прецедентні феномени вивчали в проєкції на медіадискурс (О. Ворожцова (3)), англomовний публіцистичний дискурс (Г. Кокоза (8)), українську політичну риторичу (Г. Сюта (14)) тощо.

Водночас у науковій парадигмі існує прогалина в аналізі прецедентних феноменів у сучасній військовій поезії. Поетична модель світу сучасних митців ускладнена за своєю формою і змістом, інтеріоризуючись у площинах художньої свідомості, та спроєктована на інтелектуальні реакції, внутрішню рецепцію війни. Прецедентні феномени відображають національні стереотипи сприйняття дійсності, а також спектр фонових знань й уявлень конкретного носія мови, актуалізують культурно значущу інформацію. З огляду на це особливої уваги потребує дослідження джерельної бази прецедентних одиниць, типологічні підходи до їх опису та особливості трансформації.

Мета дослідження. Мета студії полягає в аналізі прецедентних феноменів у сучасній українській мілітарній поезії. Досягненню задекларованої мети сприяла реалізація низки завдань: з'ясувати сутність поняття «прецедентний феномен» у контексті явища інтертекстуальності; виокремити основні функції прецедентних феноменів у художній літературі; представити типологію та джерельну базу прецедентних феноменів, зафіксованих у сучасній військовій поезії, окреслити особливості трансформації.

Матеріали й методи дослідження. Для аналізу прецедентних одиниць в умовах нової художньої реальності залучено твори сучасних поетів: С. Жадана, О. Ірванця, Ю. Іздрика, Л. Костенко, О. Слоньовської, М. Кривцова, П. Вишебаби та ін.

Специфіка теми зумовила комплексний підхід до вибору методів дослідження, серед яких лінгвістичний опис мовних фактів – для інвентаризації, систематизації і класифікації прецедентних феноменів; герменевтичний метод – для тлумачення глибинного змісту текстів із ними; структурний метод, представлений методикою трансформаційного аналізу, – для з'ясування особливостей трансформації прецедентних одиниць; метод спостереження, орієнтований на осмислення сутності досліджуваного мовного явища, його коментування й узагальнення.

Результати дослідження та їх обговорення. Прецедентні феномени є важливими складниками національної когнітивної бази, акумуляторами попереднього культурно-історичного досвіду народу. У когнітивному вимірі вони актуалізують знання, пов'язані з певною подією, особою чи з мистецьким твором.

Виникнувши в межах окремої національної культури, художній текст відображає зв'язки з численними текстами інших культур. На думку Ю. Кристевой, текст є результатом поєднання інших текстів, а в процесі інтертекстуалізації він зазнає постійних трансформацій та переосмислення (18, с. 460). «Будь-який текст сконструйований як мозаїка цитат; будь-який текст є поглинанням та перевтіленням іншого», – констатує дослідниця (там само, с. 456). Кожен текст постає як інтертекст, але «не тому, що в ньому наявні елементи, які є предметом запозичення, наслідування або деформації, а тому, що письмове тло, на якому побудовано текст, діє за законами редистрибуції, деконструкції та

дисемінації попередніх текстів» (там само, с. 439). Інтертекстуальність – саме та характеристика тексту, яка дає змогу тлумачити його як результат «трансформації» попередніх текстів, що виконують функцію прямих чи прихованих текстів-джерел. За теорією інтертекстуальності, будь-який художній твір охоплює нескінченне поле інших текстів, що можуть бути з ним зіставлені в межах певної змістової сфери.

У контексті нашого дослідження заслуговують на увагу міркування Р. Барта: «Будь-який текст є проміжним текстом стосовно іншого тексту, але цю інтертекстуальність не варто розуміти так, що текст має певне походження; будь-які пошуки “джерел” і “впливів” відповідають міфів про філіацію творів, текст формується з анонімних і прочитаних цитат – із цитат без лапок» (17, с. 218).

Для розуміння інтертекстуальності важлива т. зв. «інтертекстуальна компетентність», адже, як зазначає У. Еко, «немає тексту, який би читали незалежно від читацького досвіду, отриманого завдяки іншим текстам. Інтертекстуальні знання можна розглядати як особливий випадок надкодування...» (5, с. 47).

Цитати з текстів набувають іншого значення в новому контексті. Художні твори функціують на межі перетину багатьох семантичних систем, вони зазвичай поліфонічні. Навіть якщо в художньому творі немає безпосередніх цитат, однак він може відсилати читача до конкретних реалій культурно-побутового й літературного середовища, поза яким найчастіше не може бути осмисленим. Інтертекстуальність у художніх творах сприймають по-різному. По-перше, образність, домінантні мотиви, характерні для певної епохи чи для конкретного письменника, проблематика – усе це невід’ємні складники не тільки літератури, але й соціокультурних процесів. Тому в художньому тексті їх легко ідентифікувати на рівні цитат, алюзій, ремінісценцій. По-друге, специфіка мовних засобів передбачає застосування інтертекстуальних кодів для естетизації твору й участі в літературному процесі свого часу. На думку М. Гловінського, в окремих випадках інтертекстуальності посил до інших текстів, перегукування з ними сприяють полегшенню процесу читання, а відтак і розуміння твору (4, с. 302). Художній твір вступає в діалог з іншими творами й загалом долучається до полілогу текстів.

У контексті явища інтертекстуальності прецедентні феномени демонструють специфіку їх реалізації у формально-змістовому та функційному виявах, є наслідком взаємозв’язку національної когнітивної бази, мови та культури. В основі прецедентності лежать спільні мовні, соціальні, культурні, фонові знання продуцента й реципієнта.

За О. Селівановою, прецедентні феномени – це «складники концептуальної системи, позначення та зміст яких добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, вагомі й використовувані в когнітивному й комунікативному плані» (13, с. 716). Сума значень слів, що є складниками прецедентного феномену, не тотожна його значенню, оскільки до когнітивної бази входить сам прецедентний вислів, неодноразово відтворюваний у мовленні носіїв.

У сучасній мовознавчій науці немає єдиного погляду на співвідношення прецедентності й інтертекстуальності. Зокрема, Р. Чорновол-Ткаченко вважає, що реалізація інтертекстуальності як текстотвірної категорії вможливлена існуванням прецедентних текстів як системних одиниць тезаурусу лінгвокультурної спільноти, що мають соціально зумовлену значущість для її членів, які актуалізують окремі аспекти прецедентності таких текстів у текстах-приймачах (15, с. 16). О. Ворожцова трактує теорію прецедентних феноменів як «один із виявів теорії інтертекстуальності, що вивчає запозичені елементи в структурі тексту як культурно навантажені знаки, що є ядреними елементами національної когнітивної бази» (3, с. 18). У західноєвропейській та американській лінгвістиці поняття прецедентності не використовують узагалі, натомість послуговуються дотичними поняттями: «крилаті слова», «влучні вирази», «сталі вирази», «алюзії», «ідіоматичні фрази», «поширені ідіоми», «цитати» та ін. (1, с. 8–9).

Значна частина прецедентних феноменів виникла й функціонує в художній літературі, проте явище прецедентності охоплює й інші складники: міфи, перекази, уснопоетичні

твори, шедеври різних видів мистецтва, значущі історичні події тощо. З огляду на це, прецедентні феномени можуть бути вербальними і невербальними (твори живопису, архітектури, музичні твори тощо). Засобом вербалізації прецедентних феноменів є прецедентні одиниці, що корелюють із вербальними (прецедентні тексти) і невербальними (прецедентні особистості, ситуації) феноменами (1).

Отже, прецедентний феномен – це яскравий вияв інтертекстуальності, обов'язковими рисами якого є енциклопедійність і впізнаваність. Прецедентні феномени репрезентують мовну гру на інтертекстуальному рівні.

Функційні особливості прецедентних одиниць як засобу вербалізації прецедентних феноменів часто ставали об'єктом вивчення в лінгвістичних студіях (1; 2; 6; 7; 16). Узагальнивши наявні напрацювання, виокремлюємо такі основні функції прецедентних одиниць:

- 1) номінативна, що вможливорює фігуральне називання певної моделі-поведінки, моделі-події, моделі-особистості, пов'язаних із національною культурною пам'яттю;
- 2) характеристична, яка полягає у формуванні характеристики персонажа, ситуацій, подій, фактів;
- 3) функція експресивності – прецедентні одиниці слугують засобом увиразнення тексту, його оцінковими й емоційними елементами;
- 4) естетична – прецедентні одиниці своєрідно «прикрашають» текст;
- 5) прагматична, реалізована в можливості впливати на адресата за допомогою прецедентних одиниць;
- 6) парольна – прецедентні одиниці розраховані на виявлення спільної когнітивної бази продуцента (автора) та реципієнта (читача);
- 7) ігрова – створює ефект мовної гри за допомогою прецедентних одиниць.

На думку Ю. Великороди, важливою функцією є міфологічна, яка полягає в тому, що «завдяки апеляції до прецеденту-міфу автор апелює до сфери суспільної свідомості», яку однаково або подібно розуміє більшість представників цієї спільноти. У такому разі актуалізовано «лише основні, ядерні елементи, пов'язані з прецедентом» (2, с. 132). Окрім того, Ю. Великорода виокремлює маніпулятивну функцію прецедентних одиниць, що дотична до прагматичної, проте є дещо вужчим поняттям. І. Богданова до основних функцій прецедентних одиниць зараховує атрактивну, тобто привернення уваги читача (цю функцію, зокрема, реалізують заголовки-прецедентні феномени), та евфемістичну (представлення конкретної інформації в менш різкій формі) (1, с. 11). Спектр функцій прецедентних одиниць Т. Кальченко доповнює аксіологічною, тобто оцінковою (яка, імовірно, суголосна з експресивною), організаційною (прецедентні одиниці беруть участь у створенні художніх образів) та ідентифікаційною, що сприяє відродженню у свідомості мовця елементів національної культурної пам'яті та впливає на розуміння інформації, закладеної в прецедентній одиниці (7). Г. Кокоза вирізняє акумулятивну функцію, наголошуючи, що прецедентні одиниці є культурними знаками конкретного комплексу асоціацій та оцінок (8). На нашу думку, перераховані функції дотичні до вказаних вище або є допоміжними.

Прецедентні феномени відіграють важливу роль у вербалізації значущих елементів буття та актуалізації культурної пам'яті. У художній літературі вони посідають особливе місце, оскільки впливають на формування картини світу читача, на емоційне сприйняття твору.

Створюючи численні асоціації за допомогою натяку на події, факти, персонажів інших текстів, прецедентні феномени презентують історичні й культурні знання про світ. Використання їх варто кваліфікувати як експресивний засіб естетизації, своєрідну гру зі словом: загадка автора потребує відгадки читача. За рівнем прецедентності виокремлюють соціальні, національні та універсальні прецедентні феномени.

1. Найнижчий рівень прецедентності характерний для **соціальних** прецедентних феноменів. Наприклад, О. Ірванець пригадує шлях, яким евакуювалися з Ірпеня: *Брид-*

перебрід через річку в Романівці, / Наша дорога від смерті в життя. Для учасників звільнення Київщини він справді виявився надважливим.

2. **Національно-прецедентні** феномени – складник національної когнітивної бази, тому вони мають бути відомі пересічному представникові конкретної національної лінгвокультурної спільноти. Функціонування таких феноменів обмежене територіально й лінгвально. Наприклад, О. Слоньовська використовує образ *чорних рад*: *Тяжіння «чорних рад» і непорозуміння, / Стихійних колотнеч заіржавілий меч.* Чорні ради пов'язані з історичними подіями 1663 року, коли після смерті Богдана Хмельницького почалася запекла боротьба за гетьманську булаву, та романом П. Куліша «Чорна рада». Як зазначає В. Пахаренко, «назва твору також прочитується як символ: рада чорна не тільки тому, що в ній бере участь простолюд, – вона чорна, бо започаткувала Руїну, бо на ній перемогли чорні сили» (11, с. 227).

У сучасній українській поезії також трапляються прецедентні імена, які свідчать про незламність українських героїв: *Та вже шугнув із Хортиці на човні / Сміливим хОртом сам Іван Сірко!* (О. Слоньовська). Іван Сірко – непересічна особистість, український полководець, подільський шляхтич, козацький ватажок, кальницький полковник, кошовий отаман Запорозької Січі.

У контексті російсько-української війни прецедентного значення набуває *Чорнобайівка* – село в Харківській області, на лєтовищі якого українська армія систематично знищувала техніку та особовий склад російської армії: *Ми – Чорнобайівка, ти – мрець, / безжально злитий нанівець* (А. Дмитрук).

3. **Універсальні** прецедентні феномени відомі будь-якій сучасній освіченій людині та входять до когнітивного простору людства. Зокрема, до прецедентних феноменів такого різновиду звертається Л. Дмитренко: *в кожній хаті цвістимуть букети, / щоб забути війну-горгону.* У давньогрецькій міфології *горгона* – страшна істота жіночої статі, від погляду якої все живе кам'яніло. Назва походить від давньогрецького слова *gorgós*, що означає «страшний». Зауважимо, що значна кількість універсальних прецедентів пов'язана з античним світом: *Глобальний світ, залежний від нікчем. / Обридло все. І хочеться в Елладу, / де ще боролись словом і мечем* (Л. Костенко). *Еллада* – назва Греції грецькою мовою; в історичних творах та художній літературі означає Стародавню Грецію. *Еллада* символізує чистоту й безпеку. У фрагменті *Вкраїнське й античне – в одному котлі: / (Все та ж «стєпова Еллада»!)* (О. Слоньовська) використано прецедентний парафраз, який виник на основі поезії «*Степова Еллада*» Є. Маланюка. Поет порівнював багатство землі та культури своєї Батьківщини зі стародавньою Грецією.

Низка універсальних прецедентів з'явилася під впливом Біблії: *Доки в горлі відвага, доки в серці закон, / сурми, сурми, піхотинцю, ось він – твій Єрихон* (С. Жадан). Значущість цього топоніма зумовлена тим, що *Єрихон* став першим містом, який завоювали війська Ісуса Навина на вході в Землю Обітовану. Існує повір'я про те, що, хто володіє Єрихоном, той володіє землею Ізраїлю. Натомість прецедентний феномен *Содом* має негативне значення й асоціюється з розпустою, безладдям, хаосом: *І буде, як після Содому, – / Така космічна тиш і гладь* (О. Слоньовська).

Важливим етапом дослідження прецедентності є виявлення її джерельної бази. У корпусі прецедентних феноменів сучасної української художньої літератури виокремлено декілька груп за джерелами запозичення.

1. Прецедентні феномени **літературного** походження досить поширені, адже художня література є основним джерелом їх утворення. Наприклад, А. Дмитрук апелює до відомої кіноповісті О. Довженка «Україна в огні», присвяченої подіям німецько-радянської війни на території нашої Батьківщини: *Україна моя у вогні, / у земному раю стріляють.* Рядки *Жоден дублер змінити нас не хотів, / Кожна Августа втомилась від наших стансів* із поезії П. Вишебаби корелюють із «Стансами до Августи» Дж. Байрона.

Для характеристики представників країни-агресорки О. Слоньовська використовує прецедентні образи з творів А. Чехова, М. Достоевського та ін.: *Чмо облізле ти давно.*

Хіба / Унтер Пришибєєв, сам Гаврилич, – / Бляха-муха, йоханий бабай (Унтер Пришибєєв – герой однойменного оповідання А. Чехова, відставний унтер-офіцер, який намагався всюди нав'язати свою волю, втручався в усі справи); Він був, як «парус одинокий», / Жив, «як Раскольніков-студент «!» / Опиниться ж на днищі аду (виокремлені прецедентні феномени дають змогу акцентувати на ізольованості ворога).

2. Прецедентні феномени **міфологічного** походження. Сучасні автори активно покликаються на античні сюжети, уводять до своїх творів відомі імена Прометея, Зевса, Афін, Аїда, Афродіти та ін. У новітній літературі часто трапляються образи міфічних річок Стікса та Лети, перевізника Харона: *навіть Харон / гидував би / взяти її / якби міг – / втопив би у Стіксі / якби міг – / згодував би Церберу* (Р. Кузик). **Харон** у давньогрецькій міфології – син Ереба й Ночі, перевізник померлих у царство Аїда; **Стікс** – річка Аїду, яка дев'ять разів обтікала підземне царство й мала отруйні води; **Цербер** – у старогрецькій міфології триголовий злий пес із хвостом і гривною з гадюк, який охороняє вхід у підземне царство. У рядках *І їх двоголова гідра / Ще й бункерний їхній пахан* (О. Слоновська) авторка використовує прецедентне ім'я *гідра*, що в давньогрецькій міфології позначає дочку велетня Тифона й напівжінки-напівзмії Єхидни – багатоголову потвору, яка має зміїне тіло. У переносному значенні – це ворог, із яким дуже важко боротися.

П. Вишебаба згадує героя давньогрецького міфу *Сізіфа* – напівлегендарного царя міста Ефіри, якого боги прирекли за злочини на страшну кару: він повинен вічно котити на круту гору важкий камінь, виконувати безплідну, важку, нескінченну роботу: *Ти носитимеш камені льоду, новий Сізіф, / Іншим шлях розчищай, коли свій віднайти не зміг. У поезіях наявне апелювання й до Хроноса, який у давньогрецькій міфології уособлює час, напр.: А у Хроноса ти не одинока гостя* (К. Калитко).

3. Прецедентні феномени **біблійного** походження, частка яких серед інших різновидів досить велика. Паралелі з Біблією дають змогу авторові гостріше відобразити проблеми твору. Зокрема, використання таких прецедентних феноменів уможливорює передавання двоплановості, символічності та неоднозначності образів. В одному з віршів М. Савка апелює до прецедентної ситуації – здатності Бога ходити повітрям та по воді: *Бог має спати. Заземлитись має. / Він йшов повітрям, вийшов по воді* (М. Савка).

До біблійних текстів звернені також віршові рядки М. Кіяновської: *не заздрить мені як любов / не шукає свого / не задумує зла / ні про що не запитує / усе знає*, що є трансформованою біблійною цитатою з послання І Святого апостола Павла до коринтян. С. Жадан пригадує текст Книги Чисел – четвертої частини П'ятикнижжя Мойсея та Старого Заповіту: *Пам'ятаєте, що сказано в пророків про біль і терпіння, / про птахів, які падають на міста, мов каміння?*

Інші прецедентні біблійні одиниці відтворює у своїй поезії Е. Євтушенко: *оживають біблійні притчі / про шиболети / й вовків ув овечій шкурі. Шиболет* – біблійний номен, що означає своєрідний «мовний пароль», за яким можна розпізнати, що мова, якою послуговується людина, є для неї нерідною. Прецедентна фраза *вовки ув овечій шкурі* – теж біблійного походження: «Бережіться лжепророків, які приходять до вас у овечій одежі, а всередині є вовками хижими» (Матф., 7, 15). Використовують її для характеристики лицемірної людини, яка під маскою доброчесності приховує злі наміри.

У М. Лаюка читаємо: *Автівок не меншає, як у біблійній притчі про хліб і рибу*. Ідеться про євангельську розповідь (Матф., 14, 14–22), яка демонструє чудо Спасителя: він годує велику кількість людей, помножуючи хліб та рибу.

Сучасні письменники у своїх творах активно використовують біблійний мотив, пов'язаний зі створенням перших людей та їхнім життям: *коли адам давав імена тваринам / імена схожі на печиво і бутерброди й стаканчики чаю з лимоном* (Олаф Клеменсен).

У тексті прецедентний феномен або виконує функцію знака поведінки, ситуації, події, або фігурально характеризує художній текст загалом. У воєнній поезії ключовими прецедентними феноменами постають *Бог, Ісус, янгол* – праведник, що асоціюється з

воїном-українцем: *Хесус / має густе, як смола / та чорне, як лакричні цукерки / волосся / закінчив Київську академію мистецтв / обожнює картини Босха та свого п'ятирічного племінника* (М. Кривцов); *Бо ж змочують уста Ісуса оцтом, / Бо ж тимчасовий переможець підлий, / Бо правдолюбів завжди б'ють навідліг* (О. Слоньовська); *мій янгол носить форму ЗСУ / мій янгол пише в окопах вірші / готує сніданок з надій і ніжності* (Т. Юзвяк). Прецедентний феномен *Людське Дитя* асоціюється з українським народом: *Вони у пелюшку піксельну загортають Людське Дитя. Бачиш, в яких умовах мушиш починати своє життя. У Вифлеємі із-під руїни розбомленого хліва Немовля дістають живісіньке! Мати також жива!* (О. Ірванець).

Позитивного значення набувають образи інших біблійних праведників: *Марія збрала свій екіпаж: / Матвія, Івана та Магдалину, / яка пахнула хлібом та молоком / вони швидко застрибнули в мтлб / помчали на позицію «Голгофа»* (М. Кривцов) (у перекладі БТ-ЛБ (багатоцільовий тягач, або транспортер, легкий броньований); у народі звуть «мотолига або маршрутка»). Яскравим прикладом прецедентної ситуації є зрада Христа Іудою. Тож виразно негативне ставлення до зрадників України демонструє використання прецедентного імені *Іуда*: *І ще ходять по світу іуди; Як Іуда, є ті, що знов нас продадуть* (К. Лук'яненко).

Усе, пов'язане з росією, традиційно асоціюється з *Іродом, Хамом, Каїном*, напр.: *Хоч Ірода військо стокриле / Ширяє з брудним батогом, / Під захистом вищої сили / Народ ся рождає, славимо його* (П. Вишебаба); *Ірод надалі бомбить без упину Назарет і Вифлеєм / Ще й каже: «По мирних жителях ми взагалі не б'єм...»* (О. Ірванець); *Як обри, щезнуть. Без сліда і драми – / Нащадки Ірода, насіння Хама* (О. Слоньовська); *Авеля убив за землю Каїн / І тягар упав з його душі* (Ю. Іздрик); *Зате тиха яка – «ат маски до акраїн»!* / *(Тільки доля страшна: то іуди, то каїна)* (О. Слоньовська).

4. Прецедентні феномени **фольклорного** походження. Фольклор стає постійним джерелом поповнення прецедентної бази, напр.: *Я стріляю, що твій Робін Гуд* (О. Розумов) (*Робін Гуд (Rob in Hood* – Роб у каптурі) – герой середньовічних англійських народних балад, ватажок лісових розбійників, який, за переказами, діяв зі своєю ватагою в Шервудському лісі біля Ноттінгема й боровся за справедливість). Ю. Бондарчук апелює у своїй поезії до відомого дитячого народного вірша-казки *This is the house that Jack built: Це будинок за містом, який збудував Джек, / точніше маленька квартира у Ірпені*.

Згустки народної мудрості – прислів'я, використані як прецедентні вислови, – відображають етнокультурну специфіку концептів когнітивного підґрунтя: *Вкраїна в Бога в пазусі* одвічно, *Едем небесний Божий на землі* (О. Слоньовська) (у *Бога в пазусі*, у *Бога за пазухою* – «жити в достатках, заможного, почуватися спокійно, затишно, у повній безпеці»). Низка прецедентних висловів паремійного походження, що використані в поезії О. Слоньовської, є негативно маркованими: *Жаба циці дає? Свище рак на вербі? / Ось і тішитесь, як дідько цвяшком!* Як пояснює О. Авраменко, за міфологією, у жаби є груди і вона може годувати ними людину. Утім жаб'яче молоко дуже небезпечне, тому цей фразеологізм означає небезпеку чи загибель для людини (<https://tsn.ua/other/avramenko-vidpovidaye-scho-oznachaye-ukrayinskiy-visliv-zhaba-cicki-dast-2392180.html>). *Свище рак на вербі* означає нісенітницю і є похідним від приказки *як рак на горі свисне*, тобто ніколи. Вислів *тішитися, як дідько цвяшком* (утішатися чимось незначним, якоюсь дурницею) водночас засвідчує радість диявола в час смерті Ісуса на хресті.

Тексти сучасних українських авторів засвідчують зв'язок із фольклорним національно-культурним контекстом, напр.: *І мама заспіває «Котика-котка», / І принесе «від зайчика» гостинця тато* (О. Горголь-Ігнат'єва).

5. Прецедентні феномени, пов'язані з іншими **видами мистецтва**, напр.: *Присіла коло рояля. Заридала, аж світ здригнувся! / (Вже було не до Моцарта, не до Баха й не до Вівальді!) / І тоді на голову поклала долоню покійна бабуся* (О. Слоньовська); *На Донбас прийшов Мамай: / Кінь пасеться – кобзо, грай!* (О. Слоньовська) (*Козак Мамай* – народна картина із зображенням козака-бандуриста).

6. **Історичні** прецедентні феномени, що пов'язані з конкретною історичною особою (напр.: *Мені наснилося, що вони зустрілись. / Убитий в Крутах й вірменин Сергій. В саду / Едемським на травичці всілись* (О. Максимішин-Корабель); *Не стане Богом сатана в ботфортах – / Чи Петро Перший а чи Путін з Морду* (О. Слоньовська)) або з подією (напр.: *Бо ти – не аграрний придаток, не фазенда і не декорація «Дерьовні потьомкінської»*, яка лиш співає-танцює. *Невпинне колесо Сансари: Бог судить всіх* (О. Слоньовська)). *Потьомкінські камуфляжні села* були вибудовані за вказівкою графа Потьомкіна вздовж маршруту Катерини II під час її поїздки в 1787 році; вислів означає декорації, що прикривають відсутність реальної дійсності.

У сучасній лінгвістиці до прецедентних феноменів традиційно зараховують прецедентну ситуацію, прецедентний текст, прецедентне ім'я та прецедентний вислів. Заслуговує на увагу підхід І. Богданової, яка розмежовує прецедентні феномени та прецедентні одиниці як родові і видові поняття. Розуміючи прецедентний феномен як «суспільне, історичне або культурне явище, текст або особу, які є широко знаними і значущими для певної соціальної спільноти та до яких здійснювано регулярну апеляцію в дискурсі» (1, с. 8), дослідниця диференціює три типи прецедентних феноменів: прецедентна особистість, прецедентна ситуація і прецедентний текст. Прецедентна ситуація та прецедентна особистість мають невербальну природу, прецедентний текст – вербальну, причому «в конкретному тексті прецедентний феномен завжди вербалізовано через специфічні вербальні засоби актуалізації – прецедентні одиниці: прецедентні імена <...> та вирази <...>, що є атрибутами прецедентних феноменів» (1, с. 8).

Прецедентна ситуація як різновид прецедентних феноменів є «ідеальною» ситуацією, що колись відбувалася в реальній дійсності або належить до віртуальної реальності мистецтва. Яскраві ознаки цієї ситуації відображені в народній свідомості з певною емоційною оцінкою. Прецедентні ситуації завжди конотативно забарвлені: *У місті було нас сто тисяч люду, / Страшніше за сурми Страшного суду, / За дев'ять кіл пекла, узятих вкупі, / Місто-герой? – місто-мученик, Маріуполь* (П. Вишебаба). *Страшний суд* у християнстві, юдаїзмі та ісламі – останнє судилище, на якому визначають подальші долі грішників і праведників. У народній свідомості ситуація Страшного суду асоціюється з нестерпними, несприятливими умовами та обставинами, як-от: стихійне лихо, безладдя, колотнеча тощо.

Прецедентний текст – це закінчений самодостатній продукт мовленнєво-мисленнєвої діяльності, складний знак, який зберігається в когнітивній базі у вигляді інваріанта сприйняття. Під час сприйняття прецедентного тексту акцентують тільки на значущих його характеристиках. Прецедентними текстами стали культові книги (*Моя армія варить каву та слухає джаз. / Танцює танго та сальсу, а іноді вальс. / Моя армія читає Біблію та робить намаз* (В. Шевченко)), кращі тексти художньої літератури (*бився з ворогами поруч з Гуляйполем / на неонових джедайських мечях / за картопляні діпи / за «Пролітаючи над гніздом зозулі» / за Анну / за людей та голубів* (М. Кривцов) – апелювання до роману Кена Кізі, що в українському перекладі має різні назви: *«Політ над гніздом зозулі»*, *«Над зозулиним гніздом»*).

Л. Костенко використовує власний прецедентний текст у своїй новій поезії: *Колись була Мадонна Перехресть. / Тепер у нас Мадонна Бомбосховищ* (Л. Костенко). *Мадонна перехресть* – це символічна назва та провідний образ книги поетеси. Серед перехресть долі Л. Костенко вбачає образ Мадонни – захисниці людської. Саме не випадково цю захисницю авторка переносить у бомбосховища, де українці ховаються від російських ракет.

Прецедентне ім'я – це своєрідний складний знак, під час використання якого ми апелюємо не до денотата, а до конкретного набору його диференційних ознак. Прецедентне ім'я зазвичай пов'язане або з широко відомим текстом або з прецедентною ситуацією.

У структуру прецедентного імені входить ядро (диференційні ознаки) і периферійні складники (атрибути). Диференційні ознаки вказують на риси характеру чи зовнішності, можуть бути актуалізовані через прецедентну ситуацію. Атрибути важливі, але не необхідні складники. Атрибутами постають також риси характеру, зовнішності, деталі одягу, за якими можна ідентифікувати денотат. Номінація за атрибутом сприяє апеляції до прецедентного імені під час комунікативного акту. О. Слоньовська використовує ім'я *Святого Миколая* – святкового персонажа, доброго чарівника, якого ототожнюють з образом Миколая Чудотворця: *Іде **святий Миколай** на засніжених снях / І Україні в дарунок везе ПЕРЕМОГУ*. Добрий чарівник – це диференційна ознака, а деталі зовнішності й одягу, пересування «на засніжених снях» є атрибутами.

Прецедентні імена символізують окремі якості та події і функціонують як конкретний культурний знак. Напр.: *розсіваєм новини крізь сито, Але цю повідомим негайно: «В Україну із офіційним візитом Прибув **Архистратиг Михайло!**»* (О. Ірванець). *Архистратиг*, або ж *архангел Михайл*, є главою воїнства ангелів, головне завдання яких – захищати добро. Подібно до них, і наше військо нині робить добру справу – боронить Україну від зовнішнього ворога.

За допомогою прецедентних імен створюють яскраві художні образи, а текст загалом набуває додаткової експресивності, адже ім'я – це своєрідний знак, який сприяє появі асоціативних уявлень, спрямовує читача до джерела й актуалізує асоціативні ходи, дотичні до значення попереднього контексту.

Серед прецедентних імен виокремлено:

1) ім'я автора: *Хай прилетить ластівочка у цей лютий. / Дорогий **Миколо Леонтовичу**, пришли її в кожен дім. / Ми всі готові її почути* (О. Луцевська) (*Микола Леонтович* – автор всесвітньовідомого «Щедрика»);

2) ім'я літературного героя: *Пий, **Гамлете**: це бути чи не бути! (О. Слоньовська); Чи ти молився на ніч, **Дездемоно**, / Коли збомбив у Сирії дітей?* (О. Слоньовська);

3) ім'я біблійного героя: ***Святий Петро** стоїть біля воріт / Старого раю (з автоматом наче?) (О. Слоньовська); Настане тиша, як у пеклі. / І **Михайл** опустить меч* (А. Сенчило);

4) ім'я казкового героя: ***Баба-Яга** і **Коцей** заховались в печері печі* (О. Слоньовська);

5) ім'я історичного (реального) героя: *Він потисне руку **Залужному** / Й скаже: «Ось я прибув порадитися»* (О. Ірванець).

Прецедентними іменами в російсько-українській війні стали й народні улюбленці-тварини, напр.: *До хмар підніметься калина, / На синім потязі **Патрон** / Поїде в Крим шукати міни* (А. Сенчило).

Прецедентний вислів – це відтворений продукт мисленнєво-мовленнєвої діяльності, що становить завершену й самодостатню одиницю, яка може бути або не бути предикативною; складний знак, сума значень якого не дорівнює його значенню: останнє завжди «ширше» за просту суму значень. До цього різновиду належать цитати з різних текстів, приказки та прислів'я. Зокрема, С. Татчин використовує відому фразу Г. Сковороди: *а тому не бійся / **світ ловив мене але так і не впіймав***.

Популярною є фраза ***по кому дзвонить дзвін***, що стала відомою завдяки однойменному твору Е. Гемінгвея, але вперше її використав Дж. Донн. Вона змушує задуматися про тлінність життя та про спільність людських долі: *Як калатає самотній дзвоник. / Мамо, **по кому ж він калатає** (В. Ареньєв); **По кому дзвін? / По кому, світе, дзвін? / По спокою твоєму чи по тлуму? / По Путіну? Ні, напівтруп живий. / Й живе його амбіцій людодіство. / Лиш ми, як Святослав: «Іду на ви!»*** (О. Слоньовська). В уривкові О. Слоньовської вжито ще один прецедентний вислів ***іду на ви!*** – легендарна фраза князя Святослава, що означає оголошення війни та попередження ворога про наступ.

В одному художньому тексті може бути кілька різновидів прецедентних феноменів. Наприклад, у фрагменті ***Всі маски вже впали і всі королі уже голі. / І всі Златоусту усе***

вже сказали торік. / Виходимо з моря своєї гіркої недоли. / Заходимо в **повінь** усіх **Вавилонських рік** (О. Слоньовська) поєднано прецедентні вислови (**маски впали** – щось викрите, показано його справжню суть, істинні наміри; вислів **дивіться, а король зовсім голий!** прийшов із казки Г. Андерсена: так говорять про марнославу і недалеку людину, позбавлену тих достоїнств, на які вона претендує); прецедентне ім'я **Златоуст** (Іоанн Златоуст – видатний діяч християнської церкви; **златоустом** називають людину, яка вміє красиво говорити; красномовного балакуна) та прецедентна ситуація (**повінь Вавилонських рік** – 136 Псалом Старого Завіту).

Більшість прецедентних феноменів реалізує емотивну функцію, оскільки вони не тільки називають явища, але й оцінюють їх. Посилення експресивності мови, особистісне сприйняття світу, потреба в номінації нових явищ і понять, актуалізація конкретних моментів дійсності сприяли індивідуально-авторському переосмисленню прецедентного матеріалу. Як наслідок – з'явилися прецедентні одиниці з модифікованою структурою і зміненним змістом. Переінакшення прецедентних одиниць у системі художнього тексту вплинуло на появу нових асоціативних планів прочитання.

Трансформація прецедентних феноменів – це релевантні зміни в семантичному складі та синтаксичній структурі, спричинені актуалізацією окремих деталей в особливих конкретних умовах. Трансформація прецедентних одиниць зумовлена конкретними стилістичними завданнями. Відповідно до інтенції автор вибирає стилістичні засоби, серед яких і власне трансформовані прецедентні одиниці, ужиті для підсилення виразності контексту. Нові компоненти дають додаткову інформацію, ступінь їхньої виразності частково залежить від того, наскільки вони відрізняються від заміненого компонента традиційного прецедентного феномену.

Варто погодитися з тим, що в прецедентній одиниці закладено здатність до трансформації. Поза контекстом прецедентним феноменам властивий високий ступінь стійкості, а в конкретному тексті вони набувають здатності до змін. У цьому процесі порушено як значеннєву, так і структурну єдність. З огляду на це, можна констатувати, що прецедентні феномени наділені відносною структурною цілісністю й семантичною нерозкладністю, відтворюваністю. Але, попри всі зміни, прецедентний феномен повинен залишатися впізнаваним. Модифікуючи відомі прецедентні одиниці, автор дає їм нове життя, робить його подвійно виразним, адже до традиційної виразності додано й авторську.

Під час оновлення семантики і структури має зберігатися зв'язок із семантикою вихідного джерела. Трансформація прецедентних феноменів – один із найпоширеніших стилістичних прийомів у художніх творах. Індивідуально-авторське перетворення прецедентних одиниць зумовлене насамперед конкретною стилістичною метою чи семантично мотивоване. Зокрема, Гаська Шиян удається до трансформації античного вислову **скринька пандори**. Як наслідок – виникає оказіоналізм **пандорність**: *Відколи почалася війна, / я точно знаю / чому жінки малюють губи, / чому зав'язують / гарненькими бантиками / коробочки / зі своїми нервами / скриньки / зі своєю пандорністю*. Іномовно **скриня Пандори** – це джерело різних бід і нещасть.

Трансформації прецедентних одиниць ефективні в прагматичному плані: **Шафи замало скелетам**, – *ім треба острів, / Мало хто з наших обійдеться острівцем* (П. Вишебаба). Фрагмент демонструє трансформацію одиниці за допомогою конкретизатора **замало**; первинний текст – англ. «*skeletons in the cupboard*» – англійська прецедентна фраза, що означає «сімейна таємниця». Цей приклад засвідчує, що прецедентним феноменам притаманна гнучкість структури, що дає змогу письменникам звертатися до семантико-стилістичного обігрування значення, модифікуючи традиційну форму.

У відомому прецедентному тексті *на Західному фронті без змін* (Е. М. Ремарк) Л. Якимчук змінює слово *західний* на *східний*: **на східному фронті без змін** / *скільки можна без змін?* Така трансформація підтверджує, що нові утворення формуються під

впливом контексту, а не в процесі переосмислення традиційного прецедентного феномену, адже, з огляду на події російсько-української війни, саме події на східному фронті є значущими для України.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, прецедентні феномени – це складні одиниці ментального рівня, що належать до ядра когнітивної бази лінгвокультурної спільноти. Як засіб кодування й трансформування інформації, вони виникають унаслідок когнітивних операцій, породжують додаткові імпліцитні значення, відображають домінантні історико-культурні цінності, є результатом відтворення, а не створення, слугують особливим засобом вираження думки в поетичних творах про війну.

Прецедентні феномени постають найяскравішою реалізацією інтертекстуальності, формою діалогу автора з культурою попередніх епох та із сучасною культурою. На відміну від інших видів інтертекстуальності, прецедентні феномени обов'язково зберігають упізнаваність. Формою вербалізації прецедентних феноменів є прецедентні одиниці.

За рівнем прецедентності виокремлено й проаналізовано соціумні, національні та універсальні прецедентні феномени. Дібрані конкретні прецеденти демонструють орієнтування авторів на класичну літературну традицію – як українську, так і зарубіжну; на християнський світогляд, на міфологію; засвідчують спробу переосмислити національну та світову історію, культуру на тлі сьогодення. З огляду на це, у корпусі прецедентних феноменів сучасної української мілітарної поезії диференційовано декілька груп за джерелами запозичення: прецедентні феномени літературного, міфологічного, біблійного, фольклорного походження, прецедентні феномени, пов'язані з іншими видами мистецтва (музикою, живописом, кінематографом), історичні прецедентні феномени, що пов'язані з конкретною історичною особою або з подією.

Актуалізація прецедентного феномену відбувається через звернення до прецедентної ситуації, прецедентного тексту, прецедентного імені, прецедентного вислову чи їх поєднання.

Іноколи автори вдаються до трансформації прецедентних феноменів, зберігаючи водночас упізнаваність джерела. Трансформована одиниця дає змогу акцентувати на головній думці автора. Креативний підхід до використання прецедентних феноменів урізноманітнює стандартизовані мовленнєві формули, надає їм більшої експресивності, зумовлює ефект руйнування очікування й водночас є породженням нового змісту. Творче переосмислення прецедентних феноменів спрямоване на створення особливого художнього ефекту. Завдяки якісним змінам прецедентних одиниць розширюються межі індивідуально-авторської думки.

Прецедентні феномени сприяють осмисленню людських цінностей крізь призму мови за допомогою культурної пам'яті. Для сучасної літератури про війну характерна наявність численних культурних і літературних кодів, які інтерпретують її полігамну сутність. Ці засоби вможливають вихід тексту за певні межі, водночас репрезентовано його входження в контекст інтертекстуальних зв'язків на рівні мотивів, сюжетних елементів, образів, фраз.

Перспективним може стати лексикографічний опис прецедентних феноменів періоду російсько-української війни.

Список використаної літератури

1. Богданова І. В. Сугестивний потенціал прецедентних одиниць в українському медійному дискурсі початку XXI ст. : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Донецький нац. ун-т. Вінниця, 2016. 22 с.
2. Великорода Ю. М. Інтерпретація трансформованих прецедентних феноменів. *Слов'янський збірник*. Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2012. Вип. 17. Ч. 1. С. 106–111.
3. Ворожцова О. В. Прецедентні феномени як засіб вираження культурної континуальності у медіадискурсі. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. Київ : Вид-во НАУ, 2009. Вип. 16. С. 132–139.

4. Гловінський М. Інтертекстуальність. *Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина XX – початок XXI ст.* Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 284–309.
5. Еко У. Поміж автором і текстом. *Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* / за ред. М. Зубрицької. Львів : Літопис, 2001. С. 564–578.
6. Кальченко Т. Ю. Прецедентні вислови в ліриці І. Римарука: функціонально-семантичний аспект. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2012. № 1014. Серія : Філологія. С. 35–39.
7. Кальченко Т. Ю. Функціональне навантаження прецедентних феноменів у поетичному творі (на матеріалі лірики В. Герасим'юка). *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Филология. Социальные коммуникации*. Сімферополь, 2012. Т. 25(64). № 4. Ч. 2. С. 514–519.
8. Кокоза Г. А. Прецедентні лексичні одиниці на позначення одягу в англомовному публіцистичному дискурсі. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки*. Луцьк : ВНУ, 2009. № 5. С. 132–136.
9. Колоїз Ж. В. Проект українського «Словника прецедентних феноменів». *Філологічні студії*. 2017. Вип. 16. С. 139–160.
10. Корольова В. В. Прецедентні феномени в мові сучасної поезії. *Наукові записки (Національного університету «Острозька академія»). Сер. : Філологічна*. 2012. Вип. 29. С. 8–10. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2012_29_5 (дата доступу : 22.07.2023).
11. Пахаренко В. І. Українська література : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Грамота, 2017. 272 с. URL : https://uahistory.co/pidruchniki/paharenko-ukraine-literature-9-class-2017/37.php#google_vignette (дата доступу : 20.08.2023).
12. Селіванова О. О. Прецедентна мотивація номінативних одиниць (на матеріалі української мови). *Лінгвістична палітра. Філологічні студії* / за заг. ред. Л. А. Лисиченко. Харків, 2009. С. 129–139.
13. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
14. Сюта Г. М. Прецедентні висловлення в українській політичній риторичі. *Культура слова*. 2019. № 90. С. 120–131.
15. Чорновол-Ткаченко Р. С. Прецедентний текст як основа лінгвостилістичної реалізації категорії інтертекстуальності (на матеріалі казок Льюїса Керрола) : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.04 / Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2007. 19 с.
16. Юлдашева Л. П. Прецедентна мотивація заголовків творів української літератури кінця XX – початку XXI ст. *Лінгвістичні дослідження*. Харків, 2016. Вип. 13. С. 233–238.
17. Barthes R. S/Z essai sur Sarrasine d'Honoré de Balzac. Seuil; Paris, 1970. P. 277.
18. Kristeva J. Bakhtine, le mot, le dialogue et le roman. Critique. 1967. Т. 23, № 239. P. 438–465.

References

1. Bohdanova, I. V. (2016). Suhestyvnyi potentsial pretsedentnykh odynyts v ukrainskomu mediinomu dyskursi pochatku XXI st. (Suggestion Potential of Precedent Units in Ukrainian Media-Discourse of the Early 21-st Century). Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Vinnytsia, 22 (in Ukr.).
2. Velykoroda, Yu. M. (2012). Interpretatsiia transformovanykh pretsedentnykh fenomeniv (Interpretation of transformed precedent phenomena). In: *Slovianskyi zbirnyk (Slavic collection)*. Kyiv: Vydavnychi Dim Dmytra Buraho, 17(1), 106–111 (in Ukr.).
3. Vorozhtsova, O. V. (2009). Pretsedentni fenomeny yak zasib vyrazhennia kulturnoi kontynualnosti u mediadyskursi (Precedent phenomena as a means of expressing cultural continuity in media discourse). In: *Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh (Humanitarian education in technical higher educational institutions)*. Kyiv: Vyd-vo NAU, 16, 132–139 (in Ukr.).
4. Glovynskiy, M. (2008). Intertekstualnist (Intertextuality). In: *Teoriia literatury v Polshchi. Antolohiia tekstiv. Druha polovyna XX – pochatok XXI st. (Theory of literature in Poland. Anthology of texts. The second half of the 20th century – the beginning of the 21st century)*. Kyiv: Vyd. dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”, 284–309 (in Ukr.).
5. Eko, U. (2001). Pomizh avtorom i tekstom (Between the author and the text). In: *Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st. (An anthology of world literary and critical thought of the 20th century)* / za red. M. Zubrytskoi. Lviv: Litopys, 564–578 (in Ukr.).
6. Kalchenko, T. Yu. (2012). Pretsedentni vyslovy v lirytsi I. Rymaruka: funktsionalno-semantychnyi aspekt (Precedent utterances of I. Rymaruk's lyrics: the functionally-semantic aspects). In: *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni V. N. Karazina (Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University)*. Seriya: Filolohiia. 1014, 35–39 (in Ukr.).
7. Kalchenko, T. Yu. (2012). Funktsionalne navantazhennia pretsedentnykh fenomeniv u poetychnomu tvorі (na materialі liryky V. Herasymiuка) (The functional loading of the precedent phenomenon on the poetical writing (at the material of lyric poetry by V. Gerasimiuk)). In: *Uchenie zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V. I. Vernadskogo (Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University)*. Seriya: Filologiya. Sotsialnie kommunikatsii. Simferopol, 25(64), 4, 2, 514–518 (in Ukr.).

8. Kokoza, H. A. (2009). Pretsedentni leksychni odyntsi na poznachennia odiahu v anhlovnomu publitsystychnomu dyskursi (Precedent lexical units for the designation of clothes in English-language journalistic discourse). In: *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky.* (Scientific bulletin of Lesya Ukrainka Volyn National University. Philological sciences). Lutsk: VNU, 5, 132–136 (in Ukr.).
9. Koloiz, Zh. V. (2017). Proekt ukrainskoho “Slovnyka pretsedentnykh fenomeniv” (The project of “Dictionary of precedent phenomena” in Ukrainian). In: *Filolohichni studii* (Philological studies), 16, 139–160 (in Ukr.).
10. Korolova, V. V. (2012). Pretsedentni fenomeni v movi suchasnoi poezii (Precedent phenomena in modern Ukrainian poetic language). In: *Naukovi zapysky (Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»).* Ser.: *Filolohichna* (Scientific notes of the National University "Ostroh Academy"). Ser.: *Philological*), 29, 8–10. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2012_29_5 (in Ukr.).
11. Pakharenko, V. I. (2017). Ukrainska literatura (Ukrainian literature): pidruch. dlia 9 kl. zahalnoosvit. navch. zakl. Kyiv: Hramota, 272. Available at: https://uahistory.co/pidruchniki/paharenko-ukraine-literature-9-class-2017/37.php#google_vignette (in Ukr.).
12. Selivanova, O. O. (2009). Pretsedentna motyvatsiia nominatyvnykh odyntsi (na materialy ukrainskoi movy) (Precedential motivation of nominative units (based on the material of the Ukrainian language)). In: *Linhvistychna palitra. Filolohichni studii* (Linguistic palette. Philological studies). Kharkiv, 129–139 (in Ukr.).
13. Selivanova, O. O. (2006). Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia (Modern linguistics: a terminological encyclopedia). Poltava: Dovkillia-K, 716 (in Ukr.).
14. Siuta, H. M. (2019). Pretsedentni vyslovlennia v ukrainskii politychnii rytorytsi (Precedent statements in contemporary Ukrainian political rhetoric). In: *Kultura slova* (Word culture), 90, 120–131 (in Ukr.).
15. Chornovol-Tkachenko, R. S. (2007). Pretsedentnyi tekst yak osnova linhvostylistychnoi realizatsii katehorii intertekstualnosti (na materialy kazok Liuisa Kerrola) (The pre-text as a platform for linguostylistic realization of the category of intertextuality (as based on the tales by Lewis Carroll)). Extended abstract of PhD dissertation (Germanic languages). Kharkiv, 19 (in Ukr.).
16. Iuldasheva, L. P. (2016). Pretsedentna motyvatsiia zaholovkiv tvoriv ukrainskoi literatury kintsia XX – pochatku XXI st. (The Precedent-Based Motivation of the Titles of the Compositions of the Ukrainian Literature of the End of the 20th – the Beginning of the 21st Centuries). In: *Linhvistychni doslidzhennia* (Linguistic studies). Kharkiv, 13, 233–238 (in Ukr.).
17. Barthes, R. (1970). S/Z essai sur Sarrasine d'Honoré de Balzac (S/Z essay on Sarrasine by Honoré de Balzac). Seuil; Paris, 277 (in French).
18. Kristeva, J. (1967). Bakhtine, le mot, le dialogue et le roman (Bakhtin, the word, the dialogue and the novel). In: *Critique*. 23, 239, 438–465 (in French).

PRECEDENT PHENOMENA IN MODERN UKRAINIAN POETRY ABOUT WAR

**Liudmyla Shytyk, Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Cherkasy, Ukraine)**
e-mail: l_shytyk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5941-672>

Identifier Scopus-Author: 57210982685

**Liudmyla Yuldasheva, Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor of the Department of Slavic and Romano-Germanic philology,
V. I. Vernadsky Taurida National University (Kyiv, Ukraine)**
e-mail: 1alimduyl@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6561-8827>

Abstract. Introduction. The relevance of the proposed article is determined by the need to characterize the precedent phenomena in modern military poetry, which belong to important components of national culture and linguistic picture of the world and reflect the specificity of national consciousness and the attitude of the ethnic group to its own history and culture.

Purpose. The purpose of the article is to analyze the phenomenon of precedent in modern Ukrainian military poetry.

Methods. The main methods of research are the method of linguistic description of language facts – for inventory, systematization and classification of precedent phenomena; hermeneutic method – for interpreting the deep meaning of texts with them; the structural method represented by the transformative analysis technique – to find out the specifics of the transformation of precedent units; the

method of observation, focused on understanding the essence of the investigated language phenomenon, its commenting and generalization.

Results. The essence of the concept of “precedent phenomenon” in the context of the phenomenon of intertextuality is clarified; the main functions of precedent phenomena in fiction are singled out; the typology and source base of precedent phenomena recorded in modern military poetry are analyzed, the peculiarities of the transformation of precedent units are investigated.

Originality. The originality of the scientific research lies in the fact that for the first time the functional potential of precedent phenomena in modern military poetry is researched, and their place and role in the organization of the artistic world is characterized.

Conclusion. It was concluded that in the context of the phenomenon of intertextuality, the precedent phenomena demonstrate the specificity of their implementation in formal, substantive and functional manifestations, they are a consequence of the interrelationship of the national cognitive base, language and culture. The main functions of precedent phenomena in fiction are outlined; emphasis is placed on nominative, characteristic, expressive, pragmatic, password and game functions.

According to the level of precedent, social, national and universal precedent phenomena used in modern military poetry are distinguished. Several groups are differentiated according to the sources of borrowing: precedent phenomena of literary, mythological, biblical, folklore origin, precedent phenomena associated with other types of art (music, painting, cinematography), historical precedent phenomena associated with a specific historical person or event.

It is emphasized that precedent units are forms of verbalization of precedent phenomena. Precedent phenomena are actualized through reference to a precedent situation, a precedent text, a precedent name, a precedent expression, or their combination.

The analysis proved that the transformed precedent unit expands the boundaries of individual and authorial thought, diversifies standardized speech formulas, gives them greater expressiveness, causes the effect of destroying expectations, and at the same time is the generation of new content.

Key words: precedent phenomena, modern Ukrainian military poetry, functions of precedent phenomena, social, national and universal precedent phenomena, precedent situation, precedent text, precedent name, precedent expression, transformed precedent units.

Надійшла до редакції: 10.08.23.

Прийнято до друку: 05.10.23

ПОЕЗІЯ ВІЙНИ ЯК ЗАСІБ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ
(на матеріалі текстів періоду російського повномасштабного вторгнення)
І. М. Літвінова, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри української мови
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

(Харків, Україна)

sakura-inna@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4067-4301>

У статті досліджено українськомовні поетичні тексти періоду російського повномасштабного вторгнення щодо специфіки семантичної реалізації образу українців. На наш погляд, такий аналіз дає змогу простежити світоглядні трансформації представників української нації стосовно їхнього самоусвідомлення.

Подібні студії поетичного мовлення дають змогу вивчити виражальні можливості мови як основного засобу комунікації та водночас дослідити засобами лінгвістичного інструментарію зміни світоглядних орієнтирів представників сучасного покоління українців.

Матеріалом для аналізу обрано українськомовні поезії, розміщені на інтернет-ресурсах упродовж лютого 2022 р. – вересня 2023 р. Вибір матеріалу зумовлений специфікою поетичних текстів: саме вони першими з-поміж творів словесного мистецтва транслюють реакцію на події. Дослідження поетичного доробку різних авторів дає змогу зробити своєрідний зріз емоційного стану соціуму, простежити колективну емоцію. Сучасні технічні можливості оприлюднення текстів та обміну віршами за допомогою соцмереж, а також швидка рефлексія у вигляді реакцій і коментарів наділяє, на наш погляд, сучасну творчість психотерапевтичною функцією.

За нашими спостереженнями, в аналізованих поетичних текстах образ українців набуває великої кількості актуальних реалізацій, зокрема: жертви війни, переселенці, байдужі, борці, переможці тощо. Останні названі інтерпретації чітко засвідчують зміну парадигми самоцінності українського соціуму й позбавлення типового для значної частини сучасних українців відчуття меншовартісності.

Показовою для аналізованої поезії є тенденція зображення українців через площину релігійного дискурсу: у текстах виокремлено образи українців – святих / Ісуса / Бога тощо. Така специфіка зумовлює потрактування представників нашої нації як борців за добро проти зла, воїнів світла, носіїв місії тощо.

Ключові слова: поетичне мовлення, лінгвопоетика, образ українців, художні засоби.

Актуальність. Дослідження поетичних текстів повсякчас залишається важливим об'єктом вивчення лінгвістики, набуваючи нового інструментарію. Дедалі популяризовано концептуальний аналіз поетичного мовлення, адже вірші з'являються як перша емоційна реакція на тригерні події і фактично демонструють картину соціуму щодо світоглядних орієнтирів та емоційного стану суспільства. Аналізуючи основні концепти поезії – такі собі згущення смислів та асоціацій, можемо зробити висновки щодо світобачення представників певного покоління. Подібне дослідження у визначеному аспекті особливо цікаве на матеріалі сучасних «живих» текстів – віршів, представлених на сторінках різних сайтів і соцмереж, оскільки можемо говорити про залучення до процесу творчості не лише автора, а й осіб, які створили допис і поширили його. Усвідомлюючи ризик спотворення авторського тексту чи неточності щодо визначення авторства, убачаємо таке дослідження цікавим і перспективним для розуміння світоглядних орієнтирів сучасного покоління українців.

Для аналізу обрано концепт «український народ», що беззаперечно є одним із визначальних у мовній картині світу нації, а значить, будь-які його трансформації дають можливість простежити світоглядні зміни, зокрема щодо самоідентифікації. Словами В. Кононенка, «вивчення морально-етичних цінностей українства дає змогу

глибше пізнати етнопсихологічні засади національного світосприйняття, закладає підвалини відтворення картини світу, що виокремлює національну спільноту» (2, с. 11).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До вивчення поетичних концептів останнім часом вдається велика кількість вітчизняних лінгвістів, зокрема, серед представників харківської школи відомі Г. Губарева, В. Калашник, Л. Лисиченко, О. Маленко, М. Філон та інші. Науковці студіюють особливості лінгвістичної реалізації концептів у поетичних текстах різних авторів. Щодо дослідження концепту «український народ» відзначаємо тенденцію його вивчення переважно на матеріалі медійних і наукових текстів. Саме поетичний концепт став предметом аналізу в статті О. Строкала (6), принагідно в дисертаційних працях О. Дубчак (1), З. Тищенко (7) та ін. На часі також вивчення поетичних текстів воєнної тематики, які, зокрема, є об'єктом лінгвістичних розвідок О. Маленко (4), О. Кісцової, Л. Петренко, О. Пухонської та ін.

Мета нашої роботи – дослідити семантику та особливості мовного вираження концепту «український народ» у сучасних поетичних текстах.

Матеріалом дослідження прислужилися українськомовні вірші, розміщені на сторінках соцмереж та інтернет-ресурсів. Усвідомлюємо неоднорідність аналізованого матеріалу щодо мистецької вартості, але вважаємо такий підхід виправданим, оскільки він дає змогу створити цілісну світоглядну картину сучасного українського соціуму.

Результати дослідження та їх обговорення. Під час аналізу поетичних текстів періоду російського повномасштабного вторгнення виявлено велику кількість реалізацій образу українського народу – як традиційних, так і специфічних, показових для сучасності. Можемо говорити про чітко окреслені інтерпретації аналізованого образу українців: жертви, переселенці, байдужі, борці, месники, воїни світла, переможці, носії місії тощо.

Трагічні реалії війни зумовлюють наявність в аналізованій поезії великої кількості інтерпретацій образу українського народу з визначальною семантикою **жертви**, наприклад у поезії Л. Голоти: *«Згвалтовані, катовані, убиті / дощем нічним оплакані і вмиті / як ті снопи / лежать біля воріт / де їм навіки почорнів цей світ»* (1а). Наскрізно негативна конотація лексем, дотичних до образу українців у війні, – *згвалтовані, катовані, убиті, оплакані* тощо – створює трагічний емоційний фон, що виростає і набуває семантики всеохопності через метафору *навіки почорнів цей світ*. Подібна семантика образу народу, представленого займенником *ми*, також у поезії А. Миколаєнко: *«і ми навчилися просто виживати / хто як уміє в темряві війни»* (2а). Українська реальність вимальована через метафору *темрява війни*, семантика жертви реалізована в ситуації *навчилися просто виживати*.

Цілком логічно, що образ українців у визначеній інтерпретації супроводжуваний мотивами болю, безвиході, приреченості, емоційного надлому, зокрема в поезіях: *«болить це все / болить болить болить / і це не мить / і як це зупинити»* (Voloshka) (3а), *«Мені болить за серце України – / трясє щоразу від рашистської орди, <...> Мені болить, коли Ірпінь і Буча – / вмиваються кровавими слізьми»* (М. Рудич) (4а). Повтори дієслова *болить* створюють відчуття всеохопного болю, що в другому наведеному контексті посилюється образами кривавих сліз та безнадійністю щодо ворога, утіленого через метафору рашистської орди, до слова, загальновживаною в мовленні сучасного українця.

Найбільш болісною темою є загибель великої кількості людей, зокрема дітей: *«діти що стали янголами не встигли стати людьми / чи встигнуть стати батьками діти цієї війни? / і хто розгрібатиме сніг від вибухів і сирен? / хто буде тягнути пам'ять з переліками / людей що від них лишилися хіба що їх імена?»* (І. Астапенко) (5а). Через образи батьків і дітей реалізовано страх перерваності зміни поколінь, що призведе до зникнення нації. Боляче, що велика кількість людей залишилася лише в іменах, і ще страшніше, що може статися так, що ці імена зникнуть, адже люди існують, поки про них пам'ятають.

Дійшовши максимуму, біль трансформується в інші почуття, наприклад у здорову агресію, як у поезії І. Спірідонової: *«Ми розівчились плакати, / Страх замінили злістю, / Ми за всіма ознаками / Стали вже грузом триста, / Кожен з нас є поранений, / Хоч не у всіх і видно, / Доля – суцільна ламана, / Й серце / зі збитим ритмом...»* (6а). Трагічні ситуації в країні надламали українців фізично й морально, що в поезії реалізовано через образи *всіх поранених, грузу 300, збитого ритму* тощо. Актуальність переживань посилює воєнна термінологія: поранені, вантаж 300 є не лише на полі бою – кожен українець переживає щось подібне.

Трансформацію болю в любов засвідчуємо в поезії С. Ройз: *«В мені – куди не торкнись – зони болю. / Не знаю, скільки потрібно століть, щоб зцілити. <...> В мені – куди не торкнись – зони Любові»* (7а). Ненависть до ворога обертається безумовною любов'ю до співвітчизників-українців. Цікаво, що твір написаний психологинею – людиною, яка професійно відчуває настрої соціуму.

Ще однією рисою страшною реальності українців є втрата дому – одного з найбільш важливих елементів української картини світу. Важливість цього образу зумовлена насамперед тим, що він є символом родини (5, с. 207), а відтак і щасливого родинного життя. Неприхований біль звучить у поезіях: *«Боже, поглянь... немає вже хати... / Куди ж я, старенька, піду ночувати? / Де прихилю я свою голівку? / Хіба на сиру, ще вцілілу долівку»* (Л. Слаба) (8а), *«Треба їхати! Чуєш? Треба! / Вже сусідський будинок згорів. / Тут щоденно летить хтось у небо, / Я прорвався до вас, зумів»* (Vitold Borisovich) (9а). Разом із втратою дому українець втрачає частину себе. Звернення до Бога, мотиви плачу з великою концентрацією емоційно забарвленої лексики, риторичні запитання та звертання – весь цей інструментарій покликаний передати біль і відчай вимушених безхатків.

Однією з найбільш актуальних і болісних для сучасної реальності є тема **переселенців**, що знайшла яскраве втілення в образі равликів, зокрема в поезії С. Жадана: *«Чекають вечора люди, схожі на равликів / так гірко сплять на вокзалах, так глибоко / Дорога важка, коли несеш на спині свій дім і своє минуле»* (10а). Метафора реалізована в мінорній емоційній площині, адже стати равликом – вимушений вибір, що в поетичному тексті підкреслено образом *згорілого дому, важкої дороги, вокзалів як місця ночівлі, гіркої сну* тощо. Попри мінорний настрій, у поезії відчутні позитивні образи, зокрема: *вперті равлики, «позбавлені дому, проте не позбавлені серця», запекла віра*.

Актуальний мотив незламності духу переселенців у поезії О. Павлової: *«Кожен дім – це фортеця. / Навіть той, що вмістився в валізу»* (11а). Загальновживана метафора *мій дім – моя фортеця* в контексті війни набуває оновленого звучання. Образ дому водночас і стискається до розмірів валізи, і виростає до масштабу фортеці.

Воєнні часи оприявили прірву між різними прошарками суспільства, що бачимо в поезії Г. Момот: *«Пів світу плаче, пів світу скаче... / Хтось в камуфляжі, а хтось в “Версаче”... / Не відкриття/ Хтось помирає, хтось заробляє... / На цій війні»* (12а). Ідею **неоднорідності суспільства**, а подекуди й антагонізму різних груп на мовному рівні реалізовано через контекстуальні антоніми *плаче – скаче, камуфляж – «Версаче», помирає – заробляє* тощо.

Типовим маркером світоглядних цінностей українців традиційно є ставлення до української мови, що бачимо в поезії В. Кравченка: *«Чому? Не розумію я ніяк, / Невже вам не болять за Україну? / Чому «язик» убивць і посіпак / Дорожчий вам за рідну, солов'їну?»* (13а). Антитеза побудована на дещо неоднорідних категоріях: характеристикам української мови – *рідна, солов'їна* – протиставлено *«язик» убивць і посіпак*, тобто тут на перший план виведені користувачі-вороги. Поезія побудована у формі заклику до українців переходити на українську і в такий спосіб долучитися до боротьби.

На особливу увагу заслуговує вияв концепту **українці-борці**. Здебільшого це зболені люди, але готові боротися та йти до кінця за свою свободу. У такому ключі створено

узагальнений образ українців, що подекуди розпадається на конкретніші – воїнів, матерів воїнів, волонтерів, небайдужих українців тощо.

Показовим для аналізованої поезії є потужний образ **волонтерів** – людей, які докладають максимум зусиль, аби допомогти вигнати ворога з рідного дому. Переважно представлені жіночі образи, у яких поєднано вразливість і незламність, як, наприклад, у поезії О. Павлової «Іринці»: *«Коли гримлять гармати, музи не мовчать, / а відкривають волонтерський чат. / Ось номер картки, скоро буде звіт. / Ось ніч на кордоні, машина потрібна на схід. / У кут забившись, б'ється серця звір. / А в неї – брат. А в неї – збір. / Вона їде додому. У неї на сході – брат. / Вдома – склад. На душі – турнікет, / Щоб спинити цей біль, перекрити думки. В неї збір. / В неї звір – чийсь врятований кіт. / Її дім тепер – ціль для ракет»* (11а). Через специфічну ритмомелодику та велику кількість неповних речень текст звучить у ритмі серцебиття. Напруга створена парадоксальним поєднанням різнопланових образів, які за нормальних умов не мали би перетинатися: *музи – волонтерський чат, дім – склад, душа – турнікет* тощо. Ідея про те, що жінка вимушена бути мужньою, передана через поєднання протилежностей в образі звіра: *б'ється серця звір і чийсь врятований кіт*.

Ще один цікавий образ у поезії М. Пономаренко: *«Марія із Маріуполя на держкордоні з Польщею / Перечитує список із непростого і непрощеного / Марії із Маріуполя вітер волосся пестить / Марія носить на шиї смерть, ніби натільний хрестик <...> У неї серце розбите бомбами і ракетами / Шкіра її тонка, за відчуттями – ніби обідрана / Якби ж вона могла плакати, то сльози б лилися відрами. / Вона би викричала, нігтями видрала дірку у часопросторі / Багажник Маріїної машини заповнений помстою / Цілеспрямованою, високоточною, контрабандною <...> Маріїн скелет – із найміцнішої азовсталі»* (14а). Трагічний образ Марії створено низкою мінорних метафор: *носить на шиї смерть, серце розбите бомбами і ракетами, шкіра обідрана* тощо. Він виростає, розгортається через асоціацію з образом Богоматері, що на рівні тексту реалізований через ім'я героїні, топонім (Маріуполь – «місто Марії») та супровідні образи (*натільний хрестик*). Алогізм ситуації вбачаємо вже на початку поезії: Марія опиняється поза межами свого міста. З одного боку, героїня – типово жіночий образ із властивими емоційними реакціями на проблему (*сльози, крики, видрала б нігтями*), а з іншого, це воїн, борець – холоднокровний і нещадний. Цікаво, що це не набута властивість, а усвідомлена, адже *Маріїн скелет – із найміцнішої азовсталі*: відсилення до зрозумілого кожному українцю надпотужного символу.

Маємо відзначити, що створення образу українців-борців у площині релігійного дискурсу – характерна риса аналізованої поезії. Українці-святі в поезії О. Павлової «День усіх святих»: *«Святі дивляться на тебе / у небесний тепловізор / Снують золоті нитки, / щоби викривити простір. / Відвернути кулю / Плетуть захисні сітки, / Висмикуючи з сонця / протуберанці / Святі закидають спінінги в хмари, / Щоб піймати ракету, / що летить в твій дитячий садок <...> Зараз вони з тобою в полоні / Зараз вони на нулі. <...> Всі святі наповнили волонтерські чати / І чатують на блокпості»* (11а). Кожен українець відіграє свою роль у боротьбі (воїн, волонтер, свідомий громадянин). Кожен має надприродну силу (*снують золоті нитки, викривляють простір, відвертають кулі, ловлять ракети* тощо). Кожна роль важлива, але найважливіше, що й реалізовано метафорою українці-святі, – це усвідомлені істини: *«Війна — це не назавжди. / Назавжди – це наша любов»*.

У подібному ключі вималювано образ українців у поезії Д. Довбуша: *«Ось – лікар заводить серце, рятуючи малюка. / Господь впізнає Ісуса за стигмами на руках. / Ось – старець втішає жінку, обнявши її, сумну. / Бог бачить, як сходить Голуб на дідову сивину»* (15а). Батько-Бог, спустившись на грішну землю в пошуках свого сина, упізнає його в українцях, які, попри все, зберігають людяність і працюють задля перемоги. Позитивна семантика образу українців створена дотичністю до лексем із релігійною семантикою – *стигми, старець, Голуб* тощо.

Продовження теми спостерігаємо в поезії В. Задорожного: «Сьогодні Бог носить «пиксель», / Щоранку инурує берці – / І ходить поперед війська, / Спиняє навалу смерті. / Сьогодні Бог у халаті, / Зі скальпелем, посивілий, / Виймає з-під серця солдата / Залізо осатаніле. / Сьогодні Бог носить «кігті» / І тягне дріт електричний, / Аби навчалися діти, / До радостей світу звичні. / Сьогодні Бог поле сіє, / Хлібину до печі садить, / Вселяє в серця надію, / Втішає, голубить, радить... / Дарма в кремлі галатини / На Нього, лукаві, кивають:/ Сьогодні Бог в Україні. / Дітей Своїх захищає» (16а). Бог сьогодні в кожному українцеві. Ця ідея реалізована через деталі, показові для різних професій: Бог-військовий инурує берці і ходить поперед війська, Бога-лікаря бачимо в халаті зі скальпелем, Бог-електрик носить «кігті» і тягне дріт електричний тощо. Але найважливіша місія Бога-українця – захищати Своїх дітей.

Окрім узагальненого образу українців, маємо також персоналізовані, у яких постають героїчні воїни – Д. Коцюбайло (Да Вінчі), О. Мацієвський, М. Діанов та інші. Показовою щодо цього є вірш Настки Федченко: «Дивись: Христос іде. У російську тюрму. / Тільки замість хреста – зовнішньої фіксації апарат. / Тюрмник покійно несе автомат. / І дивиться в спину. І заздрить Йому. / Христос ще кілька днів тому на фото усміхався» (17а). Біблійна ситуація трансформована в сучасну реальність: Христос – український воїн М. Діанов, Голгофа – російська тюрма, хрест – апарат зовнішньої фіксації при переломах. У контексті вбачаємо місіанську ідею про те, що українці, як і Христос, спокутують гріхи людства і, звичайно ж, переможуть: «Христос вернеться, вірю, як усі його брати і сестри, із усіх баталій» (17а).

Висновки і перспективи. Отже, дослідження воєнної поезії щодо семантики образу українців та особливостей його реалізації дає підстави констатувати трансформаційні процеси щодо самоусвідомлення. На нашу думку, поява інтерпретацій *українці – борці зі злом, переможці, воїни світла, носії місії* засвідчують зміну парадигми самоцінності українського соціуму й позбавлення типового для значної частини сучасних українців відчуття меншовартісності. На підтвердження цієї думки працює також показова для аналізованої поезії тенденція зображення українців через площину релігійного дискурсу: *українці – святі, Ісус, Бог* тощо.

Уважаємо дослідження поетичного мовлення у визначеному ключі перспективним, оскільки воно дає змогу не лише вивчити виражальні потенції мови, але й глибше зрозуміти зміни світоглядних орієнтирів українців.

Список використаної літератури

1. Дубчак О. П. Концептуальна опозиція «свій» – «чужий» в українській мовній картині світу : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Київ. держ. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. 2009. 292 с.
2. Кононенко В. Концепти українського дискурсу. Київ–Івано-Франківськ : Плай, 2004. 248 с.
3. Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу. *Мовознавство*. 2004. № 5–6. С. 36–41.
4. Маленко О. О. Риторика війни в сучасному українському поетичному дискурсі. *Український світ у наукових парадигмах* : зб. наук. праць. Харків : ХІФТ, 2016. Вип. 3. С. 105–113.
5. Пухонська О. Поза межами бою. Дискурс війни в сучасній літературі. Брустурів : Дискурсус, 2022. 288 с.
6. Строкаль О. Вербалізація концепту НАРОД у поезії Олексія Довгого. *Українське мовознавство*. Вип. 1(50) 2020. С. 126–135.
7. Тищенко З. Національно-культурні домінанти поетичного мовосвіту Тараса Мельничука : дис. ...доктора філософії : 10.02.01 / Черкаський нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. 2021. 239 с.

Список використаних джерел

- 1а. https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1357914311355766&id=100014116307782
- 2а. <https://www.facebook.com/alla.mykolaenko/posts/5169022213148017>
- 3а. <https://www.facebook.com/search/top?q=болить%20це%20всє%20болить%20болить%20болить%20і%20це%20не%20ми%20і%20як%20це%20зупинити>
- 4а. <https://www.facebook.com/maksimrudich/posts/3417851868441906>
- 5а. <https://www.facebook.com/alla.mykolaenko/posts/5181442495239322>
- 6а. [facebook.com/ukrainepoets/posts/pfbid0VJzneraFuXUfibKMcBMBi51byuMkiwgcg6d38HE2b4SYQGxjCtefau6AZT1pMUTnXl](https://www.facebook.com/ukrainepoets/posts/pfbid0VJzneraFuXUfibKMcBMBi51byuMkiwgcg6d38HE2b4SYQGxjCtefau6AZT1pMUTnXl)

- 7a. <https://www.facebook.com/svetlanaroyz/posts/5490485527651674>
 8a. https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=466110418547105&id=100054444517500
 9a. <https://www.facebook.com/groups/640310823020350/permalink/1550596595325097>
 10a. <https://www.facebook.com/osvita.ua/posts/6200560053304375/>
 11a. <https://pen.org.ua/koly-hrymlyat-harmaty-muzy-ne-movchat-dobirka-poezij-oleny-pavlovoyi>
 12a. <https://vseosvita.ua/user/id14933/blog/piv-svitu-plache-piv-svitu-skache-take-zhyttia-89308.html>
 13a. <https://news.obozrevatel.com/ukr/show/lite/mi-ukrainu-musim-zberegti-virsh-zaklik-perehoditi-na-ukrainsku-movu-pidkoriv-merezhu.htm>
 14 a. <https://3oko.com.ua/mariia-z-mariupolia/>
 15a. <https://www.facebook.com/alla.mykolaenko/posts/pfbid0WrDpQSC8PAjPkwm7HxSYk8LxRBRkjViKPvhgSdGM2Ai5EWkSB4hqVJuemX6UACKml>
 16a. <https://z-upload.facebook.com/fridomtsi/posts/3204345619863327>
 17a. <https://svoboda.te.ua/nashi-voyiny-nashi-bogocholoviky/>

References

1. Dubchak, O. P. (2009). Kontseptualna opozytisia «svii» – «chuzhyi» v ukrainskii movnii kartyni svitu (Conceptual opposition “own” – “foreign” in the Ukrainian linguistic picture of the world). PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 292 (in Ukr.).
2. Kononenko, V. (2004). Kontsepty ukrainskoho dyskursu (Concepts of Ukrainian discourse). Kyiv–Ivano-Frankivsk : Plai, 248 (in Ukr.).
3. Lysychenko, L. A. (2004). Struktura movnoi kartyny svitu (The structure of the linguistic picture of the world). In: *Movoznavstvo (Linguistics)*, 5–6, 36–41 (in Ukr.).
4. Malenko, O. O. (2016). Rytoryka viiny v suchasnomu ukrainskomu poetychnomu dyskursi (Rhetoric of war in modern Ukrainian poetic discourse). In: *Ukrainskyi svit u naukovykh paradyhmakh (The Ukrainian world in scientific paradigms)*. Kharkiv: KhIFT, 3, 105–113 (in Ukr.).
5. Pukhonska, O. (2022). Poza mezhamy boiu. Dyskurs viiny v suchasni literaturi (Outside of the combat. Discourse of war in modern literature). *Brusturiv : Dyskursus*, 288 (in Ukr.).
6. Strokal, O. (2020). Verbalizatsiia kontseptu NAROD u poezii Oleksiia Dovhoho (Verbalization of the concept PEOPLE in Oleksii Dovhii’s poetry). In: *Ukrainske movoznavstvo (Ukrainian linguistics)*, 1(50), 126–135 (in Ukr.).
7. Tyshchenko, Z. (2021). Natsionalno-kulturni dominanty poetychnoho movosvitu Tarasa Melnychuka (National cultural dominants of Taras Melnychuk’s poetic linguistic world). PhD dissertation (Ukrainian language). Cherkasy, 239 (in Ukr.).

WAR POETRY AS A MEANS OF SELF-IDENTIFICATION OF UKRAINIANS (based on the material of the texts of the period of the full-scale russian invasion)

*Inna Litvinova, Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor of the Department of Ukrainian Language,
V. N. Karazin Kharkiv National University
(Kharkiv, Ukraine)*

e-mail: sakura-inna@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4067-4301>

Abstract. Introduction. *The article has examined the Ukrainian-language poetic texts of the period of the full-scale Russian invasion regarding the specifics of the semantic realization of the image of Ukrainians. We think this analysis allows to trace the worldview transformations of representatives of the Ukrainian nation in terms of their self-awareness.*

Such studies of poetic speech make it possible to investigate the expressive possibilities of language as the main means of communication and at the same time to consider the changes in worldview orientations of representatives of the modern generation of Ukrainians by means of linguistic tools.

The purpose. *We have investigated semantic and peculiarities of the linguistic expression of the concept “Ukrainian people” in modern poetic texts.*

The methods. *Ukrainian-language poetry posted on the Internet resources from February 2022 to September 2023 was chosen as issue for analysis. The choice of issue is determined by the specificity of poetic texts: they are the first among the works of verbal art to broadcast reaction to events. Complex linguistic analysis has been used in the article with the advantage of the descriptive method.*

The main results of the study. *According to our observations in the analyzed poetic texts the image of Ukrainians acquires many actual realizations in particular victims of war, immigrants, indifferent, fighters, winners, etc. The last-mentioned interpretations clearly testify about changing in the self-worth*

paradigm of the Ukrainian society and departure from the feeling of inferiority typical for a large part of modern Ukrainians.

We found out the tendency to represent Ukrainians through religious discourse in the analyzed poetry: the images of Ukrainians were singled out – saints / Jesus / God, etc. It determines the treatment of representatives of our nation as the nation of fighters against evil, warriors of light, bearers of light missions, etc.

Originality. *The article examines Ukrainian modern poetic texts posted in social networks. The poems reflect the real emotions of Ukrainians during the war.*

Conclusions and specific suggestions of the author. *The studying of the war poetry texts makes it possible to make kind of slice of the emotional state of society, to trace the collective emotion and understand transformation processes regarding self-awareness of Ukrainians. In our opinion, the emergence of interpretations that Ukrainians are fighters against evil, winners, warriors of light, bearers of light missions, testify changes of the self-worth paradigm of the Ukrainian society and the deprivation of the feeling of inferiority that is typical for most Ukrainians.*

Key words: *poetic speech, linguopoetics, the image of Ukrainians, artistic means.*

Надійшла до редакції: 14.10.23.

Прийнято до друку: 05.12.23

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО. КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.2'373.4:355.01

DOI: 10.31651/2226-4388-2023-35-116-124

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ «РОСІЯ» В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ СЬОГОДЕННЯ

**Р. О. Христіанінова, доктор філологічних наук, професор,
завідувачка кафедри української мови,
Запорізький національний університет
(Запоріжжя, Україна)**

e-mail: khrystianinova@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0045-1026>

У статті проаналізовано структуру концепту «Росія» в мовній картині світу українців періоду російсько-української війни 2022–2023 років. Констатовано, що повномасштабне вторгнення російських військ в Україну спричинило зміну соціокультурного уявлення українців про сучасну Росію та зміну змісту концепту «Росія» в їхній мовній картині світу. Мета дослідження – виявити й описати зміст і структуру концепту «Росія» в мовній картині світу українців у реаліях російсько-української війни 2022–2023 років на основі аналізу вторинних найменувань країни-агресора. Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що вперше на широкому фактичному матеріалі вторинних найменувань ворожої держави, зібраному протягом 2022–2023 років, описано інтерпретаційне поле концепту «Росія». Виокремлено п'ять груп вторинних найменувань ворожої країни: 1) похідні від нормативних назв країни-ворога; 2) утворені від неофіційних назв країни-агресора; 3) утворені від зневажливих назв жителів Росії; 4) які виникли внаслідок семантичної деривації слів, раніше не асоційованих із поняттям «Росія»; 5) що виникли на основі поєднання лексеми стан з характеристичною лексемою. Окреслено ознаки концепту «Росія», які формують його інтерпретаційне поле в мовній картині світу українців. Зроблено висновок, що концептуальний імідж Росії в мовній картині світу українців визначають такі її характеристики: країна, що не заслуговує на повагу, не відповідає сучасному розумінню держави як соціального інституту, морально деградує, є осередком зла та несе загрозу міжнародному порядку.

Ключові слова: концепт, ядро концепту, периферія концепту, поняттєвий складник концепту, інтерпретаційне поле концепту, похідне найменування, семантична деривація.

Актуальність. До подій 2014 року уявлення про Росію як державу в українців було неоднозначним. Нав'язувана в роки СРСР теорія про спільні корені двох сусідніх народів, численні родинні зв'язки українських і російських сімей після здобуття незалежності ще підтримували в багатьох українців позитивне ставлення до росіян і Росії. Лише частина наших співвітчизників убачала в північному сусідові державу з імперськими амбіціями, що постійно втручається в життя України, намагається контролювати її, поставити в реальну залежність. Але після анексії Криму та значних територій Донецької і Луганської областей уже в більшості наших громадян викристалізовується розуміння Росії як ворожої держави, що є реальною загрозою для України й українців. Із цього часу ставлення українців до сусідньої держави і її жителів змінюється на негативне, а з перших днів повномасштабного вторгнення це почуття переростає в ненависть і несприйняття всього російського. Зміна соціокультурного уявлення про сучасну Росію знаходить відображення і в мовній картині світу українців, відповідно концепт «Росія» набуває нового змісту, а

отже, потребує подальшого дослідження, що й визначає актуальність пропонованої розвідки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню мовних засобів моделювання образу Росії в українських ЗМІ присвячено розвідки польського мовознавця Л. Малецькі та українського лінгвіста М. Степаненка. Обидва дослідники наголошують, що образ, у якому постає ця країна в українській публіцистиці, загалом різко негативний. За спостереженнями Л. Малецькі, імідж Росії моделюють такі лексико-граматичні розряди лексем: 1) іменники *агресор*, *(гіпер)агресивність*, *анексія*, *війна*, *ворог*, *втручання*, *загострення*, *зверхність*, *зневага*, *ескалація*, *імперія*, *інтервенція*, *конфлікт*, *напруження*, *небезпека*, *провокація*, *розподіл*, *сила*, *тиск*, *чужий* і т. д.; 2) прикметники: *авторитарний*, *агресивний*, *ворожий*, *вulьгарний*, *деспотичний*, *імперіалістичний*, *інший*, *небезпечний*, *непередбачуваний*, *тоталітарний* тощо; 3) дієслова, що вказують на деструктивну діяльність: *атакувати*, *втручатися*, *дестабілізувати*, *напасти*, *окупувати*, *покарати*, *провокувати*, *воювати* (3, с. 89). Низку негативних характеристик Росії значно доповнено в статті М. Степаненка: *держава-загарбниця*, *держава-окупант частин української території*, *навіжений сусід*, *східний імперський сусід*, *сусід-агресор*, *сусід-загарбник із завидючими очима*, *сусідня неофашистська держава*, *хронічно хвора на імперські марення*, *екзистенційний довічний ворог України*, *вічний історичний ворог України*, *одвічний жорстокий ворог*, *путінська кремлівська Рада*, *путінська Московія*, *кривава імперія Путіна* тощо (8, с. 60–61). У 2022 р. з'явилася ще одна стаття, присвячена мовним засобам репрезентації образу Росії як ворога, у якій зафіксовано нові сполуки та лексеми для зображення Росії в дискурсі засобів масової інформації періоду російсько-української війни: *держава-терорист*, *держава / країна – спонсор тероризму*, *країна – професійний вбивця*, а також низка лексем, що до війни були за межею норми й не могли потрапити в публіцистичний дискурс – *кацапстан*, *кацапія*, *кацапетовка*, *кацапурія*, *кацапляндія*, *оркостан*, *мордор*, *болото* (1, с. 31–32). Однак ці статті не вичерпують усієї різноманітності засобів реалізації концепту «Росія» в мовній картині світу українців, нові засоби з'являються майже щоденно, поглиблюючи й вияскравлюючи образ ворожої країни, акцентуючи на різноманітних її негативних ознаках. Л. Малецькі, завершуючи свою публікацію, слушно наголошував, що «концептуальний імідж Росії в досліджених сюжетах друкованих ЗМІ не репрезентований як постійний і остаточний: політичні, економічні та соціальні маркери впливають на поступове його оновлення й поповнення новими семантичними й прагматичними характеристиками» (3, с. 89). Особливо вирізнямо мовні засоби змалювання Росії в живому народному мовленні, що яскраво представлене в різноманітних телеграм-каналах та інтернет-спільнотах. Натепер жодної розвідки, присвяченої вивченню мовних засобів репрезентації образу Росії саме в живому народному мовленні, ми не зафіксували.

Мета дослідження – виявити й описати зміст і структуру концепту «Росія» в мовній картині світу українців у реаліях російсько-української війни 2022–2023 років на основі аналізу вторинних найменувань країни-агресора в живому народному мовленні.

Матеріали й методи дослідження. Джерельною базою для добору фактичного матеріалу слугували дописи в соціальних мережах та їх обговорення. Основний масив матеріалу відібрано з телеграм-каналів сил спротиву на тимчасово окупованій території. У пропонованому дослідженні використано такі методи: аналіз наукових праць із мовознавства та культурології, присвячених розгляданій проблемі, – для окреслення теоретичного підґрунтя дослідження; контекстуальний аналіз – для виявлення конотації утворених назв ворожої держави в контексті; метод інтерпретації – для пояснення змісту лексем-найменувань; описовий метод – для систематизації та класифікації досліджуваного мовного матеріалу.

Результати дослідження та їх обговорення. У сучасному мовознавстві концепт належить до питань, які постають активно обговорюваними, але дискусійними, такими, що не мають єдиного чітко визначеного трактування та потребують подальших

теоретичних розмислів. Різні погляди на розуміння концепту, його сутність, структуру, засоби вираження висвітлено в статті М. Полюжина (6, с. 215–216). Автор запропонованої розвідки не ставить перед собою завдання теоретично обґрунтувати це поняття, тому вихідним для нас є запропоноване М. Полюжиным розуміння концепту як складної ментальної одиниці високого рівня абстрагування в повному обсязі її змісту, включно з конотацією й конкретно-чуттєвими асоціаціями. На думку дослідника, концепти містять не тільки поняття про класи предметів і явищ довкілля, а й асоціативне соціокультурне уявлення про них в узагальненому вигляді. Концепт набуває об'єктивації через мовні одиниці – лексеми або словосполучення, проте зміст концепту й відповідної мовної одиниці ототожнювати не варто. Зміст концепту – це результат реконструйованого розуміння слів, контекстів і текстів, у яких сформовано узагальнене уявлення про певний факт свідомості, а також зароджуються всі ті складники, які сукупно входять у розуміння терміна «концепт» (там само, с. 218). Учений виокремлює ядро і периферію концепту. Ядром концепту є його чуттєво-наочний образ. Він формується на основі особистісного досвіду й тому гранично конкретний (там само, с. 218). Периферію концепту утворює його «інтерпретаційне поле», яке охоплює оцінки й трактування різних ознак концепту носіями однієї мови. Воно репрезентоване сукупністю слабоструктурованих предикацій, що відображають інтерпретацію окремих концептуальних ознак і їхніх сполучень у вигляді тверджень і настанов, які впливають на зміст концепту в певній культурі (там само, с. 220).

Ядро концепту репрезентує його поняттєвий складник, що формується наявною інформацією про реальний або уявлюваний об'єкт – основу для утворення концепту (там само, с. 218). Отже, поняттєвий складник концепту «Росія» можна визначити так: 1) трансконтинентальна держава в Східній Європі та Північній Азії; 2) велика за розміром і кількістю населення; 3) багатонаціональна; 4) за розвитком економіки належить до країн, що розвиваються; 5) ядерна, має великий запас зброї масового ураження; 6) веде агресивну політику, після розпаду СРСР брала участь у низці воєн; 7) держава-терорист і спонсор тероризму (Росія. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/>).

Для дослідників мови цікавим постає інтерпретаційне поле концепту, вивчення якого дає змогу окреслити всю різноманітність і глибину цього концепту через суб'єктивне його сприйняття носіями мови. Як було зауважено вище, дослідники відзначають загалом різко негативний образ Росії в мовній картині світу українців. Зібраний нами фактичний матеріал поглиблює вже сформований негативний образ Росії, вияскравлює всі її антигуманні риси.

Українці, що переживають страхіття війни, емоційно не сприймають ворожу країну як нормальну, дозволяють собі висловлюватися про неї презирливо, використовуючи лексику, що раніше була за межею норми. Підтримуємо висновок дослідниці українського національного дискурсу в умовах війни Н. Москаленко про те, що відбувається феноменальне перетворення «мовленнєвого злочину» на комунікаційний жест спротиву, відповідно, оцінна координата змінює свій вектор: те, що до війни було б сприймане як безсумнівно негативне, стає апіорі позитивним; лінгвістичне порушення мовленнєвої поведінки отримує позитивну оцінку багатьох українців. Відповідно відбувається схвалення й підтримка того, що мовленнєвий вчинок із позитивною конотацією може бути реалізований через порушення узуальних мовленнєвих явищ (5, с. 15–16). Такий жест свідчить про внутрішній спротив українців, їхню ненависть до всього того, що принесла ворожа країна на нашу землю.

Загалом інтерпретаційне поле концепту «Росія» в мовній картині світу українців репрезентоване негативно забарвленими лексемами-новотворами, уживаними як вторинні назви ворожої країни, та перифрастичними конструкціями.

Негативно забарвлені новотвори-назви ворожої країни за походженням можна об'єднати в кілька груп: 1) похідні від нормативних назв країни-ворога; 2) утворені від неофіційних назв країни-агресора; 3) утворені від зневажливих назв жителів Росії; 4) які

виникли внаслідок семантичної деривації слів, раніше не асоційованих із поняттям «Росія»; 5) що виникли на основі поєднання лексеми *стан* із характеристичною лексемою.

Номінації, похідні від нормативних назв країни-ворога, українці творять на основі лексеми *Росія*, лексичного сповосполучення *Російська Федерація* та аббревіатури *РФ*. Наголосимо, що українці для найменування країни-ворога вживають і самі ці назви, але пишуть їх із малої літери, що абсолютно суперечить нормам написання офіційних і неофіційних назв країн: *На **росії** готується заборона Гаррі Поттера* (ППО – NewsuaНовини. 23 листопада 2022); *Окрім того, асамблея закликала створити спеціальний Міжнародний трибунал щодо агресії **росії*** (Запоріжжя.Інфо. 21 листопада 2022); *Оперативна інформація ДСНС щодо наслідків ведення бойових дій **російською федерацією*** (<https://dsns.gov.ua/>. 12.11.2023); *24 листопада військові **рф** обстріляли Херсон 17 разів* (Країна інфо. 24 листопада 2022). Таке порушення норм написання відбулося спонтанно й повсюдно. Погоджуємося з думкою Н. Москаленко про те, що цей мовленнєвий жест відображає загальнонаціональну інтенцію викреслити денотат «Росія» з простору української картини світу, мовленнєво помститися, викидаючи цей онім за межі апріорі правильного. Такий підсвідомий колективний мовленнєвий жест більш валідний, ніж відверті висловлювання негативного змісту щодо ворожої країни, тому що він іде з простору безособової феноменологічної реальності (5, с. 15).

Широко представлені в аналізованих дискурсах похідні від лексеми *Росія* назви ворожої країни, утворені через навмисне спотворення її написання та звучання. Для надання негативної конотації використовують зазвичай російську транслітерацію: *росія – расія, расея, расея, расея, расея: московський піп заявляє, що якщо прийде кінець **расіє**, то прийде кінець всьому світу* (ППО – NewsuaНовини. 19 січня 2023); *Мати руснявий паспорт – означає не мати доступу до жодної країни, крім **расеї*** (Реальна війна. 18 листопада 2022); *Взагалі **расея** – це не держава, це якась секта* (Бердянськ в окупації. 3 січня 2023); *Така кількість бажаних зд@хнути за **расею**, що вже змушені залучати гастролерів* (Запоріжжя.Інфо. 17 січня 2023). Трапляються написання назви ворожої держави, утворені з використанням субституції – кириличну літеру *с* замінено латинською літерою *z*: *rozziia, razzeia, raZia*. Латинські літери *Z, V, O* були нанесені фарбою на військовій техніці росіян, які вдерлися на територію нашої країни 24 лютого 2022 року. За словами військових експертів, спочатку це було лише маркування напрямів розгортання військових частин. А вже в березні 2022 року Міністерство оборони РФ пояснило значення латинських літер на військовій техніці, буква *Z* означає «За перемогу» (4). Названа літера стала символом російського вторгнення, прибічники вторгнення почали ставити її на цивільному транспорті, використовувати в логотипах корпорацій та газет, рекламних плакатах тощо. Натомість критики вторгнення Росії називають цю літеру «новою свастикою». Українці з перших днів вторгнення сприйняли цю позначку з ненавистю, військову техніку ворога, позначену літерою *Z*, називали «зетками». Літера *Z* стала для них уособленням ворога. Пізніше цю букву почали використовувати в спотвореній назві ворожої країни, щоб передати всю глибину ненависті до неї: *Бруд і сміття. Справжня **rozziia*** (Березовий сок. 26 лютого 2023); *Рашистів далі їхніх кордонів нікуди не пускати. Хай вониють у себе на **razzei**!!!!* (Нейтральна зона, 19 грудня 2022); *Ну ось тепер Ізраїль, який не хотів допомогати Україні, боячись розлютити **raZio**, став жертвою, очевидно не без опосередкованої або безпосередньої допомоги ірано-рашистських терористів* (Бердянськ в окупації. 7 жовтня 2023).

Засвідчено також назви ворожої держави, що мають аналогію з обценними та лайливими лексемами – *рососія, расасія, срасія: В пономаря майже всі були любителі **рососії*** (Бердянськ в окупації. 3 січня 2023); *А по-друге, ви можете собі малювати яку завгодно жахливу картину про потужну **расасію**, але реальність раз за разом показує, що це півень з лайна, що має форму країни* (Шрайк Ньюс, 16 січня 2023); *При цьому, на самій **срасії** корупція має форму державної політики і є фундаментом диктатури путлера* (Бердянськ в окупації, 29 серпня 2023). Інколи трапляються відразу два способи

спотворення назви країни-агресора, що є маркером надзвичайно високого рівня ненависті до ворожої держави: **RoZcoccia** – *єдина в світі країна, де вже більше, як 100 років, затаємнічені архіви* (Бердянськ в окупації. 23 серпня 2023).

Прозору етимологію виявляє широко вживана в мовленні сучасних українців назва *рабсія*, яку легко асоціюємо зі словом *раб*. Українці небезпідставно вбачають у жителях Росії рабів путінського режиму: *рабсія готуватиметься до наступного масованого удару по Україні близько тижня*, – ГУР (Запоріжжя.Інфо. 24 листопада 2022).

Зрідка трапляється для називання країни-агресора лексема *раїсія*: *раїсія сьогодні – приклад індукованого психозу* (Березовий сок, 4 січня 2023). Слово *раїс* має арабські корені, де воно позначає ‘головний’, ‘керівник’. Відоме й інше значення цього слова – ‘войовничий’. Важко сказати, яку семантику зазначеної лексеми було взято за основу для створення негативно конотованої назви сусідньої держави. Можна припустити, що виникла ця назва від слова *раїс* опосередковано, як відгук на популярну з 2008 р. фразу «Роисся, вперед», яку було утворено на основі фрази «Россия, вперед!». Цю спотворену фразу використовують самі ж росіяни для насмішок щодо соціального й економічного становища в державі.

Неприкритим сарказмом позначене найменування *росіюшка*, яке найчастіше використовують у висловленнях про українців-зрадників: *Ну, люблять ці люди і росіюшку і своє місто. Тепер вони нарешті щасливі, тому що не прийшлося продавати свою квартирку у Бердянську та переселятись в «Усть-Засранск»* (Бердянськ в окупації. 3 лютого 2023); *Ані же діти, наївно подумали ми і всіляко уникали публікацій про тих, хто, на нашу думку, різко полюбив росіюшку, виключно в силу їх юного віку* (Бердянськ в окупації. 10 вересня 2023).

Від офіційної назви *Російська Федерація* українці утворили сполуки *свинособача федерація*, *болотна федерація*, *рашистська педерація*, *узькая педерація*: *Представники свинособачої федерації чомусь вирішили, що вести себе, як скот, можна і за кордонами власної держави* (Бердянськ в окупації. 19 червня 2023); *Дивно тільки, чому подібну ноту озвучує міністерство закордонних справ болотної федерації, а не, скажемо, міністерство сільського господарства* (Бердянськ в окупації. 17 серпня 2023); *Суддя Овідіопольського районного суду Одеської області Дмитро Гандзій відмовився виправляти в судовому рішенні опіску, «збройна агресія рашистської педерації» на «збройна агресія російської федерації»* (<https://glavcom.ua/country/criminal/rashistska-pederatsija-ukrajinskij-suddja-perejmenuvav-rosiju-930647.html>); *Приходили весь серпень до кожної сім'ї окремо з усіма наявними даними, пресували, погрожували і у «красках» розповідали, як відберуть дітей за неналежне виховання за «законами узькай педерації» і вивезуть в рашу* (+Бердянськ новини online. 3 лютого 2023). Такі лексичні словосполучення утворені переважно через субституцію першого компонента в офіційній назві *Російська Федерація* (*свинособача федерація*, *болотна федерація*) або поєнанням субституції першого компонента та фонетичної деривації другого компонента, до того ж можлива ще й російська транслітерація (*рашистська педерація*, *узькая педерація*).

Зрідка трапляються також новотвори й від аббревіатури РФ – *рфія*, *ерефія*: *Жителі Мелітополя повідомляють про загадкове зникнення ганчір'я рфії на головній площі міста* (Запоріжжя інфо, 13 листопада 2022); *Як хочеться, щоб світ виблював ерефію якомога скоріше* (Березовий сок. 19 січня 2023).

Номінації, похідні від неофіційних назв ворожої країни, утворено на основі назви *Московія*, яка була вживана в багатьох європейських країнах у XVI–XIX ст., та назви цієї країни в англійській мові *Russia*. У дискурсах телеграм-каналів зафіксовано використання першої номінації у двох варіантах – *московія* і *масковія*, другий відбиває можливу (звісно, росіяни цієї назви не використовують) російську вимову: *На московії готуються до удару* (ППО – News. 21 січня 2023); *На масковії в нягані сталися два вибухи на нафтовому родовищі* (Запоріжжя.Інфо. 14 серпня 2023). Від англійської назви утворено номени *раша*, *рашка*, що мають так само зневажливе забарвлення: *Але щось пішло не так. Тому зараз*

пропагандони воляють про ядерну зброю. Мовляв, або переможе **раша**, або перемога нікому не дістанеться (Запоріжжя. Інфо, 14 листопада 2022); *Будь проклята **рашка** навіки!* (Березовый сок. 21 травня 2023). Лексема **раша** дала поштовх для утворення ще більш зневажливого найменування ворожої країни, що співзвучне із жаргонним словом **параша**, яке має значення «велике відро у тюремній камері для екскрементів і помий» (7, т. 6, с. 67). Написання цієї назви зафіксовано в трьох варіантах – **параша**, **паРаша**, **па-раша**: *Є такі що рубаху рвуть на собі за **парашу**, а як діло підійде, то як страус, в землю пикою* (Бердянськ в окупації. 09 квітня 2023); *Тоді стане життя в **паРаші** з дорогами краще* (Нейтральна зона, 14.12.22); *Смердить **па-раша*** (Березовый сок, 23 травня 2023).

Номінації, похідні від назв жителів Росії. Від розмовного слова **кацап**, що є зневажливою назвою росіянина (7, т. 4, с. 123), утворено лексеми **кацапія**, **кацапетія**: *Та хоч зарийтесь в пісок москалі, але **кацапії** – торба* (Березовый сок. 26 лютого 2023); *Такого «миру» вам руззкіє виродки на кожному клаптику **кацапетії!*** (Березовый сок. 23 травня 2023).

Номінації, які виникли на основі семантичної деривації слів, раніше не асоційованих із поняттям «Росія». До цієї групи зараховуємо лексеми **болота** (**болото**), **дурка**, **мордор**. Назву **болота** (**болото**) українці утворили, очевидно, від переносного значення цього слова **болото**: «усе те, що характеризується брудом, застоєм, відсутністю живої діяльності, ініціативи» (7, т. 1, с. 215): *Всі ці бренди досі є на **болотах*** (Запоріжжя. Інфо, 14 листопада 2022); *В нас після перемоги буде тільки світле майбутнє, а росіяне будуть гнити до скону у своєму наскрізь пронизаному люттю до цивілізованого світу **болоті*** (Бердянськ в окупації. 19 квітня 2023). Лексему **дурка** словник української мови подає з позначкою «розмовне» з поясненням «жіночий рід до слова **дурень 1**» (7, т. 2, с. 439), **дурень 1** – розмовне «розумово обмежена, тупа людина» (7, т. 2, с. 437). Проте в розмовному мовленні слово **дурка** відоме й зі значенням «психіатрична лікарня», яке, мабуть, і дало поштовх для переосмислення й використання його як назви ворожої країни: *Новини з **дурки*** (Запоріжжя.Інфо. 10 січня 2023). Назву **Мордор** для позначення Росії українці запозичили із фантазійних книг англійського письменника Джона Толкіна, де **Мордор** – це країна зла, яка була осередком сили Чорного Володаря Саурона. Такою постає для наших людей і країна, що принесла стільки горя: *вам до смерті жити в **мордорі**, як роками в темному світі* (Нейтральна зона, 14.12.22).

Складні слова, що виникли на основі поєднання лексеми **стан із характеристичною лексемою.** Одне зі значень лексеми **стан** «Словник української мови» подає як місце тимчасового розташування, стоянка, табір (7, т. 9, с. 642). Цей компонент увіходить до назв багатьох країн і регіонів: **Афганістан**, **Казахстан**, **Таджикистан**, **Татарстан**, **Узбекистан** та ін. У таких поєднаннях **-стан** означає «країна, місце», тобто Афганістан – «країна афганців», Казахстан – «країна казахів» тощо. Проте в сучасній перській мові суфікс **-істан** використовують для утворення топонімів на позначення місць проживання племен, етнічних груп, у зв'язку з цим громадяни Казахстану, Таджикистану, Узбекистану вважають, що цей суфікс у назві їхніх країн не відповідає реаліям сучасності та створює негативний бренд, тому його треба прибрати, змінивши назву країни (<https://kun.uz/ru/news/2019/03/03/uzbekland-ili-nearland-uzbekistanets-predlozil-pereimenovat-stranu>). Очевидно, саме це й спонукало українців широко використовувати компонент **-стан** для найменувань ворожої країни, тобто місця проживання людей, яким не властиві цінності сучасного розвиненого суспільства. Це значення підсилює і виокремлює перший компонент назви – **балайкостан** (балалайка + стан; країна балалайок), **вигрібстан** (вигрібна яма + стан; країна вигрібних ям), **кацапстан** (кацап + стан; країна кацапів), **лаптєстан** (лапоть + стан; країна лаптів), **оркостан** (орк + стан; країна орків): *Чи всі контракти і договори по співпраці з **Балайкостаном** припинили своє існування?* (Бердянськ онлайн+. 6 липня 2023); *я читав, що є конспірологічна версія, що кацапні всього на **вигрібстані** не більше 80 кк* (Бердянськ онлайн+. 10 липня 2022); *виїзд дали тільки в сторону **кацапстана*** (Березовый сок, 27 січня 2023); *І вищого*

керівництва *лаптєстану* також? (Березовый сок, 19 січня 2023); Подивіться, як в *оркостані* знищують птахів (Запоріжжя.Інфо. 19 листопада 2022).

Перифрастичні конструкції репрезентовані прикладковими та атрибутивними словосполученнями. Опорними словами в прикладкових словосполученнях зазвичай постають нейтральні лексеми *країна, держава, росія*, виразниками негативного забарвлення слугують прикладки – *країна-агресор, країна-терорист, країна-гній, держава-терорист, держава-спонсор тероризму, держава-зло, росія-терористка, раша-терорист*: Вночі, 12 серпня, військові **країни-агресора** вдарили ракетами С-300 по Комишувасі та безпілотними літальними апаратами по Запоріжжю (Запоріжжя.Інфо. 14 серпня 2023); Військові поразки посилюють спроби **країни-терориста** до ведення переговорів з українською владою (Країна інфо. 17 листопада 2022); Геноцид виглядає саме так. *росія – країна-гній* (Реальна війна. 5 жовтня 2023); **Держава-терорист** насправді хоче принести українцям лише якомога більше болю і страждань (Блискавка. 17 листопада 2022); Європарламент визнав Росію **державою-спонсором тероризму** (Запоріжжя.Інфо. 23 листопада 2022); Постійно на зв'язку з нашими командувачами, які протистоять **державі-злу** на полі бою (Zelenskiy/Official. 4 квітня 2023); **Росія-терористка** масовано вдарила по газовидобувній інфраструктурі на сході України (ППО – NewsuaНовини. 17 листопада 2022). Лише зрідка обидва слова в прикладковій сполуці негативно забарвлені: *Які ще потрібні докази, щоб оголосити **рашу-терориста** терористом?* (Запоріжжя.Інфо. 14 січня 2023). Натомість в атрибутивних словосполученнях негативну оцінку семантику мають обидва компоненти – *большая говніловка, великая недострана, великая рАзія, недоімперія болотяних: В большой говніловке есть фсьо, чего не найдешь в жодній країні світу, в жодних джунглях та пустелях планети* (Березовый сок, 17 січня 2023); *Ідіоти! Великая недострана!* (Нейтральная зона, 14.12.22); *Скільки серед «вчителів» тупорилих любителів великої рАзії* (Бердянськ в окупації, 5 липня 2023); *всі лиш і чекають краху недоімперії болотяних!* (Березовый сок. 19 серпня 2023). Подеколи опорним словом в атрибутивній сполуці постає нейтральна лексема *країна* – *країна 404, країна рабів і зеків: Як відомо, сьогодні на болотах відзначають день **країни 404*** (Бердянськ в окупації. 12 червня 2023); ***Країна рабів і зеків, без гідності і розуму...*** (+Бердянськ новини online. 22 червня 2023).

Семантичний аналіз розглянутих вище номінацій на позначення Росії дає змогу виокремити такі ознаки концепту «Росія», які формують його інтерпретаційне поле в мовній картині світу українців: 1) Росія – це країна, яка заслуговує лише на зневажливе ставлення (*росія, расія, расея, расея, расея, роззія, раззея, рАзія, рососія, расасія, срасія, раїсія, росіюшка, рфія, ерефія, кацапія, кацапетія, московія/масковія, раша, великая рАзія*); 2) Росія не відповідає сучасному розумінню держави як соціального інституту, який забезпечує гідне життя своїх громадян (*балайкостан, вигрібстан, кацапстан, лаптєстан, великая недострана, недоімперія болотяних, країна 404, рабсія, країна рабів і зеків*); 3) Росія – країна, яка морально деградує (*болото, дурка, параша, большая говніловка, країна-гній, свинособача федерація, болотна федерація, рашистська педерація, узькая педерація*); 4) Росія – країна, у якій процвітає зло (*мордор, оркостан, держава-зло*); 5) Росія несе загрозу всьому людству (*країна-агресор, країна-терорист, держава-терорист, держава-спонсор тероризму, росія-терористка, раша-терорист*).

Висновки. У мовній картині світу українців сьогодення сформувався негативний образ Росії як антидемократичної держави. Концептуальний імідж Росії в мовній картині світу українців визначають такі її характеристики: країна, що не заслуговує поваги, не відповідає сучасному розумінню держави як соціального інституту, морально деградує, є осередком зла та несе загрозу міжнародному порядку. Перспективу подальших наукових досліджень убачаємо в аналізі репрезентантів інших важливих концептів у мовній картині світу українців.

Список використаної літератури

1. Булик-Верхола С. З. Мовний образ росії як ворога (на матеріалі ЗМІ періоду російсько-української

- війни). *Закарпатські філологічні студії*. Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 23. Т. 1. С. 29–33.
2. Лосев І. В. Відносини України і Росії в 90-ті роки ХХ ст. як культурно-історичний феномен. *Наукові записки*. 2001. Т. 19. Теорія та історія культури. С. 62–66.
3. Малецькі Л. «У тіні великого брата...» – концепт «Росія» (на матеріалі сучасної української преси). *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2016. 4. С. 85–89.
4. Маркування військової техніки ЗС РФ. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
5. Москаленко Н. О. Соціолінгвістичні ознаки українського національного дискурсу в умовах війни. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 60. Т. 2. С. 13–16.
6. Полюжин М. Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. Вип. 4. С. 214–224.
7. Словник української мови. В 11 т. / ред. кол. : І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 1. 1970. 827 с.; Т. 2. 1971. 550 с.; Т. 4. 1973. 840 с.; Т. 6. 1975. 832 с.; Т. 9. 1978. 916 с.
8. Степаненко М. І. Перифрастичні зв'язки хороніма *Росія* в публіцистично-політичному дискурсі: структура, семантика, аксіологія. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць. Черкаси : Видавець ФОП Гордієнко Є. І., 2022. Вип. 32. С. 57–66.

References

1. Bulyk-Verkhola, S. Z. (2022). Movnyi obraz Rosii yak voroha (na materialy ZMI periodu rosiisko-ukrainskoi viiny) (Linguistic image of Russia as an enemy (based on media material from the period of the Russian-Ukrainian war)). In : *Zakarpatski filolohichni studii (Transcarpathian philological studies)*. Vydavnychiy dim "Helvetyka", 23, 1, 29–33 (in Ukr.).
2. Losev, I. B. (2001). Vidnosyny Ukrainy i Rosii v 90-ti roky XX st. yak kulturno-istorychnyi fenomen (Relations between Ukraine and Russia in the 90s of the XX century as a cultural and historical phenomenon). In: *Naukovi zapysky (Proceedings). Tom 19. Teoriia ta istoriia kultury (Theory and history of culture)*, 62–66 (in Ukr.).
3. Maletski, L. (2016) "U tini velykoho brata..." – kontsept "Rosii" (na materialy suchasnoi ukrainskoi presy) ("In the shadow of the big brother..." – the concept of "Russia" (based on the material of the modern Ukrainian press)). In: *Studia Ukrainica Posnaniensia*, (4), 85–89 (in Ukr.).
4. Markuvannia viiskovoi tekhniki_ZS_RF (Marking of military equipment of the Armed Forces of the Russian Federation). Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (in Ukr.).
5. Moskalenko, N. O. (2023). Sotsiolinhvistychni oznaky ukrainskoho natsionalnoho dyskursu v umovakh viiny (Sociolinguistic features of the Ukrainian national discourse in the conditions of war). *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia (Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: Philology)*. Vydavnychiy dim "Helvetyka", 60, 2, 13–16 (in Ukr.).
6. Poliuzhyn, M. (2015). Poniattia, kontsepty ta yoho struktura (Concept and its structure). In: *Naukovyi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky (Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European National University)*, 4, 214–224 (in Ukr.).
7. Bilodid, I. K. (Ed.) ta in. (1970–1980). Slovyk ukrainskoi movy (Dictionary of the Ukrainian Language). V 11 t. T. 1, 2, 4, 6, 9. Kyiv : Naukova dumka (in Ukr.).
8. Stepanenko, M. I. (2022). Peryfrastychni zv'iazky khoronima Rosiia v publitsystychno-politychnomu dyskursi: struktura, semantyka, aksiolohiia (Periphrastic connections of the choronym Russia in journalistic and political discourse: structure, semantics, axiology). In: *Movoznavchyi visnyk (Linguistic Bulletin)*. Cherkasy: Vydavets FOP Hordiienko Ye. I., 32, 57–66 (in Ukr.).

REPRESENTATION OF THE CONCEPT "RUSSIA" IN THE UKRAINIANS' LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD NOWADAYS

**Raisa Khrystianinova, Doctor of Philology, Professor,
Head of the Ukrainian Language Department,
Zaporizhzhia National University
(Zaporizhzhia, Ukraine)**

e-mail: khrystianinova@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0045-1026>

Abstract. Introduction. The change in socio-cultural perception of modern Russia following the annexation of Crimea, significant territories of the Donetsk and Luhansk regions and the full-scale invasion is reflected in the Ukrainians' language picture of the world, accordingly, the concept "Russia" acquires a new meaning, and therefore requires further research, that determines the actuality of the proposed intelligence.

Purpose. To identify and describe the concept "Russia" content and structure in Ukrainians' language picture of the world nowadays, based on the analysis of ways of representation of this concept in the speech of Ukrainians.

Methods: analysis of the scientific works in linguistics and cultural studies which are dedicated to problem under consideration – to outline the theoretical background of the study; contextual analysis – to reveal the connotation of formed names of the enemy country in the context; interpretation method – for content clarification of the lexemes of names; descriptive method – for systematization and classification of the studied linguistic material.

Results. It has been discovered that the core of the concept “Russia” represents its conceptual component, which can be defined as follows: Russia is a large, both in terms of size and population, multinational transcontinental state in Eastern Europe and North Asia; in terms of economic development, it belongs to developing countries; it has a large stockpile of mass destruction weapons; it pursues an aggressive policy towards other countries; it is a terrorist state and sponsor of terrorism.

Through the semantic analysis of the newly formed names of the enemy country, which are used by Ukrainians nowadays, a complex of features, that form the interpretive field of the concept “Russia” in the Ukrainians’ language picture of the world, was identified: 1) russia is a country that deserves only contemptuous treatment; 2) russia does not correspond to the modern understanding of the state as a social institution that ensures a dignified life for its citizens; 3) russia is a morally degrading country; 4) russia is a country where evil flourishes; 5) russia poses a threat to all humanity.

Originality. The concept of “Russia” in the Ukrainians’ language picture of the world during the large-scale war of 2022–2023 appears as negatively connoted, its interpretive field forms a complex of features represented by a significant number of newly formed lexemes to denote the enemy country, which convey the contemptuous attitude of Ukrainians towards it.

Conclusion. The Russia conceptual image in the Ukrainians’ language picture of the world is determined by following characteristics: an anti-democratic country that does not deserve respect, it does not correspond to the modern understanding of the state as a social institution, it morally degrades, it is the center of evil and poses a threat to the international order.

Key words: concept, the core of the concept, concept periphery, conceptual component of the concept, interpretive field of the concept, derived name, semantic derivation.

Надійшла до редакції: 25.10.23.

Прийнято до друку: 02.12.23

ЛІНГВАЛІЗАЦІЯ ВІЙНИ В ЗБІРЦІ Д. ЛАЗУТКІНА «ЗАКЛАДКА»

**Л. О. Петренко, кандидат філологічних наук,
коректор ТОВ «СТЕМ ОСВІТА»
(Харків, Україна)**

e-mail: liudmylapetrenko93@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5764-3264>

**В. М. Петренко, учитель української мови і літератури,
старший учитель, Зіньківський ліцей № 1
Зіньківської міської ради Полтавської області
(Зіньків, Україна)**

e-mail: valentynapetrenko17@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7786-2544>

Статтю присвячено визначенню й опису концептуальних та стилістичних особливостей лінгвалізації війни в збірці Д. Лазуткіна «Закладка». Мета дослідження – виявити дотичні концептосфери та стилістичні особливості репрезентації концепту ВІЙНА в мовній та концептуальній картині світу автора. Матеріалом дослідження послужила збірка Д. Лазуткіна «Закладка» (2022). Для реалізації поставлених завдань застосовано такі методи: структурно-семантичного аналізу, контекстного аналізу, інтерпретаційний та описовий методи.

Установлено, що концепт ВІЙНА в аналізованій збірці пов'язаний із концептосферами МЕНТАЛЬНІСТЬ, основними складниками якої є РЕЛІГІЯ і ТРАДИЦІЇ; ІНФОРМАЦІЯ, ПОБУТ, ЕМОЦІЇ. Осмислення війни в поетичному мовленні автора пов'язане з релігійними уявленнями. Відповідну концептосферу активізують прецедентні імена й назви релігійних свят. Відсилання до традицій відбувається через залучення давньої символіки зерна. Позитивні та негативні риси характеру людини в ситуації війни є виявом ментальності, тому називання їх активізує відповідну концептосферу.

У сучасному світі провідну роль відіграє інформація, яка впливає на стан суспільства. У концептосфері ІНФОРМАЦІЯ визначено такі складники: 'подання інформації', 'сприйняття інформації', 'відсутність / пошук інформації', 'психологічна втома від важкої інформації про війну'.

Війна – явище зовнішнього світу, яке, проходячи крізь людину, зумовлює поведінкові та емоційні реакції. Концептосфери ПОБУТ та ЕМОЦІЇ репрезентовані в аналізованій поезії експліцитно та імпліцитно. Концептосфера ПОБУТ має складники 'евакуація', 'звільнення', 'боротьба'. У концептосфері ЕМОЦІЇ домінують репрезентанти переважно з негативною оцінкою.

Вербалізуючи уявлення про війну, автор використовує порівняння й метафори, антитези, поєднуючи документальність із художніми засобами зображення.

Ключові слова: війна, концепт, концептосфера, стилістика, мовна картина світу, концептуальна картина світу.

Актуальність. Об'єктом нашого дослідження стала мова нової збірки «Закладка» (2022) популярного сучасного поета Дмитра Лазуткіна. У контексті подій сьогодення цікавою є постать самого автора: він – журналіст, спортивний коментатор й останнім часом воєнний кореспондент. Його 11 збірок засвідчують вагомий внесок у розвиток сучасної поезії. Актуальність пропонованого дослідження обґрунтована насамперед новизною збірки, гостротою порушених у ній проблем та браком розвідок, присвячених лінгвалізації війни у творчому доробку Дмитра Лазуткіна.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Існування людей пов'язане з боротьбою, тому тема війни завжди була актуальною, зокрема й у мовознавчих дослідженнях. Концепт ВІЙНА в дискурсі ЗМІ став об'єктом наукових розвідок Т. Вільчинської (2), А. Коник (6), у художній творчості – Н. Бойко (1), О. Гоменюк (3),

Н. Кириленко (5), А. Огар (9), Л. Романенко (10), зокрема в поезії – Т. Єщенко (4), О. Маленко (8) та ін. Н. Бойко вбачає специфіку семантичної структури ключової одиниці лексико-семантичного поля концепту ВІЙНА в тому, що «до неї може входити значна кількість контекстуально актуалізованих компонентів, які відображають найрізноманітніші негативні риси війни, виявляють широкий діапазон експресії, об'єктивуючи ядерний концепт опосередковано, через інтенсифіковані семантично, метафоризовані (метонімізовані) емоційну й почуттєву сфери людини» (1, с. 127). На думку А. Огар, концепт ВІЙНА – «це багатовимірне ментальне утворення, дуже складне, що охоплює кардинально протилежні смисли» (9, с. 46). Його компоненти традиційно пов'язані зі смертю, руйнуваннями, болем, жахом, пригніченістю, зрадою тощо, проте є позитивні асоціації: життя, свобода, любов, чесність, гідність (9, с. 46).

Для творчого доробку Дмитра Лазуткіна тема війни не нова, оскільки була представлена в попередніх збірках – «Червона книга» (2015) та «Артерія» (2018). Як зауважує В'ячеслав Левицький, «способи трактування однієї й тієї ж масштабної теми виявляються різночудними» (7), Лазуткін пише документальну поезію, цей жанр є популярним у світі. «Як очевидець автор відшукує поміж руїн найпронизливіші приватні історії» (7), майстерно поєднує публіцистичність і художність. Рисами його стилю є не лише документальність, а й контрастність, тактовне іронізування (7).

Мета дослідження – визначити дотичні концептосфери та стилістичні особливості репрезентації концепту ВІЙНА в мовній та концептуальній картині світу автора.

Матеріали й методи дослідження. Матеріалом дослідження слугували поетичні твори зі збірки Д. Лазуткіна «Закладка», у яких представлена тема війни. Виконанню поставлених у роботі завдань підпорядковане застосування різних методів дослідження: метод *концептуального аналізу* використано для з'ясування особливостей взаємодії концепту ВІЙНА з дотичними концептосферами, їхнього змістового наповнення та особливостей вербалізації; метод *структурно-семантичного аналізу* забезпечував установлення значення досліджуваних одиниць поетичної мови; *інтерпретаційний метод* використано для розкриття змісту образу війни; метод *контекстного аналізу* – для з'ясування функцій та синтагматичних зв'язків досліджуваних одиниць, виявлення особливостей взаємодії сталого та змінного, значення і смислу; *описовий метод* застосовано під час викладу авторських спостережень.

Результати дослідження та їх обговорення. Концепт ВІЙНА в аналізованій збірці, на нашу думку, пов'язаний із кількома концептосферами: МЕНТАЛЬНІСТЬ, що сформована, зокрема, такими елементами, як РЕЛІГІЯ і ТРАДИЦІЇ; ІНФОРМАЦІЯ, яка впливає на людину в просторі війни; ПОБУТ та ЕМОЦІЇ, що є реакціями людини на війну. Маркерами для виокремлення їх часто слугували назви поезій, наприклад «Вербна неділя», «Марія», які належать до концептосфери РЕЛІГІЯ, «Репортер» – до концептосфери ІНФОРМАЦІЯ та ін.

Осмислення війни в поетичному мовленні автора нерідко пов'язане з релігійними уявленнями, активізованими біблійними алюзіями: «*марія іде за сіллю / бо так багато потрібно тепер солі / бо немає більше солі / бо скінчилася / її сльози стали прісними / ще коли ступала по воді / а як вийшла на берег / з боку промзони – / розучилася плакати*» (с. 29). Словообраз *сіль* акумулює екстралінгвальну інформацію: по-перше, це відсилення до традиції українців зустрічати гостей хлібом-сіллю, але для загарбників її немає, бо їх не запрошували й тому не чекали; по-друге, усталене уявлення про сльози, які мають бути солоними, але в контексті «*сльози стали прісними*» вони набувають оксиморонної ознаки; по-третє, фіксація фактичної інформації, яку, зокрема, активізує лексема *промзона* – руйнування промислових підприємств, ажіотаж навколо закупівлі солі тощо.

У поезії Д. Лазуткіна «Вербна неділя» осмислення війни передано антитезами, що є характерними для ідіостилю автора: «*Мертві вогні над живими річками / пси що гризуться – аж калічать! / злість що стає твердою мов камінь / злість яка тисне і злість яка личить* <...> як розказати чітко і чесно / як пронести крізь усю холоднечу – /

пекло земне ніби царство небесне / тиху відвагу і внутрішню втечу» (с. 9). Наведені антитези побудовано на антонімах (*мертві – живі, пекло земне – царство небесне*). Особливістю останнього протиставлення є поєднання його з порівнянням або ототожненням.

Концептосфера ТРАДИЦІЇ втілена через давню символіку зерна як божественного дару життя, переродження: *«Добре якщо народився для того / для чого народився хліб <...> / Добре якщо народився для того / для чого народилося дерево <...> / нехай палає троя / в променях серпанкових / я буду воювати за нашу останню столицю / за берегову лінію за клаптик води / битимуся до смерті за кожен будинок / за хліб і за дерево / за дерево і за хліб»* (с. 39). У цьому контексті відповідна символіка репрезентована образом хліба, до якого українці завжди ставилися з пошаною, як до життєдайної сили. Другим ключовим символом є дерево (древо життя). Ця війна постає священною – за минуле й за майбутнє, не лише за власну територію і державу, а й передовсім за самобутність і духовну свободу.

Спостерігаємо багатовимірний поетичний контекст, у якому поєднано простір і час: *«проходили свої і не свої / незібрані неначе врожаї / неясно – чи майбутні чи колишні / але життя – найкраща із пригод / коли війна мов смуга перешккод – / ми їли землю і вона нас їла / бо хто без неї ми якщо крізь нас / говорить простір і приходить час / і прагне настромити всіх на вила... / ми всі нащадки спалених племен...»* (с. 41). Люди в цих рядках є носіями часу й водночас невід’ємною частиною української землі як свого простору. Автор використовує частковий хіазм – *ми їли землю і вона нас їла*. Порівняння *незібрані неначе врожаї*, з одного боку, розкриває безглуздість війни, а з іншого – актуалізує думку про переродження.

Важливою концептосферою є МЕНТАЛЬНІСТЬ. Під час війни проявляються як позитивні, так і негативні ментальні риси людей. Репрезентовані образи ліричних суб’єктів осучаснені, що відбито в лексичному наповненні, іноді змальовані іронічно. Серед позитивних рис виокремлюємо **прагнення згуртуватися**, щоб протистояти ненависному ворогові: *«вночі мені подзвонив / мій перший тренер з карате / каже що хоче вбити путіна / зізнається – пробував самотужки / направити енергетичні потоки / але ні / там кругова оборона / ледве отямився від контрудару / переконує: / нам потрібно згуртуватися»* (с. 34); **незламність**: *«Стільки днів і ночей боротися за світло / але так і не збагнути яким воно є / Так вміємо тільки ми / безтямні знахабнілі непристосовані / Так вміємо тільки ми / добрі свідки поганих новин»* (с. 38); **хазяйновитість**, напр.: *«за три дні / їх накрили вогнем / і він боявся вийти з погребу / й побачити свою хату / після обстрілу / стіни залишилися стояти / дах потребував капітального ремонту»* (с. 27).

Війна – це вороже зіткнення двох культур і різної ментальності. Представлені в аналізованій збірці риси ворога виключно негативні: **бездушність**, напр.: *«проти її маленької дівчинки / армія путіна використовувала / системи залпового вогню / далекобійну артилерію / авіаційні бомби / тактичні ракети / дуже багато танків / мінометів і стрілецької зброї»* (с. 123). Поет застосовує ампліфікацію мілітарних лексем і сполучень, що називають озброєння, спрямоване проти дітей. Негативна оцінка зосереджена навколо оніма *армія путіна*: це армія не країни, а саме диктатора. Вороги постають **справжніми загарбниками**, напр.: *«він вийшов до нас першим / розповів як обстріляли його дім / а потім сказали / ми тут будемо жити <...>»* (с. 27), а також **боягузами**, що прагнуть нав’язувати свої правила: *«ті хто чавили і ті що казали / як говорити і що говорити / завжди ховалися в темні портали / і заповзали щурами під плити»* (с. 9). Негативна семантика в контексті реалізована предикатами, що утворюють протиставлення й активізують семи ‘слабкість’, ‘підступність’. Відповідна оцінка у фрагменті підсилена символікою щура.

У сучасному світі провідну роль відіграє інформація, тому ця війна, безумовно, є також інформаційною, досить тривалою, можна сказати, постійною. Лазуткін-журналіст добре розуміє, що вплив інформації на стан суспільства колосальний, і це знаходить відбиття в його поезії. Зокрема, у концептосфері ІНФОРМАЦІЯ маємо такі складники:

‘подання інформації’, ‘сприйняття інформації’, ‘відсутність / пошук інформації’, ‘психологічна втома від важкої інформації про війну’, напр.: *«військові на станціях чекають завершення бойових дій / дівчина у навушниках слухає хіти що несуться з того боку лінії розмежування / всі втомилися від новин про наші втрати / з чого це ми колись вирішили що у нас не лишилося нічого?»* (с. 126).

Важливу роль журналістів у висвітленні злочинної сутності війни, її нелюдського обличчя передано в контексті: *«я запитую / тебе / мій друже / котрий пересидів / у підвалі / весь цей жах / що було / з вами? <...> / ти що / репортер? / вигукує хтось / так / я репортер / не сумнівайтеся / я розкажу / всю правду»* (с. 19). Складник ‘подання інформації’ втілений образом репортера, який прагне показати людям чи навіть людству справжнє обличчя війни. В’ячеслав Левицький звертає увагу на прозаїзацію й атональність у творах Д. Лазуткіна, зокрема в представленому фрагменті. Експресивності надає діалогізація, уривчастість фраз, що відстежуємо й у формуванні рядків строфи.

Складник ‘відсутність / пошук інформації’ реалізовано в контексті: *«зв’язок з донькою і батьками зник <...> / вона читала про гуманітарні коридори для цивільних / розстріляні російськими солдатами / дзвонила сусідам / питала – коли бачили її доньку востаннє? / перепитувала крізь скрипіння і шерехи у слухавці: / вона жива?»* (с. 122). Семантику пошуку втілюють дієслова читала, дзвонила, питала, перепитувала. Об’єктами пошуку є близькі люди – донька, батьки; джерелом інформації – засоби мас-медіа, сусіди.

Війна як явище зовнішнього світу проходить крізь людину, зумовлюючи поведінкові та емоційні реакції, що в мові збірки «Закладка» простежуємо в активізації концептосфер ПОБУТ та ЕМОЦІЇ.

Концептосфера ПОБУТ у контексті поезії про війну Д. Лазуткіна має такі складники: ‘перечікування’ (наприклад, *«заїхали танком у двір / сказали / не ходи тут / бо пристрелимо / так і сидів у підвалі / вдвох зі старою мамою / їли консервацію – / солоні огірки / мариновані перці / до вибухів звук швидко / за гучністю визначав / кому з сусідів не пощастило»* (с. 23)); ‘евакуація’ (*«розбомблена школа – / тріумф російської зброї / добре що учнів вивезли / ще до початку обстрілів / інакше б / не вижив ніхто»* (с. 24)); ‘боротьба’ / ‘побут військових’ (*«найменше говорить про війну той хто бачив її в лице / хто брав участь у вуличних боях потрапляв у засідки / і виходив з оточення відбиваючись прикладом / від настирливих щурів смерті»* (с. 43)); ‘звільнення’ (*«хмари виповзали з укриття / ніби хтось випускав дим / з прокурених легенів / чужі голоси / цього разу були чужими як ніколи / і все буквально все – / буяло й ширилося / і стільки навкруги / всього дивовижного – / аж очі розбігаються: / ось могила в міському саду / ось могила у ближній лісосмузі / ось ще одна могила – посеред клумби / де ґрунт особливо м’який»* (с. 23)). В останньому контексті автор своєрідно переосмислює вислови мов чорною хмарою оповитий та аж очі розбігаються. Автор поєднує метафору та порівняння: *хмари виповзали з укриття / ніби хтось випускав дим / з прокурених легенів*. Позитивна оцінність вислову *аж очі розбігаються* змінена на протилежну – це не подив чи захоплення чимось приємним, а розпач.

В усіх наведених складниках виокремленої концептосфери ПОБУТ простежуємо наявність семи ‘смерть’, як-от: *визначав кому з сусідів не пощастило, інакше б не вижив ніхто, відбиваючись прикладом від настирливих щурів смерті, ось могила, ось ще одна могила*.

Концептосфера ЕМОЦІЇ охоплює досить широкий спектр виявів: у поетичній мові збірки є репрезентанти як із позитивною, так і з негативною оцінкою. Це, зокрема, ‘страх’, ‘сором’, ‘сподівання’, ‘переживання’, ‘байдужість’, ‘співчуття’, ‘гнів’. Складник ‘страх’ досить поширений: *«найгірше / каже / це страх / тваринний страх / перед силою яку не можеш зупинити / перед кулями / які стукають / у бетонні блоки / страх втратити те / чим жив за що боровся»* (с. 19) – повтор лексеми *страх* створює градацію. Як своєрідний вияв ментальності зі страхом пов’язаний ‘сором’ (тут: соромно за свій страх): *«варвари /*

каже баба галя / сокирою рубали двері / коли не відкрила / я боялася / мене ноги не слухалися / зізнається ніби виправдовуючись» (с. 25). ‘Сподівання’ втілене повтором рядків: «вітер гуде / ніби / летять ракети / мимоволі чекаєш вибуху / тільки не в нас / кажеш ти / тільки не в нас / думають військові на передовій» (с. 31). У наведеному контексті простежуємо травматичний досвід ліричного суб’єкта, якого насторожує навіть шелест вітру. ‘Переживання’: «абоненти були / поза зоною досяжності / новини що надходили – / заважали їй дихати» (с. 122); ‘співчуття (підтримка)’: «у березні морозному чи в квітні / коли зірки мов рани ножові / знайди слова які комусь потрібні / знайди слова – допоки всі живі» (с. 7); ‘гнів’: «бо гнів виникає як вибух вулкана, / Бо кожне знецінення – ціну знайде, / І ті, котрі тисли нас до паркана – будуть в ніде» (с. 174). Лексема *гнів* на позначення емоції має негативну оцінку й постає синонімом до лексеми *ненависть*. В аналізованій концептосфері простежуємо властиву авторові іронію, зокрема у втіленні складника ‘байдужість’: «мої коломбіни *пірнають у пахощі міста* / під шелести суконь під шепіт і регіт і знов / у синьому мареві *вірять прогнозам таксистів* / і *варять* на кухнях *спагеті з найкращих промов* / в тонованих джипах *додому пливуть генерали* / аби не дивитись на купи зів’ялих вінків – / не знайдеш країни що краща за ту яку вкрали / не знайдеш війни яка не лишає слідів» (с. 55). Попри трагізм війни залишаються люди, яких вона ніби не стосується, яким достатньо побутових розмов про війну.

Висновки й перспективи. Отже, концепт ВІЙНА в мові збірки Д. Лазуткіна «Закладка» перетинається з концептосферами: МЕНТАЛЬНІСТЬ, ІНФОРМАЦІЯ, ПОБУТ, ЕМОЦІЇ. Вербалізуючи уявлення про війну, автор використовує порівняння й метафори, антитези, поєднуючи документальність із художніми засобами зображення, нерідко вдається до іронії. Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі може бути виявлення особливостей взаємодії концепту ВІЙНА з іншими концептосферами в поезії сучасних українських авторів для визначення загальних особливостей осмислення цього явища та його мовного вираження.

Список використаної літератури

1. Бойко Н. Специфіка лексико-семантичного поля концепту «війна» в кіноповісті О. Довженка «Україна в огні». *Література та культура Полісся*. Серія «Філологічні науки». 2021. № 17. С. 116–130.
2. Вільчинська Т. Специфіка лінгвалізації концепту «мир» у мас-медійному тексті. *Вісник Львівського університету*. Серія Журналістика. 2019. Вип. 45. С. 299–307.
3. Гоменюк О. Концепт «війна» в індивідуально-авторській картині світу Оксани Забужко (на матеріалі збірки «І знов я влізаю в танк...»). *STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA*. 2018. Vol. VI. P. 21–26.
4. Єщенко Т. Мовний вимір національної безпеки України в умовах гібридної війни. *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Соціолінгвістичне знання як засіб формування нової культури безпеки: Україна і світ»*. Львів, 2018. С. 44–45.
5. Кириленко Н. І., Сердюк К. В. Гуманістичний дискурс сучасної української мілітарної прози. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 26. Т. 1. С. 268–273.
6. Коник А. Російсько-український конфлікт у дзеркалі ЗМІ: війна в пам’яті та війни пам’ятей. *Вісник Львівського університету*. Серія Журналістика. 2019. Вип. 45. С. 44–51.
7. Левицький В. В’ячеслав Левицький про «Закладку» Дмитра Лазуткіна. URL : <https://starylev.com.ua/blogs/vyaceslav-levyckyuy-pro-zakladku-dmytra-lazutkina>.
8. Маленко О. Риторика війни в сучасному українському поетичному дискурсі. *Український світ у наукових парадигмах: збірник наукових праць Харківського нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди*. Харків : ХІФТ, 2016. Вип. 3. С. 105–113.
9. Огар А. Вербалізація концепту ВІЙНА в сучасному художньому дискурсі. *Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб. наук. праць Дрогобицького держ. пед. ун-ту імені Івана Франка*. 2019. С. 38–47.
10. Романенко Л. Сучасна війна у творчості українських письменників і спогадах учасників. *Закарпатські філологічні студії*. 2018. Вип. 4. Т. 1. С. 117–121.

References

1. Boiko, N. (2021). Spetsyfyka leksyko-semantychnoho polia kontseptu “viina” v kinopovisti O. Dovzhenka “Ukraina v ohni” (The specifics of the lexical and semantic field of the concept “war” in Alexander Dovzhenko’s film story “Ukraine on fire”). In: *Literatura ta kultura Polissia (Literature and Culture of Polissya)*. Seria “Filolohichni nauky”. 17, 116–130 (in Ukr.).

2. Vilchynska, T. (2019). Spetsyfika lingvializatsii kontseptu "myr" u mas-mediinomu teksti (Specification of lingualization of concept "peace" in mass media text). In: *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii Zhurnalistyka (Bulletin of Lviv University. Journalism series)*, 45, 299–307 (in Ukr.).
3. Homeniuk, O. (2018). Kontsept "viina" v indyvidualno-avtorskii kartyni svitu Oksany Zabuzhko (na materiali zbirky «I znov ya vliaiu v tank...») (Concept "war" in the individual author picture of the world by Oksana Zabuzhko (based on the non-fiction "I enter the tank again...")). In: *STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA*. VI, 21–26 (in Ukr.).
4. Yeshchenko, T. (2018). Movnyi vymir natsionalnoi bezpeky Ukrainy v umovakh hibrydnoi viiny (Linguistic dimension of national security of Ukraine in conditions of hybrid war). In: *Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii "Sotsiolinhvystychni znannia yak zasib formuvannia novoi kultury bezpeky: Ukraina i svit" (Materials of the International Scientific Conference «Sociolinguistic knowledge as a means of forming a new security culture: Ukraine and the world»)*. Lviv, 44–45 (in Ukr.).
5. Kyrylenko, N. I. & Serdiuk, K. V. (2022). Humanistychnyi dyskurs suchasnoi ukrainskoi militarnoi prozy (Humanistic discourse of modern ukrainian military prose). In: *Zakarpatski filolohichni studii (Transcarpathian Philological Studies)*, 26, 1, 268–273 (in Ukr.).
6. Konyk, A. (2019). Rosiisko-ukrainskyi konflikt u dzerkali ZMI: viina v pamiaty ta viiny pamiatei (Russian-ukrainian conflict in the mirror of the media: a war in memory and a war of memories). In: *Visnyk Lvivskoho universytetu (Bulletin of Lviv University). Serii Zhurnalistyka*. 45, 44–51 (in Ukr.).
7. Viacheslav Levytskyi pro "Zakladku" Dmytra Lazutkina (Vyacheslav Levitskyi about "Bookmark" by Dmytro Lazutkin). Available at : <https://starylev.com.ua/blogs/vyacheslav-levyckyky-pro-zakladku-dmytra-lazutkina> (in Ukr.).
8. Malenko, O. (2016). Rytoryka viiny v suchasnomu ukrainskomu poetychnomu dyskursi (Rhetoric of war in modern Ukrainian poetic discourse.). In: *Ukrainskyi svit u naukovykh paradyhmakh (The Ukrainian world in scientific paradigms)*: zb. nauk. prats Kharkivskoho nats. ped. un-tu imeni H. S. Skovorody. Kharkiv: KhIFT, 3, 105–113 (in Ukr.).
9. Ohar, A. (2019). Verbalizatsiia kontseptu VIINA v suchasnomu khudozhnomu dyskursi (Verbalization of the concept WAR in modern art discourse). In : *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri (Native word in ethnocultural dimension)*: zb. nauk. prats Drohobyskoho derzhavnoho ped. un-tu imeni Ivana Franka, 38–47 (in Ukr.).
10. Romanenko, L. (2018). Suchasna viina u tvorchosti ukrainskykh pysmennykiv i spohadakh uchastnykiv (Contemporary war in the works of Ukrainian writers and memoirs of participants). In : *Zakarpatski filolohichni studii (Transcarpathian Philological Studies)*. Vypusk 4. Tom 1, 117–121 (in Ukr.).

LINGUALIZATION OF WAR IN D. LAZUTKIN'S COLLECTION «BOOKMARK»

**Liudmyla Petrenko, Candidate of Philological Sciences,
corrector in TOV «STEM OSVITA»
(Kharkiv, Ukraine)**

e-mail: liudmylapetrenko93@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5764-3264>

**Valentyna Petrenko, teacher of Ukrainian, senior teacher,
Zinkiv Lyceum of Zinkiv city council, Poltava region
(Zinkiv, Ukraine)**

e-mail: valentynapetrenko17@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7786-2544>

Abstract. Introduction. Dmytro Lazutkin is one of the most expressive poets nowadays. In his poems, all significant events of recent years in Ukraine are reflected and creatively reinterpreted, an important place among which is given to the Russian-Ukrainian war.

The article is devoted to the definition and description of conceptual and stylistic features of the lingualization of war in D. Lazutkin's collection "Bookmark".

Purpose. The purpose of the study is to determine the tangential conceptspheres and stylistic features of the representation of the WAR concept in the author's linguistic and conceptual picture of the world. D. Lazutkin's collection "Bookmark" (2022) served as the research material. Conceptual, structural-semantic, contextual analysis, interpretive and descriptive methods were used to implement the tasks.

Results. It was established that the concept of WAR in the analyzed collection is related to the conceptspheres of MENTALITY, the main components of which are RELIGION and TRADITIONS; INFORMATION that affects a person in the space of war; LIFESTYLE and EMOTIONS, which are human reactions to war.

Originality. *The relevance of the study is justified by the novelty of the collection, the acuteness of the problems raised in it, and the lack of research devoted to lingualization of war in the creative work of Dmytro Lazutkin. In the article the tangential conceptospheres and stylistic features of the representation of the concept of WAR in the language and conceptual picture of the author's world are defined.*

Conclusion. *So, the concept of WAR in D. Lazutkin's collection «Bookmark» intersects with the conceptospheres: MENTALITY, INFORMATION, LIFESTYLE, EMOTIONS. Verbalizing the idea of war, the author uses comparisons and metaphors, antitheses, combining documentary with artistic means of representation, often resorting to irony. The prospect of further research in this direction may be to identify the peculiarities of the interaction of the concept of WAR with other conceptospheres in the poetry of modern Ukrainian authors in order to determine the general features of the reinterpretation of this phenomenon and its linguistic expression.*

Key words: *war, concept, conceptosphere, stylistics, language picture of the world, conceptual picture of the world.*

Надійшла до редакції: 08.11.23.

Прийнято до друку: 01.12.23

**МАКРООБРАЗНА СХЕМА ВІРША І ПЕРЕКЛАД:
СУБСЕМАНТИЧНІ ОБРАЗИ**

**В. М. Кикоть, доктор філологічних наук, доцент
кафедри теорії та практики перекладу,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)**

e-mail: vkikot@yahoo.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6825-5454>

Ідентифікатор Scopus-Author: 6504690486

У статті ідентифіковано та описано субсемантичний рівень поетичного твору як третій образний вимір макрообразної структури поетичного твору, релевантної для його інтерпретації, доперекладного аналізу, перекладу та аналізу якості його результату; запропонований метод дослідження поетичного оригіналу та його перекладу за допомогою макрообразної схеми; введене та обґрунтоване поняття субсемантичного образу; поетичний твір potrагований як макрообразне структурне утворення, що складається з систем образів, адекватне відтворення яких відображає єдність змісту та форми першотвору в перекладі; підтекст поетичного твору кваліфіковано як складник його макрообразної структури, що підлягає обов'язковому відтворенню в перекладі. Поетичний твір кваліфікуємо як складну макрообразну структуру, що об'єднує образні системи автосемантичного, синсемантичного та субсемантичного рівнів, які є взаємозумовленими та взаємодіючими вимірами поетичного твору й потребують повноцінної реконструкції в перекладі з урахуванням їхніх ієрархічних та інших взаємостосунків у межах макрообразу й у ширших контекстах. Процес перекладу віршового твору розглядаємо як багаторівневу реконструкцію макроструктурної актуалізації систем автосемантичних, синсемантичних та субсемантичних образів, адекватне відтворення яких відбиває гармонію змісту та форми оригіналу.

Нову макрообразну схему поетичного твору випрацювано, спираючись на те, що макрообраз поетичного твору – це структурно-системне утворення, до якого входять автосемантичні, синсемантичні та субсемантичні образні виміри з їхніми відношеннями в структурі цілого, системною взаємодією мікрообразів на рівні кожного виміру й поза ним у межах усієї структури та асоціативними зв'язками образів твору всіх рівнів поза межами його структури. Таке розуміння макрообразу покликане сприяти досягненню адекватного перекладу й виявленню відхилень у готовому перекладі поетичного твору під час його аналізу.

У статті запропоновано методикку дослідження поетичного оригіналу та його перекладу за допомогою аналізу із застосуванням схеми макрообразної будови поетичного твору. Основним прийомом цілісного багатоаспектного аналізу, спрямованого на комплексне філологічне вивчення поетичного тексту, висунуто дослідження тексту через розкриття його образної поетичної структури в тісній єдності з ідейним змістом та системою мовних образотворчих засобів. В основі такого синтезувального аналізу перебуває категорія образу.

Пропонований метод дослідження поетичного перекладу передбачає опрацювання макрообразної структури поетичного твору, яка б відображала загальну структуру оригіналу й перекладу поетичного твору та всі її рівні й системи образів, що становлять ці рівні, в усьому комплексі їхніх взаємовідношень. Структурно-системна схема макрообразу поетичного твору покликана вможливити повноцінний аналіз оригіналу поетичного твору, його адекватне перестворення іншою мовою, а також накладанням її на вже готовий переклад сприяти ґрунтовному аналізу останнього щодо його адекватності.

Ключові слова: поетичний переклад, макрообраз поетичного твору, підтекст, субсемантичний образ, макрообразний аналіз, макрообразна схема вірша.

Актуальність дослідження зумовлена потребою опрацювати образну будову поетичного твору, зокрема її підтекстову композицію, що вможливить якнайповніше виявлення всіх його складників у їхній взаємозалежності та взаємодії з метою досягнення адекватного перекладу й повноцінного критичного аналізу першотвору та перекладу в

процесі їх зіставлення, а також посиленою увагою перекладознавців до вірша як до тексту, необхідністю повноцінного аналізу різних типів поданої в ньому інформації, як-то образно-змістової, образно-формальної, образно-підтекстової, та потребою дослідити способи реконструкції цієї інформації в перекладі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення категорії підтексту привертало увагу багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. У працях, присвячених цій проблемі, можна виокремити кілька ключових питань: визначення підтексту, виявлення механізму його реалізації та способів вираження, класифікація його видів, відмежування підтексту від суміжних понять.

Попри достатню кількість праць та різноманітність підходів у дослідженні підтексту художнього твору, ні в лінгвістиці, ні в літературознавстві до нашого часу немає єдності думок щодо визначення підтексту та загальноприйнятого терміна, який охопив би це багатогранне явище.

Вітчизняні й зарубіжні дослідники називають підтекст «змістово-підтекстовою інформацією», «потенційною семантикою реплік», «глибинною напругою», «непрямим описом», «глибиною тексту», «конотацією в широкому сенсі» тощо. Зокрема, В. Кухаренко йменує підтекст «імплікацією» (3, с. 86), В. Кузнєцова – «імплікаційною метафорою» (2, с. 160), А. Матчук – «підтекстом літературного твору» (4). В англійських наукових колах В. Емпсон позначає підтекст терміном «ambiguity» (8), Дж. Лід – «implication» (10, с. 215–217), В. Скалічка – «subtext» (12, с. 215), К. Шеар – «infracontext» (11, с. 148). А поет Роберт Фрост часто називав це явище «sense implied» (9, с. 56).

Різнорозумність термінів можна пояснити багатоаспектністю цього, у такому разі лінгвістичного, явища та відмінністю вихідних позицій, на основі яких його вивчають. Окремі дослідники неправомірно, на нашу думку, розширюють значення терміна «підтекст» і цілковито врівнюють імплікацію, образ та підтекст. В інших випадках, навпаки, підтекст зводять до окремих явищ прямої мови у творі чи до вузько конотативного значення слова. У першому разі введення терміна «підтекст» знесмілене, воно стає просто зайвим, у другому – відбувається змішування цілком різних понять: у творі досить часто має місце діалог із підтекстом, а щодо конотації, то вона, безсумнівно, бере участь у формуванні підтексту, але це ще не дає підстав ставити між ними знак рівності.

У жодній із таких праць, виконаних зазвичай на матеріалі прозаїчних творів, не досліджено засоби вираження підтексту поетичного й не розглянуто проблеми сприйняття підтексту в поетичному тексті з метою його подальшого перекладу.

Метою роботи є розроблення підтекстового образного рівня як складника макрообразної будови поетичного твору, за допомогою якої перекладач зможе провадити повноцінний аналіз першотвору та забезпечувати його адекватний переклад, тобто щонайповніше відтворювати оригінал як різнорівневе образне утворення, а критик отримає нову методику визначення інтерпретаційної якості перекладу, що, своєю чергою, передбачає дослідження поетичних структур першотвору й перекладу поетичного твору на головних образних рівнях.

Досягнення поставленої мети потребує розв'язання таких завдань: обґрунтування необхідності нових понять, уведених із метою розкриття макрообразної будови поетичного твору й, зокрема, її підтекстового виміру; випрацювання нової методики аналізу та оцінки поетичного перекладу на основі макрообразної концепції віршового твору; виявлення структурних параметрів підтексту поетичного твору як складника макрообразу з орієнтацією на його відтворення в перекладі, аналіз засобів його творення та дослідження змін, яких вони зазнають у перекладі; опрацювання схеми підтекстового образу, релевантної для пояснення процедури тлумачення якості перекладу віршового

твору, із залученням критичного розбору найпоказовіших українськомовних перекладів англomовної поезії.

Матеріали й методи дослідження. Матеріалом для розвідки послужили підтекстові образи з поезій американських та англійських поетів в українських перекладах.

Складна природа поетичного образу, різнорідність його мовних реалізацій та відповідні труднощі, що виникають під час його перекладу, визначили необхідність застосування сукупності методів та прийомів аналізу. Зокрема, метод лінгвістичного спостереження та класифікаційний метод (для характеристики й класифікації фактичного матеріалу), системний та структурний аналіз поетичного твору і його перекладу (для дослідження образів, їхніх функцій та взаємодії в межах макрообразної структури поетичного твору й на її образних рівнях); ідейно-образний (для з'ясування втілення в текст вірша авторського образного задуму); пояснювальний, описовий та компілятивний з елементами семантико-стилістичного аналізу й використанням формалізованих схем (для опрацювання перекладацької схеми субсемантичного образного рівня поетичного твору); герменевтичний метод (для розкриття різночасової смислової та культурної багатшаровості образів), метод моделювання перекладу (для вироблення методики аналізу перекладу макрообразу поетичного твору), трансформаційний (для виявлення перекладацьких перетворень, яких зазнають образи та образна структура поетичного твору в перекладі); дефінітивний метод (для потрактування жанру вірша, типів словесних образів та їхніх різновидів); тезаурусний метод (для виокремлення лексико-семантичних елементів, що сприяють формуванню образів, апелювання до словників із метою визначення походження й значення образної символіки в англomовній та українській лінгвокультурах); контекстологічний аналіз (для дослідження актуалізації образної семантики в межах різних контекстів); контекстуально-інтерпретаційний метод аналізу (для дослідження актуалізації підтекстової образності в оригіналі й перекладі); метод диференційного аналізу (для виокремлення інтегральних та диференційних ознак образів в англomовній та українськомовній лінгвокультурах); компонентний аналіз (для дослідження семантики образів із метою з'ясування адекватності її відтворення в цільовій мові); лінгвостилістичний аналіз образів та образних маркерів (для розкриття індивідуально-авторського стилю першотвору); метод зіставного перекладознавчого аналізу (для порівняння англomовних та українськомовних поетичних творів із їхніми перекладами з метою визначення ступеня адекватності / неадекватності відтворення образності вихідного тексту).

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Смислова багатозначність є взагалі однією з характерних ознак поетичного твору, який зазвичай «говорить» більше за те, що в ньому сказано прямо, наштовхує на висновки та зіставлення, що не є безпосередньо сформульованими в його тексті, спонукає до пробудження думки, викликає потребу дорозповісти собі чи додумати свідомо недовисловлене автором. І ця риса поезії, що є для неї специфічною та вирізняє її з-поміж інших різновидів літературного слова, – не просто наслідок розбіжності читацького сприйняття: вона визначена смисловою структурою поетичного твору, закладеною в ньому самому, позаяк у віршовому творі можуть співіснувати кілька смислових планів. Проте трапляються поетичні твори, у яких, окрім усього, наявний ще й підтекст.

Сучасні лінгвісти трактують підтекст як підпорядковане інформативності явище тексту, різновид інформації, що ґрунтований на текстовій вербальній організації та сформований способом її змістового перероблення і збагачення без нарощування знакового обсягу (5, с. 561).

Наші дослідження засвідчують, що серед притаманних підтекстові поетичного твору ознак є такі, що характеризують його як внутрішній прихований зміст, неявне домислювання, сприйняття якого факультативне. Іноді підтекст становить додатковий зміст, а частіше – ідейний задум твору, його головну думку, і водночас підтекст – це особливий вид образу. Підтекстовий образ виникає на семантико-композиційному рівні. З іншого боку, підтекст – потік неявних, імпліцитно виражених смислів, що породжені на ґрунті зовнішньої експліцитно вираженої оповіді; бісоціативне явище, суть якого полягає в тому, що мислення людини сприймає дві та більше інформацій водночас. Підтекст – це семантико-психологічна категорія, яка виявляється в процесі інтерпретації поетичного тексту, і багатозначність, що виникає під час цього, створює труднощі сприйняття й декодування тексту, які допомагає подолати контекст.

Якщо в поетичному творі наявний підтекст, він розшаровується на зовнішній текст і глибинну інтерпретацію. Притаманна поетичному текстові неоднозначність відновлення, яка виникає в процесі інтерпретації підтексту, забезпечена можливістю внутрішньотекстових елементів вступати в нескінченний ряд складних і багатоплоскових асоціацій із позатекстовими елементами. Очевидно, що підтекст може бути не лише інтенційним, а й оказіональним.

Принцип синтезувального аналізу, що дає змогу в процесі доперекладного сприйняття віршового тексту й подальшого осягнення його ідейно-образного смислу не лише розчленовувати текст на окремі елементи, а й постійно співвідносити їх із цілим, та передбачає підхід до поетичного твору як до макрообразу, дає змогу вирізнити підтекст поетичного твору як особливий вид образу – підтекстовий образ, що є повноправним складником поетичного макрообразу. Цей образ, за логікою подальшого розвитку макрообразної структури поетичного твору та за аналогією до терміна “subtext”, уведеного в науковий обіг Владом Скалічкою (12, с. 215), можна назвати субсемантичним.

Відтак субсемантичний образ – це образ, сформований у межах загальної макрообразної структури на підтекстовому рівні поетичного твору. Формою вираження субсемантичного образу можуть бути як автосемантичні образи, так і синсемантичні. Диференційні ознаки субсемантичного образу, їхня своєрідність та наявність у них відмінностей від ознак «прозового» підтексту є безсумнівними, так само як і те, що поряд з автосемантичним та синсемантичним образами, субсемантичний образ є рівноправним виміром макрообразної структури поетичного твору.

У поетичному творі субсемантичний образ, у разі його наявності, зазвичай виражає головну думку, глибинну ідею твору, і в такому разі він – образ семантико-композиційний, сутність якого можна виразити, поїменувавши його й концептуально-підтекстовим образом поетичного твору.

У разі наявності підтексту в поетичному творі субсемантичний образ найчастіше є провідним елементом, якому підпорядковані всі інші, і тому для перекладача він зазвичай становить образну домінанту, яка вимагає першочергового відображення в перекладі.

Поетичний підтекст, що актуалізований на рівні цілого тексту і становить головну ідею віршового твору, пропонуємо назвати **концептуальним субсемантичним образом**, а підтекст, який виникає на рівні одиниць тексту, – **локальним субсемантичним образом** поетичного твору. **Синхронним субсемантичним образом** можна назвати поетичний підтекст, що виникає на рівні всього поетичного тексту й утілює незалежну від основної паралельну ідею чи ідеї віршового твору.

Субсемантичний образ формується в міру розгортання змістово-фактуальної інформації в структурі цілого поетичного тексту. У зв'язку з тим, що структура субсемантичного образу охоплює найчастіше весь поетичний твір і, отже, межі цього образу й твору збігаються, можна констатувати, що структурне співвіднесення між

складниками вірша, макрообразна структура якого має субсемантичний вимір, стає основним законом сприйняття та перекладу останнього. Принагідно зауважмо, що це певною мірою ускладнює ілюстрування цієї частини нашого дослідження фактичним матеріалом, позаяк у більшості випадків потребує наведення повного тексту твору та його перекладу.

У будь-якому разі для субсемантичного образу характерна наявність у поетичному тексті сигналів (маркерів), за допомогою яких він виявляється й відтворюється в перекладі. Під час виявлення сигналу підтексту розглядають парадигматичні потенції віртуального мовного знаку, його одночасну чи ретроспективну актуалізацію на синтагматичному й текстовому рівнях.

Спираючись на вищевикладене, ми й досліджували засоби формування субсемантичної образності в поетичному творі та відтворення її в перекладі, а також низку перекладацьких проблем, що постають у зв'язку з необхідністю передавати сигнали-маркери образно-підтекстової інформації поетичного тексту мовою перекладу. До основних засобів творення субсемантичного образного рівня поетичного твору ми відносимо насамперед одночасну актуалізацію парадигматичних потенцій лексичної одиниці, семантичні нашарування й семантичні зрушення, асоціацію, пресупозицію, стилістичні прийоми, тропи, дистантний повтор, риторичні запитання, порядок слів, заголовок, ім'я, перегукування, інтонаційно-ритмічні чинники, звукосимволіку, паравербальні та інші засоби.

Одним із засобів утворення підтексту поетичного твору є одночасна актуалізація різних парадигматичних потенцій лексичної одиниці на лінійному та суперлінійному рівнях. Функціонування мовного елемента в синтагматиці залежить від його парадигматичних властивостей. Перехід слова з парадигматики в синтагматику супроводжується зміною його семантичної структури, позаяк відбувається адаптація структури слова до змінного об'єкта відображення та/чи мети комунікації.

Лексична одиниця реалізує свій семантичний потенціал у синтагматиці, коли ознаки об'єкта, що мають другорядне значення для його загальної ідентифікації, відображені у вигляді потенціальних сем, актуалізовані й виходять на перший план залежно від сприйняття та осмислення об'єкта, що його означає відправник повідомлення, тобто автор. Лінгвістичною передумовою актуалізації мовного елемента є його здатність у поетичному тексті входити водночас до кількох контекстних структур і функціонувати в такий спосіб на лінійному й суперлінійному рівнях.

На суперлінійному рівні слово стає носієм нової, додаткової інформації, якщо в ньому нагромаджено нові смисли від семантичних індикаторів попередніх лінійних контекстів і якщо автор створив умови для ретроспективного сприйняття цих нових семантичних ознак, не релевантних для семантичної структури ізолюваного слова або зовсім відсутніх у ній. У формуванні елементів субсемантичного образу на лексичному рівні першорядного значення набувають конотації, асоціації слова та, безумовно, його багатозначність.

Яскравим прикладом творення концептуального субсемантичного образу, тобто підтексту на рівні цілого твору, за допомогою одночасної актуалізації кількох значень того самого слова може бути вірш Р. Фроста «A Minor Bird»: *I have wished a bird would fly away, / And not sing by my house all day; // Have clapped my hands at him from the door / When it seemed as if I could bear no more. // The fault must partly have been in me. / The bird was not to blame for his key. // And of course there must be something wrong / In wanting to silence any song* (3, с. 250).

Підтекст цього вірша, що становить його образну домінанту, створено на основі одночасної реалізації численних значень слова *minor* («малий», «сумний», «мінорний» як

музикальний термін) та останнього слова шостого рядка *key* («key» означає не лише «ключ» у всіх його значеннях, зокрема й «ключовий», тобто «головний», а й «октава» та «підказка»). За допомогою єднальної асоціативної лінії між *minor*, що стоїть у заголовку, та *key*, у тексті вірша виявляється спільне прагматичне поле цих двох лексичних одиниць, а саме їх належність до музичної термінології. Це поле допомагає розкрити смисловий задум автора: пташка, тут у Фроста, – не лише «маленька» (перше значення англійського слова «*minor*»), а й «сумна», «печальна», іншими словами, «мінорна», що є другим словниковим значенням слова «*minor*». І далі, розгортаючи логічний ланцюжок, розуміємо, чому саме пташка сумна? Вона сумує, тому що ліричний герой за своєю буденною працею не звертає уваги на красу й велич довколишньої природи. Відмахуючись від неї рукою, він не хоче вийти надвір і споглядати те головне й вічне, що є джерелом життя та справжньої насолоди, а сидить натомість у своїй кімнаті. Розкриваючи ширше семантичний спектр слова «*key*», бачимо, що воно набуває символічного смислу ключа до дверей вічно квітучого раю, до дверей природи й водночас є своєрідною «підказкою» для ліричного героя.

Не збагнувши механізму побудови підтексту цього твору за допомогою лексичної багатозначності, В. Бойченко не зміг відтворити прихований смисл оригіналу у своєму перекладі «Пташка»: *Забaglось, щоб далі летіла вона / І щоб не співала побіля вікна. // Я швидко підвівся і став на поріг, / Плеснув у долоні, бо слухать не міг. // То сам я, напевне, у тім завинив, / Що став на заваді мені отой спів./ / Бо, зрештою, є щось погане й зловісне / У прагненні змусити змовкнути пісню* (1, с. 272). Як добре видно з тексту перекладу, вищезгадані маркери підтексту чи якісь їхні функціональні відповідники тут відсутні, як наслідок – зник і сам підтекст.

Чимало прикладів, узятих зі світової поезії, дають підстави говорити про ім'я, ужите автором у тому чи в тому творі, як про самостійний засіб формування підтексту поетичного твору. Ім'я людини, як відомо, належить до власних назв, які посідають помітне місце у творенні семантичної композиції тексту художнього твору. Увага науковців до цього лексичного рівня спричинена передовсім його функціональними особливостями: семантичною місткістю, концептотвірною вагомістю в художньому тексті, а також здатністю розкривати (хоча й опосередковано) специфіку авторського індивідуального стилю.

Дослідження художньої антропонімії літературного твору вможливує виявлення прикметних особливостей її функціонування, серед яких символізація та алюзійне «розкодування» семантики художнім контекстом, на основі чого формується глибинна образно-змістова єдність твору. Даючи імена персонажам твору, його автор піклується про семантичну місткість обраних антропонімів, створюючи умови для актуалізації їхньої конотативної специфіки (1, с. 83). Зосереджуючи в собі культурологічну інформацію, художні імена беруть участь у формуванні ідейного замислу твору, набувають статусу ключових слів, що засвідчене частим їх винесенням у позицію заголовка.

Найбільшу перспективу вивчення сучасним перекладознавством власного імені, прізвища тощо становить, на нашу думку, саме їхня підтекстотворча функція, зокрема шляхи відтворення в перекладі імені та його семантико-асоціативного спектра як засобу творення субсемантичного образу поетичного твору.

Підтекстові функції власних імен, зокрема в поезії, диференційовано на дві нерівні за значенням групи: «ім'я з підтекстом» та «ім'я в підтексті» (тобто в певній системі підтексту у творі). Підтекстові функції різноманітні, а спираються вони на мовні властивості категорії «власноіменності» в їхніх найрізноманітніших варіаціях.

Сприйняття прихованого «значення» таких власних імен факультативне: може, реципієнт здогадається й у нього виникне належна асоціація, а може бути, що й ні. І для

відповідного образу характеристична роль імені в жодному разі не милиця, без якої йому не обійтися. Ні – але, схопивши підтекст такого імені, реципієнт збагачений у своєму сприйнятті образу, позаяк він, окрім усього іншого, розшифровує і таємні знаки суб'єктивного авторського ставлення до героя; образ, інакше кажучи, отримує в імені не вивіску, що наперед роз'яснює реципієнтові, з чим той має справу, а лише своєрідний акомпанемент.

Підтекст імені необов'язково передбачає обігрування номінативного походження останнього. Він виникає іноді завдяки протонімії, тобто тотожності чи близькості конкретного імені з іменем іншої добре відомої особи – героя іншого твору чи реальної людини – за зближенням рис чи самих цих осіб. Власні імена, розраховані на сприйняття в протонімічному зв'язку, або власні імена-алюзії, досить часто беруть участь у створенні субсемантичного образу твору, і це вже буде «ім'я в підтексті». Підтекст у творі, що виникає за участю перегукувань власних імен, нерідко має вирішальне значення в змісті твору. У таких випадках художня функція власного імені набуває генерально-релевантного характеру. Це – вершина поезики імен. І внаслідок аналізу, що пов'язує поезику власних імен із концепцією твору загалом, часом виникає нове його прочитання.

Власне ім'я, з огляду на особливості своєї мовної природи, здатне виконувати художні функції, залишаючись водночас звичайним, «природним» лише латентно, у прихованому вигляді. За таких обставин найзначніша роль випадає аж ніяк не імені – самостійному носієві підтексту, а імені, що бере участь у створенні підтексту твору (підтексту суттєвої частини твору). У таких випадках не суттєво, чи наділено ім'я саме символічним «смыслом», прямим або прихованим, а чи ні. Не важливо, чи асоціюється воно саме, поза залежністю від контексту, з тими чи тими «сторонніми» реаліями, чи ні.

Виноски та пояснення потрібні, на нашу думку, під час перекладу промовистих імен, коли вони суттєво впливають на формування підтексту. Наприклад, Martin Eden, де прізвище Eden, як відомо, означає «едем», «рай», ужите Дж. Лондоном і в заголовку роману, і в найменуванні його головного героя задля створення підтексту.

Іноді ж прозаїк чи поет іменем тієї або тієї особи, співвіднесеним із певною ситуацією, у якій ця особа постає перед нами, натякає на прислів'я, літературну ремінісценцію, традицію, подію, звичку тощо, а образ, вимальований у відповідному вислові, своєю чергою впливає на сприйняття читачем персонажа, утворює підтекстове асоціативне тло для цього героя. Цікавим прикладом тут може послугувати вірш американського поета Е. А. Робінсона під заголовком-іменем «*Flammonde*» (2, с. 25–27), головна ідея якого зосереджена на думці про те, що людське суспільство зрідка справді знає або замислюється над тим, ким є насправді ті люди, яких воно виносить на високі «п'єдестали» суспільного життя.

Не розглядаючи поки що інші засоби творення субсемантичного образу цього твору (заголовок та розосереджений дистантний повтор), зупинімося лише на імені, що в цьому творі є одним із головних маркерів підтексту, позаяк несе основне навантаження у його творенні. Аналізуючи заголовок вірша, помічаємо, що двокореневе слово «*Flammonde*» – французького походження. Розглянувши панораму значень обох його коренів, бачимо, що серед низки інших значень там є і такі: *flamme*: 1) полум'я, вогонь; 2) гарячковість, пристрасть, запал, любов (6, с. 105); *monde*: 1) світ; 2) рід людський; 3) світське товариство, світ; 4) народ, натовп, маса людей (там само, с. 160).

Аналіз такого смислового спектра цього імені наштовхує на розуміння того, що автор заклав у підтекст думку, що героїв чи людей на «п'єдесталах» часто роблять не їхнє власне сумління, талант чи ще якісь чесноти, а самі люди, гарячкувата маса людей, пристрастний натовп. Називаючи ім'я персонажа, цей тип заголовка виконує функцію

привернення уваги до основного образу. Відтак асоціації, викликані іменем, є не лише додатковим засобом характеристики героя, а й засобом узагальнення та типізації, а отже, засобом творення підтексту.

Цей вірш є прикладом формально вираженого зв'язку імені та заголовка з текстом, позаяк у ньому застосовано й просто дистантний розсосереджений повтор і повтор у вигляді рамкової конструкції. Перша фраза вірша – *The man Flammonde*, потім ця сама фраза трапляється в тексті ще чотири рази і стоїть й у самому кінці. Ще два рази в тексті вжито саме ім'я *Flammonde*. Отже, всього ім'я *Flammonde* використано в творі сім разів, включаючи заголовок та рамкову конструкцію, що свідчить про наявність іще одного способу створення підтексту, який акцентує увагу читача на текстуальній семантиці власного імені.

Щодо перекладу імені-прізвища *Flammonde*, то, за відсутністю українських інтерпретацій цього твору, можемо висловити лише власне бачення: найдоречнішим тут, очевидно, був би переклад за допомогою транскрибування та пояснення значення цього слова у виносці, хоч певні образні втрати за таких обставин, звісно, неминучі.

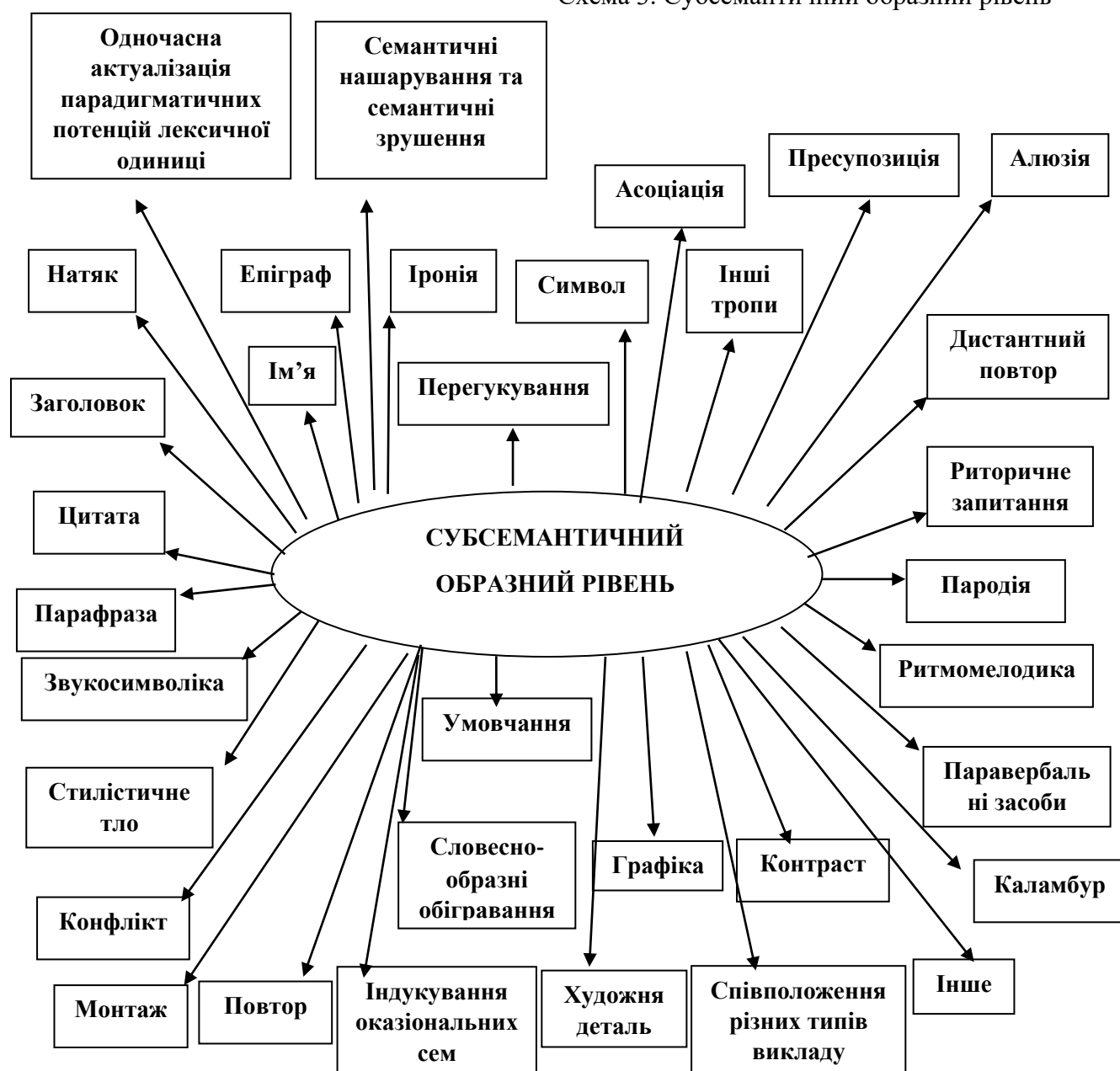
Іншим прикладом творення субсемантичного образу за допомогою імені може слугувати й ономастичний аспект творення додаткового прихованого смислу в поемі Р. Фроста «The Death of the Hired Man» (3, с. 34–40), у якій ім'я одного з головних героїв – *Warren*. Саме від цього персонажа залежить розв'язання головного конфлікту-ідеї твору – суперечки між «справедливістю» та «милосердям». Автор не стає на бік жодної зі сторін. І це він дає зрозуміти двома способами. Перший із них те, що головний герой, наймит Сайлас, помирає, і питання знімається ніби саме собою. Другий спосіб вираження прихованого смислу – це ім'я того, чия думка має бути вирішальною. Серед інших значень слова «*Warren*» в англійській мові є й «*maze*» (7, с. 1469), тобто «лабіринт». У такий спосіб автор дає зрозуміти, що ситуація складна, вона як лабіринт, із якої виходу можна й не знайти.

З огляду на це, перед перекладачем постає своєрідний дуальний вузол: з одного боку, йому треба відтворити зовнішню форму імені, щоб передати іонаціональний відтінок духу тексту, з іншого – він має донести до читача перекладу імпліцитну семантику, яку несе ім'я *Warren*. Досягти водночас і першого, і другого в цьому разі, як видно, не вдається й українському перекладачеві В. Бойченку, який відтворив це ім'я за допомогою транскрибування й транслітерації, тобто вдавшись до трансформації змішаного типу, – *Воррен* (1, с. 77–84). Перекладене ім'я для читачів, як не важко здогадатися, у смисловому аспекті мало що каже.

Отже, асоціації, викликані іменем, можуть бути не лише додатковим засобом характеристики героя, а й засобом узагальнення, типізації, джерелом додаткових значень, а відтак і засобом творення субсемантичного образу поетичного твору, який дуже часто є образною домінантою і вимагає під час перекладу першочергової уваги.

У процесі нашого дослідження на сьогодні виявлено й вивчено понад 30 засобів творення субсемантичного образу поетичного твору. Структуру субсемантичного образного рівня поетичного твору подано на схемі 3.

Схема 3. Субсемантичний образний рівень

Поєднання наведених у нашій статті «Макрообразна схема вірша і переклад: автосемантичні та синсемантичні образи» (див. випуск 34 цього журналу) схематичних зображень автосемантичного, синсемантичного та вищенаведеного наочного зображення субсемантичного образних рівнів і становить інтерпретаційно-перекладацьку схему макрообразу поетичного твору.

Методика практичного застосування такої комплексної схеми під час аналізу оригіналу й перекладу має свою специфіку. З огляду на те, що для кожного поетичного твору характерна індивідуальна конфігурація образних компонентів, уявно накладаємо запропоновану схему на першотвір і відкидаємо всі образні складники, які в ньому відсутні, з'ясовуємо кількісну та якісну характеристики наявних у ньому образів та їхні взаємовідношення, а також їхні асоціативні зв'язки із зовнішніми образними чинниками. Після цього відтворюємо оригінальний твір у перекладі, користуючись його макрообразною схемою. Подібний алгоритм застосовуємо й під час зіставного аналізу вже готових перекладів та оригінального твору.

Висновки й перспективи. Субсемантичний образ – це образ, сформований у межах загальної макрообразної структури на підтекстовому рівні поетичного твору. Формою вираження субсемантичного образу можуть бути як автосемантичні образи, так і синсемантичні. У поетичному творі субсемантичний образ, у разі його наявності, зазвичай виражає головну думку,

«приховану» глибинну ідею твору, і тому він – образ семантико-композиційний та концептуально-підтекстовий.

Субсемантичний образ може бути концептуальним, локальним і синхронним, а також інтенційним та оказіональним. Для нього характерна наявність у тексті твору сигналів-маркерів, за допомогою яких виявляється образно-підтекстова інформація та на які повинен орієнтуватися глумач під час доперекладного аналізу й процесу перекладу.

Переклад можна вважати адекватним першотворові лише тоді, коли відображення зовнішньої єдності змісту і форми поетичного тексту супроводжується відтворенням його глибинної структури, якою є субсемантичний образ, що має матеріальну репрезентацію в тексті й збереження якого в перекладі потенційно можливе за наявності певних умов системного й індивідуально-перекладацького характеру, а також обов'язковим у плані його домінантного позиціонування в межах макрообразу конкретного поетичного твору.

Субсемантичний образ як система словесних зображувально-виражальних засобів притаманний певним поетичним творам і складається з непрямих висловлень, які мають прихований смисл, що виявляється не лише в близькому текстовому оточенні, мовленнєвій ситуації, а й у ширших семантичних контекстах. Субсемантичний образ постає внаслідок інтерпретації поетичного тексту, під час якої може виникати багатозначність підтексту, що створює певні труднощі під час сприйняття, декодування та перекладу тексту, подолати які допомагає контекст. Без розуміння субсемантичного образу не можливе адекватне сприйняття та переклад змістово-концептуальної інформації поетичного твору.

Розгляд складників субсемантичного образу відбувається у двох аспектах – композиційному та структурному, а розкриття конкретного співвідношення індивідуальної (композиційної) та загальної (структурної) функцій у кожному елементі становить основне завдання доперекладного аналізу вірша.

Способи відтворення в перекладі субсемантичних образів різноманітні – від знаходження прямих еквівалентів їхнього маркерного втілення в тексті до вдавання до всіх відомих перекладацьких трансформацій. Адекватне відтворення субсемантичних образів поетичного твору часто реалізоване за допомогою засобів, які є функціонально аналогічними засобам їх творення в оригінальному тексті.

Макрообразне розуміння поетичного твору сприяє з'ясуванню індивідуальної своєрідності конкретного твору, дає змогу перекладачеві виокремити основне через побудови схеми його загальної структури й відтворення її в перекладі, допомагає відтворити зміст і форму в їхній гармонії, що визначає художність поетичного твору як маркер його якості й цінності. А критикам і дослідникам перекладу таке макрообразне бачення допомагає виявити перекладацькі трансформації в перекладі поетичного твору та визначити міру близькості структури перекладу й оригіналу.

Аналіз за допомогою схеми макрообразної будови поетичного твору вможливує проаналізувати поетичний оригінал як структурно-системне цілісне образне явище, як макрообраз з усіма відношеннями між його образними рівнями та мікрообразними системами в межах цих рівнів, а також переклад поетичного твору з усіма вищезазначеними характеристиками під час їх зіставлення. Такий аналіз відрізняється від усього того, що традиційно використовують у перекладознавчих працях, тим, що він охоплює макрообразну структуру поетичного тексту в усій її повноті та взаємодії окремих складників і дає змогу ґрунтувати висновки не на окремих фактах, а на сукупності явищ, наявних у поетичному тексті.

Отримані результати й загальні висновки не вичерпують увесь обсяг питань, пов'язаних із перекладом поетичного твору, а тому не претендують на остаточне розв'язання цієї багатоаспектної проблеми. Перспективу дослідження може становити подальше опрацювання образних вимірів макрообразної структури поетичного твору, удокладнення їхнього наповнення, виявлення інших засобів творення субсемантичного та інших образів із метою віднаходження ефективних аналогів для їх перекладу та розроблення нових критеріїв повноцінності відтворення в перекладі складників макрообразної структури поетичного твору на її різних рівнях.

Список використаної літератури

1. Григорчук Ю. Повість Віри Вовк «Тотем скальних соколів»: роль антропонімії у створенні художнього підтексту. *Слово і Час*. Київ, 2012. № 10. С. 77–84.
2. Кузнецова В. С. Взаимопроникновение формы и содержания в ранних стихах Роберта Фроста. *Іноземна філологія* : міжвід. респ. зб. Львів. ун-ту. Львів, 1965. Вип. 2. С. 153–161.
3. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту. Вінниця : Нова Книга, 2004. 272 с.
4. Матчук А. Л. Підтекст літературного твору : дис. ...канд. філол. наук: 10.02.08 / АН України; Ін-т літератури. Київ, 1992. 147 с.
5. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2011. 844 с.
6. Словник. Французько-український. Українсько-французький / уклад. Бурбело В. Т., Андрашко К. М. та ін.; упоряд. В. Т. Бусел. Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 528 с.
7. Chambers 20th Century Dictionary. New Edition / edited by E. M. Kirkpatrick. Edinburgh, Bungay, Suffolk : W & R Chambers Ltd., Richard Clay (The Chaucer Press) Ltd., 2005. 1583 p.
8. Empson W. Seven Types of Ambiguity. New York : Meridian, 1965. 298 p.
9. Frost: Centennial Essays / compiled by the Committee of the Frost Centennial of the University of Southern Mississippi. Jackson University Press of Mississippi, 1974. 610 p.
10. Leed J. The Computer and Literary Style. Ohio : Ohio University Press, 1966. 302 p.
11. Schear C. Vertical Context Systems. *Style and Text*. Stockholm : Mitchel, 1975. 148 p.
12. Skalicka Vlad. Text, Context, Subtext. *Philologica* 3. Praha : Slavia Pragensia, 1961. P. 215–217.

Список використаних джерел

1. Роберт Фрост в українських перекладах : поезії / упор., автор передм. перекладач Кикоть В. М. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2021. 360 с.
2. Robinson E. A. Robinson: Poems. New York : Knopf Doubleday Publishing Group, 2014. 256 p.
3. The Poetry of Robert Frost: The collected poems, complete and unabridged / edited by Edward Connery Lathem. New York : Henry Holt and Company, 2019. 610 p.

References

1. Grygorchuk, Iu. (2012). Povist Viry Vovk “Totem skalnyh sokoliv”: rol antroponimiii u stvorenni khudozhniogo pidtekstu (Vira Vovk’s story “Totem of Rock Falcons”: the Role of Anthroponymy in Creating an Artistic Implied Sense). *Slovo i Chas*. Kyiv, 10, 77–84 (in Ukr.).
2. Kuznetsova, V. S. (1965). V. S. Vzaimoproniknovenie formi i sodержaniya v rannikh stikhakh Roberta Frosta (The Interpenetration of Form and Content in the Early Poems of Robert Frost). *Inozemna Filologiya: mizhvid. resp. zb. Lviv un-tu*, 2, 153–161 (in Ukr.).
3. Kuharenko, V. A. (2004). Interpretatsiia tekstu (Interpretation of text). Vinnytsia: Nova Knyga, 272 (in Ukr.).
4. Matchuk, A. L. (1992). Pidtekst literaturnogo tvoruu (Implied sense of literature work). PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 147 (in Ukr.).
5. Selivanova, O. O. (2011). Lingvistychna entsyklopediia (Linguistic Encyclopedia). Poltava: Dovkillia-K, 844 (in Ukr.).
6. Burbelo, V. T., Andrashko K. M. ta in. (Compilers) (2004). Slovyk. Frantsuzko-ukraiinskyi. Ukrainisko-frantsuzkii (Dictionary. French-Ukrainian. Ukrainian- French). Irpin: VTF “Perun” (in Ukr.).
7. Kirkpatrick, E. M. (Ed.) (2005). Chambers 20th Century Dictionary New Edition. Edinburgh, Bungay, Suffolk: W & R Chambers Ltd., Richard Clay (The Chaucer Press) Ltd. 1583 (in Eng.).
8. Empson, W. (1965). Seven Types of Ambiguity. New York: Meridian, 298 (in Eng.).
9. Frost: Centennial Essays (1974) / compiled by the Committee of the Frost Centennial of the University of Southern Mississippi. Jackson University Press of Mississippi, 610 (in Eng.).
10. Leed, J. (1966). The Computer and Literary Style. Ohio: Ohio University Press, 302 (in Eng.).
11. Schear, C. (1975). Vertical Context Systems. *Style and Text*. Stockholm: Mitchel, 148 (in Eng.).
12. Skalicka, Vlad. (1961). Text, Context, Subtext. *Philologica* 3. Praha: Slavia Pragensia, 215–217 (in Eng.).
13. Kykot, V. M. (Comp.) (2021). Robert Frost v ukraiinskykh perekладаh (Robert Frost in Ukrainian Translations). Kyiv: Vydavnychiy dim “Kondor”, 360 (in Ukr.).
14. Robinson, E. A. (2014). Robinson: Poems. New York: Knopf Doubleday Publishing Group, 256 (in Engl.).
15. Lathem, E. C. (Ed.) (2019). The Poetry of Robert Frost: The collected poems, complete and unabridged. New York: Henry Holt and Company, 610 (in Eng.).

POEM MACROIMAGE SCHEME AND TRANSLATION: SUBSEMANTIC IMAGES

*Valeriy Kykot, Doctor of Philological Sciences, Associate Professor at the
Department of Theory and Practice of Translation,*

Abstract. Introduction. Each poem represents a complex macro-image structure that combines image systems of autosemantic (word images), synsemantic (elements of form) and subsemantic (implied sense – optional) levels which are mutually conditioned and interacting poem dimensions that need full value reconstruction in translation taking into consideration their hierarchy and other relations within the macro-image and broader contexts.

The purpose. This paper sets out to provide identification and depiction of subsemantic level as the third image dimension of poem macro-image structure relevant for poem interpretation, pre-translating analysis, translation and assessment of its quality; to devise macro-image method of original poetry and its translation analysis; to introduce and substantiate subsemantic image notion; to treat a poem as macro-image structural formation consisting of image systems which adequate rendering reflects unity of original poem content and form in translation; to qualify a poem implied sense as constituent feature of its macro-image structure compulsory for translation.

The methods. The newly devised method of poetic work and its translation analysis by means of its macro-image scheme has been applied in this study. It involves comparison of the original and translation texts at the level of autosemantic, synsemantic and subsemantic images and, in particular, original text analysis to identify linguistic implied sense markers for its decoding and reproduction in translation.

Main results of the study. Poetic implied sense is revealed and interpreted both within one supra-phrasal unit and in correlation of several contact and distant supra-phrasal units but more frequently on the level of the whole text. Implied sense is presented in poetic text by markers by means of which it is revealed and reconstructed in translation. Poetic implied sense can be intentional and occasional and the both types of implied sense are to be reconstructed in translation. Sometimes poetic implied sense presents an additional poem content but it is more frequent that it presents the main concept of the poem. At the same time it is a special type of image: implied sense image.

Implied sense image is an image that is constructed on semantic and composition levels. The translation theory principle of synthesized analysis providing macro-image approach to a poem study enables to distinguish implied sense image as macro-image component – subsemantic image. Subsemantic image is a type of image that is formed within a poem general macro-image structure on its implied sense level. Both autosemantic and synsemantic images can serve as expression form of subsemantic image.

If available in a poem subsemantic image expresses primarily its major thought, profound idea of the poem and it becomes its central element and all the other elements are subordinate to it and thus for translators it is always an image dominant to be reproduced in translation in the first turn.

While rendering subsemantic image elements analysis has to be done in two aspects – compositional and structural. The primary goal in poem stylistic analysis is revealing certain correlation of individual (compositional) and general (structural) function in each element.

Text inner relation system exploration plays a significant role in implied sense rendering. This exploration consists of two processes: a process of text related elements repetition and a process of their retrospective correlation. Retrospection not only creates conditions for the system construction but also plays an important role in decoding and rendering all the scope of image information that the confronted units bring. The whole information scope is decoded and reconstructed in translation as a result of all repeated units analysis.

Subsemantic image has markers of its representation in poetical text that are conditioned by system linguistic potential of a language element, correlation of its denotative and connotative plans, syntagmatic environment, interaction of linear and superlinear text levels. Markers of subsemantic image are differentiated by lexical and composition-architectonic levels, that is they are dispersed on various text levels.

Subsemantic image can be conceptual – making up major implied sense of the whole poem, local – expressing a single implied thought or thoughts of a poem, and simultaneous – implementing some other idea or ideas independent from the main idea of the verse, that is subsemantic image of a poem can exist in triple relationship to its first plan: to be a poem basic idea – conceptual subsemantic image; to be a poem additional idea – local subsemantic image; to be a poem parallel idea – simultaneous subsemantic image. If subsemantic image forms the main idea of a poem it obtains dominancy while poem rendering.

Among the most common ways of actualizing subsemantic images of a poetic work are the following: accumulation of connotations; mutual distribution of words and expressions in the text; interaction of images and associations; distant repetition; intentional attraction of attention; contrast; conflict; interchange (calling each other); semantic-associative net (semantic text organization); syntactic text organization; situation when a certain speaker or personage utterance hides the feeling of totally different content which is most frequently expressed in the form of association (contiguity, contrast, likeness) through double or metaphorical comparison, personification as a result of transferring anthropomorphic properties to the images of living or lifeless nature; stylistic methods namely an irony as a stylistic device; stylistic background.

A work of poetry that is characterized as one that contains subsemantic image has quite frequently more than one creation means of deep image information and that enables to speak of subsemantic image signals convergence that is a distinguishing feature of its ontological essence as text category. Subsemantic image signals convergence proves its textual nature and singles it out of the other means that form additional information (stylistic devices, connotation, ambiguity, implication, presupposition and other). The presence of several markers of subsemantic image in the text proves the intention of its creation by the author, makes its perception and decoding easier and makes its translation harder.

The analyzed poems attest that adequate reconstruction of subsemantic images in translation is often performed with the help of means that are functional analogs of the means of their creation in original text.

The degree of adequacy of subsemantic image translation stays in direct proportional relationship with the degree of quantitative and qualitative reproduction of implied sense markers available in original poetical text.

***Originality** of this paper is in the fact that poetic translation adequacy is deepened here on the basis of its implied sense dimension devising; the process of interpretation of implied sense image is analyzed as well as the influence of this process on the full value implied sense reconstruction in translation.*

***Conclusions and specific suggestions of the author.** A new macro-image scheme of poetical work and its translation can be outlined by comprehending macroimage of poetical work as structure-system construction shaped by autosemantic, synsemantic and subsemantic image dimensions with their relationships within the integral poem structure as well as with the system of relations of micro images on each dimension level and outside it within the whole structure and all level images association bonds of the poem beyond its structure.*

The macro-image analysis method provided by this work means developing macro-image structure of a poem that would represent common structure of original and translated poem with all its levels and systems of images these levels consist of in the whole complex of their relationship.

Macro-image structure-system scheme of poetical work would enable full value analysis of original poem and its adequate reconstruction in other language. Applying this scheme on the readymade translation would contribute to comprehensive analysis as far as translation adequacy is concerned

***Keywords:** poetical translation, poem macroimage, autosemantic image, synsemantic image, subsemantic image, poem macroimage scheme, macroimage analysis.*

Надійшла до редакції: 25.05.23.

Прийнято до друку: 02.09.23

ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНОЇ СПЕЦИФІКИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ АНГЛОМОВНОЇ ІНТЕРНЕТ-ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ СТАТТІ НА ВОЄННО-ПОЛІТИЧНУ ТЕМАТИКУ

О. В. Коновалова, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри теорії та практики перекладу,

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна)

e-mail: naughty9039@vu.cdu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-3296-5523>

Статтю присвячено аналізу засобів збереження лексичного та стилістичного потенціалу інтернет-публіцистичної публікації на воєнно-політичну тематику за матеріалами англomовного тексту Еріка Крамера та Пола Шнайдера «What the Ukrainian Armed Forces Need to Do to Win» («Що потрібно зробити Збройним Силам України, щоб перемогти») та тексту власної версії українського перекладу. Особливу увагу приділено дослідженню специфіки інтернет-публіцистичного стилю загалом і воєнного дискурсу, зокрема. Визначено, що останній є різновидом суспільно-політичного дискурсу, для якого характерна маргінальність, оскільки він поєднує риси інших дискурсів. З'ясовано: воєнний дискурс передовсім маркований військовою лексикою, що становить потенційні труднощі для перекладача тексту українською мовою, оскільки зазначений термінологічний масив перебуває лише на етапі формування. Проаналізовано експресивно забарвлені лексичні одиниці досліджуваного англomовного тексту й запропоновано способи їх відтворення під час перекладу з огляду на сучасні тенденції в перекладознавчій науці та перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: інтернет-публіцистичний стиль, воєнний дискурс, військова термінологія, переклад, еквівалентність, прагматична адаптація, стилістичні фігури мовлення.

Актуальність. Із зростанням популярності публіцистичного стилю в глобальній мережі «Інтернет» перекладачі всього світу зіткнулися з проблемою перекладу текстів статей онлайн-видань, адже вони містять складну, але вкрай важливу інформацію, яку необхідно вміло передати. Зазначена проблема є об'єктом наукових розвідок відомих українських перекладознавців, а саме: Р. П. Зорівчак, Т. Р. Кияка, О. О. Селіванової та інших лінгвістів. Проблематика перекладу текстів в інтернет-публіцистичному стилі залишається завжди актуальною, адже науково-технічний і суспільний розвиток зазнають динаміки, що стрімко набирає обертів в умовах війни.

Зауважимо, що однією з проблем перекладу є специфічна воєнна тематика досліджуваної інтернет-публіцистичної статті «What the Ukrainian Armed Forces Need to Do to Win» (11), у якій ідеться про те, як саме готується контрнаступ Збройних сил України у війні проти сусідньої країни-нападника та які труднощі виникають під час підготовки бійців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Посилення активності використання мережі «Інтернет» спричинило появу нового різновиду дискурсу – інтернет-дискурсу. Поняття «дискурс» має багато визначень, оскільки стало об'єктом дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців. Сучасна вітчизняна філологиня О. О. Селіванова бачить дискурс як замкнену комунікативну подію, до складу якої належать комуніканти й текст. Вона зумовлена різними чинниками, що опосередковують розуміння та спілкування (6, с. 578).

За соціально-ситуативним параметром, воєнний дискурс (ВД) є різновидом суспільно-політичного дискурсу й нерозривно пов'язаний із науковим, публіцистичним, технічним та художнім дискурсами. Як у традиційній, так і в сучасній його формах, ВД тлумачать як соціально-професійний дискурс про військову діяльність і війну (4, с. 68). Текст ВД містить комунікативне мовлення, на яке впливають позамовні чинники:

психологічні, прагматичні, соціокультурні та інші. Деякі науковці стверджують, що сучасним англійській та іншим мовам властива мілітаризованість (9, с. 11), оскільки нині ми безпосередньо зіткнулися з війною та воєнними діями. Акцентуючи на важливості ВД, американський дослідник Дж. Майклз стверджує, що «...у конфліктах дискурс відіграє провідну роль, а принципи ведення війни є складниками її мови» (8, с. 121).

Компонентами ВД є неформальний воєнний дискурс, представлений розмовною (як літературною, так і нелітературною) лексикою та фразеологією (професіоналізмами й жаргонізмами), а також дискурс військових про війну та їхню діяльність (побут, розваги), дискурс політиків про збройне вторгнення, його розгортання й наслідки, дискурс ЗМІ, які висвітлюють воєнні події. До низки професіоналізмів належать еквіваленти або аналоги військових термінів, а до військового жаргону – ненормативна, стилістично знижена, неформальна мова військових, що забезпечує реалізацію окремих мовленнєвих функцій (експресивної, оцінної, евфемістичної тощо) (2, с. 17). Неформальний воєнний дискурс виявлений переважно в репортажах військових журналістів на місцях подій, а також у художніх текстах і насичений лексикою повсякденного спілкування. За своєю формою, ВД може бути представлений монологічно (розпорядження, накази, доповіді, зведення, промови, статті, огляди тощо) і діалогічно (розмовне спілкування військовослужбовців, журналістів, політиків та ін.) (7, с. 68).

ВД має два головні складники: текст і контекст. Зокрема, спілкування з використанням сленгу і розмовних висловів можливе між солдатами, але не серед військовослужбовців вищої ланки. Тут субординація впливає на специфіку воєнного дискурсу (3, с. 97). Між його формальними та неформальними компонентами існує ще й міждискурсивний складник. До таких текстів зараховують воєнну публіцистику, де наявна лише воєнна тематика (7, с. 69), зокрема газетні й публіцистичні статті, розміщені на різних інформаційних ресурсах мережі «Інтернет».

Мета статті – проаналізувати лексико-стилістичний потенціал обраної для дослідження англomовної інтернет-публіцистичної статті на воєнно-політичну тематику й запропонувати оптимальні способи збереження зазначеного масиву в авторській версії перекладу тексту українською мовою.

Матеріали і методи дослідження. Лексико-стилістичний потенціал англomовного інтернет-публіцистичного тексту на воєнно-політичну тематику розкрито на матеріалі статті Еріка Крамера та Пола Шнайдера «What the Ukrainian Armed Forces Need to Do to Win» («Що потрібно зробити Збройним силам України, щоб перемогти») і тексту власної версії українського перекладу, до яких застосовано метод порівняльного аналізу. У процесі дослідження ми послуговувалися описовим, зіставним, контекстуально-інтерпретаційним методами, а також методом трансформаційного аналізу.

Результати дослідження та їх обговорення. Під час перекладу статті Еріка Крамера та Пола Шнайдера «What the Ukrainian Armed Forces Need to Do to Win» українською мовою постало завдання вдало передати всі особливості авторського задуму, адаптуючи текст до українськомовного читача. Із цією метою ми використовували добре відомі українські назви, реалії, терміни, фразеологізми та метафори. Нерідко виникали перекладацькі труднощі, пов'язані з наявністю термінології, що стосується лише воєнно-технічної тематики. До військової лексики належать слова на позначення воєнних понять, елементи військового лексикону з емоційним забарвленням, які є стилістичними синонімами до відповідних військових термінів. Склад сучасної військової термінології постійно змінюється через «старіння» слів, поповнення новими термінами, зокрема внаслідок формування нових підрозділів збройних сил, появи нової зброї чи військової техніки або ж нових методів ведення війни (5, с. 306).

Під час перекладу досліджуваної статті ми зіткнулися з реаліями англomовної дійсності, яких не існує в українській мові. Причиною цього є те, що військова лексика була практично відсутньою на момент проголошення незалежності України (5, с. 307). В українському терміноутворенні донині збережена термінологія російського походження, а

також широко вживані інтернаціоналізми. За складністю перекладу військових термінів умовно можна виокремити такі групи: терміни, що відображають реалії чужої дійсності; терміни, що позначають реалії, відсутні в українській дійсності, але які мають загальноприйняті українські еквіваленти, а також терміни, що презентують реалії чужої дійсності, відсутні в українській дійсності, і не мають загальноприйнятих українських еквівалентів. Якщо в мові перекладу немає прямого відповідника, то залучено синонімічний та описовий види перекладу.

Така специфічна лексика є засобом передавання військової інформації без зайвих тлумачень. Нині читачам відома більшість термінів, часто вживаних у побуті, ЗМІ, однак мета перекладу повинна бути така сама, як і в авторів тексту оригіналу, – донести інформацію так, щоб не виникало сумнівів у її правдивості й доцільності. Змінити хід війни, піти в контрнаступ, досягти перемоги – ось про що мріє кожен український читач, заглиблюючись у зміст тексту. Аби краще донести інформацію до цільового реципієнта, ми використовували тлумачний словник. Наводимо деякі приклади специфічних термінів, які трапилися в досліджуваній статті. Вони позначають складники підрозділів збройних сил: англ. **Platoon** – *a small group of about ten or twelve soldiers, with a lieutenant in charge of it* (10) // укр: **застіг** «група людей, об'єднаних, організованих для спільних дій або для виконання певного завдання» (1, с. 77) (може складатися з 10–50 солдатів на чолі з командиром загону); англ. **Company** – *a company has anywhere from a few dozen to 200 soldiers, it's a tactical-sized unit that can perform a battlefield function on its own. A company of three or four platoons and is generally comanded by a captain* (10) // укр: **пота** «військовий підрозділ, що входить до складу батальйону» (1, с. 888) (складається з 30–250 осіб); англ. **Battalion** – *consists of four to six companies and can include up tp about 1000 soldiers* (10) // укр: **батальйон** «військовий підрозділ, що складається з кількох рот» (1, с. 110) (300–1000 осіб на чолі з командиром батальйону в особі офіцера); англ. **Corps** – *A corps includes two to five divisions with anywhere between 20,000 and 45,000 soldiers with a lieutenant general in command* (10) // укр: **корпус** «військове з'єднання, що складається з кількох дивізій або бригад» (1, с. 300) (найбільша військова одиниця, що може складатися з 20–50 тисяч солдатів); англ. **Brigade** – *A brigade consists of a few battalions and anywhere from 3,000 to 5,000 soldier with a colonel is generally in command* (10) // укр: **бригада** «частина сухопутної армії, що складається з кількох полків, батальйонів або батареї та інших військових частин і підрозділів» (1, с. 234) (велика за чисельністю група солдатів, до 5000 осіб) та ін.

У тексті інтернет-публіцистичної статті трапилися аббревіатури та акроніми: англ. **U. S.** – *United States* // укр. *Сполучені Штати* засвідчено в статті два рази. До акронімів зараховуємо: англ. **HIMARS** – *High Mobility Artillery Rocket System* // укр. *Високомобільний артилерійський ракетний комплекс*; англ. **NATO** – *North Atlantic Treaty Organization* // укр. *Організація Північноатлантичного договору*; англ. **SOF** – *Special Operations Forces (Ukrainian)* // укр. *Сили спеціальних операцій Збройних сил України*; англ. **drone** – *Dynamic Remotely Operated Navigation Equipment* // укр. *Динамічне навігаційне обладнання з дистанційним керуванням*; англ. **podcast** – *Play On Demand Broadcast* // укр. *Відтворення трансляції за запитом* та ін.

Важливими лексичними складниками англomовної статті були терміни на позначення назв специфічної зброї: *artillery, 50 caliber machine gun, 155 mm howitzers, hand grenades* (11) тощо.

Особливу складність у процесі перекладу статті на воєнну тематику становить добірка до конкретних англomовних реалій повних еквівалентів в українській мові. О. О. Селіванова пояснює етнічні реалії як «лакуни культурного простору на позначення свят, національних страв, обрядів, одиниць міри тощо» (6, с. 257). Наприклад, до таких належить вислів *1986 Goldwater-Nichols Act* – «англ. Goldwater – Nichols Department of Defense Reorganization Act of 1986 – *Закон Голдводтера-Ніколса, федеральний законодавчий акт уряду США щодо реорганізації міністерства оборони США*» (10).

Однією з особливостей інтернет-публіцистичного стилю є вживання онімів, зокрема власних імен. У статті Еріка Крамера та Пола Шнайдера «Що мають зробити Збройні сили України, щоб перемогти» трапляються такі імена американських військових експертів та аналітиків: *Michael Kofman, Rob Lee* (Kramer, Schnaider). У тексті оригіналу наявні й топоніми: *Moldovan border, Mariupol, Donbas, Ukraine, Russia, the United States* (11).

Кожна мова світу має у своєму арсеналі «потужну зброю», яка допомагає виразити мовлення, передати всі відтінки значень та збагатити її склад. Такими є фразеологізми. Англійська й українська мови нараховують тисячі сталих висловів, мовних кліше, приказок, афоризмів. Використання фразеологізмів у тексті статті посилює експресію висловлення, виразноє думку автора, надає їй яскравості та лаконічності. У таких зворотах приховано етнокультурний інформаційний код конкретної мовної спільноти, тому під час перекладу важливо передати прагматичний вплив авторської думки на читача. У статті траплялися фразеологічні одиниці, які добре вплітаються в загальну канву мови тексту оригіналу: «...the rounds were **whistling over our heads** // ...кулі просто **свистіли над нашими головами**»; «The younger officers realize that they must **get rid of the old mentality** but continue to face resistance from older officers **wedded to Soviet doctrine and centralized planning** // Молодші офіцери усвідомлюють необхідність **скинути з плечей старі канони**, але, водночас, відчують опір з боку старших офіцерів, які **тяжіють до радянської доктрини та централізованого планування**»; «Maintenance is based on **cannibalization, horse trading** between units, and battlefield recovery // Технічне обслуговування ґрунтоване на принципі **“рука руку миє”**, а також на **розбазарюванні та “відмиванні”** через передову» та ін.

Сталі словосполучення допомагають читачеві краще зрозуміти текст. Вони містять інформацію про історію народу, його культуру й побут, тому автори послуговуються такими словосполученнями: «All the services have maintenance courses, but that does not translate into a **ready pool of mechanics** // Усі служби проводять курси технічного обслуговування, але це не означає **наявність готового резерву механіків**»; «With the upcoming Ukrainian counteroffensive, effective use of these assets will **be key to success**... // В майбутньому українському контрнаступі **ефективне використання цих засобів буде запорукою успіху**» тощо.

Ерік Крамер і Пол Шнайдер використовують різні стилістичні фігури з метою додати експресивності й унікальності тексту. Зокрема, метафора породжує безліч асоціацій, за допомогою яких конкретний матеріал стає цікавим читачеві, і тому він сприймає його легко. У тексті оригіналу трапляються метафоричні словосполучення: «Large-scale battalion-level training is **orchestrated and choreographed** // Навчання колосального масштабу на рівні батальйону **передбачає справжнє театральне дійство**»; «This **stovepiping** of training leads to inefficiencies and inconsistent efforts // Таке **марнотратство** в навчанні призводить до неефективності та непослідовності зусиль»; «...nor are the **missions** of lower level units **“nested”** under a higher level mission // ...оперативно-тактичні завдання підрозділів нижчого рівня **не включають у місію підрозділів вищого рівня**» та ін. Такі вислови надають текстові неповторності та влучно передають емоції авторів.

У своїй статті Ерік Крамер та Пол Шнайдер ставлять риторичні запитання, що змушують читачів глибоко замислитися над виявленою проблемою, над перспективами та шляхами її вирішення: «How can Ukraine change the formula in their favor?»; «Who is allowed to make this decision?»; «How to Fix These Problems?» (11).

У кількох реченнях статті представлено незакінчену думку та поєднано різні думки в одному реченні, за рахунок чого скорочено обсяг тексту і спрощено контекст, що зазвичай притаманне саме американцям, напр.: «When we approached the person in charge, he said not to worry; he was a Ukrainian marine who had survived Mariupol, and the range was to NATO standards» (11).

Досліджувана інтернет-публіцистична публікація – це докладний аналіз актуальних проблем, наявних у підрозділах Збройних сил України, що представлений двома американськими інструкторами у відставці – Еріком Крамером та Полом Шнайдером.

Стаття є своєрідним підсумком проведених досліджень і всього побаченого на власні очі. Відвідавши навчання нацгвардійців і побачивши, що хлопці стріляють у відкритому полі без належного захисту, американці були вражені їхньою хоробрістю. Але водночас цей приклад також показав їм інший бік медалі: наявність низки проблем у підготовці бійців ЗСУ. Ідеться, зокрема, про відсутність командування місіями, брак спільних операцій, недоцільне використання сил спецпризначення, проблеми з логістикою та обслуговуванням, брак ефективного тренування, нестача досвідченого сержантського складу, що в сукупності може загальмувати контрнаступ.

До кожної висвітленої проблеми автори статті пропонують шляхи її подолання та надають власні рекомендації щодо втілення корисних змін, які приведуть до перемоги. Особливий акцент автори ставлять на брак командування воєнними операціями, де процес планування конкретної місії потребує наказів для кожного окремого її етапу. Натомість нині ухвалення рішень відбувається лише на вищому рівні, а командири продовжують дотримуватися старих радянських канонів, тоді як молоді офіцери готові навчатися нових сучасних стандартів НАТО. Побачивши, як під час навчання вище керівництво взяло на себе роль спостерігачів, а не безпосередніх учасників, американські інструктори зробили висновки, що командири підрозділів вагаються ухвалювати важливі рішення. Україна веде переважно оборонну війну, і для того, щоб наблизити перемогу, потрібно навчитися нового, реорганізувати старе. Саме такою є загальна думка авторів статті, і саме до такого розуміння приходить пересічний читач, формуючи загальне враження від прочитаного. Ба більше, у статті Еріка Крамера та Пола Шнайдера чітко представлено розуміння якраз того, про що інші ЗМІ, на жаль, мовчать або що спростовують.

Висновки та перспективи дослідження. Підсумовуємо, що обрана для дослідження англomовна інтернет-публіцистична стаття на військово-політичну тематику містить цікавий, актуальний нині матеріал, доступний для всіх користувачів глобальної електронної мережі. У своєму тексті американські автори майстерно загострили увагу читача на проблемах, що нині існують у лавах ЗСУ, змусили його зрозуміти «чому?» і зробити власні висновки. Цього досягнуто завдяки використанню складних синтаксичних конструкцій, специфічних термінів, назв національних реалій та онімів, а також стилістично забарвленої лексики й риторичних запитань. Усі зазначені лексико-стилістичні аспекти становлять потенційні труднощі для перекладача. Перспектива вивчення лексико-стилістичних засобів досягнення еквівалентності полягає в комплексному аналізі трансформацій, застосованих під час перекладу англomовних інтернет-публіцистичних текстів українською мовою.

Список використаної літератури

1. Словник української мови : в 11 тт. / Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. URL : <http://sum.in.ua> (дата звернення 21.11.2023).
2. Балабін В. В. Сучасний американський військовий сленг як проблема перекладу : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.16 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : КНУ, 2002. 21 с.
3. Зайцева М. О. Особливості перекладу термінів у текстах на військову тематику. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Київ, 2013. № 10. Сер. 9. С. 96–102.
4. Погонєць В. В. Особливості англomовного військового дискурсу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. : Філологія, 2019. № 39. Т. 2. С. 67–69.
5. Пуш О. М., Гасюк Н. В. Особливості перекладу військової термінології. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. : Філологія. 2022. № 58. С. 305–308.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
7. Чемеркін С. Г. Трансформації розмовного стилю в інтернет комунікації. *Мовознавство*. 2007. № 4–5. С. 36–43.
8. Michaels, J. The discourse trap and the US military. New York : Palgrave Macmillan, 2013. 267 p.
9. Thorne, S. The language of war. London : Routledge, 2006. 122 p.
10. U. S. Department of Defense. URL : <https://www.defense.gov/Multimedia/Experience/Military-Units/army/#army> (дата звернення 21.11.2023).

Список використаних джерел

1. Kramer, Erik, Schneider, Paul. What the Ukrainian armed forces need to do to win. War On the Rock : веб-сайт. URL: <https://warontherocks.com/2023/06/what-the-ukrainian-armed-forces-need-to-do-to-win/> (дата звернення 11.11.2023).

References

1. Bilodid, I. K. (Ed.) *ta in.* (1970–1980). *Slovník ukraïnskoi movy* (Dictionary of the Ukrainian Language). V 11 t. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.). Available at: <http://sum.in.ua> (in Ukr.).
2. Balabin, V. V. (2002). *Suchasnyi amerykans'kyi viis'kovyi sleng yak problema perekladu* (Contemporary American military slang as a translation challenge). Extended abstract of PhD dissertation (Translation studies). Kyiv: KNU, 21 (in Ukr.).
3. Zaitseva, M. O. (2013). *Osoblyvosti perekladu terminiv u tekstah na viis'kovu tematyku* (Specificity of translating terms in the texts on military topics). In: *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova* (Scientific journal of the NPU named after M. P. Drahomanov), 10, 96–102 (in Ukr.).
4. Pohonets', V. V. (2019). *Osoblyvosti anhlo-movnoho viis'kovoho dyskursu* (Specificity of English-language military discourse). In: *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu* (Scientific Bulletin of the International Humanitarian University), 39, 2, 67–69 (in Ukr.).
5. Push, O. M. & Hasiuk, N. V. (2022). *Osoblyvosti perekladu viis'kovoi terminolohii* (Specificity of translating military terms). *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu* (Scientific Bulletin of the International Humanitarian University), 58, 305–308 (in Ukr.).
6. Selivanova, O. O. (2008). *Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy* (Modern linguistics: directions and issues). Cherkasy: Dovkillia-K, 712 (in Ukr.).
7. Chemerkin, S. H. (2007). *Transformatsii rozmovnoho styliu v internet komunikatsii* (Transformations of conversational style in Internet communication). In: *Movoznavstvo* (Linguistics), 4–5, 36–43 (in Ukr.).
8. Michaels, J. (2013). *The discourse trap and the US military*. New York: Palgrave Macmillan, 267 (in Eng.).
9. Thorne, S. (2006). *The language of war*. London: Routledge, 122 (in Eng.).
10. U. S. Department of Defense. Available at: <https://www.defense.gov/Multimedia/Experience/Military-Units/army/#army> (in Eng.).

PRESERVING LEXICAL AND STYLISTIC SPECIFICITY IN THE UKRAINIAN TRANSLATION OF THE ENGLISH ONLINE JOURNALISTIC ARTICLE ON MILITARY AND POLITICAL TOPICS

*Olga Konovalova, PhD in linguistics,
Senior lecturer of the Department of Translation,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)*

e-mail: naughty9039@vu.cdu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-3296-5523>

Abstract. Introduction. *The text under research has a double relevance, since the article “What the Ukrainian Armed Forces Need to Do to Win” is written by Erik Kramer and Paul Schneider in the online journalistic style, which is gaining popularity over time. Thus, in the process of its development it requires detailed investigation in the field. On the other hand, the actual content of the article under research is undoubtedly relevant today, as it makes us think about the current problems existing in the Ukrainian Armed Forces that hamper the counteroffensive. In particular, the research provided an opportunity to study the peculiarities of translating online journalistic texts on military and political topics as one of the modern branches of translation, as well as learn the impact of the developing global digital network on the journalistic style at large. We analyzed the concept of military discourse and its constituents, focusing on lexical and stylistic specificity of the article under research with regard to further study of the structural and linguistic features of military texts in terms of translation.*

Purpose. *The article aims at analyzing lexical and stylistic potential of the English online journalistic article on military and political topics chosen for the study and to propose optimal ways of preserving the specified array in the actual Ukrainian translation.*

Methods. *The article applies the contrastive method to establish the differences in form and content of the two-language comparative analysis, as well as descriptive method, and provide and explain the illustrative items.*

Results. *The paper proved, it is vitally important to preserve lexical and stylistic issues in translating online journalistic articles on military and political topics as they convey specific terminology and artistic connotations challenging even a qualified translator.*

Originality. *The transformation processes are considered in a new perspective, that suggests a new approach to the problems of equivalence and adequate translation in the online journalistic context. The research is supported with modern views on lingual and cognitive phenomena in the evolving communicative activity via the global functional and translating practices.*

Conclusion. *The online journalistic article by Erik Kramer and Paul Schneider “What the Ukrainian Armed Forces Need to Do to Win” is comprised of specific military vocabulary, among which an array of modern military terminology is important; the authors’ style varies from official to colloquial registers of speech; various artistic images are created with the help of vivid metaphors. That is why it was important to convey the entire spectrum of connotations in the target text in order to accurately convey to the reader the turmoil of the events currently taking place in Ukraine, as well as with sharp accuracy to reflect the specificity of each problem hindering the victory of the Ukrainian Armed Forces in the war.*

Key words: *online journalistic style, military discourse, military terminology, translation, equivalence, pragmatic adaptation, stylistic figures of speech.*

Надійшла до редакції: 02.10.23.

Прийнято до друку: 29.11.23

КОМУНІКАТИВНІ ДЕВІАЦІЇ, СПРИЧИНЕНІ ВІЙНОЮ В УКРАЇНІ
К. В. Резнікова, аспірантка, викладачка української мови та літератури
Відокремленого структурного підрозділу «Гуманітарно-педагогічний
фаховий коледж» Мукачівського державного університету
(Мукачево, Україна)

e-mail: Kat.Reznikova94@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5629-6782>

У статті йдеться про основні причини виникнення комунікативних девіацій у соціальному дискурсі на фоні війни в Україні. Проаналізовано найвідоміші комунікативні тренди воєнного часу. Кардинальні зміни, що відбуваються в комунікативних взаєминах, формують нову реальність для країни та її громадян. Ми всі є учасниками комунікативних формальних актів, а якщо комунікативний акт створено неправильно, з порушенням норм структурування, то виникають девіації щодо розуміння, а відтак і щодо створення чергового блоку комунікативної інформації. Форми комунікативної девіації мають широкий спектр вияву у зв'язку з різноманітністю соціальних та лінгвістичних норм, які можуть бути порушені. За такої складності й різноманітності девіацій дослідники вважають за потрібне звернути увагу на необхідність чіткого визначення межі того, що є нормальним, а що – протиправним, патологічним і перевищує встановлену в суспільстві «межу терпимості» комунікації. Під впливом війни на свідомість українців увесь сучасний світ переживає комунікативну революцію, глобалізується інтернет-спілкування, феномен віртуальності, відбувається модифікація поведінкових і комунікативних моделей. У цій реальності людина перебудовується, набуває нових знань, змінюється її сприйняття світу, з'являється нове мовомислення, відбувається своєрідна неологізація української мови, розбудовується лінгвістична термінологія, актуалізується лінгвокреативність. Саме на цьому підґрунті й формуються комунікативні девіації. Термін «девіація» розуміють як соціологічне, філософське та психологічне поняття. Класичним прикладом соціальної девіації можуть слугувати правовий ідеалізм та правовий нігілізм, які містять відхилення від загальноприйнятої норми поведінки.

Мовні девіації ґрунтовані на конфлікті між когнітивним і мовним, тобто гнучким, мінливим способом мислення і формалізованим, візуалізованим способом його вираження засобами ідіоетнічної мови. Комунікацію вважають успішною та ефективною, якщо вона адекватна, тобто обов'язково досягається, з погляду комунікантів, достатнє порозуміння. Девіації, пов'язані з мовною компетенцією, багато в чому визначені специфікою лексичної і граматичної семантики, а девіації, пов'язані з комунікативною компетенцією, – особливостями комунікативної семантики та «власне» прагматичними чинниками. Сучасний політичний та соціальний стан сигналізують про появу все більше девіантних комунікативних ситуацій.

Ключові слова: комунікатив, соціалізація, війна, девіація, комунікативний збій, негармонійне спілкування, комунікативний дискомфорт.

Актуальність. Сучасний стан соціуму, як і держави України, перебуває в скрутних умовах. Через війну комунікація змінюється, люди перебувають у стресовій ситуації, тому виникає нетипова поведінкова форма. У зв'язку з цим актуальними стають дослідження організації комунікативного процесу за допомогою природної мови, аналіз мовленнєвої поведінки комунікантів у різних типах цілеспрямованої соціальної вербальної дії, пошук шляхів підвищення ефективності мовної комунікації, вивчення національно-культурної специфіки мовленнєвого спілкування, виявлення не тільки успішних мовленнєвих взаємодій, а також причин комунікативних конфліктів і невдач, надання рекомендацій і визначення шляхів їх подолання, тим більше в умовах війни. Перешкоди в комунікації можуть відбуватися на фоні як об'єктивних, так і суб'єктивних причин. Українські науковці розглядають мовну комунікацію на лінгвістичних, когнітивних, соціальних і культурних засадах (2, с. 98). Найчастіше зміни на комунікативному рівні відчутні в медіатекстах.

Зміни в суспільстві пов'язані з двома взаємопротилежними тенденціями: активною деривацією неологізмів на національній мовній основі (використання запозичень, а не питомих українських відповідників) / інтенсифікація процесу запозичень як наслідок загальної глобалізації.

Важливо завжди пам'ятати про роль комунікативних знань, якими послуговується посередник у процесі діалогу (3, с. 170). Недостатня компетентність посередника щодо реалізації принципів медіації, засад об'єктивності, нейтральності та рівноправності призводить до різних форм комунікативних девіацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Концептуально мовні та комунікативні девіації опрацьовані ґрунтовно. Основу їхнього вивчення в українському мовознавстві заклав Ф. Бацевич (1, с. 204), аналізуючи та типологізуючи мовні девіації як комунікативні невдачі. Огляд проблематики сучасної комунікативної девіатології зробила Х. Дяків (3, с. 168). Девіативність у мовленні, як акцентує Ю. Макарець, «є прикметою текстів українських інтернет-ЗМІ» (2, с. 99). Т. Мішеніна, аналізуючи мовні девіації як відхилення від норми, використовує термін «інтерферема – одиниця, утворена шляхом буквального перекладу з урахуванням фонетико-типових норм мови, що зазнає впливу» (4, с. 61).

Мета дослідження – висвітлити проблему комунікативних девіацій, що виникли в умовах війни в Україні.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні все українське суспільство перебуває в стані війни та відчуває її. Визначаючи сутність девіантної поведінки в первинному її розумінні, вважаємо за необхідне зазначити, що існує два типи девіацій.

До першого типу належить зазвичай така поведінка, що набирає суспільно несприятливих, навіть дуже небезпечних форм (наприклад, злочинність, сюди ж зараховуємо й агресію росії проти України), унаслідок чого суспільство змушене застосовувати відповідні санкції. Соціальні наслідки цього типу девіантної поведінки полягають у підриві громадського порядку, посиленні ентропійних процесів, нівелюванні й розпаді особистості, зниженні якості роботи й рівня суспільних стандартів, наростанні соціальної апатії тощо. Рушійною силою цього типу девіантної поведінки є деформовані потреби й цінності, що спонукають особистість або соціальну групу діяти всупереч вимогам суспільства. Яскравим прикладом є позиція окупантів та їхнє антиморальне сприйняття світу (7). Причинами такої поведінки можуть бути також дефекти правової і моральної свідомості людей, які часто-густо пов'язані навіть з особливостями їхньої емоційно-вольової сфери, настроєм, сподіваннями.

Другий тип девіантної поведінки пов'язаний із процесом розвитку суспільства, застарілими соціальними нормами, критеріями та стандартами, які необхідно змінювати, оскільки вони гальмують процеси суспільного розвитку. Масштаби поширення різноманітних форм девіантної поведінки цього типу рухливі. Наприклад, вони можуть значно зростати в періоди соціальних змін, реформ, революційних перетворень, коли відбувається руйнування стереотипів і застарілих норм поведінки.

До основних форм девіантної поведінки належать правопорушення (зокрема й злочинність), пияцтво, наркоманія, проституція, самогубство. Серед них злочинність є найнебезпечнішою формою, проявом гострого конфлікту між особистими та суспільними інтересами (5, с. 73). Алкоголізація (пияцтво й алкоголізм) та наркоманія є формою втечі від повсякденних турбот і життєвих негараздів, засобом зняття напруження й невпевненості. Крайньою формою такої втечі є самогубство.

До комунікативних девіацій зараховують нездійснення або неповне здійснення комунікативного наміру адресанта через повне або часткове нерозуміння його повідомлення адресатом, а також непередбачуваний і небажаний ефект (наприклад, образа, роздратування, подив), що виникає під час спілкування (6, с. 112). Їх пов'язують з особистими характеристиками комунікантів, обставинами спілкування, процесами вербалізації та розуміння, труднощами досягнення комунікативних і практичних цілей,

порушенням принципу комунікативної контактності. Ознакою неуспішної комунікації є комунікативний збій (недостатнє розуміння партнера з комунікації) або навіть комунікативний провал (неадекватна комунікація), повне нерозуміння між комунікантами (9, с. 11). Узагальнено можна назвати три комунікативні тренди воєнного часу:

1. Ціннісний тренд, який став вирішальним у бізнесі, політиці та держструктурах. Для компаній іміджева комунікація замінила продуктову – свідомо чітка позиція вийшла на передній план. Зросла роль корпоративної соціальної відповідальності. В умовах війни бізнес переорієнтував програми сталого розвитку й допомоги, почав більше допомагати армії, ВПО та спонукати до волонтерства. Програми допомоги стали невід’ємною політикою компаній та організацій.

2. Тренд підтримки – це «must have» будь-якої комунікації: *Ми разом. Дякуємо. Переможемо. Допомагаємо. Віримо. Працюємо. Донатимо. Тримаємося* тощо. Частка підтримувальних слів в інформаційному просторі суттєво зросла. Такі меседжі допомагають аудиторії впоратися з пригніченістю та емоційними труднощами, які час від часу відчуває кожен. Як би це не було банально, але часто людям достатньо слів, щоб почуватися краще.

3. Національний тренд, який вийшов далеко за межі України й став популярним як в одязі, так і там, де можна використовувати орнаменти, наліпки, фото, слогани. Виразною стала й патріотична українська риторика, що міцно закріпилася за вітчизняними компаніями.

Зміни, що відбуваються в комунікативних взаєминах, формують нову реальність для країни та громадян. Стисло її можна сформулювати так: майбутнє, за яке ми боремося, залежатиме від нашої відповідальності, що є головною ознакою моральної зрілості в регулюванні суспільних відносин. Такий сенс уже зараз поступово розподілений на різні цільові аудиторії і транслюється по каналах та в різних формах комунікацій. І це великий позитив, бо ми наочно демонструємо, що ми є те суспільство, яке здатне себе змінити.

Війна стала потужним об’єднуювальним досвідом. Зросла потреба в спілкуванні, налагодженні стосунків із близькими та відновленні втрачених контактів. Українці почали комунікувати частіше: згідно з дослідженням CEDOS, 2022 року проти 2020-го майже втричі збільшилася кількість тих, хто постійно на зв’язку з родиною та друзями. Водночас українці відкрито підтримують позицію щодо ізоляції тих, хто порушує світовий порядок (8).

Зараз кожен із нас має свою роль у цій війні і кожен здатен зробити внесок у перемогу та розбудову країни.

Підходи до вивчення комунікативної девіації розглядаємо крізь призму аналізу усного та розмовного мовлення. Найактивнішою сферою використання лексичних маркерів, що дають змогу виявити девіації, є розмовно-побутові (4, с. 63). Ці знаки мови формують оцінний зміст девіантної комунікації, визначають її характерологічні ознаки.

Події, що зараз відбуваються в Україні, а саме війна, призвели до зіставлення основних категорій етики «добро ↔ зло», які є визначальними для оцінних поглядів, де кожен елемент має парну протилежну категорію: милосердя ↔ жорстокість, порядність ↔ безчесність, сміливість ↔ боягузтво, правдивість ↔ брехливість, щедрість ↔ жадібність, доброта ↔ злість, щирість ↔ лицемірство. Відсутність в адресата, з позиції адресанта, етичних ідеалів визначає вид комунікативної девіації за характером потреб як такий, що зачіпає рівень поваги до особи (3, с. 170).

Сфера комунікативної девіатології – це певною мірою та галузь наук про мову, у якій кожен уважає себе компетентним (1, с. 132), адже звичним явищем для всіх є робити зауваження, виправляти помилки, а ще більше – мати докори сумніння: а чи так мене зрозуміли, а що малося на увазі, чи я сказав те, що треба? Проте нині девіатологія як наука перебуває на етапі становлення, через що й не вистачає моделі помилкових процесів, немає цілісної класифікації комунікативних девіацій, а також розвідок про виникнення й функціонування комунікативних невдач у різних жанрах і стилях.

Лексичні маркери комунікативної девіації в період війни дають змогу схарактеризувати особистісні риси співрозмовника за такими ознаками:

- 1) агресивність, грубість, напр.: *варвар, бешкетник, зайдиголова, нападник, хуліган*;
- 2) безвольність, напр.: *амеба, ганчірка, жертва*;
- 3) боягузтво, напр.: *боягуз, трусло*;
- 4) неосвіченість, некультурність, розумова обмеженість, напр.: *бевзень, бовдур, валянок, вандал, даун, debil, дикун, дурень, дурило, кретин, недотепа, невіглас, недоук, недоучка, осел, пень, розумака, телепень, темнота, товкач, туман, тундра, чурбак, шизофренник*;
- 5) схильність до обману, напр.: *брехач, брехайло, брехунець, містифікатор, обманщик, ошуканець*;
- 6) прагнення до наживи, корисливість, напр.: *жаднюга, жлоб, жмот, скупар, скупердя, скупий, скнара*;
- 7) неадекватність, напр.: *божесвільний, вальтонутий, відморожений, двинутий, дивний, крейзанутий, неадекватний, невірноважений, прибабаханий, пришепелкуватий, причмелений, схиблений, чудний, шизонутий*;
- 8) жорстокість, злість, напр.: *варвар, відморозок, вовк, гадюка, деспот, звірюга, злюка, зміюка, ірод, кат, мегера, тварина, фурия*;
- 9) зрадливість, підступність, напр.: *віровідступник, єхидна, змія, зрадливець, зрадник, їуда, провокатор, скорпіон, штрейкбрехер*;
- 10) неповага до Божих законів, напр.: *безбожник, безвірник, боговідступник, богохульник, єретик*;
- 11) агресивність, напр.: *алкаш, алкоголік, алконавт, наркоман, наркоша, опияка, п'яничка, п'янчуга, ханига*.

Висновки та перспективи. Отже, через події, які зараз відбуваються в Україні, значно збільшилася кількість комунікативних девіацій, зокрема в розмовно-побутовому стилі. Використання мовних маркерів для визначення девіації допомагає зрозуміти й схарактеризувати певні риси адресанта та виокремити саме його комунікативні особливості. Спілкування між представниками різних культур може ускладнюватися взаємонерозумінням, пов'язаним із використанням кодів, притаманних лише конкретній культурі. Вивчення девіацій змінює суспільний погляд на неточності й невдачі в спілкуванні як на аномалію або на патологію, відтак можна випрацювати критерії якісного інтерв'ю, як й успішного діалогу загалом. Це сприяє успішності як міжособистісної, так і міжкультурної комунікації, формуванню комунікативного менеджменту й медіаграмотності, викладанню неориторики, іноземних мов і перекладу.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : ВЦ «Академія». 2009. 376 с.
2. Домрачева І. Мовні девіації в українських засобах масової інформації. *Вісник Донецького національного університету*. Серія Б. Гуманітарні науки. 2015. № 1(2). 507 с.
3. Дяків Х. Комунікативна девіатологія в Україні: огляд проблематики. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. Вип. 6. 323 с.
4. Ківенко Н., Лановенко І., Мельник П. Девіантна поведінка: сучасна парадигма. Ірпінь : Академія державної податкової служби України, 2002. 240 с.
5. Кісіль З., Кісіль Р. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини. *Соціально-правові студії*. 2018. Вип. 1. 357 с.
6. Макарець Ю. До питання про девіативність текстів українських інтернет-ЗМІ (на прикладі інтернет-видання «Українська правда»). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. : Філологія. 2018. № 32. Т. 3. 158 с.
7. Мішеніна Т. Мовні девіації інтерферального характеру в системі сучасної української мови. *Філологічні студії*. Криворізький державний педагогічний університет. 2014. Вип. 11. 316 с.
8. Ставицька Л. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Київ : Критика, 2008. 435 с.

9. Тищенко О. Мовна концептуалізація небезпеки та ризику в науковій та наївній моделях світу: до проблеми лінгвістики безпеки. *Науковий репозитарій Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*. 2017. 307 с.
10. Штельмах М. Інтерв'ю в системі жанрів сучасної українськомовної комунікації : автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2008. 18 с.

References

1. Batsevych, F. (2004). *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky (Basics of communicative linguistics)* Kyiv: Akademiia, 376 (in Ukr.).
2. Domracheva, I. (2015). Movni deviatsii v ukrainskykh zasobakh masovoi informatsii (Language deviations in the Ukrainian mass media). In: *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu (Bulletin of the Donetsk National University)*. Serii B. Humanitarni nauky. 1–2, 507 (in Ukr.).
3. Diakiv, Kh. (2016). Komunikatyvna deviatolohiia v Ukraini: ohliad problematyky (Communicative deviatology in Ukraine: a review of issues). In: *Naukovyi visnyk Shkhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky (Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European National University)*, 6, 323 (in Ukr.).
4. Kivenko, N. V., Lanovenko, I. I. & Melnyk, P. V. (2002). Deviantna povedinka: suchasna paradigm (Deviant behavior: a modern paradigm). Irpin': Academy of State Tax Service of Ukraine, 240 (in Ukr.).
5. Kisil, Z., Kisil, R. (2018). Pryrodni ta sotsialni determinanty formuvannia deviantnoi povedinky liudyny (Natural and social determinants of the formation of deviant human behavior). In: *Sotsialno-pravovi studii (Social and legal studies)*, 1, 357 (in Ukr.).
6. Makarets, Yu. S. (2018). Do pytannia pro deviatyvnist tekstiv ukrainskykh internet-ZMI (na prykladi internet-vydannia "Ukrainska pravda") (On the question of the deviance of the texts of the Ukrainian online media (using the example of the online publication "Ukrainian Pravda")). In: *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu (International Humanitarian University Herald)*. Ser.: Filolohiia. 32, 3, 158 (in Ukr.).
7. Mishenina, T. (2014). Movni deviatsii interferalnogo kharakteru v systemi suchasnoi ukrainskoi movy (Linguistic deviations of an interferal nature in the system of the modern Ukrainian language). In: *Filolohichni studii (Philological studies)*. Kryvorizkyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet. 11, 316 (in Ukr.).
8. Stavytska, L. (2008). *Ukrainska mova bez tabu. Slovnnyk netsenzurnoi leksyky ta yii vidpovidnykiv (Ukrainian language without taboos. A dictionary of profanity and its equivalents)*. Kyiv: Krytyka, 435 (in Ukr.).
9. Tyshchenko, O. (2017) *Movna kontseptualizatsiia nebezpeky ta ryzyku v naukovi ta naivni modelakh svitu: do problemy linhvistyky bezpeky (Linguistic conceptualizations of danger and risk in scientific and naïve world models: Towards a problem in the linguistics of security)*. In: *Naukovyi repozytarii Lvivskoho derzhavnoho universytetu bezpeky zhyttiedialnosti (Scientific repository of Lviv State University of Life Safety)*, 307 (in Ukr.).
10. Shtelmakh, M. (2008). Interv'iu v systemi zhanriv suchasnoi ukrainskomovnoi komunikatsii (Interview in the genre system of modern Ukrainian-language communication): Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 18 (in Ukr.).

COMMUNICATIVE DEVIATIONS CAUSED BY THE WAR IN UKRAINE

**Catherine Reznikova, Graduate student, Teacher of Ukrainian language and literature,
a separate structural unit "Humanities and Pedagogical Vocational College",
Mukachevo State University
(Mukachevo, Ukraine)**

e-mail: Kat.Reznikova94@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5629-6782>

Abstract. Introduction. In the article, we tried to demonstrate the main reasons for the emergence of communicative deviations in social discourse against the background of the war in Ukraine. The most famous communicative trends of the wartime are analyzed. Radical changes taking place in communicative relations form a new reality for the country and its citizens. We are all participants in communicative formal acts, and if the communicative act is created incorrectly, in violation of the norms relevant to structuring, we get deviations in terms of understanding, and therefore in creating another block of communicative information.

The purpose. Forms of communicative deviation have a wide range of manifestations in connection with the variety of social and linguistic norms that may be violated. With such complexity and diversity of deviations, researchers consider it necessary to pay attention to the need to clearly define the boundary of what is normal, and what is illegal, pathological and exceeds the socially established "limit of tolerance" of communication.

Main results of the study. Under the influence of the war on the consciousness of Ukrainians, the entire modern world is experiencing a communication revolution, Internet communication is globalizing,

the phenomenon of virtuality, behavioral and communication models are being modified. In this reality, a person is restructured, acquires new knowledge, his perception of the world changes, a new way of thinking about language appears, a kind of neologization of the Ukrainian language takes place, linguistic terminology is developed, linguistic creativity is updated. It is on this basis that communicative deviations are formed.

Originality. *The concept of “deviation” is understood as a sociological, philosophical and psychological concept. A classic example of social deviance can be legal idealism and legal nihilism, which contain deviations from the generally accepted norm of behavior.*

Conclusions and specific suggestions of the author. *Linguistic deviations are based on the conflict between cognitive and linguistic, that is, a flexible, changing way of thinking and a formalized, visualized way of its expression by means of idio-ethnic language. Communication is considered successful and effective if it is adequate, that is, sufficient understanding must be achieved, from the point of view of the communicators. Deviations related to language competence are largely determined by the specifics of lexical and grammatical semantics, and deviations related to communicative competence are determined by communicative semantics and “properly” pragmatic factors. The current political and social situation signals the emergence of more and more deviant communicative situations.*

Key words: *communicator, socialization, war, deviation, communicative failure, inharmonious communication, communicative discomfort.*

Надійшла до редакції 10.05.23

Прийнято до друку 29.11.23

Наукове видання

МОВОЗНАВЧИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

ВИПУСК 35

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2006 році

Підп. до друку 28.01.24. Формат 60х84 /8.
Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 18,15. Тираж 300 прим.

Це видання надруковано на папері
із деревини, відповідної нормам
екологічного лісовикористання

Видавець ФОП Гордієнко Є.І.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої
справи до Державного реєстру видавців,
виготовників і розповсюджувачів видавничої
продукції Серія ДК № 4518 від 04.04.2013 р.
вул. Святотроїцька, 73, м. Черкаси,
Україна, 18000, тел. +38 (067) 444-28-94
e-mail: book.druk@gmail.com

@drukcherkasy